

ВСЕСВИТ

ВЕСЬ МИР * THE WORLD

* LE MONDE * DIE WELT *

EL MUNDO * 全世界 * IL
MONDO * ŚWIAT * SVĚT *

UNIVERSUL * VILÁG *

СВЕТ * СВЯТ * ВОТА *

전세계 * БУХ ДЭЛХИЙ

* TOÀN THỂ GIÓI * ਵਿਸ਼ਵ *

மூல * DUNIA * VERDEN

* VÄRLDEN * ԱԼՀԱՆԻ

* OMUNDO * MÄÄILMA

* ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ *

DE WERELD * DÜNYA

4

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО - ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ, ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА
УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАКОРДОНОМ

ВСЕСВІТ

ВИХОДИТЬ ЩОМІСЯЦЯ, ОБСЯГОМ 160 СТОРІНОК

Журнал „Всесвіт“ публікує романи, повісті, оповідання, поезії, п'еси, нариси, публіцистичні статті письменників країн народної демократії, прогресивних письменників усіх країн світу, а також огляди, критико-бібліографічні статті, рецензії, присвячені зарубіжній літературі та мистецтву.

Журнал „Всесвіт“ вміщує на своїх сторінках репортаж, інформацію і хроніку з різних країн світу.

Журнал „Всесвіт“ багато ілюстрований і розрахований на широкі кола читачів.

ПЕРЕДПЛАТА НА ЦІНА

на рік 72 крб.
на півроку 36 крб.
на 3 місяці 18 крб.

Ціна окремого номера журналу 6 крб.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:

місцеві відділи „Союздуруку“, поштові філії, агенти зв'язку, листоноші та громадські уповноважені по передплаті на підприємствах, у колгоспах, установах, організаціях і учбових закладах, а на транспорті — уповноважені залізничних виправництв.

В. І. ЛЕНІН

Скульптура роботи Чжан Сун-хе.

ЛЕНІН

Він зі мною завжди,
Крутолобий і ставний,—
Я знаю —
Цей погляд у вічі —
Такий,
Що в явищ глибини,
В глибини душ людських
Проникає,
І думка,
Як сонце,
Освітлює простір земний.
Був він
Веселим,
Був добром,
Упертим,
В нім
Однім —
Стільки рис,
Стільки душевних сторін:
Мір
Він душі притягувать,
Бути
Безжалісним в спірці,
Був
Серцем палким
І розумом сильним
Наділений він.
Був
Частиною всесвіту;
Світ увесь —
Арена для нього,
Де він
Змінював все,
Де оком
У все
Проникав.
До появи його

Світ
У хаос
Летів без дороги,
Нашу еру новітню
Приходом своїм
Він почав.
Пишних фраз не любив він.
О ні,
Ні до чого чадіння!
В кожнім слові його,
В кожнім жесті —
Вся щирість жила.
Він з дороги змітив
Віковічні
І пил і каміння,
Він
Ішов напрямки,
Хоч дорога
Крутою
Була.
Крізь часи
І крізь даль
Ми дихання його відчували,
Ми зростали із ним,
З ним
Народ
Не здавався ніде.
І коли говорили вождю:
— Любом
Стінки не звалиш!
Він казав:
— Адже ж стінка гнила,
А штовхни — упаде!
І упала стіна.
Світ брехливий
Кайданів і тліну
Затремтів,

І розбурханий вітер
Ввірвався в пролом.
Гордо Ленін піднявся
На світі старого руйнах,
І прапор народний
Простягся
Багровим крилом.
Він дорогу пройшов.
Що для інших —
Така —
Не під силу.
Хай вождя
На землі
Кожний крок —
Неповторний політ,—
Ми ідем
Вслід за ним,
Як планети ідуть за світилом,
Ми
Творим своїми руками
Ним
Накреслений світ.
Труд,
свобода,
достаток і мир —
Їхнє сузір'я
Народам заграло,
Проівідними зірками
Замерехтило в імлі.
Світ старий — за бортом.
Ленін став за штурвалом
І в життя
Курс новий
Проклада
Кораблеві землі.

№ 4 (10) К ВІ Т Е Н Ъ 1959

РІК ВИДАННЯ ДРУГИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ЙОЖЕФ ФОДОР. Ленін. Вірш.

(стор. 2).

Рік і чверть віку.

(стор. 6).

В. ДЕРКАЧ. В Долині троянд.

(стор. 7).

Гвінея.

(стор. 10).

ЯНУШ МАЗУР, ТОМАШ МЄЧІК. Останній ре-
зерват.

(стор. 12).

В статті польських журналістів, перекладені
із тижневика «Доокола свята», розповідається про
ганебні дії і безславний кінець деяних диктаторів,
ствалеників США в латиноамериканських країнах.

Зміни в штаті Керала.

(стор. 15).

Ватікан робить бізнес.

(стор. 16).

ПОЕЗІЯ. ПРОЗА, ДРАМАТУРГІЯ

АЛАН МАРШАЛЛ. Я навчився стрибати через
калюжі. Повість.

(стор. 17).

Алан Маршалл (нар. в 1902 р.) — відомий австралійський письменник, твори якого користуються популярністю як на батьківщині Маршалла, так і за його межами. Твір «Я навчився стрибати через калюжі» написаний в 1955 році. В основу його покладена історія дитинства самого Алана Маршалла.

ПОЕТИ НЕПАЛАУ.

(стор. 79).

В цьому номері вміщується добірка перекладів
віршів сучасних непальських поетів, серед яких
такі відомі імена як Лакшмі Прасад Деванот, Бал-
кришан Сам, Мадхав Прасад Гхіміре та інші. Все
частіше поезія сучасного Непалу звертається до
теми боротьби за свободу і незалежність, за де-
мократичні перетворення в країні, до теми миру
і дружби народів.

БЕЛА ІЛЛЕШ. Повернення. Оповідання. (стор. 84).

Бела Іллеш народився у 1894 році і належить до
старшого покоління сучасних угорських письменників.
Відомий своїми романами «Карпатська рап-
содія» (1941 р.), «Я осліпнув героя і збрюю» (1949 р.)
та ін. Письменник-комуніст Бела Іллеш — лауреат
премії імені Кошути.

Оповідання «Повернення» — один з останніх
прозових творів Бела Іллеша.

З ШЕКСПІРОВИХ СОНЕТИВ.

(стор. 88).

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

Жан ФРЕВІЛЬ. Розділи з книги «Видатна постать Росій-
ської революції». Інесса Арманд. (стор. 90).

Д. ЗАТОНСЬКИЙ. Німецький воєнний роман та його ге-
рої. (стор. 97).

Д. ЮФАНОВ. Творчість Гоголя за рубежем. (стор. 104).

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

Н. Кастеллі. Право на громадянство. (Ян Отченашек «Громадянин Брих»); **М. Жердинівська, Л. Олевський** Лісоруби (Енріке Аморім «Корраль Аб'ерто»); **М. Мороз.** Праця польського дослідника (Маріан Якубець «Іван Франко»).

(стор. 108).

М. Ткачук. Незвичайна зустріч. (Лист читача). (стор. 112).

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВА

А. Кроль. Вентуреллі.— чілійський художник. (стор. 126).

В. Гаккебуш. Шекспір на англійській сцені. (стор. 128).

Я. Валах. Дві долі мистецьких скарбів. (стор. 134).

Малюнки Жана Ефеля. (стор. 124).

Гумористичні малюнки. (стор. 136).

ІНФОРМАЦІЙ.

ВИДАНО НА УКРАЇНІ

Роберт Трамбулл. Дев'ятеро, що пережили Хіросіму і Нагасакі. (стор. 113).

Остап Очко. Американський спосіб життя. (Фейлетон). (стор. 145).

Пороховий погріб у центрі Європи. (стор. 146).

З ФОТОАПАРАТОМ ПО СВІТУ

Англія без туманів. (стор. 149).

ІНОЗЕМНИЙ ГУМОР

(стор. 157).

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

(стор. 158).

Наши гости (стор. 160).

КАЛЕЙДОСКОП „ВСЕСВІТУ“

(стор. 87, 89, 128, 133, 135, 148).

РІК І ЧВЕРТЬ ВІКУ

Минулий рік увійшов в історію Китаю як рік «великого стрибка». Народ Китаю успішно втілює в життя ге-

неральну лінію компартії— «напружуючи всі сили, прагнучи вперед, будувати соціалізм по принципу «багато,

Мусимо осягнути все те, що вже здобув світ, мусимо створити також те, чого на світі ще немає!

(З китайських лозунгів).

Наприкінці минулого року в Китаї було спущено на воду перше судно вітчизняного виробництва водотоннажністю в 10 000 тонн. Будівництво судна, конструкція якого розроблялася з допомогою радянських спеціалістів, було завершено більш як на рік раніше запланованого строку.

швидко, добре та економічно».

Цей стрибок був таким величезним, що протягом лише одного 1958 року китайська промисловість досягла рівня промислового виробництва, запланованого на всю другу п'ятирічку.

Так, виробництво сталі, яке за рік мало зрости з 5,3 до 6,2 мільйона тонн, досягло 10,7 мільйона тонн. Таким чином за один рік Китай перейшов по виплавці сталі з дев'ятого на сьоме місце в світі, випередивши при цьому дві капіталістичні країни — Бельгію та Італію.

За 1958 рік в Китаї було видобуто 210 мільйонів тонн вугілля. Цим самим по видобутку вугілля Китай обігнав Англію на 45 мільйонів тонн.

План стрибка у верстатобудівництві також виконано дослідково. На кінець 1958 р. в країні вироблено 94 224 верстати. У три рази більше, ніж у 1957 році! Жодна капіталістична країна, навіть в часи найбільшого розквіту своєї індустрії, не змогла б досягти таких грандіозних результатів.

Відомий американський економіст Фрэнк Коу, який нещодавно побував у Китайській Народній Республіці, був змушений визнати: «За капіталістичними стандартами таке швидке розширення виробництва є дійсно фантастичним. В капіталістичному світі вважається «нормальним» зростання промислового виробництва на 2 проценти за рік...

За капіталістичними стандартами треба було б прийняти 25 років, щоб досягти того, чого китайський народ досяг за один лише рік».

В Долині троянд

Чи чули ви про нашу Долину троянд? — спитав мене болгарський журналіст, коли ми сідали в машину.

Так, я дійсно багато чув про цю долину, але виявилось, що все відоме мені було лише блідими мазками в порівнянні з яскравим краєвидом, який відкрився перед очима.

Долина троянд — справжнє чудо природи. Подібне місце важко знайти на землі! З півночі її захищає Балканський хребет, з півдня — ліси Середньої гори. Вона подібна до великого квітучого саду, що розкинувся майже на сто кілометрів. У долині ніколи не буває сильних вітрів, у травні та червні тут ідуть теплі дощі, ранком випадає рясна роса. З гірських вершин збігають численні потоки і невеличкі ручай у водосховище імені Г. Димитрова.

З ранньої весни й до пізньої осені долину сповнює аромат лісових квітів, цілющих трав, ефіроносів, квітучих фруктових та горіхових дерев— цих солов'їніх палаців.

У пору цвітіння, в травні-червні, лани, фруктові садки та виноградники буквально вкриті трояндами. У ці дні сюди приїздять тисячі туристів, любителів природи. Вони прибувають залязницєю, що проходить високими гірськими перевалами, автобусами та легковими машинами. Але потрапивши в долину, люди відправляються пішки, щоб досхочу натішитися пахощами троянд.

Болгарські троянди надзвичайно розкішні та різноманітні. Є троянди темночорвоні, що нагадують кров. Є троянди, що своєю сліпучою близиною можуть позмагатися з незайманними снігами гірських верховин. Є троянди блідоховті й темноховті, темносині та голубі, кольору охри та блідозолотаві з пурпуровим відтінком...

Троянди з червоними стеблинками мають особливо гострі колючки, а у деяких видів стеблини такі тендітні, що ледве витримують вагу квітів.

Виявляється, що троянд на світі існує тисяча видів і сім тисяч підвидів: троянда з кількома пелюстками, яка не дуже відрізняється від скромної шипшини, росте поруч із величезною квіткою, яка через свою пишність зве-

ться королівською. Але лише з чотирьох видів їх виробляється трояндове ефірна олія. Найбагатіша на олію—дамаська (казанликська) троянда, яка дає 80 процентів всієї продукції трояндової олії. Найкращою вважається олія, видобута з квітів, що виросли в Долині троянд.

Точно невідомо, як дамаська троянда погратила до Болгарії. Існує легенда, нібито перший кущ приніс сюди якийсь мандрівний дервіш... Та якби там не було, ось уже п'ять віків вона квітила на болгарській землі. За цей час зовнішній вигляд дамаської троянди настільки змінився, що той, хто вперше посадив її, зараз напевне б не впізнав цю квітку... і—дивна гра долі—ця троянда зникла в Дамаску.

Влітку, рано вранці, коли сонце лише починає припікати, жителі Долини троянд уже повертаються з роботи. Пелюстки збирють тоді, коли троянди ще вкриті росою і мають найвищий процент олії. Перегінні заводи випускають відпрацьовану воду в струмки та каналі, що проходять полями та садками; вода пахне трояндою, і білизна, яку перути у ній, теж пахне трояндою. Дівчата кладуть пляшки з цією водою у скрині, де зберігають вишивані сорочки та мереживо.

Цілі гори квітів виростають на подвір'ях перегінних заводів. Селяни привозять квіти на вантажних машинках та возах. Іноді яка-небудь стара жінка приносить кілька сот квітів просто в пелені.

Щоб одержати один грам трояндової олії треба переробити тисячі пелюсток. І якщо нафту називають чорним золотом, то ще з більшою підставою можна говорити про рожеве золото.

І дійсно, трояндове ефірна олія майже втрічі дорожче за золото. Для содержання одного кілограма олії треба переробити 35 мільйонів—тобто 3 тонни пелюсток. Рецепт одержання слії ретельно передається від покоління до покоління.

На місці старих перегінних заводів збудовано нові. Колишні мідні глечики та перегінні куби зберігаються в музеях. Жителі Долини троянд, багато жителів навколишніх сіл живуть

Працівники кооперативу села Певци, Левськінградської околії, збирати троянди. В Долині троянд пелюстки збирати на світанку, доки сонце ще не осушило ранкову росу.

виключно прибутками від виробництва трояндового золота.

Не можна не сказати, що за часів буржуазно-монархічного режиму власті на догоду капіталістичним фірмам, що конкурували між собою, знищували трояндові плантації і наявіт преміювали тих, хто це робив.

Там, де розквітали чудові квіти, по-чали сіяти жито і вирощувати картоплю. Ще трохи, і долина не могла б більше називатися трояндою.

Одержання, зберігання і транспортування трояндової олії потребують великої уваги й уміння. На фото: підготовка щойно видобутої трояндої олії для відправки до експортно-імпортного центру «Хімімпорт».

Трояндова олія на експорт.

Національний уряд Болгарії заохочує жителів долини до вирощування троянд та видає премії тим, хто збільшує площі трояндових плантацій. Вирощуванням троянд та вивченням найсприятливіших умов для їхнього розведення займаються кілька науково-дослідних закладів. Організовано боротьбу із шкідниками. Трояндові плантації швидко зростають.

...Кожен, хто підіймається на вершину Столетова, зупиняється вражений: з Орлиного гнізда, де 80 років тому піліч-о-пілі з болгарами воювали російські воїни Орловського полку, що вписали золоті сторінки в Шипкінську епопею, відкривається казковий краєвид Казанликської Долини троянд. Над голубою рівниною водосховища імені Георгія Димитрова мерехтять марево, сріблом виблискують стрічки зрошувальних каналів. Під теплим сонячним промінням сяє золота верхівка церкви, збудованої над Шипкую на честь синів російського народу, що загинули в боях за визволення Болгарії від турецького гніту. Під тополями серед фруктових садків та виноградників червоніють стріхи сільських будинків. Два ряди горіхових дерев тягнуться вздовж шляху до села Шейново. Серед сочевитої зелені розкинулися селища Скобелево та Гурково. Взагалі чимало назв у Долині троянд нагадують про славетне Кайтнєве повстання в Середньогорії, про відважних російських воїнів, що допомагали болгарам у визвольній війні 1877—1878 років...

Величезний голубий купол неба розкинувся над долиною. Під цим небом, на цій невимовно прекрасній землі цвітуть чудові троянди—плоди рук народу-трудівника, хазяїна нової Болгарії.

В. ДЕРКАЧ

(«Непсабадшаг», Угорщина).

Галілей до Коперника і Кепплера:
— Панове, зняти шапки!

У Народній Республіці В'єтнам почалося масове виробництво вітчизняних легкових автомобілів. На фото: робітники селяни й солдати вітають появу першого в'єтнамського лімузина на п'ять місць, що носить гордю назву «Триумф».

На відзначення сторіччя державної поштової служби шляхами Румунії, розвозячи пошту, проїхав цей старовинний екіпаж у шість кінських сил.

ГВІНЕЯ

Ше не так давно говорилося, що Африка — це зв'язаний колоніальними путами велетень, який навіть не усвідомлює власної сили. Тепер перед усім світом постає зовсім інша Африка — величезний континент, народи якого піднімаються на весь свій гігантський зріст, розриваючи іржаві ланцюги колоніалізму.

На узбережжі поблизу гвінейської столиці.

Вийшла з британської «співдружності» і стала незалежною державою Гана. Слідом за нею, наприкінці минулого року, стала на широкий шлях самостійного державного розвитку Гвінея — вчорашина колонія Франції. Поставлена перед сумнівним вибором — називатися департаментом Франції чи стати «рівноправним членом» так званого французького Союзу, вона віддала перевагу іншому шляху, добилася незалежності і оголосила себе республікою, незважаючи ні на погрози, ні на терор з боку французьких владей.

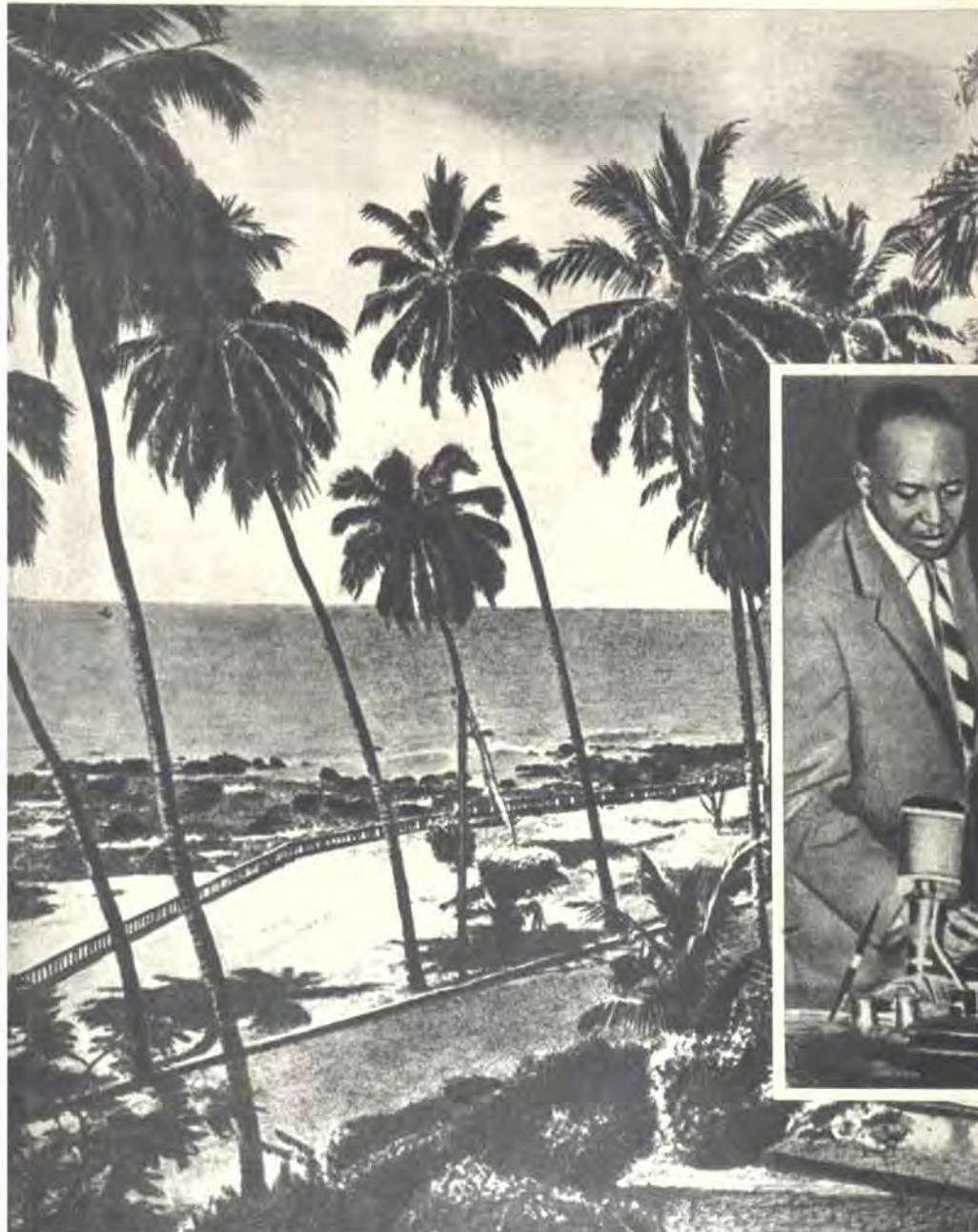
Для африканських масштабів Гвінея не дуже велика країна. Але територія її більша за територію Англії, в два з половиною рази більша території Бельгії, Голландії і Швейцарії разом узятих.

Гвінея — країна великих природних багатств. Її народи — суданці та племена фульла — спадкоємці однієї з чи не найстародавніших цивілізацій світу, які, нозважаючи на століття звірячої експлуатації, фізичного і морального винищенння, зберегли оптимізм, життезадатність і нездоланне прагнення до свободи.

Колонізатори тримали гвінейців в злідях і терпаві. На час проголошення республіки в країні, що налічувала два з половиною мільйона населення, було лише 224 початкові школи, в яких навчалося 31 000 учнів, та двадцять шкіл другого ступеня, які відвідували 1800 чоловік. 93 проценти жителів залишалося неписемними. На всю країну є одна лікарня в Конакрі — столиці республіки та 29 лікувальних пунктів у селах.

Французькі імперіалісти вдаються до економічного тиску на молоду республіку. Але, як заявив нещодавно представник Гвінеї Ісмаїл Туре на сесії Економічної комісії ООН для

Прем'єр-міністр Гани Кваме Нkruma (праворуч стоїть) і прем'єр-міністр Гвінеї Секу Туре (сидить) підписують Заяву, згідно з якою Гана та Гвінея стануть ядром об'єднання незалежних африканських держав.

Так одягаються в Гвінії у святкові дні.

Африкни «гвінейський народ вважає за краще бути бідним але вільним». Недавно Гвінея об'єдналася з Ганою на федеративних засадах. В обох країнах розроблено план економічного відродження і поступової індустриалізації, намічено становлення широких торговельних зв'язків з іншими країнами, особливо з країнами соціалістичного табору. Нещодавно в Конакрі були успішно завершені радянсько-гвінейські переговори. Укладено угоду про товарообмін і платежі між СРСР і Гвінейською Республікою. Ця утода передбачає розвиток і зміщення торговельних відносин на основі взаємної вигоди. Гвінейська Республіка купує у нас різне обладнання, трантори і сільськогосподарські машини, автомобілі, прокат чорних металів, нафтопродукти та інші матеріали; Радянський Союз — каву, банани, ананаси та інші товари традиційного експорту Гвінеї.

«Створення Гвінейської Республіки є величкою перемогою народів Гвінеї в їхній геройчній боротьбі за свободу і незалежність та знаменує собою важливий етап на шляху визволення Африки від колоніального гніту», — писав у своєму посланні Секу Туре Голова Президії Верховної Ради СРСР К. Є. Ворошилов.

Принад Ганії і Гвінеї запалює народи інших країн чорного континенту. Чорна Африка прокинулася!

Базар у гвінейському селищі

Поруч із халупами африканців височать сучасні багатоповерхові будинки, які будували для себе колонізатори.

ОСТАННІЙ РЕЗЕРВАТ

В палаці Трухільо, в столиці Домініканської Республіки — Сьюадад-Трухільо — за наказом президента Трухільо улагоджувались останні формальності, пов'язані з наданням «політичного притулку» людині, яка в той день перестала бути президентом.

Одночасно з цим пілот пошарпаного «Дугласа», чия поява зовсім не передбачалася офіційним графіком польотів авіодрому Сьюадад-Трухільо, в перший день нового 1959 року просив дозволу на посадку. Машину не тримали довго в повітрі. Літак прийняли на авіодром. Перевірка паспортів пасажирів «Дугласа», що прибув з Гаванни, відбулася близько вично — як завжди в подібних випадках... А таких випадків траплялося вже чимало.

Столицю Домініканської Республіки недарма називають «готелем Сьюадад-Трухільо». Цей єдиний в своєму роді «готель диктаторів», де перебувають зараз два колишні правителі — генерал Перес Хіменес з Венесуели і Хуан Перон з Аргентини — поповнився ще одним банкрутом — кубинським генералом Фульхенсіо Батістою. Деспоти-втікачі знайшли спокій під крильцем одного з останніх диктаторів Латинської Америки. Але чи буде цей спокій вічним?

ЛІГВО БАНКРУТІВ

Ім'я президента Домініканської Республіки рідко вживався в пресі без прикметника «твердий». Цей традиційний газетний епітет не є, мабуть, перебільшенням. Брутальний Трухільо жорстоко придушує наймен-

ші вияви протесту. Громадськість країни змушена мовчачи спостерігати злочини і свавілля диктатора та його почту.

Гучний скандал, героям якого був Трухільо-молодший, мав досить широкий відгомін в світі. Виявилось, що синок диктатора розтриняв значну частину кредитів, наданих Домініканської Республіці Сполученими Штатами. Долари з американського кредиту одразу ж повертались до американських громадян — переважно власників нічних барів — і американських громадянок — переважно мешканок Голлівуда, а особливо до кінозірки Кім Новак.

Не менший розголос дісталася й пристрасть Трухільо-старшого до золота і орденів (їх в його колекції 91

штука) і мундирів, яких у нього значно більше, ніж було у Герінга.

Ці факти вже давно стали мішенню для насмішок і кепкувань з боку преси батькою країн, за винятком, звичайно, газет Домініканської Республіки. Бо ж «генералісімус» Трухільо є настільки «твердим», що підтримує в країні цвінтарний спокій.

А проте досвід останнього гостя «готелю Сьюадад Трухільо» — цього резервату диктаторів — свідчить, що не варто розраховувати на вічний спокій у трухільській республіці. За часів свого правління останній гость — Фульхенсіо Батіста — дав про те, щоб в'язниці були завжди переповнені, а його поліція замордувала 20 тисяч чоловік. Незважаючи на

те, що Куба (як, до речі, і Домініканська Республіка) була однією з найбагатіших країн світу (її бюджет при шестимільйонному населенні становив 800 мільйонів доларів), величезна частина капіталу була скупчена в руках 3—5 родин, що стояли за кріслом диктатора.

Так само, як і нині в Домініканській Республіці, корупція на Кубі била всі рекорди. До останнього дня своєї влади Батіста вважався людиною на рідкість безпощадною. Своїх противників, тих, що були скоплені, він тримав буквально в залізних клітках. І все ж Батіста став черговим банкрутом американської колекції диктаторів.

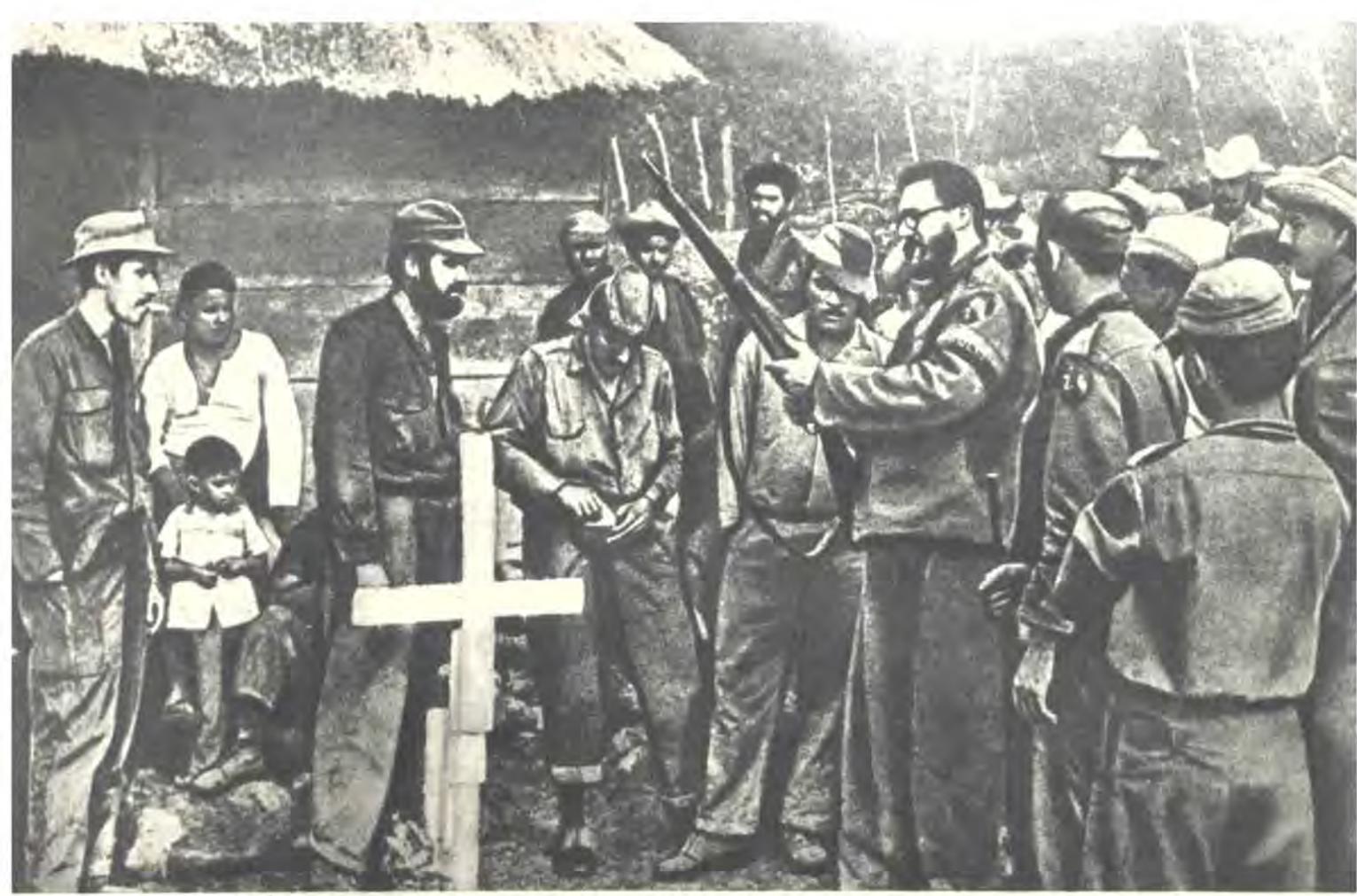
ПРЕЗИДЕНТ І ДВА ПІСТОЛЕТИ

Військові диктатори в Гаїті і Парагвай почують себе не так уlevнено, як в Домініканській Республіці. На протязі 14 місяців у Парагвай відбулося сім переворотів, перш ніж правителем там став Альфредо Строеснер — людина так само жорстока, як і Трухільо.

Ще менш стабільною є влада в єдиній негритянській американській республіці — Гаїті. Протягом півріччя тут мало місце сім переворотів і стільки ж президентів займало й звільнюючи прези-

Під час вуличних боїв з військами венесуельського диктатора Переса Хіменеса в Каракасі

Шлях двох річної війни партизанських частин, керовані колишнім адміністратором Фіделем Кастро, визволили Кубу від кривавого диктатора Фульхенсіо Батісти, підтримуваного Сполученими Штатами. На фото: кубинські партізани. В центрі — Фідель Кастро.

дентське крісло. Почалася ця історія з генерала Поля Маглуара, який, накопичивши величезні багатства, захадав продовжити свої повноваження і понад визначений термін залишився на посаді, що давала йому такі прибутки. Цей антизаконний акт до глибини душі обурив генерала Сентаре, який мав досить солідні шанси на президентський пост. Генерал висловив свій протест вогнем автомата вірного йому батальйону. Та ледве Сентаре встиг зайняти місце в президентському палаці, як полковник Пер Арман оточив армійську штаб-квартиру. Гарячий темперамент і малоприємний характер полковника був добре відомий навіть цивільному населенню, і дальше перебування Армана при владі загрожувало громадянською війною.

В результаті створенням нового уряду енергійно зайнявся д-р Даніель Піньоль. Але справа так і не дійшла до вирішального засідання,

на якому мав відбутися розподіл міністерських портфелів. Перед самим початком засідання кандидатів у міністри до президента палацу вдерлася група військових на чолі з полковником Антоніо Кебрау і з допомогою двох пістолетів, приставлених до скронь президента Піньольо, спровадила його прямісінько до літака, що відправлявся в Сполучені Штати.

ГЕНЕРАЛИ З НАБИТИМИ ВАЛІЗКАМИ

Нагадуємо, що ці опереткові «революції» відбулися за коротенький піврічний період.

До недавнього часу ситуація в інших країнах Латинської Америки також нагадувала сцени з посередньої

оперетки. Час від часу то в одній, то в другій республіці військова хунта, складена з генералів, адміралів, полковників і начальників поліції в мундирах, які мало чим відрізнялись від убрання портьє в елегантному нічному кабаре, інсценізували «народну» (звинайно) революцію.

Об'єкт замаху, тобто прав-

лячий диктатор, як правило завчасно дізнавався про те, що мало відбутися. І коли переворот саме здійснювався, цей диктатор з валізою, набитою золотом і грішми, вже приземлявся десь в іншій країні американського континенту. Тимчасом новий диктатор після кількох пострілів в повітря, зроблених його поплічниками, вже займав президентське місце в палаці. Найголовніше, що всі були задоволені. І колишній диктатор, що вже досить поживився і тепер провадив «заслужений» відпочинок десь під пальмами Флоріди, і генерали, що за підтримку в перевороті могли сподіватися на нові милості від новоізначеного диктатора, і новий диктатор, що готувався до поживи. Потім історія повторювалася: новий замах, новий президент, і все починалось спочатку.

Але чи ж справді всі були задоволені?

Латиноамериканські республіки заселені не дуже густо, але це ще зовсім не означає, що іхні мешканці складаються з самих лише генералів. Отже хтось з усого цього не зазнавав

Готель «Трухільо»

— Ми вже чекаємо на вас...
(З «Пост-діспетч», США)

етіх — хтось такий, хто в усіх цих розвагах не брав участі. Населенню було досить байдуже, хто здійснює терор: диктатор «ікс», чи «ігрек», але крім цього залишався ще й такий факт, до якого аж ніяк не можна було бути байдужим — сам терор!

І от настала час, коли народи Латинської Америки вирішили, що з них всього цього досить. Населення, половина якого ніколи досита не надалася, ніколи не спала в ліжку і ніколи не ходила до школи, вибило з сідла диктатора Аргентини Перона. Аргентинська революція, не зважаючи на те, що здійснена вона була з участию тих самих адміралів, генералів і полковників, вже не була схожа на попередні. Вперше один диктатор не заступив іншого.

Так, почалося саме з Перона. Відтоді з поверхні політичного життя почав зникати один диктатор за іншим. Континент почав очищатися від каудільо всіх мастей.

РАЙ

КОНКВІСТАДОРІВ

Коли Христофор Колумб під час своєї третьої подорожі досяг в 1498 році узбережжя Венесуели, він писав королеві Іспанії: «Я чимало чув, що земля кругла. Хочу однак додати, що вона скорош схожа на жіночу грудь, і що в її найвищому пункті, найближчі до небес, лежить земля обітана. В цьому благословленному краю... багато мешканців носять золоті нашивники і браслети з перлів. Рай на землі!»

Південна Америка стала вотчиною конквістадорів, які висмоктували з «земного раю» все, що могли, і з набрабованими багатствами повертались додому.

Протягом віків це становище порівняно не дуже змінилось. Сьогодні різниця полягає в тому, що місце озброєних шаблями іспанських і португальських конквістадорів зайняли південноамериканські банкіри і промисловці, озброєні зеленими папірцями Федерал Резерв Банку.

Під впливом успіхів, які здобули в недалекому минулому ряд країн Азії і Африки, США почали побоюватись за тривалість своїх впливів на південноамериканському континенті. Обсяг

континенту, його стратегічне значення, величезні запаси сировини — все це, як і раніше, привертає увагу Вашингтона, тим більше, що він вклав туди понад 18 мільярдів доларів (зрозуміло, не безкорисливо).

Не зважим буде нагадати і те, що останнім часом комуністичні партії в Південній Америці збільшили кількість своїх рядів на 75 процентів.

В Латинській Америці наростиє невдоволення засиллям Сполучених Штатів. Знаменним є факт налагоджування чимало тісніших торговельних зв'язків між південноамериканським континентом і Радянським Союзом, а також Польщею, Чехословаччиною і іншими країнами народної демократії. В результаті Вашингтон змушений був стати перед фактом значного зменшення імпорту сировини від своїх південних контрагентів. Не слід забувати, що національне господарство цих країн спирається, власне, на експорт сировини. Так, наприклад, Чілі живе з вивозу міді (67 процентів усього експорту), а експорт Венесуели на 93 процента складається з нафти.

Радянський Союз уклав торговельні умови з 8 країнами Латинської Америки. До речі, ідучи назустріч Бразилії і Колумбії, СРСР купив у них лишикі кави. Разом з тим, ці країни одержали пропозиції про надання кредитів на умовах, які не мали нічого спільногого з тим, що пропонувалось досі кредитними банками Західної півкулі.

Колишній принцип Теодора Рузвельта, який досі вінавали Сполучені Штати щодо своїх південних сусідів: зовні діяти делікатно, але тримати всіх у жилетті кишенні — виявився вже старілим...

Падіння таких тиранів як Рохас Пінілья в Колумбії чи Фульхенсіо Батіста на Кубі, перемога демократичних рухів в Мексиці, Венесуелі, Аргентині, Коста-Ріці та інших південноамериканських республіках очищає цей континент від тяжкої спадщини минулого. На континенті, де завжди роїлись деспоти всіх мастей, залишились ще полковник Кебрау на Гаїті, генерал Стровеснер в Парагваї і Трухільо в Домініканській Республіці.

І ці диктатори також мусять відійти. Мусять, хоч ім цього й дуже не хочеться...

(Переклад з польської)

І ТУРЕЧЧИНІ.

Мал. Б. Джоновского (Болгарія).

Красномовніше за всі промови в Конгресі США

Фотознімки цих чотирьох написів зроблено в Сполучених Штатах Америки. Ось зміст об'яв:

«Пральня «Імпірієл лондрі К». Ми первомо тільки для білих людей».

«Запасний вихід для білих».

«Стоянка автомобін тільки для білих».

«Морозиво». «Для білих» (стрілка ліворуч); «для кольорових» (стрілка праворуч).

ЗМІНИ В ШТАТІ КЕРАЛА

(БЕСІДА ПОЛЬСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА Р. ФРЕЛЕКА З ГОЛОВОЮ КЕРАЛЬСЬКОГО УРЯДУ Е. М. С. НАМБУДІРІПАДОМ)

Як би не розвивались далі події, але індійські історики безумовно відзначать цю дату: 5 квітня 1957 року; внаслідок перемоги на загальних виборах, в атмосфері справжнього народного свята, в штаті Керала¹ створено перший в Індії провінційний комуністичний уряд, на чолі якого став Е. М. С. Намбудіріпад. Це була перемога комуністичної партії у виборах, перший комуністичний уряд штату за 10 років існування Республіки Індії (в 13 інших штатах країни провінціальні уряди складаються з представників правлячої партії Всеіндійський національний конгрес).

Двотижневе перебування в штаті Керала, численні розмови як з прихильниками уряду Намбудіріпада, так і з його супротивниками переконують, що зараз уряд цей має величезний вплив серед населення штату, більший ніж будь-коли раніше.

ОБМежені

МОЖЛИВОСТІ

— Влада.

— Скажімо
краще — уряд.
Ми — більше
уряд, ніж вла-

да, — сказав Намбудіріпад, коли ми розмовляли з ним під час подорожі до Кевлону — області колишніх недоторканів². Ми — уряд провінції, штату, що живе і діє в рамках загальноіндійської буржуазної конституції. Не всі засоби виробництва ми контролюємо. Кожне з наших важливих рішень повинно бути затверджене центральним урядом. Отже, наша влада досить обмежена і тут швидше підходить слово «уряд» ніж «влада».

— Ось вам приклад: проект земельної реформи, яку нам зрештою й так важко буде провести, повинен ма-

ти дуже поміркований характер: за землю, яку передбачається відібрати в багатоземельних господарів, буде повністю виплачуватися компенсація. Ця реформа дуже смілива в порівнянні з тим, що робиться в інших штатах, і досить поміркована в порівнянні із земельними реформами, здійсненими в соціалістичних країнах.

Другий приклад: над урядом штату Керала постійно висить «дамоклів меч» втручання з боку центрального уряду. При певних умовах, зазначенних у конституції, центральна влада може просто «усунути» уряд штату. Це й дає постійне «натхнення» опозиції, яка досить виразно прогне, створити таку ситуацію, щоб центральний уряд мав право на втручання. «І хоча в даний момент безпосередньої небезпеки «інтервенції» нема, — говорить Намбудіріпад — проте потенціально вона завжди існує.

ПЕРШІ

ДОСЯГНЕННЯ

Протягом

двух років, що

минули з дня

виборів, уряд

Намбудіріпада

провів ряд важливих заходів. До них належить закон, що забороняє зга-

міс відрогами Західних Гатів, найбільші верхів'я яких сягають 2500 метрів, і Аравійським морем лежить бузька, плоска прибережна смуга, вкрита пальмами кокосових пальм — це територія штату Керала. Кокосова пальма вважається тут священною деревом; це — надзвичайно цінна рослина. Вміст й горіхів віде на їжу, із шкаралупи виробляють кухонне начиння, з волокна — канати й циновки, широке листя використовується для покрівлі маленьких і надзвичайно охайніх хатинок, стовбури пальм — чудовий будівельний матеріал, з нього можна також видобувати човни, та й дрова пальмові добре горять. Сучасних шляхів сполучення в Кералі небагато, і тисячі маленьких та великих каналів виконують роль залізниці і шосе. До багатьох сіл можна дістатися лише водним шляхом, і торговля також ведеться, головним чином, з човнів. Чоловіки діти їдуть до школи, жінки на базар, чоловіки на роботу.

няти з землі тих, хто її обробляє; новий підхід щодо справи втручання поліції у конфлікти між робітниками і підприємцями; затвердження рівня мінімальної платні для робітників, зайнятих у сільському господарстві і в деяких галузях промисловості; підвищення заробітної платні вчителям та низькооплачуваним службовцям; проведено шкільну реформу; затверджені план розподілу державних земель між безземельними селянами; націоналізовано транспорт і т. д. і т. п. Останнім часом готується нова реформа, що стосуватиметься роботи адміністративних установ. Її метою буде значне розширення участі громадськості в роботі органів влади.

— Захід цей — дуже значний. Але ж і надії тих, хто нас обирає, є більші. Ми відверто говоримо про складність ситуації, і люди знають про наші труднощі. Причому значна частина труднощів не є чимось властивим лише нашому штату. Це труднощі загальноіндійські, які відчуває весь на-

¹ Керала — штат на півдні Індії.

² Поділення населення на касти в Індії виникло в період становлення класового рабовласницького суспільства. Перед II світовою війною в Індії нараховувалося 3,5 тисячі каст, які охоплювали $\frac{3}{4}$ населення всієї країни. В 1950 році за новою конституцією кастова дискримінація і всі види кастового гніту були скасовані.

«Недоторкані», або «парії» — назва однієї з найнижчих каст Південної Індії.

род в боротьбі за виконання планів другої п'ятирічки,—каже Намбудіріпад.

Сподівання людські не мають меж, та можливості — мають межі. Але в штаті Керала ви не зустрінете зневіри або розчарування. Два роки діяльності уряду Намбудіріпада дають підстави сказати, що при дуже обмежених можливостях він робить все, що лише можна зробити... Бідні люди добре відчувають, на чиєму боці уряд. Найбідніші з бідніших—рибалки, що живуть вздовж мальовничого узбережжя, бачать, що ніхто не має права вигнати їх із хат, щоб звільнити місце для будівництва своєї вілли. Безземельні селяни поступово одержують поміщицькі землі, 700 тисяч акрів якої підлягає роздачі. Робітникам гарантовано мінімум заробітної плати і поступове поліпшення побутових умов. Недоторкані, доля яких була особливо тяжкою в штаті Керала, почують себе спокійно, бо вони знають, що їм гарантовано рівноправність.

— Вплив нашої партії значно зрос—про це свідчать нещодавні муніципальні вибори, на яких ми одержали більшість голосів і більшість мандатів. І якби раптом комусь спало на думку провести в штаті Керала позачергові загальні вибори (хоча, зрештою, для цього нема ніяких підстав), то можна з абсолютною певністю сказати, що ми одержали б ще більше голосів ніж на попередніх виборах,—відзначив Е. М. С. Намбудіріпад.

З цим твердженням згодна й опозиція, хоча і визнає вона це не дуже охоче.

НАЙВАЖЛИВІША ПРОБЛЕМА КЕРАЛИ

Головне наше завдання, як і всієї Індії, — найкраще втілення в життя планів п'ятирічки. Тут ми ще натрапляємо на значні труднощі, — зазначає голова уряду Керали, — інша, не менш важлива проблема, — це повне усунення поліції від участі в конфліктах між робітниками і підприємцями. І, нарешті, перед нами стоїть особливо важлива проблема—проблема земельної реформи, яку ми вже давно готуємо.

Невдовзі повинно відбутися засідання комітету в справах реформ, і ми подамо проект цієї реформи до державної законодавчої палати. Якщо центральний уряд швидко затвердить його, то ще в першій половині 1959 року ми зможемо приступити до проведення земельної реформи. Не виключено, що це буде гостра, тяжка і складна кампанія, але земельна реформа вважається найважливішою метою,—закінчив Намбудіріпад.

Не буде помилкою твердити, що дальша доля штату — в руках керальських селян, які становлять переважну більшість мешканців штату з населенням понад 13 мільйонів чоловік.

Саме їхні голоси два роки тому вирішили питання приходу до влади комуністичної партії, на них спирається в своїх діях уряд Намбудіріпада.

ВАТИКАН РОБИТЬ БІЗНЕС

Біблія у вигляді серії ілюстрованих бульварних журналів. Йогу ж, непоганий бізнес!

Авторство цієї щасливої ідеї належить керівникам міланського видавництва «Тіберіс-Фільм». З благословення міланського архієпископа, з лютого почали з'являтися на світ білі номери журналів (усього їх буде 72) цієї серії. В передмові до першого номера укладачі гречко перепрошує читачів за опущення в цьому виданні деяких біблійних сцен, що, проте, дало можливість докладніше спинитися на інших, які триматимуть шановних читачів «у більшому напруженні» і «идуть назустріч побажанням і природним смакам більшості читаючої публіки».

Хочете, наприклад, довідатись, який вигляд мала Єва після гріхопадіння? Будь ласка. А як Кайн убив Авеля? І ця сцена виконана в чудових кольорах, на глянцеваному папері (фото праворуч).

І так сторінка за сторінкою «Старий» і «Новий Завіт» переносяться на кольорову фотоплівку. Чорновинки підключили до участі в новому бізнесі кілька сот кіноакторів, 25 рожисерів і цілу зганя фотографів. Створюється сенсаційний, порнографічний, кримінальний, єдиний у своєму роді «святий комікс», Ватикан робить бізнес.

Біблія ще таки чогось варта!

(«Сатердей івнінг пост», США).

— По-моєму, культурній пунктом бенкету був момент, коли ти крикнув: «Дивіться! Я птах!»... А потім вистрибнув у вікно.

Я навчився стрибати через калюжі

ПОВІСТЬ

Моїм дочкам Гефзібі та Дженніфер, які теж вміють стрибати через калюжі.

Автор

Втой час, як моя маті лежала у маленькому передпокій дерев'яного будинку, чекаючи на повитуху, що мала прийняти мене, ій видно було високі евкаліпти, які хиталися під вітром, зелений пагорб і тіні хмар, що линули понад вигонами. Вона сказала батькові:

— В таку погоду може народитися тільки син.

Батько поглянув за вікно, туди, де хвилювалася темнозелена смуга чагарника.

— Я зроблю з нього доброго мисливця і бігуна,— упевнено промовив він.— Ій-богу, зроблю!

Коли нарешті причвалала повитуха, батько, жартуючи, звернувся до неї:

— А я вже думав, що хлопчик навчиться бігати, поки ви доберетесь до нас, м-с Торренс.

— Так-так, я мала бути тут ще півгодини тому,— сказала басом м-с Торренс, оглядна жінка з одутлими засмаглими щоками, напориста і самовпевнена.— Все через Теда: ви ж знаєте, який він забарний.— І вона зиркнула на матір: — Як ти себе почуваш, сердешна? Вже почалися болі?

— Поки вона торохкотіла,— розповідала мені

через кілька років мати.— я вілчувала запах батькового пужална, що висіло у мене в головах, і уявляла, як ти колись поскачеш на коні, махаючи батогом над головою, точнісінько, як тато.

Поки шептуха приймала мене, батько з моїми сестрами сидів на кухні. Мері та Джейн дуже хотіли мати братіка, якого можна було б водити до школи, і батько їм пообіцяв, що братік буде і зватимуть його Алан.

Потім м-с Торренс винесла мене, щоб показати їм (я був загорнутий в червоні пелюшки). Вона поклала мене батькові на руки.

Було так смішно, коли глянув я на тебе,— повторював часто батько.— Мій син... Мені хотілося, щоб ти навчився багато дечого — скакати верхи тощо. Я хотів, щоб ти став вправним наїзником. Саме про це я й думав тоді. Ну, звісно, щоб із тебе вийшов неабиякий бігун. Жінки казали, що в тебе міцні руки й ноги. Було якось дивно тримати тебе на руках. І я все думав, чи будеш ти схожий на мене, коли виростеш...

Мене розбив дитячий параліч скоро після того, як я почав ходити до школи. Епідемія, що лютувала на початку століття в штаті Вікторія, перейшла з густонаселених районів у сільську місцевість, уражаючи дітей на віддалених фермах і на хуторах, що тулилися поміж чагарників. Я був єдиною жертвою у Тураглі, і на багато миль в окрузі люди жахалися, почувши про мою хворобу. Слово «параліч» у них чомусь асоціювалося з ідіотизмом, і часто який-небудь фермер, спинивши свій візок посеред шляху, щоб перекинутися слівцем з давнім приятелем, питав, тримаючись за полудрабок: «А чи він часом не з'їхав з глузду?»

Сусіди квапливо проїздили повз наш будинок і кидали цікаві погляди на старий частокіл, на необ'єднаних жеребців в оборі, на мій триколісний велосипед, що лежав на боці біля повітки. Тільки смеркне, вони скликали дітей до хати, тепліше зодягали їх і страшенно хвилювалися, коли діти кашляли або чхали.

— Це не хвороба, а кара господня,— сказав містер Картер, сільський пекар.

Він викладав парафіянам закон божий і щотижня з похмурою урочистістю повідомляв своїм учням:

— У неділю на утрені преподобний Уолтер Робертсон молитиме господа, щоб він зцілив цього хлопчика від його тяжкої недуги. Прошу всіх прийти до церкви.

Довідавшись про це, батько якось зупинив м-ра Картера на вулиці і, нервово смикаючи себе за вуса, спробував пояснити йому, як саме трапилося, що ця хвороба пристала до мене.

— Люди кажуть, що хворість приносить мікроб,— сказав він.— Цей мікроб літає довкола в повітрі. І ніхто не знає, де саме він є. Мабуть, мікроб пролітив повз ніс хлопця, а той якраз втягнув у себе повітря. Та це його й занапастило. Звалився, як бичок під обухом. А коли б хлопець тої миті видихав повітря, все було б гаразд.— Він

помовчав, а толі із сумом додав: — А тепер ви моліться за нього.

— Спину створено для тягаря,— побожно промімрив пекар. Він був церковним старостою і в усьому вбачав волю господню. До того ж він вважав диявольськими витівками мало не все, від чого людина зазнає втіхі.

— Це воля божа,— додав він з задоволенням, бо був певен, що його слова припадуть до вподобі всевишньому. Містер Картер ніколи не пропускав нагоди запобігти ласки у господа.

У відповідь на це філософське зауваження батько зневажливо фіркнув і сухо відказав:

— Спина мого хлопця не створена для тягаря, і дозвольте вас запевнити: через цю хворобу тягар на ній не ляже. Якщо ж вам так забажалося шукати тягарів, то шукайте їх отут,— і він поступав себе по лобі коричневим пальцем.

Згодом, схилившись над моїм ліжком, батько стурбовано запитав:

— Як, Алане, болять ноги?

— Ні,— відповів я.— Вони наче мертві.

— А, хай йому чорт! — вигукнув він, і обличчя його скривилося.

Батько був худорлявим чоловіком з вузькими стегнами й кривими ногами — наслідок багатьох років, проведених у сіdlі. Він приїхав у Вікторію з квінслендської глушини.

— Це все через дітлахів,— сказав він.— Там у чагарнику немає школ. А коли б не діти, то й-бо, нізащо не поїхав би звідти!

В нього було обличчя мисливця — засмагле й сухоряве, із сіткою зморшок навколо зірких голубих очей. Таким зробило його сліпуче сонце засушливих степів.

Якось його старий приятель, гуртівник, завітав до нас у гості. Коли батько йшов подвір'ям йому назустріч, той вигукнув:

— Господи, Білл, ти все ще ходиш, як голомозий страус!

Ходив він легко, дрібними кроками, йдучи, завжди дивився в землю поперед себе — цю звичку він пояснював тим, що в краю, звідки він прибув, водилася сила-силенна змій.

Іноді, трохи напідпитку, батько в'їдждав у двір на скаженому жеребці і починав гарçювати й здиблювати коня серед кормушок, голобель, уламків старих коліс, розганяючи на смерть переполоханих курей і пронизливо вигукуючи:

— Дика худоба! Нетаврована! Еге-гей, дзвоніть у дзвони!

Потім він ставив коня дібки, зривав з голови крислатого капелюха, вимахував ним, немов дякуючи за уявні оплески, і вклоняється в бік кухонних дверей, де звичайно стояла посміхаючись мати, і її обличчя світилося радістю, любов'ю і занепокоєнням.

Батько любив коней — не за те, що ними він заробляв на прожиття, а тому, що вбачав у них якусь своєрідну красу. Він любив оглядати гарного коня. Повільно обходив його з усіх боків, уважно придивляючись до кожної лінії тулуба, проводив рукою по передніх ногах, щоб пересвідчитись, чи немає на них опухів та шрамів — наслідків падінь.

— Кінь повинен мати добрі, сильні кості і довгі стрункі ноги, він мусить міцно стояти на землі! — говорив він.

Батько вважав, що коні — такі ж істоти, як і люди.

— Так-так, це факт,— казав він.— Адже я мав нагоду спостерігати їх. Деякі коні відчувають образу, ледве торкнешся до них хлистом. Точнісінько, як діти — надери їм вуха, і вони дутимуться на тебе кілька днів. Сердяться, бачте, ніяк не можуть забути! Отож і з деякими кіньми так само! Слово честі! Хвисьни його, і він почне комізитись. Наприклад ота булана кобила, що в старого Коротуна-Діка. Вона не полюбляє вуздечки і погано її слухається. А я ж сам її об'їжджав, візьміть до уваги. Бачте, як воно буває... Це в ней просто вдача така — як і в самого Коротуна. Не знаю, хто його привчав до вуздечки, а тільки з цього нічого не вийшло. Він і досі винен мені гінею за роботу. Ну, та нехай вже... У нього й так ламаного шеляга нема за душою.

Мій дід по батькові, рудий йоркширець, був чабаном; він емігрував до Австралії на початку сорокових років. Там одружився з дівчиною-ірландкою, що теж прибула до нової колонії.

Мені розповідали, що дід прийшов на пристань, коли до неї пришвартувався корабель з дівчата-ми-ірландками, які приїхали до Австралії шукати роботи.

— Хто з вас стане до шлюбу зі мною! — гукнув він до дівчат, що з'юрмилися коло поручників.— Хто наважиться спробувати щастя?

Одна дужа на вигляд дівчина — чорнява та голубоока — якусь мить оглядала його, а тоді відповіла:

— Я згодна! Я піду за тебе.

Вона перелізла через поручні, і дід зустрів її на пристані. Він узяв її клунка, і вони попрямували разом — дід поклав її руку на плече, наче вказуючи шлях.

Батько був наймолодшим з чотирьох дітей і успадкував темперамент своєї матері-ірландки.

— Коли я був хлопчиком,— якось розповів він мені,— я жбурнув в одного погонича кактусом — отим самим, що має отруйний сік і може виісти очі. Ну, я й поцілив його прямо у вухо. Дядько той знавіснів і кинувся на мене з кийком. А я як чкурнув додому, гай аж загув, верещу «мамо!», бо ж бачу, що дядько не жартує, а ладен-таки побити мене. Вже ж і тікав я — поки дістався до хати, серце мало не вискочило з грудей. А мати, як побачила, що я біжу, мов навіжений, то й стала на дверях, і чайник з окропом у руці. Стойт і легенько погойдує той чайник. Дядько підбігає, а вона йому: «Ану, назад! Бачиш — окріп. Зроби хок крок — ошпарю тобі пику». Ну, він і позадував! Й-богу! Отак вона стояла — а я вчепився за її спідницю — аж доки той погонич не забрався під три черти.

У дванадцять років батько вже заробляв собі на хліб. Його освіта не пішла далі кількох місяців сільської школи. Вчитель був п'яничка, і щотижня діти приносили до жалюгідної халупи, що правила за школу, півкрони — плату за навчання.

Почавши працювати, батько переходив з однієї вівчарської ферми до другої — об'їжджаю коней або пас овець. Молоді роки він змарнував у віддалених районах Нового Південного Уельсу та Квінсленду, і саме в цих краях відбувалися численні події, про які він завжди розповідав. Завдяки цим оповіданням вкриті чагарником безводні долини й червоні піщані пагорби східної Австралії були мені рідніші, ніж зелений край, де я народився й виріс.

— Є в тих краях якась принадність,— сказав мені якось батько.— Там живеш і радієш життю. Зійдеш ото на кряж, що соснами заріс, розпалиш багаття...

Він замовк і з хвилину сидів замислений, стурбовано дивлячись на мене. Потім промовив:

— Треба щось таке придумати, щоб твої милиці не загрузали в піску, коли ми туди поїдемо... Так, колись ми повеземо тебе туди.

Гевдовзі після того, як мене паралізувало, м'язи на моїх ногах почали сохнити, а спина, раніше пряма й сильна, почала скривлюватися. Сухожилля в колінній чашці напнулися, мов вірьовки, і почали поступово стягувати ноги, доки вони зовсім не зігнулися в колінах та й застигли.

Мати моя перебувала в страшній тривозі. Вона боялася, що мої ноги, так і залишаться зігнуті, якщо не вжити негайно якихось заходів, щоб їх віправити. До того ж, вона жаліла мене — адже я терпів жахливі болі, що їх завдавали натягнені сухожилля, і тому вона весь час вимагала від доктора Крофорда, щоб той прописав мені ліки, які б знову поставили мене на ноги.

Доктор Крофорд не розумівся на поліоміеліті. Мати сама намагалась оживити мої ноги, натираючи їх сумішшю горілки з прованською олією — за порадою дружини шкільнego вчителя, яка твердила, що саме це допомогло їй позбутися ревматизму. Лікар спостерігав ці спроби з виразом легкого осудження на обличчі, проте говорив: «Шкоди це не завдасть». Щождо моїх нерухомих ніг, то розв'язання цієї проблеми він відклав, бажаючи спершу довідатися про ускладнення, які розвивалися у жертв поліоміеліту в Мельбурні.

Доктор Крофорд жив у містечку Балунга, за чотири мілі від нашого села. Хворих, що мешкали у навколошніх сільських районах, він відвідував лише в нагальніх випадках. Іздив доктор Крофорд у легкому двомісному екіпажі з відкидним верхом — у нас їх називали «абатками», — запряженому млявою сірою кобилкою. Верх своєї абатки він піdnімав лише наполовину — щоб мати величніший вигляд на тлі блакитної повстяної обивки, оздобленої фестончиками. Лікар бундючно вклонявся стрічним, елегантно вимахуючи батіжком. Те, що доктор Крофорд був власником абатки, підносило його до одного рівня із заможними фермерами, хоч і ні до рівня тих фермерів, які мали абатки на гумових шинах.

Як лікар він добре зневає на простих захворюваннях:

— Я можу запевнити вас, м-с Маршалл, що у вашого сина — не кір.

Але поліоміеліт був недугою, про яку д-р Крофорд мав дуже туманне уявлення. Коли я захворів, він викликав на консультацію двох лікарів, і один з них оголосив, що у мене дитячий параліч.

У того лікаря був дуже вчений вигляд, і це спровітило на мою матір велике враження. Вона зажадала від нього інших відомостей щодо моїх недугів, але він обмежився зауваженням:

— Коли б цей хлопчик був моїм сином, я б дуже, дуже непокоївся.

— В мене немає найменшого сумніву щодо цього,— сухо відказала матір і відтоді втратила будь-яке довір'я до нього. Вона вірила в д-ра Крофорда, який сказав, коли консультанти пішли:

— М-с Маршалл, ніхто не може сказати напевно, чи стане ваш син калікою, так само як неможливо передректи зараз, виживе він чи помре. Я вірю в те, що він виживе, але все в руках господніх.

Цей монолог заспокійливо впливув на мою матір, але батько реагував на нього зовсім інакше. Слова доктора Крофорда переконали його в тому, що лікар зовсім не обізнаний з дитячим паралічом.

— Коли вони кажуть тобі, що ти в руках господніх, то можеш бути певним, що вріжеш дуба,— сказав батько.

Зрештою, перед д-ром Крофордом постало проблема, що ж робити з моїми скарлюченими ногами. Стурбований, сповнений вагання, він стояв і мовчки дивився на мене, беззвучно постукуючи пухкими пальцями по мармуровій дощі умивальника. Матір стояла біля нього в напруженій, нерухомій позі, немов в'язень, що чекає вироку.

— Гм-гм... Питаєте, що робити з ногами, га?.. М-м-м, з ногами кажете... Боюся, що існує лише один спосіб... На щастя, ваш син — сміливий хлопчик. Доведеться випрямити його ноги. Так, випростати силоміць — це єдиний вихід... Як же це зробити? На мою думку, найкраще буде так: кожного ранку кладіть хлопця на стіл і всією своєю вагою натискуйте на коліна, аж доки вони не розігнутуться. І розгинайте ноги так, щоб вони зовсім розпрямлялись. Робіть це тричі на день... Так, гадаю, три рази буде досить. Першого дня можете зробити два рази.

— Йому буде дуже боляче? — спітала матір.

— Боюся, що так... — I доктор Крофорд додав по паузі: — Отже, мужайтесь.

Кожного ранку, коли матір клала мене горілиць на кухонний стіл, я дивився на картину, що висіла на стінці над плитою. Це була гравюра, на якій було зображені двох коней, чорного та білого. Роздимаючи ніздрі, вони злякано тулилися один до одного, а зигзаг близкавки, вихопившись із буреної темряви, торкався землі в кількох кроках від них. На другій картині, що висіла на протилежній стінці, були намальовані ті самі коні: вони стрімголов мчали кудись, розставивши ноги,

мов іграшкові коні-качалки, і вітер розвівав їхні гриви.

Батько, який серйозно ставився до своїх картин, іноді довго розглядав цих коней, примруживши одне око, щоб краще зосередитися. Він оцінював їхні якості.

— Це коні арабської породи,— сказав він мені одного разу.— Але вони нечистокровні. До того ж, у кобили є нагніти. Подивись на її ноги.

Я обурювався, коли чув, щось погане про цих коней. Вони так багато важили для мене. Кожного ранку я тікав разом з ними від страшного болю. Переляк коней і мій власний страх зливалися докуни, і це єдине почуття жаху робило нас дружими у спільному лихові.

Матір бралася руками за мої підняті коліна і, міцно зажмуривши очі, щоб слози не просочувалися крізь сплющені повіки, з усієї сили налягала на них, аж доки ноги не розпрямлялися. Пальці на них розчепірювалися, потім починали згинатися й карючитись, наче пташині кігті. Сухожилля під колінами напиналися й розтягувались, і тоді я пронизливо кричав, вступивши широко розплющені очі у переляканіх коней над плитою. Пальці на моїх ногах судорожно розчепірювалися й стискувались, а я з плачем гукав до коней: «Ой, коні, коні... Ой, коні, коні...»

До найближчої міської лікарні було понад двадцять миль. Батько відвіз мене туди у міцній, добротній двоколці, якою він користувався, об'їжджаючи коней. Він дуже пишався цією двоколкою. Голоблі й колеса її були зроблені з горішини, а на спинці сидіння батько намалював коня, що стояв дібки. Цей малюнок аж ніяк не можна було назвати майстерним, і батько звичайно так пояснював його недосконалість: «Розумієте, цей кінь ще не навчився ставати дібки. Це його перша спроба, і він втратив рівновагу».

Тепле сонце й рипіння коліс по щебеню заколисали мене. Чагарники, вигони й струмки проносилися обабіч шляху, то зникаючи за завісою куряви, знятою кінськими копитами, то з'являючись знову,— та я не бачив нічого. Так і проспав я цілісінських три години, прихилившись до плеча матері, аж доки вона не розбудила мене.

Під колесами двоколки заскрипів гравій. Я підвів голову, роздивляючись білій будинок з вузькими вікнами, принюхуючись до незнайомого запаху. Це була лікарня.

Крізь розчинене вікно я побачив темну, до близку натерту підлогу та тумбочку, на якій стояла ваза з квітами. В усьому будинку панувала тиша, якийсь незвичайний спокій, що злякав мене.

Батько вніс мене до кімнати, де біля стіни сиділа медсестра, яка тут-таки звернулася до батька з безліччю запитань. Відповіді вона записувала у книгу, а батько тимчасом дивився на неї, наче на норовистого, вередливого коня, що прищулє вуха.

Коли медсестра, узявші книгу, вийшла з кімнати, батько сказав матері:

— Коли я буваю в таких місцях, мені завжди кортить послати всіх під три чорти. Оцими своїми запитаннями воїн наче душу з людини вивертають — немов шкіру здирають з корови. Почуваєш себе якимсь жебраком чи злодієм. І що за люди...

Трохи згодом медсестра повернулася із санітаром, який забрав мене. Мати пообіцяла прийти до мене, коли мене покладуть у ліжко.

Санітар був золягнений у коричневий халат. У нього було червоне зморшкувате обличчя, і він дивився на мене, ніби я був не хлопчиком, а якимсь загадковим створінням, яке він бачить уперше і не знає, що з ним робити. Внісши мене до ванної кімнати, він поклав мене у ванну з теплою водою, а тоді сів на стілець і почав скручувати цигарку. Запаливши, спітав:

— Коли тебе купали востаннє?

— Сьогодні вранці,— відповів я.

— Ну, то й добре, тоді просто полеж трохи.

...Потім я сидів на ліжку під прохолодним, чистим простирадлом і благав матір не залишати мене. Матрац під мною був твердий і жорсткий, і я не міг зібрати ковдру у складки навколо себе. Під такою ковдрою не буде теплих заглиблень або канавок, яких було так багато в моїй перині вдома, і я не зможу катати кульки¹ по гладкому матрацу. Ні праворуч, ані ліворуч від мене не було стінки, до якої можна було б притулитись або повернутись обличчям, і тут не чути було, як гавкають собаки, або як хрұмтить сіно під зубами в коня. Все це залишилося вдома, і всього цього в ту мить мені страшенно бракувало.

Батько вже попрощався зі мною, але мати ніяк не могла відійти од мого ліжка. Та ось і вона раптом поривчасто поцілувала мене і рушила до дверей, це видалося мені просто неймовірним. Я уявив собі, що вона залишала мене не тому, що хотіла цього, а тому, що її змусила якась несподівана та жахлива обставина, якої вона не мала сил перебороти. Я не закричав їй услід, не благав її повернутись, хоч мені дуже хотілося зробити це. Я бачив, як вона виходить, і не міг завадити цьому.

Коли мати пішла, чоловік, що лежав на сусідній койці, якийсь час мовчки спостерігав мене, а потім спітав:

— Чого ти плачеш?

— Я хочу додому.

— Всі ми хочемо додому,— промовив він, звів очі до стелі, зітхнув і додав: — Авжеж, всі ми...

В палаті лежало чотирнадцять чоловік. Я був єдиною дитиною. Коли мати пішла, дехто з них почав заспокоювати мене.

— Тобі тут буде непогано,— запевняв мене один хворий.— Ми доглядатимемо тебе.

Хтось запитав мене, на що я хворий, а після моєї відповіді всі стали розмовляти про поліомієліт, і хтось сказав, що це не хвороба, а вірна смерть.

¹ Гра в кульки дуже поширенна серед дітей в Австралії, Америці та Англії. (Тут і далі прим. перекл.)

Ці слова сповнили мене почуттям самоповаги, і мені сподобалася людина, яка вимовила їх. Я особисто не вважав свою хворобу серйозною, а розглядав її як тимчасову неприємність. Згодом, коли мені доводилося терпіти біль, це дуже сердило і навіть обурювало мене, а коли біль довго не проходив, почуття обурення швидко поступалося місцем відчая; проте варто було болю: минути, як я негайно забував про нього. Я не міг довго лишатися у пригніченому стані. Надто багато цікавого відбувалося довкола.

Мене завжди приємно дивувало враження, яке справляла моя хвороба на людей, що зупинялися біля моїх койки і з захуреними обличчями дивилися на мене, вбачаючи в моїй недузі якесь величезне, жахливе нещастя. В такі хвилини я почував себе дуже поважною персоною і зазнавав надзвичайного задоволення.

— Ти сміливий хлопчик,— казали вони, нахиляючись та цілуочи мене, а потім одверталися із жалібними фізіономіями.

Те, що люди вважали мене сміливим, дивувало мене. В моїй уяві це дорівнювалось найвищій нагороді. Я завжди відчував потребу змінити вираз обличчя, коли відвідувачі називали мене сміливим, бо, на мій погляд, звичайна задоволена посмішка не пасувала героеvi.

А втім, я боявся, що люди дізнаються про мою справжню вдачу, і згодом мене почали бентежити ці похвали. Я знов, що не заслуговую на них. Вдома я завжди лякався, коли чув, як миша гризе мости, і тремтів од страху, коли темноїночі виходив надвір, щоб попити води з діжки. Іноді я замислювався над тим, якої думки були б про мене люди, коли б довідалися про це.

Але всі твердили, що я сміливий, і я сприймав ці запевнення з якоюсь таємною гордістю, інколи, правда, відчуваючи докори сумління.

Через кілька днів я уже почував себе старожилом в палаті і з погордою дивувся на нових хворих, що зніяковіло входили до палати, засоромлено потуплюючи очі під зацікавленими поглядами незнайомих людей, і раденькі були б знову опинитися вдома, в своїй теплій, обжитій постелі.

Мені подобався чоловік, що лежав на сусідній койці.

— Ми будемо дружити,— сказав він мені невдовзі по тому, як мене привезли.— Хочеш бути моїм другом?

— Згода,— відповів я.— Завдяки малюнкові, що я бачив в одній із своїх перших книжок, у мене склалося враження, що друзі повинні стояти пліч-о-пліч і триматися за руки. Я виказав йому свою точку зору, але він відповів, що це не обов'язково. Шоранку цей чоловік підводився на лікті і казав мені, підсилюючи кожне слово ударом долоні по ковдрі:

— Завжди пам'ятай, найкращі вітряки — це вітряки фірми братів Мак-Дональд.

Мені було приємно, що я вже знаю, які вітряки найкращі, і ця фраза так міцно засіла в моєму мозку, що згодом, коли мені траплялось побачити вітряка, ці слова вмить поставали в моїй пам'яті.

— Ці вітряки роблять Мак-Дональд та його брати? — якось поцікавився я.

— Так,— відповів мій сусіда.— Я і є отої са-
мий Мак-Дональд. Мене звуть Ангус.

Він раптом відкинувся на подушку і жалібно
промовив:

— Один лише господь знає, як вони там упо-
раються без мене з усіма отими замовленнями.
Ото буде халепа без хазяйського ока...— І він
гукнув до хворого, що лежав у протилежному
кутку палати: — Що там сьогодні пишуть у га-
зеті про погоду? Буде посуха, чи ні?

— Газет ще не приносилі,— відповів хворий.

Ангус був найвищий на зріст і найміцніший з
усіх дванадцяти хворих у палаті. Він страждав
од якоїсь недуги, що викликала сильний біль, і
часом зітхав, лаявся або стогнав так глухо та бо-
лісно, що я лякався.

Вранці, після погано проведеної ночі, він про-
мовляв, не звертаючись ні до кого особисто:

— Ох, і вимучило ж мене!

У нього було широке, завжди чисто поголене
обличчя, дві глибокі зморшки тяглися від носа
до рота. Шкіра на обличчі була гладенька та
засмагла, немов дублена, а губи — тверді, повні,
і коли біль не мучив його, він привітно посмі-
хався.

Він часто повертав голову на подушці і мовчки
спостерігав мене.

— Чому ти так довго молишся? — якось спи-
тив він мене і, побачивши здивування на моєму
обличчі, додав: — Я дивився, як ти ворушиш губ-
ами.

— Невже?

Я зніяковів, і він сказав:

— Не соромся. Розкажи мені. Адже ми друзі.
Я повторив йому всі свої молитви. Він слухав,
вступивши погляд у стелю, згорнувши руки на
грудях. Коли я скінчив, він повернув голову до
мене:

— Ти ні про що не забув. Виклав перед ним
геть чисто все. Бог, мабуть, проймається стра-
шенною повагою до тебе, коли вислуховує всі
твої прохання.

Після такого зауваження я відчув себе щасли-
вим і вирішив попросити бога, щоб він вилікував
також і Ангуса.

— А який вигляд, по-твоєму, у бога! Що він за
один? — спитав якось Ангус.

Я завжди уявляв собі бога здоровезним дядь-
ком, зодягненим, як араб, у біле простирадло.
Він сидів у кріслі, спершись ліктями на коліна,
і позирав на землю, хутко перебігаючи очима з
людини на людину. Бог ніколи не асоціювався
у мене з добротою; в моїй уяві він був втіленням
суворості. Ісус мені видавався добром — він та-
кий же добрий, як тато, тільки ніколи не лається.
Щоправда, мене прикро вражав той факт, що
Ісус ніколи не їздив на конях, а тільки на ослах.

Одного разу тато, скинувши пару нових чобіт,
які він «об'їжджав», сунув ноги у м'які чоботи,
що їх виробляла фірма Гіллспай, і полегшенно
зітхнув: «Ах, це райські чобітки!» Відтоді я впев-
нився, що Ісус носить м'які чоботи фірми Гілл-
спай.

Коли я виклав усі ці міркування Ангусу, він

зауважив, що мій портрет владики, можливо,
правдоподібніший, аніж його.

— Моя мати розмовляла тільки по-гель-
ськи¹, — мовив він. — І я завжди уявляв собі бо-
га старезним, згорбленим дідуగаном з білою бо-
родою, якого оточує сила-силенна бабусь, що
в'яжуть шкарпетки і розмовляють по-гельськи.
До того, на одному оці в господа мала бути по-
в'язка. «Це через те, що оті шибеники штурля-
ють біля церкви камінням», говорила бувало
мати. Я був певен, що бог нічого не чинить, не по-
радившись спершу з матір'ю.

— А ваша мати шмагала вас? — поцікавився я.

— Ні, — задумливо відповів він. — Нас, малю-
ків, вона ніколи не била, зате була дуже сурова
з господом-богом.

Хворий, який лежав ліворуч від Ангуса, щось
сказав йому, і Ангус відповів:

— Не хвiliються, не підірву його віру. Коли
він виросте, сам дастъ усьому лад.

Хоч я і вірив у бога і шовечора звертався до
нього з молитвами, проте не вважав себе його
підлеглим. Він дуже легко міг образити мене, і
тоді я більш ніколи не розмовляв би з ним. Що-
правда, я побоювався його: адже він міг посла-
ти мене в геєну вогненну. Наглядач недільної
школи розповідав нам про неї. Та більше за-
гєну вогненну я боявся приниження.

Коли Мег, переслідуючи зайця, розкряяла собі
шкіру на боці, я відчув, що бог нечесно повівся
з нею, і вирішив плюнути на нього й самому дба-
ти про Мег. Того вечора я не молився.

Батько, згадуючи про бога, завжди критикував
його. Таке ставлення було мені до серця, бо в тих
випадках, коли господь не виправдовував моїх
надій, я міг покладатись на тата — так, напри-
клад, він перев'язав бік пораненій Мег. Однак
його взаємини з богом іноді непокоїли мене.

Одного разу він привів қобилу до жеребця, що
належав старому Дрючу-Діну. Дрючик запитав
у батька, якої масті лоша було б йому до впо-
доби.

— Я знаю один спосіб — можу надати будь-
якої масті! — вихвалявся Дрючок.

— А чи можна в тебе замовити не жеребця, а
кобилку? — спитав батько.

— Е ні, — побожно відповів Дрючок. — Щодо
статі, то це вже вирішує сам господь бог.

Я чув цю розмову. З того, як батько сприйняв
слова Дрючка, можна було зробити висновок, що
він ставить під сумнів необмежену владу господа
над кіньми, і це сповнило мене великою вірою в
батька. Такі люди, як тато, подумав я, сильніші
за всякого бога.

Проте ті, що лежали зі мною в лікарні, не схо-
жі були на здорових людей. Біль позбавляв їх чо-
гось — чогось такого, що я дуже цінував, але не
міг визначити. Дехто з хворих вночі волав до бога
про допомогу, і мені це не подобалося. Я відчу-
вав, що їм не слід було б чинити так. Навіть пе-
ред самим собою я не хотів визнавати, що чолові-
кам може бути притаманне почуття страху. Коли

¹ Гельською мовою розмовляють шотландські кельти.

ти вже мужчина, думав я, страх, біль і нерішучість присго чеrestають існувати для тебе.

На койці праворуч лежав ограйдний, неповоротний чоловік з покаліченом рукою — вона потрапила у січкарню. Вдень він походжав по палаті, балакав з хворими, виконував всілякі дрібні доручення. Він наближався до хворих з широкою, слинявою посмішкою на обличчі, раболіпно схильяється над койкою:

— Все гаразд, га? Може, тобі щось треба, га?

Його поведінка дратувала мене; можливо, тому, що його доброта, його готовність зробити послугу йшли не від щирого серця — їх породжував страх. Справа в тому, що його руці загрожувала ампутація; але ж «бог добрій і піклується про них, хто допомагає немічним...»

Мік, ірландець, який лежав напроти мене, завжди, хоч і не грубо, відмахувався від нього.

— Наче отої дресирований собака,— якось сказав Мік, коли мого сусіди не було в палаті.— Кожного разу, коли він підходить до мене, мені кортить кинути палку, щоб він приніс її назад.

Він не міг спокійно влежати на койці: борсався, сідав і знову лягав, збивав свою подушку і сердито перевертав її з боку на бік. Коли схиляється надвечір, він виймав із своєї тумбочки маленький молитовник. Весь його вигляд змінювався, тіло раптом ставало нерухомим. Він наче видобував з якогось потаємного куточка настрий урочистої серйозності, що личив моментові, і обгортається ним, немов шатами.

Зап'ястя своєї покаліченої та забинтованої руки він обмотав ланцюжком з маленьким розп'яттям. Він часто підносив до губ цей металевий хрестик і надовго завмирав у ревному поцілунку — мабуть, вважав, що його молитви бракує ширості, бо між його бровами збиралися дві глибокі зморшки, а губи повільно ворушилися, вимовляючи слова.

Одного вечора Мік якийсь час уважно спостерігав його і, кінець кінцем, очевидно, відчув, що побожність цієї людини підкреслює його власну неважливість до господа.

— І що ото він з себе удає? — спитав Мік, зиркнувши на мене.

— Не знаю,— відповів я.

— Ніхто не може мені закинути, ніби я нехтую вірою,— пробурмотів Мік, похмуро розглядаючи ніготь на пальці. І, відкусивши його, додав: — Може, таке коли і трапляється, але зовсім рідко.— Раптом він посміхнувся.— Я оце пригадав, що бувало казала моя мати,— благослови її господи. Хоч і не личить хвалити своїх, але мушу сказати одверто: крашої жінки на світі не було. Це вже точно. Поспитай у людей. Всі у Борліку підтверджать мої слова. Її там усі знали. Бувало погожим ранком я їй кажу: «Добрий у нас господь-бог, матусю!», а вона відповіда: «Твоя правда, синку. Але й диявол теж непоганий...» Гай-гай, таких жінок, як моя старенька, тепер не стрінеш.

Мік був маленький на зріст, моторний, дуже говіркий. У нього була пошкоджена рука, і йому дозволяли кожного ранку підводитись з ліжка і

йті до ванної кімнати. Повернувшись звідти, він зупинявся біля своєї койки і деякий час дивився на неї, засукуючи рукава піжами, потім лягав, підкладавши під спину подушки, натягував простирадло, клав на нього руки і оглядав палату задоволеним поглядом, сповненим приемного сподівання.

— Сидить собі й чекає, щоб хтось завів його наче мотор,— сказав якось про Міка Ангус.

Іноді Мік розгублено дивився на свою руку і говорив:

— Побий мене грім, якщо я розумію, що з нею сталося! Була ж рука як рука, здоровуща й цілесінька, а потім одного разу піднімаю я на воза мішок з борошном, а рука раптом — мов без кісток, і мішок геп на мене. Отак людина живе собі й лиха не знає, та раптом скрутить її,— от і по всьому.

— Тобі ще поталанило,— зауважив Ангус.— За два чи три місяці сидітимеш у шинку. А ти про Франка чув?

— Hi.

— Так от, він помер.

— Хай йому дідько! Подумати тільки! — вигукував Мік.— Ось тобі й маєш: сьогодні веселишся, пурхаєш, мов пташка божа, а на завтра вже й дуба врізав. Що ж із ним сталося! Адже він, коли у вівторок виписувався, був зовсім здоровий!

— Розрив серця.

— Погана річ, оцей розрив серця,— мовив Мік; він спохмурнів і сидів мовчки аж доки не принесли сніданок; тоді він пожавішав і спітав у сестри, що подавала йому тарілку: — Ну, скажи ж мені, нарешті, покохаєш ти мене коли-небудь, чи ні?

Сестри одягалися в рожеві плаття й білі накрохмалені фартухи; їхні чисто вимиті руки пахли ліками. У туфлях на низьких підборах, вони хутко проходили повз мою койку, часом посміхуючись до мене або зупиняючись, щоб підіткнути ковдру. Серед хворих я був єдиною дитиною, і вони пестили мене.

Я перейняв у батька звичку порівнювати людей з кіньми, і сестри, що обходили палату, нагадували мені шотландських поні.

Привівши мене до лікарні, батько швидко оглянув сестер — він полюбляв жінок — і зауважив, звертаючись до матері, що серед них є кілька добрих кобилок, але всі вони погано підковані.

Коли я чув тупотіння кінських копит за вікнами палати, я згадував тата, уявляючи його на коні, що б'є копитами і стає дібки. Батько надіслав мені листа, в якому писав:

«У нас тут все ще триває посуха, і мені тепер доводиться підгодовувати Кейт. По берегах струмків трава ще не вся вигоріла, але я хочу, щоб Кейт мала добрий вигляд, коли ти повернешся».

Прочитавши цього листа, я сказав Ангусу МакДональду:

— У мене є поні, його звуть Кейт.— І додав, повторюючи батькові слова: — Щоправда, трохи неповороткий, зате порядна тварина.

— Твій батько, здається, об'їжджає коней? — спитав Ангус.

— Так, — відповів я. — Він найкращий наїзник в Туаллі.

— Чепуритися він любить, що й казати, — промірив Ангус. — Я подумав, що він з ковбойського цирку, коли побачив його.

Я лежав, обмірковуючи його слова, не знаючи, похвалив він батька, чи ні. Батькове вбрання завжди подобалося мені. Його одяг свідчив про те, що він рухлива, жвава людина. Коли я допомагав йому знімати з коней збрюю, на моєму одязі й руках лишалися плями від мастила, але з батьком такого ніколи не траплялося. Його молоскінові штани були бездоганно чисті й білі, а чоботи завжди блищали.

Батько часто розповідав мені про професора Фентона, власника ковбойського цирку в Квінсленду. Професор завивав вуса, носив білу шовкову сорочку та широкий червоний пояс і вмів робити батогом подвійний «сіднейський виляск». Батько теж умів ляскати батогом, але гірше за професора.

Я саме згадував про це все, коли батько увійшов до палати і з посмішкою на вустах, пружним, швидким кроком попрямував до мене. Одну руку він притискав до грудей, притримуючи щось округле, сковане під білою сорочкою. Ось він зупинився коло мене, заглянув мені у вічі.

— Як справи, синку?

До його приходу я почував себе цілком задоволеним, але він приніс із собою атмосферу рідної домівки, і мені раптом схотілося плакати. Останнім часом старий паркан, на який я буваво вилазив, щоб подивитись, як батько об'їжджає коней, кури, гуси, собаки, кішки, — все це вийшло за межі моїх безпосередніх інтересів, а тепер раптом все це знову стало близьким та реальним, і я відчував, що мені страшенно бра-

кує цього. До того ж я відчув гостру тугу за матір'ю.

Я не розплакався, але батько, побачивши вираз моого обличчя, раптом міцно стулив губи. Він сунув руку за пазуху і, несподівано витягши звідти якийсь м'який рухливий коричневий клубок, поклав його під ковдру мені на груди.

— Ось, притисни його до себе, — чомусь сердито сказав він. — Обніми й пригорни. Це цуценятко від Мег. Воно найкраще з усіх, і ми назвали його Алан.

Я обхопив тепле, м'яке, ласкаве тільце, пригорнув його до себе, і мою тугу мов рукою зняло. Почуття справжнього щастя наринуло на мене, і, заглянувши батькові у вічі, я і йому передав це почуття: він радісно посміхнувся.

Цуценятко заворушилося, і, трохи відхилившись ковдру, я побачив його; воно вовтузилось під моєю рукою, дружелюбно дивлячись на мене блискучими оченятами. Його життерадісність перелилася в мене, немов якийсь освіжаючий, підбадьорливий струмінь, і від слабості не лишилося й сліду. Було так втішно відчувати біля свого серця цей маленький клубок, він пахнув чимсь таким рідним, домашнім. Я волів би завжди тримати його на своїх грудях.

Мак-Дональд, який весь час стежив за нами поглядом, гукнув до Міка, що виходив саме у коридор з рушником на плечі:

— Поцвенькай там трохи з сестрами, Мік! — І звернувся до батька: — Ви ж знаєте, які тут порядки. Про собаку вони й слухати не схочуть... Вони просто не розуміють таких речей.

— Знаю, — відповів батько. — Та йому вистачить і п'ятирічного хвилін. Це ж як вода для спраглого.

Після сніданку няньки квапливо переходили від ліжка до ліжка, вкриваючи хворих стьобаними ковдрами, які вони на ніч забирали. Вони нахилялися над кожним ліжком, і хворі спостерігали їх, відкинувшись на подушки. Та няньки дивилися вниз, зосередивши всю свою увагу на руках, і не помічали поглядів хворих. Вони підтикали постільну білизну, вирівнювали її, розправлючи так, щоб не залишалося жодної зморшки, наводячи лад перед інспекційним оглядом сестри-хазяйки.

Дехто з них, коли мали час, інколи жартували з нами. Здебільшого це були дружелюбні, привітні дівчата, які теревенили з хворими, називали сестру-хазяйку «старою куркою» і засте-

режливо шепотіли «тс-с!», коли до палати заходили медсестри.

Одна з няньок, на прізвище Конрад, маленька кремезна дівчина, яка завше хихотіла, розмовляючи з хворими, була улюбленицею Ангуса. Коли хтось приносив йому апельсини, він завжди залишав один для неї.

— Славне дівчисько,— якось сказав він мені, коли нянька Конрад посміхнулася до нього, проходячи повз його ліжко.— Обов'язково пошлю її на «Сімейство Бланш», от ій-бо, дам грошей і пошлю!

Мандрівна трупа «Інструменталістів та майстрів розваг» приїхала на свої шорічні гастролі до міста, і хворі вже обговорювали її принадні афіші.

— Я вам скажу про «Сімейство Бланш»,— оголосив Мік.— Іхні вистави варти ваших грошей. Там є один хлопець... Я його бачив минулого року — ну, просто чудо!.. Він грав «На ній з троянд червоних був вінок» на пляшках з-під пива, і так грав, що, хай йому грець, слози набігали на очі. Ще ж молодий хлопчина... І такий миршавий на вигляд... Десять у шинку ти б пройшов повз нього і не звернув би навіть уваги. Хай йому чорт, шкода, що я не можу подивитися їх цього року.

Другого дня після початку гастролей нянька Конрад вбігла до палати ще вдосвіта. Ангус вже не спав і перший привітався до неї.

— Ну, як там було? — вигукнув він, з нетерпінням очікуючи її розповіді.

— О-о! Це було чудово! — відповіла вона, і її пухкі щоки наче сяяли після ранкового вмивання.— Ми сиділи в другому ряді.

Дівчина замовкла на мить, щоб проглянути книжку записів, яка лежала на столику біля дверей, а тоді підбігла до Ангуса і, даючи лад його постелі, захоплено зацокотіла:

— Це було просто казково! Народу — повнота, а той, що продавав квитки надверях, був у чорному капелюсі з червоними стрічками.

— То, мабуть, старий Бланш,— відізвався Мік з протилежного боку палати.— Хто ж, як не він, збиратиме гроші!

— Він не старий! — обурилася нянька Конрад.

— Ну, тоді це був його син,— сказав Мік.— Це однаково.

— Кажи далі,— зажадав Мак-Дональд.

— А чи не виконував там один маленький хлопчик на пляшках з-під пива «На ній троянд червоних був вінок»? — поцікавився Мік.

— Авжеж, виконував,— нетерпляче відказала нянька Конрад.— Тільки цього разу не «Троянди», а «Батьківщино, мила батьківщино».

— А були там добрі сіваки? — спитав Ангус.— Чи співали шотландських пісень?

— Ні, шотландських не співали. Там був один дядько — такий кумедний, без сміху дивиться на нього не можна,— він співав. «В моого батька ковані чобітки». Ми просто лопалися од реготу. І був ще один швейцарець, зодянгнений по-швейцарськи, він співав тірольських пісень, але...

— А що це за тірольські пісні? — спитав я.
Я перехилився над краєм своєї койки, намага-

ючись присунутися якомога ближче до няньки Конрад, щоб почути все, про що вона розповідає. Для мене цей концерт був такою самою принадою, як цирк. Я був би на сьомому небі, коли б побачив принаймні чоловіка в чорному капелюсі з червоними стрічками. Нянька Конрад здавалася мені тепер чарівною і привабливою особою, мовби той факт, що вона бачила цю виставу, надав їй якостей, що їх вона раніше не мала.

— Це коли співають таким високим-високим голосом і з переливами,— швидко пояснила вона мені і знов обернулася до Ангуса.— В мене був один знайомий хлопець у Бендіго. Такий високий, ну, і все інше...— Вона хихикнула й заправила пасмо волосся, що вибилося з-під чепчика.— Так отої хлопець, хоч вірте, хоч ні, вмів співати потірольські не гірше за цього швейцарця. Знаєте, містер Мак-Дональд, коли я гуляла з ним, то ладна була слухати його цілісніську ніч. І ось що я вам скажу: в мене зовсім немає голосу, проте я часто співаю — просто для власної втіхи і, хоч це й не личить саму себе вихваляти, але в музиці я таки знаюся непогано. Я вчилася сім років, та вже мусила чогось навчитися. Так от, завдяки тому, що я розуміюсь на музиці, вчорашній концерт мені дуже сподобався. Але цьому тірольцеві далеко до Берта, хоч вірте, хоч ні.

— А чого ж, я вірю,— беззаперечно погодився Мак-Дональд. Скидалося на те, що він не знає, що казати далі. Мені хотілося, щоб він і далі розпитував її про концерт, але дівчина вже обернулася й почала прибирати мою постіль. Вона схилилася над мною, підтикаючи край простирила під матрац, і її обличчя опинилося зовсім близько від моого.

— Ти — мій хлопчик, правда ж? — спитала вона, зазираючи мені в очі й посміхаючись.

— Так,— відповів я придушеним голосом, не в силі відвести од неї очей — бо я раптом відчув, що закоханий в неї. Збентежений, зніяковілий, я не міг вимовити більше ні слова.

Вона поцілуvala мене в лоб, знову посміхнулась і підійшла до Міка, який сказав їй:

— Знаєш, мені поцілунок, мабуть, теж не завадив би. Люди кажуть, що в душі я — дитина.

— І не соромно вам, одруженій людині, говорити таке! Що б сказала ваша жінка? Ні, ви, мабуть, недобра людина.

— А я цього й не приховую. Сам недобрий і добрих не люблю. Та й дівчата їх не люблять.

— Неправда ваша! — обурено вигукнула нянька Конрад.

— А от і правда,— відказав Мік.— Вони, як діти. Коли сестрині дітлахи нашкодять, вона каже їм: «Ви стаєте такими ж, як ваш дядько Мік». А вони вважають мене найкращим дядьком у світі — чорт би мене побрав, коли не так!

— Не можна так лаятися.

— І справді, не можна,— лагідно погодився Мік.

— І будь ласка, не бгайте ковдру. Сестра-хазяйка прийде сьогодні рано.

Сестра-хазяйка була огрядною жінкою з рожевим на підборідді; з якої стирчали три довгі чорні волосинки.

— І чому б їй не висмикнути їх? — зауважив Мік одного разу, коли вона вийшла з палати. — Так ні ж, у жінок завше якісся примхи. Вона гадає, що, висмикнувши ці волоски, вона визнає, що вони в неї є. Ось вона й ходить з ними і удає, ніби вони там і не ростуть. А втім, нехай! З ними чи без них — вона однаково одержить приз за найбільшу вагу в своєму віці.

Сестра-хазяйка швидко переходила від койки до койки у супроводі догідливої няньки, яка по-відомляла її про все, що, на її думку, варто було уваги.

— Його рана чудово загоюється, мадам.

Сестра-хазяйка була прихильницею методу підбальорювання хворих.

— Доброчиличе ставлення до хвого може зробити чудо,— казала вона, наголошуючи на останніх трьох словах, немов повторюючи скромовку.

Її вбрання, завжди твердо накрохмалене, утруднювало і підкоряло собі всі її рухи, так що іноді здавалося, ніби сестро-хазяйкою керує ззаду нянька, смикаючи за якісся невидимі мотузки.

Коли вона нарешті з'явилася у дверях палати, хворі вже скінчили свої розмови і сиділи або лежали в пригніченому настрої на своїх незім'ятіх постелях, наче очікуючи чогось і розмірковуючи про свої недуги.

Мік завжди згадував про сестру-хазяйку зневажливо, але зараз, коли вона наблизялася до його ліжка, він дивився на неї з нервовою шабnobливістю.

— Ну, як почуваемо себе сьогодні, Бурк? — спітала вона підкреслено байдором.

— Добре, мадам,— так само байдором почав Мік, проте не спромігся продовжувати в тому ж тоні.— Плече в мене й досі болить, але, здається, вже не так сильно. І руку я ще не можу піднести. Це в мене щось серйозне, га?

— Ні, Бурк. Лікар цілком задоволений вашим станом.

Вона посміхнулася до нього і рушила далі.

— Не жінка, а море задоволення,— кисло пропурчав Мік, коли вона віддалилася од нього.

Підходячи до моєї койки, сестра-хазяйка прибрала вигляду людини, що хоче сказати кілька веселих і втішних слів дитині і тим самим справити враження на дорослих. Мене це завжди бентежило, і я почував себе так, немов мене виштовхнули на сцену і наказали гррати.

— Ну, а як сьогодні наш маленький смільчак? Няня каже, що вранці ти часто співаєш. Чи не проспіваєш ти коли-небудь пісеньку і для мене?

Я знітився й мовчав.

— Він співає «Тпрусь, тprusь, чорний кіт!» — повідомила нянька, виступивши наперед.— І в нього це так мило виходить.

— Колись ти, певне, станеш співаком,— сказала сестра-хазяйка.— Ти б волівстати співаком?

Не чекаючи на мою відповідь, вона обернулася до няньки і повела далі:

— Більшість дітей мріють бути машиністами. Ось, до прикладу, мій небіж. Я купила йому

іграшковий поїзд, і він, сердечний, не випускає його з рук.

Вона знов обернулася до мене:

— Завтра ти заснеш, а коли прокинешся, твоя ніжка буде в гарнесеньковому білому коконі. Правда ж, це буде цікаво? — А тоді до няньки: — Його операцію призначено на десять тридцять. Медсестра повинна все підготувати.

— Шо таке операція? — спітав я в Ангуса, коли вони вийшли.

— Та нічого такого... Вони там трошки попорачуються коло твоєї ноги... полагодять її... Вони робитимуть це, поки ти спатимеш.

Я відчув, що він не хоче пояснювати далі, і мені стало страшно.

...Одного разу батько не вилряг молодого коня з борони — лише прив'язав віжки до ободу колеса, а сам пішов до хати пити чай. Жеребець злякався чогось і, рвонувшись, розірвав напнуті віжки й вилетів геть з подвір'я, розтрощивши борону об верею.

Батько, почувши шум, вискочив з хати, поставяй якусь мить, оглядаючи купу уламків, потім обернувся до мене — я вибіг слідом за ним — і мовив:

— А, хай йому дідько! Ходімо допивати чай...

Це чомусь прийшло мені до пам'яті, коли Ангус замовк, не схотівши пояснювати мені далі, і цей спогад вплинув на мене мов ковтк свіжого повітря.

— А хай йому дідько! — сказав я.

— Молодця! — озвався Ангус.

Доктор Робертсон, хірург, який оперував мене, високий на зрості чоловік, був завжди одягнений у святковий костюм.

Я розподіляв одяг на два види,— той, що носять у неділю, і той, що в будні. Інколи недільне вбрання можна було одягати і в буденні дні, але тільки в надзвичайних випадках.

Мій недільний костюм, пошитий з грубого синього сукна, прибув у коричневій картонній коробці. Він був загорнутий у тонкий папір і мав чудовий запах, що завжди йде від нових речей.

Але я вдягався неохоче, бо його не можна було бруднити. Батько теж не любив святкового костюма.

— Дай-но я скину оці кляті шати,— бувало казав він, повернувшись із церкви, куди не дуже вчащав, та й тоді, ще тоді, коли цього вимагала мати.

Мене дивувало, що доктор Робертсон був завжди вдягнений у святковий костюм. До того ж я полічив його костюми і виявилось, що їх у нього аж чотири. Отже, вирішив я, він, напевнене, дуже багатий і мешкає в будинку з газоном. Люди, що живуть у таких хоромах або іздають в кабріолетах на гумових шинах чи в абараках,— завжди багатії.

Одного разу я спітав у лікаря:

— У вас є абарака?

— Є,— відповів він.

— На гумових шинах?

— Еге ж.

Після цього мені стало важко розмовляти з ним. Всі мої знайомі були бідняками. Я знов прізвища багатих людей і бачив, як вони проїжджали повз наше подвір'я, проте вони ніколи не помічали бідняків і не балакали з ними.

— Пані Каррузерс їде! — бувало крикне моя сестра, і всі ми прожогом бігли до воріт, щоб дивитись, як вона проїде в екіпажі, запряжено му двома сірими кіньми, з кучером на передку.

Для нас це було так само, як дивитись на королеву.

Я міг уявити собі, як доктор Робертсон розмовляє з пані Каррузерс, але не вірив у те, що ми можемо запросто розмовляти один з одним.

У нього була бліда, неторканна сонцем шкіра, трохи темніша на щоках, які він голив дуже старанно. Мені подобалося його очі — світлоголубі, обведені зморшками, що збиралися в складочки, коли він сміявся. Його довгі вузькі долоні пахли мілом і були холодні на дотик.

Він натиснув у кількох місцях на мою спину і ноги, запитуючи, чи мені боляче, потім випростався і сказав сестрі:

— Викривлення вже досить значне. М'язи з одного боку спини сильно пошкоджені.

Оглянувши мою ногу, він поплескав мене по щоці й промовив:

— Ногу ми тобі вирівняємо. — Потім до сестри: — Треба буде виправляти гомілкову кістку. — Його рука сковзнула до моєї кісточки, і він вів далі: — Доведеться скоротити сухожилля й підняти ступню. Ми переріжемо їх перед кісточкою.

Він повагом провів пальцем якраз над моїм коліном.

— Ось тут ми зробимо виправлення.

Я назавжди запам'ятав цей рух його пальця, тому що ним він позначив лінію, на якій згодом з'явився шрам.

Вранці, напередодні операції, він зупинився біля моєго ліжка і звернувся до сестри-хазяйки, що супроводжувала його:

— Здається, він у доброму гуморі, я не помічаю ніякої пригніченості.

— О, він розумний хлопчик, — сказала сестра-хазяйка і додала голосом, що ним вона все-ляла бадьорість у хворих: — Він співає: «Тпрусь, тпрусь, чорний кіт!», правда ж, Алане?

— Правда, — відповів я, ніяковіючи, як завжди, коли вона отак зверталася до мене.

Якусь мить лікар замислено дивився на мене, а тоді раптом зробив крок уперед і скинув з мене ковдру.

— Перевернись, я хочу оглянути твою спину, — наказав він.

Я перевернувся і відчув, як його холодні пальці допитливо обмащують мій скривлений хребет.

— Гаразд! — сказав він, випрямляючись і тримаючи ковдру в руках, поки я перевертався на спину.

Коли я влігся горілиць, він скуювдив мое волосся й зауважив:

— Завтра ми вирівняємо твою ногу, — і додав,

якось дивно посміхнувшись, — ти сміливий хлопчик.

Його слова здивували мене: чого б то він мав казати таке? Мені закортіло розповісти йому про те, що я добрий бігун. Я вже розтулив був рота, але лікар обернувся до «папаші», який сидів у своєму інвалідному кріслі й посміхався до нього, вищіривши беззубі ясна.

«Папаша» належав до лікарні, як кішка нажить до хати. Це був старий пенсіонер з паралізованими ногами, що катався по палаті чи по віранді в інвалідному кріслі, яке він сам крутив. Худі жилаві руки «папаші» міцно чіплялися в ободі і рухали крісло різкими поштовхами. Трохи нахилившись уперед, він гасав по палаті, а я з задрістю спостерігав за ним, мріючи про те, як я теж носитимусь навколо лікарні в такому ж самісінському кріслі, а в майбутньому посідатиму перші місця на крісельних гонках, вигукуючи «Ану, геть з дороги!» — як це роблять велосипедисти.

Під час лікарського обходу «папаша» завжди сідав біля моєї койки. Він пильно стежив за лікарем Робертсоном, і, здавалося, ледве стимувався, щоб не вимовити заздалегідь приготовлені слова, які мали спровідити неабияке враження на лікаря, коли той підіде до нього. Годі було звертатися до «папаші» в такі хвилини: він не почув би вас. Хоч взагалі базікав він невгаваючи.

«Папаша» був запеклим пессимістом і скиглем, а також противником щоденного купання.

— Ескімоси ніколи не вмиваються, зате їх і сокирою не втнеш, — казав він на захист свого негативного ставлення до води.

Сестра щодня садовила його у ванну, і він вважав, що ця процедура йде на шкоду його легеням.

— Сестро, не саджайте мене більше під оту поливальницю, бо в мене почнеться запалення легенів.

Коли він закривав рота, здавалося, що його обличчя складається з самих лише зморшок. Схожий на яйце череп «папаші» вкривало ріденьке сиве волосся, крізь яке просвічувала блискуча шкіра з коричневими плямами.

Я не полюбляв його, і не через його зовнішність, яку я вважав цікавою, а через грубість і брутальні вислови, які він вживав. Одного разу «папаша» сказав сестрі: — «Я сьогодні нічого з себе не вичавив, сестро. Може, в мене з шлунком негаразд?» Я зиркнув на сестру, щоб побачити, як вона сприйме ці слова. Але вираз її обличчя не змінився.

Його постійні скарги дратували мене, мені хотілося, щоб він хоч коли-небудь сказав, що почуває себе добре.

— Як справи, «папашо?» — часом питав його Мік.

— Гірше, ніж будь-коли.

— Але ж ти ще не помер, — весело казав Мік.

Це правда, та за моого теперішнього стану це може трапитися щохвилини, — «папаша» сумно хитав головою і котився до ліжка якого-небудь новака, котрому ще не набридло його скіглення.

Він поважав сестру-хазяйку і завжди підлечувався до неї — переважно тому, що вона могла відправити його до якогось притулку для старих.

— В таких притулках людина довго не живе, — казав він Ангусу. — Особливо, якщо вона хвора. Коли ти став старий та кволій, уряд аж із шкіри пнеється, щоб спектися тебе.

Тим-то він завжди розмовляв з сестрою-хазяйкою найсолідшим голосом, прагнучи додогодити їй, а також переконати в тому, що він справді дуже хворий і має лишатися в стінах лікарні.

— В мене серце зовсім мертвє... Мов барабанча котлета, — сказав він їй одного разу, коли вона спітала, як він себе почуває.

Я уявив собі колоду м'ясника, на якій лежить вирізане серце, холодне й слизьке. Це так прикро вразило мене, що я тут-таки заявили Ангусу:

— Я сьогодні добре себе почуваю. Дуже добре.

— Ну й молодець, — відповів він. — І гляди, щоб завше так було.

Я любив Ангуса.

Одного ранку під час обходу, коли «папаша» сидів у своєму кріслі перед каміном, що обігрівав палату, сестра-хазяйка підійшла до нього і спітала:

— Хто зібрав фіранки?

Розчинене вікно, на якому вони висіли, було поблизу каміна, і вітерець розвівав їх так, що фіранки мало не потрапляли у вогонь.

— Це я зробив, мадам, — призналася «папаша», — я боявся, що вони можуть зайнятися.

— У вас, певне, брудні руки, — гнівно промовила сестра-хазяйка. — Всі фіранки в плямах! Надалі завжди просіть няньку, щоб вона підв'язувала їх.

«Папаша» помітив, що я прислухаюся до їхньої розмови, і згодом сказав мені:

— Знаєш, сестра-хазяйка — чудова жінка: Вчора вона врятувала мені життя, хоч, здається;

її розсердила ця історія з фіранками. Проте, можу тебе запевнити, що якби це сталося в моїй власній хаті, я вчинив би так само. З вогнем слід бути дуже обережним.

— Мій тато колись бачив, як згорів будинок, — сказав я.

— Атож, атож, — квапливо погодився він. — На нього це схоже. Він і до палати вбігає, мов з пожежі. А з фіранками звісно як — варто ім зайнятись, уже й хата горить.

Інколи «папашу» відвідував пресвітеріанський священик, одягнений у чорне. Він знов «папашу» ще з часів, коли старий мешкав у халупі понад річкою. Коли «папашу» взяли до лікарні, священик став приходити до нього в палату, приносячи з собою тютюн і газету «Мессенджер». Це була молода людина з проникливим, глибоким голосом; він здригався, наче полохливий кінь, коли якась із няньок виявляла намір заговорити до нього. «Папаша» дуже хотів оженити священика і сватав його нянькам. Я без особливого захоплення слухав, як «папаша» розхвалює його і як няньки реагують на його пропозиції щодо одруження, та коли старий надумав висватати священика за няньку Конрад, я рвучко сів на свою ліжкові, раптом злякавшись, що вона погодиться на цей шлюб.

— Це ж дуже підхожий чоловік для тебе, — вмовляв «папаша». — Він має непоганий будиночок — може, трохи занедбаний, та ти міттю дала б йому лад. Слово за тобою... А він хлопець порядний, не розпутний...

— Я подумаю, — пообіцяла нянька Конрад. — Може, піду подивлюся, як він живе. А кінь з бідкою в нього є?

— Ні, — відповів «папаша». — Йому нема де тримати коня.

— Е-е, мені потрібні кінь з бідкою, — недбало відказала нянька Конрад.

— В мене буде кінь з бідкою, — втрутівся я.

— Гаразд, тоді я одружуся з тобою, — вона посміхнулася й помахала мені рукою.

Я ліг на подушки, раптом відчувши себе дорослим і сповненим відповідальності. Тепер у мене вже не було сумнівів щодо того, що ми з нянькою Конрад заручені. Я надав своєму обличчю виразу, який буває у хороброго дослідника морів, коли він дивиться у бурхливу далечінню, і кілька разів повторив про себе: «Так, ми занесемо це на ваш рахунок». Я завжди асоціював цю фразу з дорослою людиною і часто твердив її, коли хотів відчути себе мужчиною, а не малень-

ким хлопчиком. Вона, певне, вкарбувалася в мою пам'ять ще з часів наших спільних прогулянок із батьком.

Того дня я до самого вечора обмірковував плани придбання коня та бідки.

...Відійшовши од мене, лікар Робертсон спитав «папашу»:

— Ну, як ви сьогодні почуваєте себе, «папашо»?

— Знаєте, лікарю, мені здається, ніби в мене усі нутрощі набиті піском. Ні вдихнути, ані ви-дихнути. Як на вашу думку, може, мені слід було б прийняти проносне?

— Гадаю, що так,—серйозно відказав лікар.— Я накажу, щоб вам його дали.

Коли лікар Робертсон пішов, до палати впустили мою матір, яка вже чекала в коридорі. Побачивши її, я зніяковів і засоромився. Я знов, що вона поцілує мене, а це, на мій погляд, було проявом слабості. Батько ніколи не цілавав мене.

— Чоловіки не цілються,— казав він.

Хоч я й зневажав пестощі, проте був би розчарований, якби мати не поціluvala мене.

Я не бачив її кілька тижнів і тепер дивився на неї ніби новими очима. Її посмішка, постать, від якої віяло хатнім затишком і спокоєм, русяве волосся, зібране у вузол на ший, були мені так добре знайомі, що я раніше навіть не помічав їх. А тепер я милувався нею.

Моя бабка по матері була ірландка з Тіпперері, а дід — німець. Він був дуже лагідний і добрий чоловік, що приїхав до Австралії в складі німецького духового оркестру, в якому грав на фаготі.

Мати, певно, вдалася в свого батька. Вона була така ж русява, як він, її обличчя завжди мало приемний, привітний вираз.

Вітри й дощі під час зимових мандрів вкрили зморшками її обличчя, яке не знало жодної косметики — і не тому, що мати не вірила в неї, — просто вона ніколи не мала вдосталь грошей, щоб її придбати.

Наблизившись до ліжка, вона, мабуть, помітила мое збентеження, бо прошепотіла:

— Я залюбки поціluvala б тебе, але тут надто багато людей — тож давай удамо, ніби ми вже поціluvali.

Мій батько був добрым слухачем, проте коли він приходив до мене, то завжди сам вів розмову; під час материних відвідин мені випадало говорити найбільше.

— Ти принесла багато харчів? — спитав я.— Тут є один бідняк, в нього нема чого їсти.

— Еге ж, я принесла чимало,— відповіла мати.

Вона занурила руку в свій кошик і сказавши: «Я тобі ще щось принесла», — витягla звідти якусь коробку, загорнуту в коричневий папір і перев'язану стрічкою.

— Що це? — збуджено зашепотів я.— Покази-но. Я сам розгорну. Давай швидше!

— Треба сказати: будь ласка,— нагадала мама, не віддаючи коробку.

— Будь ласка,— повторив я, простягаючи руку.

— Це від пані Каррузерс,— сказала вона.— Ми ще й самі не розгортали і не знаємо, що там таке.

— А як воно потрапило до вас? — запитав я, поклавши коробку на коліно.— Вона заходила до нас додому?

— Вона під'їхала до брами, дала пакунок Мері і сказала, що він — для її маленького хворого братика.

Я смикнув за стрічку, намагаючись розірвати її. Коли мені доводилось докладати якихось зусиль, у мене завжди сіпалося обличчя, так само, як і в батька, коли він, до прикладу, відкривав складний ніж.

— Господи! Які ти міни виробляєш! — сказала мати.— Давай сюди, я сама розріжу. У тебе в тумбочці є ніж?

— Візьміть у мене,—втрутivся Ангус, що прислухався до нашої розмови.— Він має лежати зверху в отій шухляді.

Мати відшукала ножа і розрізала мотузок. Я розгорнув папір, на якому був солідний напис: «Мастерові¹ Алану Маршаллу», і побачив плоский ящичок, на кришці якого були намальовані вітряки, тачки та возики, зроблені з пропівденних штабок металу. Я підняв кришку: під нею лежали штабки, а поруч, у менших відділеннях, гвинтики, викрутки, гайкові ключі та коліщатка. Я не йняв віри, що це багатство мое.

Подарунок надзвичайно вразив мене, але те, що він був від пані Каррузерс, здавалося просто неймовірним.

Майже все в Туаллі було пов'язане з ім'ям пані Каррузерс. Вона побудувала там пресвітеріанську церкву, недільну школу, новий флігель до будинку пастора. Гроши на щорічні премії за відмінне навчання в школі давала пані Каррузерс. Всі фермери були винні їй чималі суми. Вона була президентом «Товариства надії», «Спілки вивчаючих Біблію», «Ліги австралійських жінок». Її належали гора Туалла, озеро Туалла і найкращі ділянки землі вздовж річки Туалла. В церкві вона молилася, сидячи на своєму, спеціально для неї призначенному сидінні, оббитому м'якою тканиною, тримаючи в руках власну біблію в сап'яновій палітурці.

Пані Каррузерс знала напам'ять усі псалми і співала, трохи звівши догори очі. Але «Я вже ближче до тебе, Владико» та «Доброта твоя мов світло» вона співала альтом, опускаючи підборіддя й приираючи суворою вигляду, бо мусила брати дуже низькі ноти.

Коли проповідник називав ці псалми, батько бурчав у свій молитовник: «Зараз вона заведе». Мати гнівалася на нього за ці слова.

— В неї непоганий голос,— якось зауважила вона під час недільного обіду.

— Атож,— погодився батько.— Я нічого й не кажу. Але вона бере розгін раніше за всіх і ще виводить, коли вже всі давно скінчили. Вона колись перерветься, якщо й далі отак заливатиметься.

¹ Мастер — ввичлив звертання до хлопчика.

Чоловік пані Каррузерс давно помер; батько розповідав, що за життя він завжди скаржився на що-небудь і при цьому підносив логори пухку руку й відкашлювався. Він скаржився на корів, які іноді заходили на шлях, і на те, що манери людей дедалі гіршають. Скаржився він також на мого тата.

Батько містера Каррузера висадився в Мельбурні 1837 року як представник якоїсь англійської компанії і одразу вирушив на захід на возі, запряженному волами і навантаженому всілякими припасами. Казали, що там, десь за сто миль, у лісистій країні лежать родючі землі вулканічного походження; щоправда, на цих землях живуть зловорожі чорношкірі і добровільно звідти не зрушать. Та на цей випадок у членів експедиції були рушниці.

Кінець кінцем містер Каррузерс заволодів сотнями квадратних миль родючої землі, яка тепер, поділена під закладні між численними фермерами, приносить неабиякий прибуток у самих лише процентах з капіталу.

Великий особняк із синього каменю, що його старий містер Каррузерс побудував у мальовничій місцевості, перейшов у спадщину його синові, а після синової смерті став власністю пані Каррузерс.

Від брами до особняка вела посыпана гравієм та обсаджена в'язами під'їзна алея. Біля самої брами у маленькому будиночку — «сторожці» — жив воротар із сім'єю. Зачувши тупіт кінських коліс або рипіння коліс по гравію, він прохогом вибігав із свого будиночка, розчиняв настіж браму і здіймав капелюха, вклоняючись тим, хто в'їздив. Заможні вівчарі, які прибували з візитом на своїх двокінних абатках, гости з міста в оббитих шкірою екіпажах, леді з тоненькими таліями, які сиділи у фаetonах, виструнчиваючись і дивлячись поверх голів манірних дівчаток та хлопчиків — дітей садовили навпроти, обличчям до себе,— всі вони проїжджали повз будиночок воротаря і кивали чи поблажливо всміхалися до нього, а часто й зовсім не помічали ні його самого, ані його піднятого капелюха.

Напівдорозі від особняка стояла маленька, обнесена огорожею обора. Колись високі евкаліпти підносили тут своє голе гілля над густою травою та непрохідним чагарником, а тепер сосни кидали тінь на землю, вкриваючи її своїми коричневими голками.

Благородний олень безнастанно кружляв довкола обори протоптаною стежкою, що в'юнилася вздовж огорожі. Час від часу він підіймав голову і хріпко ревів, тоді цокотухи-сороки уривали своє торохтіння і квапливо летіли геть.

Проти обори містилися стайні — великі двоповерхові споруди з синього каменю з сінниками, стілами і кормушками, видобаними в стовбурах дерев. На вимощеному диким каменем подвір'ї навколо стаєнь конюхи свистіли на англійський манір, чистячи скребницями коней, які неспокійно перебирали ногами і змахували коротко підстриженими хвостами, даремно силкуючись відігнати од себе мух.

Широка алея вела від стаєнь до портика особ-

няка. Коли Каррузерсів відвідував губернатор, або багате англійське подружжя приїздило з Мельбурна, щоб подивитись, як живуть «фермери» у «справжній Австралії», іхні екіпажі зупинялися біля портика, де гості злазили, а конюхи відводили екіпажі широким проїздом до стаєнь.

З такої нагоди Каррузерси увечері влаштовували бал, а на порослому папороттю горбі позад особняка, де з давніх-давен збереглося кілька акацій, юрмилися найсміливіші мешканці Туралли. Вони стояли й дивилися вниз на величезні яскраво освітлені вікна, за якими дами у вбраних з глибокими вирізами і з віялами в руках вклонялися своїм партнерам у першому павальса-кадрилі. До маленької купки людей долинали звуки музики, і вони не відчували холоду. Вони спостерігали чарівну казку.

Одного разу батько, стоячи поміж людей з напівпорожньою пляшкою в руці, почав весело ухати при кожному па, що його витанцювали за освітленими вікнами, а згодом і сам пішов у танець з пляшкою замість партнерши, ухаючи під музичку.

Через якийсь час огрудний джентльмен з гдинником на золотому ланцюжку, на якому тепіалися оправлений у золото лев'ячий пазур, коштовний брелок з портретом матері і кілька медалей, вийшов поглянути, хто там бешкетує.

Він наказав батькові негайно забиратися геть, і коли той, не звертаючи на нього уваги, гукнув чергове — «Ух!», джентльмен замірився на нього кулаком. Про те, що трапилося далі, батько розповідав так:

— Я ухилився, а тоді як наскочу на нього та як пройдуся йому по ребрах по-наському, по-старому — отак — р-раз-два-три, наче на ксилофоні. Той захекав так, що в мене капелюх мало не злетів з голови.

Поставивши на ноги свого супротивника, батько струсив з нього порох і зауважив:

— Не розумієшся на конях — не поганяй!

— Так... — затинаючись, мовив той. — Не поганяй!.. Так, так... Мені щось трохи млюсно...

— На ось, випий, — сказав батько, простягаючи йому пляшку.

Коли джентльмен випив, вони з батьком потиснули один одному руки.

— Він був славний дядько, — пояснював потім батько. — Тільки злигався з поганою компанією.

Батько об'їдждав більшість коней, що належала Каррузерсам, і приятелював з іхнім старшим конюхом Пітером Фінлеєм. Пітер частенько навідував нас; вони з батьком обговорювали статті, надруковані у «Бюллетені», а також книжки, що йм випала нагода прочитати.

Пітер втік до Австралії від своїх заможних батьків; він умів розводити теревені на будь-яку тему. Каррузерси ж були зовсім поганими співбесідниками. Єдине, на що вони були зугарні, це промовляти час од часу: «гм, так», або «гм, ні».

Пітер розмовляв швидко, із запалом, і люди любили слухати його. Містер Каррузерс часто

казав, що красномовство Пітера є наслідком доброго виховання. «Школа, що людина так пустилася берега», — додавав він.

Пітер був іншої думки щодо цього.

— Мій батько жив за ритуалом, — розповідав він татові. — Казна-що то був за ритуал. Я з того ритуалу ледве вирвався.

Містер Каррузерс не вмів розважати своїх гостей. Під час вечірок, які він влаштовував, часто западала довга, гнітюча мовчанка. На губернатора чи на якого-небудь титулованого англійця не справляли жодного враження «гм, так», або «гм, ні», що злітали з уст містера Каррузера, а оскільки його гости були статечними особами, звиклими супроводжувати бренді глибокодумною дискусією, він посилає у стайню по Пітера.

Одержані наказ хазяїна, Пітер одразу прямував до особняка, куди заходив з чорного ходу. У маленькій, спеціально призначений для цього кімнатці, стояло вкрите барвистою ковдрою ліжко, на якому лежав один з найкраших костюмів містера Каррузера. Пітер одягав цей костюм і з'являвся до вітальні, де його рекомендували як гостя з Англії.

За обіднім столом дотепні розмови Пітера викликали захоплення гостей і надавали можливість містера Каррузера з серйозним виглядом вставляти свої «гм, так» або «гм, ні».

Коли гости розходилися по своїх кімнатах, Пітер скидав хазяїський костюм і повертається до своєї комірчини за стайню.

Якось він прийшов до батька і сказав, що містер Каррузерс волів би, щоб батько продемонстрував мистецтво верхової їзди перед якимись поважними гостями, які страшенно хочуть побачити що-небудь «справді австралійське».

Спершу батько обурився і послав містера Каррузера під три чорти; та, трохи поміркувавши, він погодився, за винагороду в десять шилінгів.

— Десять шилінгів — це десять шилінгів, — сказав він. — Гріх було б відмовитись од них.

Пітер зауважив, що містер Каррузерс, мабуть, охоче сплатити цю суму, хоч на його думку це було забагато.

Батько не зовсім ясно уявляв собі, що гости мають на увазі під «чимось справді австралійським», проте сказав Пітеру, що, коли вони хотіть побачити «справжню Австралію», хай заглянуть у нашу комору. Батько вважав, що справді австралійською була сама лише біdnість, але він думав так тільки тоді, коли бував у сумному настрої.

В день, на який призначено було його виступ, батько пов'язав шию червону хустку, надягнув на голову крислатий капелюх і вирушив до особняка на Веселунці — гнідій кобилі, яка стала дібки, варто було ледь торкнутися її боків закаблучками.

Ця здоровезна кобила стрибала, немов кенгуру, і в той час, коли гости тихо-мирно сиділи на веранді, приспорбуючи різні напої, батько раптом вилетів з-за дерев, несамовито гикаючи, мов той розбійник.

— Я винісся з-за повороту і на всьому скаку помчав до хвіртки, — розповідав він. — Там є де розігнатися! Шоправда, доріжку посилено гравієм, проте земля досить пружна; притримав Веселунку, щоб вона вирівняла ходу, а тоді попустив вуздечку. Недарма кажуть, що кінь, годований у полі, беззастережно пілкоряється їздцеві. А я саме напередодні став давати Веселунці сіно, і вона ще була свіжењка, мов та сироїжка. Ну, звісно, відштовхнулася вона трохи раненько — надто-бо свіжа була — та все одно вона зачепилася б за хвіртку, це я одразу побачив. Хвіртка там дуже високо насаджена — хоч бери та й проходь попід нею. Подейкували, що Каррузерс вигнав би того, хто зробив би хвіртку, яка дряпає землю. Це на цього схоже. — Батько зневажливо махнув рукою й вів далі: — Коли я відчув, що Веселунка злетіла в повітря, я й собі підскочив — щоб ій легше було. Тої міті можна було б голову встремити поміж мною й сідлом. Одне лише мене лякало, а що я вона, боронь боже, зачепиться передніми ногами? Мені тоді нізащо не втриматися було б у сідлі... Ну й вистрибувала ж вона! Віриш, у повітрі якось вигнулася й злетіла ще на кілька дюймів! Шоправда, задніми копитами вона таки зачепилася за хвіртку, але я й незчуваєсь, а хвіртка вже позаду, і ми мчимо вперед! Перед верандою, на очах в усіх отих гостей я становлю її дібки, і вся ота юрба гостей, як були з повними ротами, схоплюється на рівні. Тоді я притискую Веселунку острогами, а вона починає біснуватися мов навіженна. Спершу силкується скинути мене, вдаривши об стовбур дерева — проклята ж мала таку звичку. Я завертаю її назад, капелюхом б'ю по ребрах, а вона боком залітає на веранду, та й ну звиватися, мов гадюка, та ще й стільці й столи перекидає: Чарки летять на підлогу, дехто кидається поміж мною й своїми дамами — справжні герой — дами хапаються за них, корабель тоне, рятувальні пояси за борт, поцілуї мене востаннє, «Боже, рятуй короля» і таке інше. Господи! Таке хіба що раз у житті побачиш.

Тут батько вибухав реготом і аж мусив хусточкою витирати очі.

— Хай йому чорт! — казав він нарешті, переводячи подих, і додавав: — Перш ніж мені пощастило заспокоїти її, я збив з ніг сера Фредеріка Селсбюрі, чи як там його звуть, і він полетів шкереберть просто у виводок павичів.

— I все це було так, як ти оповідаєш, тату? — спітив я його одного разу. — Все це правда?

— Аякже... А втім, почекай-но... — Він скрив обличчя і потер рукою підборіддя. — Ні, синку, мабуть, не все. Щось схоже таки трапилося, та коли багато разів розповідаєш ту саму історію, то мимохіт намагається зробити її цікавішою й смішнішою. Я не брешу тобі. Я просто згадую веселу пригоду. Адже ж приємно, коли можеш трохи розважити людей. Суму в житті більше, ніж веселоців...

— То ти й про оленя так само розповідаєш? — спітив я.

— Авжеж, синку, — відповів він. — Я тільки покатався на ньому, та й по всьому.

Містер Каррузерс скаржився на батька саме тому, що він катається на його олені.

— Якось ми з хлопцями йшли повз обору, а він все походжає туди й сюди... — казав батько. — Білолаха... Ну, я зіп'явся на огорожу, і тільки-но він опинився піді мною, стрибнув йому на спину. Хлопці, звісно, досі вважають, що я втяв дурницю... Він замовк, погладжуючи підборідля, з ледь помітною посмішкою вступивши погляд кудись у далечінь, а тоді додав: «Хай йому біс!» З його тону можна було легко зробити висновок про те, як саме олень поставився до його витівки.

Батько ніколи не розповідав мені докладно про цей свій вчинок, який він, здається, теж мав за легковажний. І коли я запитував: — «Ну й що ж, олень повіз тебе!», він відказував: «Чи повіз, питаєш? Ого-го! Ще й як!»

Одного разу я попросив Пітера Фінлея розказати цю історію, гадаючи, що батько щось приховує, бо олень, певне, скинув його з себе.

— Олень скинув батька? — спитав я в Пітера.

— Ні, — відповів той. — Твій батько повалив оленя.

Згодом я дізнався, що олень зламав ріг об батькові ребра, і це дуже роздратувало містера Каррузерса, який колекціонував оленячі роги і прибивав їх над своїм каміном.

Після смерті містера Каррузерса пані Каррузерс кудись відпровадила оленя, та коли я трохи підріс і міг уже забиратися в парк, то побачив, що стежка, яку протоптали копита тварин, ще й досі не поросла травою.

Пригадуючи все це, а також зважаючи на страх і шанобливість, з якими всі в Тураллі, крім батька, ставилися до пані Каррузерс, я розглядав ящик на своєму ліжку майже з благоговінням; в моїх очах він був ціннішим за будь-який інший подарунок. Для мене цінність його полягала не в тому, що я міг бавитися ним — коробка з-під свічок на коліщатках припала б мені більше до смаку — ні, я цінував цю річ, бо вона свідчила про те, що пані Каррузерс знала про мое існування і вважала мою особу настільки значною, що навіть поклопоталася про те, щоб купити мені подарунок.

Жодна людина в Тураллі, крім мене, не одержувала подарунків від пані Каррузерс. А в неї ж була абатка на гумових шинах, і пара сірих рисаків, і павичі, і мільйони фунтів стерлінгів.

— Мам, — спитав я, позираючи на матір і все ще стискаючи руками ящик, — а коли пані Каррузерс давала Мері цю коробку, чи Мері доторкнулася до неї?

Hаступного ранку мені не дали нічого на сніданок, та я майже й не відчував голоду.

Збудження та тривога охочили мене, інколи мені ставало страшно і тоді дуже хотілось, щоб мати знову опинилася біля мене.

О пів на одинадцяту нянька Конрад підкоти-

ла до моєї койки візок, що скидався на вузький стіл на колесах, і сказала:

— Сідай, я покатаю тебе.

Вона зняла з мене ковдру.

— Я сам сяду на візок, — сказав я.

— Ні, я підніму тебе, — мовила дівчина. — Невже тобі неприємно, коли я тебе обнімаю.

Я нишком зиркнув на Ангуса, а тоді на Міка, щоб пересвідчитись, чи вони почули ці слова.

— Давай, давай, — вигукнув Мік. — Вона найвродливіший баранчик із дзвоником з усіх, що ти іх коли-небудь зустрінеш. Йди до неї.

Вона підняла мене і якусь мить потримала на руках, привітно посміхаючись.

— Адже я не баранчик із дзвоником, чи не так?

— Ні, — відповів я, гадки не маючи про те, що баранчиком із дзвоником називають на бойні дресированого барана-зрадника, який вводить за собою овець у повітки, де їх вбивають.

Нянька Конрад поклала мене на холодний плоский візок і вкрила ковдрою.

— Поїхали! — весело сказала вона.

— Будь молодцем, — напутував мене Ангус. — Ти незабаром повернешся до нас.

— Так, він прокинеться у своїй власній теплій постільці, — додала нянька Конрад.

— Щасливо! — гукнув до мене Мік.

Нянька Конрад провезла мене довгим коридором до скляних дверей і крізь них — в операційну, посеред якої стояв високий стіл на тонких білих ніжках.

Сестра Купер і ще одна нянька стояли біля вкритої білим полотном лавки, на якій лежали металеві інструменти.

— А, ось і він! — вигукнула сестра.

— Вона підійшла до мене і погладила по голові. Я заглянув їй в очі, шукаючи в них підтримки.

— Бойшся? — спитала вона.

— Боюсь, — відповів я.

— Ото дурненький! Нема чого боятися. За хвилину ти заснеш, а трохи згодом прокинешся у своїй постелі.

Я не розумів, як це може статися. Я був певен, що прокинусь, тільки-но няньки торкнутися мене. Може, вони просто обдурюють мене, може, все це вигадки про постіль, а насправді зі мною має трапитися щось страшне?.. Проте я вірив няньці Конрад.

— Я вже не боюся, — сказав я сестрі.

— Ну, от і добре, — лагідно проказала вона, перенесла мене на стіл і підклала маленьку подушечку мені під голову. — А зараз лежи тихенько, бо скотишся.

Лікар Робертсон швидкими, пружними кроками увійшов до операційної і зупинився біля мене посміхаючись, масируючи свої пальці.

— То яку ти пісеньку співаєш? «Тprusь, тprusь, чорний кіт», га?

Він поплескав мене по плечу і відвернувся.

— Абатки й чорні коти, гм? — бурмотів він, поки сестра допомагала йому надягти білий ха-лат. — Абатки й чорні коти!

Увійшов лікар Кларк, сивоволосий чоловік з тонкими губами.

— Муніципалітет ще й досі не спромігся засипати оту яму біля воріт,— промовив він, повертаючись обличчям до няньки, яка вже тримала напоготові його халат.— Казна-що... За теперішніх часів нікому не можна вірити... Цей халат, здається, завеликий... Ні, це справді мій.

Я дивився на білу стелю і думав про калюжу, що завжди розливалася біля наших воріт після дощу; я вмів перестрибувати через неї, а Мері не вміла. Я вмів перестрибувати через будь-яку калюжу.

Лікар Кларк став у мене в узголів'ї, тримаючи над моїм носом білий кульок, схожий на черепашку.

На знак лікаря Робертсона він змочив кульок рідиною, яку лив з маленької синьої пляшечки, і я мало не задихнувся, коли втягнув у себе повітря. Я замотав головою, та він водив кульком вслід за моїм носом, і я побачив барвисті кола, потім на мене спутилася хмара, і я полинув на ній у забуття.

Я не прокинувся у своїй постелі, як пообіцяли мені сестра Купер і нянька Конрад. Я пробивався крізь марево запаморочення, не тямлячи; де я, аж раптом, у якусь мить просвітлення, побачив знову стелю операційної. Трохи згодом переді мною вималювалось обличчя сестри. Вона зверталася до мене, та я не чув її слів. Проте за кілька секунд я зрозумів її.

— Прокинься,— казала вона.

Полежавши трохи, я пригадав усе, і мені здається, наче мене обдурили.

— А я не в постелі, як ви говорили,— пробурмотів я.

— Ти прокинувся перш, ніж ми встигли відвезти тебе до палати,— пояснила сестра і додала: — Тобі не можна ворушитися. Анітрішечки. Гіпс на твоїй нозі ще вогкий.

Тут я відчув, що нога в мене важка-важка, а стан та стегна закуті в твердий, мов камінь, гіпс.

— Лежи спокійно,— мовила сестра.— Я на хвилинку вийду. Догляньте його,— сказала вона няньці Конрад, яка складала інструменти в скляні ящички.

Нянька Конрад підійшла до мене.

— Ну, як справи, хлопчику! — спитала вона.

Дівчина видавалася мені прекрасною. Я був закоханий в її пухкі щоки, червоні, мов яблука, в її оченята, що блищають з-під широких темних брів і довгих вій. Я волів би, щоб вона не відходила від мене, і мені хотілося подарувати їй коня з бідкою. Але мені було млюсно, я стидався її не наважувався сказати їй про все це.

— Не ворушишь, чуеш! — застерегла вона мене.

— Здається, я трохи поворушив пальцями ніг,— сказав я.

Саме те, що мені наказували лежати непорушно, викликавши в мене бажання поворухнутись, просто щоб побачити, що трапиться. Я зінав, що варт мені лише переконатися в тому, що я можу

рухатись, як я одразу заспокоююсь і лежатиму смирно.

— Тобі не можна ворушити навіть пальцями,— сказала сестра.

— Більше не буду,— пообіцяв я.

Я залишався на операційному столі до полуночі, а тоді мене обережно відвезли до палати; на моїй койці було встановлено металеву раму, що підтримувала ковдру високо над ногами і заважала мені бачити Міка, який лежав через прохід навпроти мене.

Був день відвідувань, і друзі та родичі хворих вже почали прибувати. Вони входили до палати, обтяжені пакунками, і простували до хворого, якого відвідували, не дивлячись ні праворуч, ані ліворуч, не зводячи з нього очей, бо почували себе ніякovo під поглядами недужих людей. А хворі теж губилися,угледівши своїх близьких. Вони відвітавались од дверей, удаючи, ніби не помічають їх, аж доки ті не зупинялися коло їхніх ліжок.

У хворих, що не мали ні родичів, ані друзів, теж було чимало відвідувачів. Дівчина з Армії порятунку, проповідник чи священик приходили побалакати з ними. До того ж, жоден день відвідувань не обходився без міс Форбса.

Вона з'являлася навантажена квітами, брошурками на релігійні теми та в'язаними шкарпетками. Її було років сімдесят. Вона ходила виструнчиваючись і спираючись на ціпок. Постукуючи тим ціпком по спинках ліжок, вона привертала до себе увагу хворих і казала:

— Молодий чоловіче, сподіваюсь, що ви виконуєте все, що вам наказує лікар. Адже це єдиний шлях до одужання. Ось вам кілька пиріжків з порічкою. Якщо ви добре живатимете їх, вони не пошкодять вашому травленню. Завжди добре прожовуйте їжу.

Мені вона здебільшого давала м'ятні льодяні, приговорюючи:

— Вони прочищають горло.

Міс Форбс за звичкою зупинилася біля моєї койки і лагідно спітала:

— Отже, тобі сьогодні зробили операцію, га? Ну, нічого, лікарі знають, що роблять, і я певна, що це піде тобі на користь. Все буде гаразд, хлопчику. Все буде гаразд.

В мене боліла нога, і я відчував страшенну самотність. Сльози покотилися в мене з очей.

Вона розгубилась, поквапливо підійшла до моєго узголів'я, не знаючи, чим би втішити мене. Нарешті вимовила рішучим тоном:

— Господь допоможе тобі перенести твої страждання. Ось у мене тут є кілька послань.— І, віддібувши із своєї сумки дві чи три брошюри, простигла мені одну: — Почитай оце, хлопчику.

По тому міс Форбс зніяковіло торкнулася моєї руки і рушила з палати; на ходу ще кілька разів озирнулася на мене, і обличчя в неї було стурбоване.

Коли я лежав на операційному столі і гіпс на моїй правій нозі та на поясниці був ще вогкий і м'який, я, мабуть, якимсь судорожним зусиллям підняв великий палець ноги, але мої паралізовані м'язи не спромоглися повернути його в при-

родне положення. Якось неумисне ворухнувши стегном, я, очевидно, зібгав внутрішню поверхню гіпсової пов'язки, утворивши виступ, що тепер, наче тупий ніж, натискає на мою стегнову кістку. Протягом наступних двох тижнів цей виступ поступово врізався в м'ясо, поки не дійшов до самої кістки.

Біль, що його завдавав мені мій піднятій палець, не припинявся ні на мить, щождо болю в розрізаному стегні мені інколи щастливо його збуватись — це траплялося тоді, коли я лежав скочурившись і не наважувався зробити ані найменшого руху. Навіть під час коротких проміжків сну між нескінченними приступами болю я марив і потерпав від уявлюванів страждань.

Лікар Робертсон замислено насуплювався, коли я оповідав йому про свої болі.

— Ти певний, що у тебе болить саме палець на нозі?

— Атож, болить весь час, невгаваючи й на мить.

— Це в нього, мабуть, коліно болить, — мовив він до сестри-хазяйки. — А йому здається, що палець. Щождо болю в стегні... — Він обернувся до мене. — І стегно теж весь час болить?

— Ні, тільки коли я рухаюся. А коли лежу смирно, не болить.

Він надавив гіпс над моїм стегном.

— Боляче?

— О-о! — волав я, намагаючись уникнути його доторків. — О-о, як боляче!

Лікар Робертсон спантеличено гмухнув.

Через тиждень після операції сердита рішучість, яка допомагала мені зносити біль, поступилася місцем розпуці; думка про те, що мене вважатимуть молокососом, перестала стримувати мене. Я часто плакав. Плакав тихо, вступивши широко розплащеними очима, крізь слізи, у високу білу стелю наді мною. Я волів би вмерти, бо смерть тепер була для мене не жахливою втратою життя, а сном, що звільняє від страждань.

Я безнастанно повторював у думках в якомусь уривчастому ритмі: «Я хотів би померти, я хотів би померти, я хотів би померти...»

Незабаром я помітив, що, мотаючи головою з боку на бік в такт повторюваним словам, я досягаю стану розумового притуплення, при якому біль трохи віщуває.

Я мотав головою по подушці, не заплющаючи очей, і біла стеля поступово починала розпліватися, а ліжко разом зі мною здіймалося над підлогою, мов на крилах.

Запоморочення проходило, і я опинявся в якомусь туманному, захмареному піднебесі й линув крізь нього, то злітаючи до світла, то поринаючи в темряву; біль зникає, і лише нудота здавлювала мені горлянку.

Так я летів, аж доки не вичерпувалося вольове зусилля, потрібне для того, щоб весь час хитати головою; тоді я поволі вертався назад, спускаючись до безформних тіней, що миготіли й кружляли і нарешті перетворювалися на ліжка, вікна й стіни палати.

Найчастіше я вдавався до цього засобу вночі,

та іноді й удень, якщо біль ставав особливо нестерпним і в палаті не було нянек...

Мої вправи, певно, не випали з Ангусової уваги, бо одного разу, тільки-но я почав мотати головою, він хутко спітав:

— Нащо ти робиш це, Алане?

— Так, знічев'я, — відповів я.

— Скажи правду, адже ми з тобою друзі. Чому ти мотаєш головою? В тебе щось болить?

— Це припиняє біль.

— Справді? А як же це його припиняє?

— Я перестаю відчувати його. Запаморочуюся в голові та й край, — пояснив я.

Ангус промовчав, але згодом я чув, як він каже нянці Конрад, що треба було б якось полегшити мої страждання.

— Він сильний хлопець, — сказав Ангус. — І він не чинив би так, коли б йому не було надто погано.

Того вечора мені зробили укол, і я проспав усю ніч не прокидаючись, але наступного дня болі відновилися, і мені ще раз дали кілька таблеток снотворного, наказавши, щоб я лежав смирно і старався заснути.

Я зачекав, поки нянка вийшла з палати, а тоді знову став мотати головою. Проте нянка врахувала таку можливість і, вийшовши, почала стежити за мною крізь скляні двері.

Її звали Фріборн, і ніхто з хворих не любив її. Вона була дуже педантична і робила тільки те, що становило її безпосередні обов'язки.

— Я вам не служниця, — сказала вона хворому, який попросив її передати мені журнал. Коли хтось звертався до неї бодай із незначним проханням, вона відповідала: — Хіба ви не бачите, що я зайнята?

Нянка Фріборн швидко повернулась до палати.

— Ач, поганий хлопчиксько, — гостро зауважила вона. — Ану, зараз же покинь свої витівки! Якщо хоч раз іще гойднеш отак головою, я скажу лікарів, і матимеш доброго прочухана. Щоб більше цього не було, чуєш? Лежи смирно. Я стежитиму за тобою.

Міцно стуливши губи, вона рушила до дверей і напівдорозі ще раз обернулася до мене:

— Запам'ятай, якщо я знову впіймаю тебе на цьому, погано буде!

Ангус проводив її злим поглядом.

— Чув? — звернувся він до Міка. — І отака відьма працює нянкою. Щоб її чорти вхопили!

— Та що про неї говорити, — зневажливо махнув рукою Мік. — Вона сказала мені, що я хворий на фантазімонію. Я їй покажу фантазімонію. Хай вона ще раз присікеться до мене — матиме добру халепу. А ти не звертай на неї уваги, Алане! — гукнув він до мене.

На стегні, в тому місці, де гіпс врізався в м'ясо, у мене почалося нагноення; протягом кількох днів воно швидко прогресувало, а тоді я раптом відчув, що десь у верхній частині ноги в мене лопнув нарив.. Я почав схлипувати — безнадійно, стомлено — і помітив, що Ангус із занепокоєнням спостерігає мене. Я підвівся на лікті;

в моїх очах, мабуть, світився невімовний розпач, бо обличчя Ангуса, відбило тривогу.

— Містер Мак-Дональд, — сказав я тремтячим голосом. — Я більше не можу терпіти. В мене немає більше сили. Хай вони вгамують цей біль.

Він повільно згорнув книжку, яку читав, сів і повернувся до дверей палати.

— Де ці кляті няньки? — люто крикнув він до Міка. — Піди приведи їх, адже ти можеш ходити. Або пошли за ними «папашу». Нехай він приведе. Дитина змучена вкрай. Хотів би я почути, що сказав би його батько, коли б він був тут. Ану, гайда за нянькою, «папашо». Скажи, що я кличу. Хутчіш!

За хвилину одна з няньок увійшла до палати і запитливо подивилася на Ангуса:

— Що трапилося?

Він кивнув головою у мій бік.

— Погляньте на нього. Йому погано.

Я пам'ятую, як мене оточили лікар Робертсон, сестра-хазяйка та няньки, як лікар розпилював та розламував гіпс на моїй нозі, але я борсався в гарячковому маренні і не пам'ятав, як приходили до мене батько з матір'ю. Я пригадую, що батько приніс мені кілька пір'їн папуги, але це було вже пізніше, десь через тиждень.

Они я зміг знову сприймати навколошню дійсність, на місці Ангуса лежала якась чужа людина. Поки я хворів, Ангуса і Міка виписали з лікарні. Ангус залишив мені три яечка і півлека солоних огірків, а Мік передав няньці Конрад для мене повну банку бджолиного меду — «Віддаси йому, коли одужає».

Я нудьгував без них. Сама палата, здавалось, змінила свій вигляд. Чоловіки, що лежали на білих койках, були надто хворі, надто пригнічені незнайомим оточенням, щоб перемовлятися один з одним, вони ще не навчилися ділитись харчами.

Моя нога від коліна до кісточки була тепер у лубку, а стан і ступня — вільні від гіпсу. Біль зник і мені вже не хотілося померти.

— Кістка погано зростається, — сказав якось лікар Робертсон сестрі-хазяйці. — В цій нозі слабкий кровообіг.

А згодом він мовив:

— Він дуже змарнів... Йому бракує сонця... Його слід щодня садовити в інвалідне крісло і вивозити на сонце. Чи хотів би ти кататися у кріслі на колесах? — спітав він у мене.

Я так зрадів, що не спромігся на відповідь: від радості у мене аж мову відібрало.

Після полуудня сестра підкотила крісло до моого ліжка. Побачивши захоплення на моєму обличчі, вона розсміялася.

— Тепер ти їздитимеш наввипередки з «папашею», — сказала вона. — Ану, підвідесісь трохи, я візьму тебе.

Вона посадила мене в крісло, обережно спускаючи мої ноги, доки вони не торкнулися підпорки. Мої ноги не діставали до дерев'яної приступки й безпорадно гойдались пальцями вниз.

Я подивився на підпорку, відчуваючи розчарування від того, що мої ноги були надто короткі. Через це мені важко буде брати участь у перегонах, але я був певен, що тато припасує приступку так, щоб мої ноги діставали до неї; щождо рук, то вони в мене були сильні.

Я пишався своїми руками. Проте, коли я скочився за колеса, у мене раптом запаморочилося в голові, і сестра вивезла мене з палати через коридор в осяяній сонцем світ.

Коли ми проїхали крізь двері, що вели до саду, свіже, чисте повітря й сонячне сяйво наринули на мене, наче могутній потік. Я випростався й усім тілом подався вперед, назустріч сліпучій блакиті, ніжному подиху вітерця, мов водолаз, що виринає з пучини на поверхню моря.

Я з захопленням дивився на все, що оточувало мене. Все наче зазнало якихось чудових змін. Який гарний собака топає вулицею онде по той бік високого паркану! Мені ніколи не доводилось бачити такого цікавого собаки. Я залюбки побавився б із ним! Залящав сірий дрозд, і його спів видався мені наймилозвучнішою музикою. Я подивився на гравій, на якому стояло мое крісло. Кожна піщана мала свій колір, і їх там було безліч — вони утворювали химерні маленькі горбки та ямки. Деякі піщанки закотилися в траву, що росла обабіч доріжки, і зелені стеблинки лагідно схилялися над ними...

До мене долинали вигуки дітей, які вовтузилися десь поблизу, тупіт коня, що біг риссю. Загавкав собака, і звідкільсь здаля донеслося гудіння паровоза.

Верболози звисали наді мною, немов зелене вохлюся, і крізь них я бачив небо. Листя евкаліпта віскавало променистими діамантами, засліплюючи мені очі, що відвікли від сонячного сяйва.

Я опустив голову й заплющив очі, і сонце, немов теплими руками, огорнуло мене.

Трохи згодом я підвів голову і, вхопившися за ободи коліс, як це робив «папаша», спробував зрушити крісло з місця, але гравій був надто глибокий, а доріжка по боках була витикана камінцями.

Мені захотілося пересвідчитись, як далеко я можу плюнути. Один знайомий хлопчик вмів поцілити аж по той бік шляху, та в нього бракувало переднього зуба. Я помацав свої зуби, проте жоден з них не хитався.

Далі я став роздивлятися верби і вирішив, що можу вилізти на першу-ліпшу з них, за винятком одної; а втім вона й не варта була того, щоб на неї дряпатись.

Незабаром на вулиці з'явився хлопчик. Він ішов, постукуючи кийком по кілках паркану, а слідом за ним біг собака каштанової масті. Я знат цього хлопчика. Його ім'я було Джордж, він завжди приходив із своєї матір'ю до лікарні, коли були дні побачень. Він часто дарував мені всяку всячину — книжечки, сигаретні картки¹, іноді й цукерки. Джордж подобався мені, бо він був добрим мисливцем за кролями і мав ручного

¹ Ідеється про кольорові малюнки — «сюрпризи», що їх вкладають в пачки з сигаретами

тхора. До того ж, він був добросердій хлопець,

— Я приніс би тобі багато дечого,— сказав він мені одного разу,— та мені забороняють...

Його собаку звали Снайп; це був такий маленький песик, що міг залізти навіть у кролячу нірку, проте Джордж розповідав, що при нагоді він ладен битися з будь-яким супротивником — аби лише по-чесному.

— Якщо ти хочеш бути добрым мисливцем за кролями, маєш придбати гарного собаку,— твердив він.

Я погоджувався з ним, але вважав, що коли вже заводити собаку, то обов'язково хорта, звичайно, якщо одержиш на те мамин дозвіл.

Щодо цього в нас була спільна точка зору. Одного разу Джордж похмуро зауважив, що жінки не полюбляють цієї породи собак.

Я був точнісінкою такої ж думки.

Джорджа я вважав дуже розумним хлопцем і розповів про нього своїй матері.

— Він хороший хлопчик,— сказала мама.

Цей епітет не дуже припав мені до вподоби, і в душі я висловив надію, що він не такий вже й хороший.

— Я не люблю мазунчиків, а ти? — спитав я в нього згодом. Це було далекосяжне запитання.

— Тьху, звісно, ні!

Відповідь цілком задовольнила мене, і я вирішив, що Джордж, хвиля богові, не такий хороший, як гадає мама.

Побачивши його, я зрадів.

— Як справи, Джордж? — вигукнув я.

— Непогано,— озвався він,— але мама наказала мені йти просто додому.

— O-o! — розчаровано протяг я.

— В мене є цукерки,— повідомив він мені таким тоном, наче йшлося про звичайнісінські справи.

— Які саме?

— Лондонська суміш.

— Як на мене, то це найкращі. А чи є там круглі — оті з цифрами, з сотнями й тисячами?

— Ні, я їх з'їв,— відповів Джордж.

— A-a, з'їв,— пригнічено промірив я.

— Рушай до паркану, я дам тобі ті, що залишилися,— запропонував Джордж.— Я більше не хочу, а у нас вдома їх сила-силенна.

Мені, безумовно, й на думку не спало відмовитись від такої пропозиції, проте після кількох марних спроб зрушити з місця, я змушеній був сказати:

— Я ще не можу ходити. Мене ще не вилікували. Я пішов би, коли б не лубок.

— Ну, тоді я кину їх тобі!

— Оце ти добре придумав, Джордж!

Він позадкував до шляху, щоб узяти розгін. Я схвально стежив за його рухами. Джордж готовувався до кидка за всіма правилами — знати було майстра.

Він зміряв очима відстань, трохи пригнувся, вигукнув: — «Ну, лови!» і, почавши розгін з легкого довершено-граціозного стрибка, зробив три широких кроки й кинув...

Перша-ліпша дівчина кинула б краще з нього.

— Я посковзнувся,— роздратовано пояснив Джордж.— Клята нога посковзнулася.

Я цього не помітив, але він таки, мабуть, посковзнувся, і до того ж сильно. Подивившись на мішечок з цукерками, що лежав у траві недалеко від мене, я сказав:

— Слухай-но, може, ти зайдеш через хвіртку й дістанеш їх?

— Не можу! Мати перетоплює жир, і я мушу їй допомогти,— пояснив він.— Вона наказала мені йти прямо додому. Хай цукерки полежать там, а завтра я їх тобі дістану. Ніхто їх не візьме. А мені її-бо вже бігти треба!

— Ну, гаразд, хай буде так,— покірно мовив я.

— То я пішов! — гукнув Джордж.— Завтра прийду. Бувай!

— Бувай, Джордж,— байдуже відповів я, поглядаючи на цукерки і силкуючись придумати, як би мені їх дістати.

Я дуже любив льодянники. Батько завжди брав мене з собою, коли йшов до крамниці сплачувати наш місячний борт, а крамар, видавши йому квитанцію, казав мені:

— Ну, голубе, що тобі до смаку? Знаю, знаю — цукерки. Та-ак, подивимось, що в нас є...

Він робив з аркуша білого паперу кульок, насипав його доверху льодянниками і простягав мені, а я казав: — Дякую, містер Сімmons.

Одергавши цукерки, я не зразу розгортає кульок. Мені було приємно намацувати під папером тверді гульки льодянників, відчувати в руці їхню вагу, і цю приємність варто було розтягнути. До того ж, повернувшись додому, я завжди ділився цукерками з Мері.

Льодянники були дуже смачні, але мені дозволяли з'їсти їх за одним разом. Це дуже знижувало їхню цінність, бо свідчило про те, що дорослі мають їх за ніщо.

Траплялися й дуже дорогі цукерки — їх можна було лише покуштувати. Якось батько купив за три пенсі плиточку молочного шоколаду, і мати дала по шматочку мені й Мері. Шоколадка танула на языку, смаку її ні з чим не можна було порівняти, і я часто загадував про неї, як згадують про визначну подію в своєму житті.

— Я щодня їв би молочний шоколад замість баранячих котлеток,— сказав я матері.

Вона тоді саме поралася біля пічки.

— Коли-небудь я куплю тобі цілий шоколадний торт,— пообіцяла вона.

Іноді траплялося, що хтось на вулиці просив мене потримати коня і давав мені за це пенні, тоді я прожогом біг до булочної, де продавалися цукерки і, заклякши біля вітрини, розглядав розписи «молочних тюбиків», «срібних паличок», карамелі, «хрум-хром — вийде ром», «шербетових тягучок», «барбарисок», «анісових кульок» і «сніжинок». Я не помічав мух, що лежали лапками догори поміж коробками, тюбиками й паличками, не помічав, як вони мляво перебирають лапками і жалібно дзижчати у передсмертній агонії. Я бачив тільки цукерки. І я простоював перед ними довгий час, не знаючи, яким віддати перевагу.

...Я подивився на мішечок з цукерками, що ле-

жав у траві. Мені й на думку не спадало, що я не зможу поласувати ними. Ці цукерки належали мені. Їх мені подарували. Хай їм чорт, отим ногам! За всяку ціну мушу дістати цукерки.

Крісло стояло край доріжки, що огинала по-рослій травою моріжок: цукерки лежали посеред моріжка. Я вхопився за колеса і почав розгойдувати крісло з боку на бік так, що воно ставало то на одне, то на друге колесо; потім я зробив останнє зусилля, і крісло звалилося набік, а я опинився долілиць на траві. Нога, що була в лубку, вдарилася об камінь; від несподіваного болю я сердито забурчав і з люттю вирвав кілька транінок. Блідо-зелені корінці, на яких міцно трималася грудка зернистої землі, чомусь заспокійливо вплинули на мене. За кілька секунд почав підтягуватись на руках до цукерок, залишивши позад себе подушки, ковдру, книжку...

Добувшись до паперового мішечка, я скопив його і посміхнувся.

Одного разу, коли на батькове прохання я віліз на дерево, щоб перекинути вірьовку через сук, батько захоплено вигукнув:

— Otto бісове хлопча! Зробив-таки!

Цього разу я теж зробив це, подумав я, розгортаючи мішечок, і за хвилину видобув звідти льодника з написом: «Я тебе люблю».

Я сссав цукерку, розтягуючи насолоду, щохвилини виймаючи її з рота і роздивляючись, чи ще можна розібрати слова. Вони стиралися, перетворювались на безглазді ямки і нарешті зникли. На моїй долоні лежав маленький рожевий кружок. Я перевернувся на спину і, дивлячись на вербове віття, що схилялося наді мною, роздущив цукерку зубами.

Я почував себе дуже щасливим.

3 найшовши мене на траві, няньки аж заціпніли від жаху; це здивувало мене. Я не міг зображені, навіщо їм було кликати сестру-хазяйку, і чому, оточивши мою койку, вони так сердито й разом з тим збентежено допитували мене.

Я весь час повторював:

— Я перекинув крісло, щоб дістати цукерки. А коли сестра-хазяйка запитала, чому я не покликав няньку, я відповів:

— Бо хотів дістати їх сам.

— Ні, я не можу тебе зрозуміти,— жалісно мовила вона.

«Чому? — подумав я.— Тато зрозумів би».

Коли я оповів йому про цей випадок, він спістав:

— А чи не міг ти якось злізти з крісла, не перекидаючи його?

— Ні,— відповів я.— Адже я не міг стати на ноги.

— Зрозуміло,— сказав він і додав: — Ну, і гаразд, в усякому разі, ти без чиєїсь допомоги дістав їх. На твоєму місці я теж не став би кликати няньку. Вона б тобі їх подала, та це було б уже зовсім не те.

— Так, це було б уже зовсім не те,— погодився я, відчуваючи, що люблю батька більш, ніж будь-коли.

— Проте надалі шануйся, будь обережнішим,— застеріг він.— Не варто перекидатися ради якихось там цукерок. Перекидайся, коли йтиметься про щось важливе,— пожежа чи щось таке. Я приніс би тобі цукерки, та цього тижня в мене скрутно з грішми:

— Цього тижня мені їх не захочеться,— сказав я, щоб утішити його.

Протягом наступних тижнів за мною дуже пильно стежили, поки я сидів у кріслі на веранді; та ось одного дня лікар приніс пару милиць.

— Оце твої ноги,— сказав він мені.— Як ти гадаєш, зможеш на них ходити? Давай спробуємо.

— Вони справді мої? — спитав я.

— Так,— відповів він.— Справді...

Я сидів у кріслі в садку, і лікар відкотив мене на траву під вербі.

— Оце добра місцинка. Спробуймо тут.

Сестра-хазяйка і кілька няньок вийшли подивитись на мою першу спробу. Вони оточили крісло, а лікар узяв мене під пахви, зняв з крісла й поставив перед собою, тримаючи так, щоб я стояв рівно.

Сестра-хазяйка, якій він дав подержати милиці, підставила їх мені під пахви, а лікар поволі спускав мене, доки я не сперся на подушечки всією своєю вагою.

— Зручно? — спитав він.

— Поки що ні,— відповів я, раптом втративши певність.— Та дарма, я скоро звикну.

— Не поспішай,— застеріг мене лікар.— Не пробуй зразу ходити. Стій на місці. Я підтримую тебе. Ти не впадеш.

Моя права нога, що її я називав «поганою», була зовсім паралізована і беспорядно теліпалася від самого стегна — безглаздий приладок із шкіри й кісток, безформний і вкритий шрамами. Ліву ногу я називав «доброю» ногою. Вона була тільки частково паралізована і витримувала мою вагу. Протягом багатьох тижнів я випробовував її, сидячи на краю своєї койки.

Через викривлення хребта мій тулуб згинався вліво, та коли я сперся на милиці, він вирівнявся і все мое тіло витяглося в довжину, так що я тепер здавався більшим на зріст, ніж коли сидів.

М'язи моего живота були теж частково паралізовані, але груди й руки залишилися неушкодженими. З роками я став дивитися на свої ноги як на щось не варте уваги. Іноді вони викликали в мене роздратування, а часом мені здавалося, ніби вони живуть якимсь своїм, похмурим, незалежним од мене життям, і тоді я жалів їх. Зате своїми руками й грудьми я пишався, і згодом вони розвинулися значно більше, ніж інші частини моего тіла.

Якусь мить я стояв нерішуче, дивлячись вперед, туди, де, за кілька кроків од мене, трава була трохи витоптана.

«Я дістануся туди», подумав я, але не зрушив з місця, не знаючи, які саме м'язи ввести в дію. Я відчував, що милиці боляче врізаються мені під пахви, і догадувався, що для того, щоб піти, я

мушу виставити їх уперед, на мить спершись всією вагою на ліву ногу.

Лікар уже не тримав мене, але розставив руки так, щоб підхопити, якщо я похитнуся.

Я відрівав милиці від землі й незграбно закинув їх вперед, плечі мені смикнулися вгору від раптового поштовху, коли я знову усією вагою наліг на подушечки. Далі я послав перед ноги, причому права тягнися по землі, мов зламане крило. Я постояв, важко дихаючи і дивлячись на витоптану траву попереду.

— Добре! — вигукнув лікар, коли я зробив цей перший крок.— А тепер ще раз.

Я знову повторив ті ж самі рухи, потім ще раз і ще, аж доки, зрештою, не досяг мети. Все мое тіло боліло від напруження. Проте я йшов!

— На сьогодні досить,— сказав лікар.— Посадіть його в крісло. Завтра знову повчишся.

За кілька тижнів я вже гуляв по садку і, хоча й не раз падав, до мене прийшла впевненість, і я почав учитися стрибати з веранди, намагаючись чимдалі стрибнути за надряпану на стежці лінію.

Коли мені сказали, що наступного дня за мною приїде мати і забере додому, я зрадів менш, ніж сподівався раніше, коли мріяв про домівку. За цей час лікарня поступово стала тлом всіх моїх думок та дій. Мое життя якось упорядкувалося, і тепер я раптом відчув, що, залишивши лікарню, я втрачу почуття безпеки, яке вона мені давала. Я боявся розлучатися з життям у палаті, і водночас мені хотілося побачити, куди веде вулиця, яка проходить повз лікарню, щоб розташоване онде за пагорком, звідки долинають гудки паровозів і брязкіт вагонів і де зникають екіпажі з людьми й чесоданами. І я дуже хотів знову побачити, як тато об'їжджає коней.

Коли мати увійшла, я вже був одягнений і сидів край койки, дивлячись на пусте крісло, в якому я вже ніколи більше не кататимусь. У батька не було грошей на придбання такого крісла, але він змайстрував із старої дитячої коляски довгий триколісний візок, і зараз мати котила його поперед себе.

Вона мала відвезти мене до заїзду, де батько залишив повозку (сам він тимчасом пішов до коваля підкувати коней).

Коли нянька Конрад поцілуvala мене на прощання, я мало не заплакав, але стримався і віддав їй всі ласощі, які в мене були, а також кілька коміксів і пір'я папуги, що його приніс мені батько. Я не міг подарувати їй нічого більше, та вона сказала, що й цього досить.

Сестра-хазяйка погладила мене по голові і сказала мамі, що я — сміливий хлопчик, і якщо мені вже судилося бути калікою, то краще, що це сталося в такому ранньому віці, бо тепер мені неважко буде пристосуватися до життя на милицях.

— Адже дитині легше звикати до всього,— твердила вона.

Мати в цю мить дивилася на мене з глибоким смутком в очах; вона нічого не відповіла сестрі-хазяйці, і мені навіть спало на думку, що це нечлено з її боку.

Няньки побажали мені всього найкращого на прощання, а «папаша» потиснув мені руку й сказав, що більш ніколи мене не побачить. Адже він перебуває в такому стані, що кожної хвильки може сконати...

Мати закутала мене в ковдру, вивезла на вулицю, почала перевозити через канаву, та перед самою бруківкою колеса раптом сковзнули, візок перекинувся, і я полетів просто в канаву.

Я не відчув, як мати силкується підняти візок, що опинився на мені, не чув, як вона злякано питає, чи я не забився; я шукав свого глиняного лева і нарешті знайшов його в складочках ковдри — з відломленою головою, як і слід було чекати.

Якийсь чоловік підбіг на поклик матері.

— Допоможіть мені, будь ласка, підняти моого хлопчика,— попросила вона.

— Що сталося? — скрикнув чоловік, скопивши візок і хутко піднімаючи його.— Що трапилося з дитиною?

— Я перекинула коляску. Обережніше! Він каліка!

Останні слова матері раптом нагадали мені про мою власну роль в усій оцій зайвій метушні. Слово «каліка» асоціювалося в моїй свідомості з кульгавими і визначало ні до чого не придатну істоту.

Я звівся на лікті в канаві, вступивши в матір здивований погляд.

— Каліка, мамо? — спітав я третячим голосом.— Нашо ти назвала мене калікою?

Я зізнав, що «каліка» це людина з якою-небудь фізичною вадою, проте себе я не вважав таким. Щоправда, оскільки дорослі завжди називали мене калікою, я змушеній був визнати, що, мабуть, таки відповідаю цьому прізвиську, та водночас був переконаний, що хоч каліцтво є непоправне нещастя для багатьох, для мене воно ніколи таким не буде.

Дитина-каліка не бере до уваги перешкоди, викликані її каліцтвом. Вони часто обтяжують і дратують її, але дитина ніколи не припускає, що вони можуть стати їй на заваді в досягненні мети, що через них вона не зможе стати тим, ким мріє бути. І коли маленький каліка вбачає в своїх ногах перешкоду, то лише тому, що про це йому твердять дорослі.

Діти не відрізняють калік і здорових. Вони просимуть хлопця на милицях хутенько кудись збігати і лаятимуть його, якщо він забариться.

В дитинстві каліцтво не викликає почуття сорому; лише тоді, коли дитина починає розуміти погляди людей, що не можуть приховати своїх почуттів, у неї з'являється бажання уникати їх. І як не дивно, з неприхованою огидою на каліку дивляться лише слабкі, хворобливі люди, свідомі своєї власної фізичної неповноцінності; здорована сильна людина ніколи не кине бридливого погляду, вона не жахається калікі, бо його стан далекий і незагнаний для неї. Лише ті, що самі перебувають під загрозою фізичної безпорадності, лякаються, коли бачать її в інших.

Діти вільно розмовляють про покалічену ногу чи руку.

— Ходи-но сюди, поглянь, яка в Алану кумедна нога: він може закласти її собі за шию.

— Чому в тебе така нога?

Коли хлопчик кричить: «Це Алан, мамо! У нього нога вся покрученена!» — збентежена мати квапиться зупинити його, забуваючи, що перед нею—два щасливих хлопчики: її син вихваляє свій експонат, а Алан гордий з того, що являє собою щось надзвичайно цікаве.

Покалічена кінцівка часто викликає повагу до її власника, а іноді навіть надає йому особливих привілеїв.

Коли ми гралися в цирк, я залюбки погоджувався на роль осла («бо в тебе ж чотири ноги!») і щосили хвилювався й брикався, радіючи з того, що завдяки «чотирьом ногам» це виходить у мене найкраще.

У дітей почуття гумору не обмежується, як у дорослих, уявленням про хороші манери і такт. Мої товарищи часто сміялися, дивлячись, як я кульгаю на милицях, і вибухали радісним репотом, коли я падав. І я сміявся разом з ними, добре розуміючи, що це, мабуть, неабияке видовищко, коли людина, що йде на милицях, раптом упаде.

Коли траплялося перелазити через високі паркані, мене підсаджували на них, а потім підхоплювали з другого боку, і коли я падав на них, що стояли внизу, і збивав їх з ніг, це завжди спричинялося до веселощів і сміху.

Я був веселим, щасливим хлопцем. Болі пройшли, і я міг ходити. Проте дорослі, які відвідували нас після моого повернення з лікарні, не вірили в те, що в такому стані можна бути щасливим. Мій радісний настрій вони називали «мужністю». Більшість дорослих одверто розмовляють про дітей в їх присутності, наче діти не розуміють того, що про них кажуть.

— Він веселий хлопчик, м-с Маршалл, незважаючи на його нещастя,— говорили вони, немов дивуючись із цього.

«А з чого б це мені не бути веселим?» — не розумів я. Натяк на те, що мені слід було б відчувати якусь пригніченість, бентежив мене, бо наводив на думку, що на мене чатує якесь лихо, про яке я й гадки не маю, та яке одної днини неодмінно звалиться на мене. Я міркував над тим, що б це могло бути, і нарешті прийшов до висновку, що дорослі, певне, гадають, що моя нога завдає мені болю.

— Нога в мене анітрішечки не болить;— весело казав я тим, хто з приемністю дивився на мій усміхнений вид.— Дивіться! — і я брався за хвору ногу обома руками і закладав її собі за шию.

Дехто жахався, і це неабияк дивувало мене. В своїх ногах я не бачив нічого незвичайного, для мене вони були нормальними частинами тіла, що аж ніяк не можуть викликати почуття відрази.

Батьки, які вчили своїх дітей бути чулими до мене чи вичитували їм за їхню «брутальність», лише псували всю справу. Дехто з дітей, спантеличені своїми батьками, сповнювалися бажан-

ням «полегшити мою долю» і подеколи намагалися «захистити» мене.

— Обережніше, ти завдаєш йому болю!

Та я не хотів, щоб зі мною панькалися і, бувши лагідною вдачі, виробив у собі певну агресивність, що її я протиставляв зайвій і принизливій, на мій погляд, м'якості товаришів.

Маючи нормальні напрям думок, я ставився до життя, як нормальні дитина, і мої понівеченні ноги не могли змінити цього ставлення. Коли ж мене відрізняли від інших дітей, я опирається цьому, не бажаючи, щоб мое світосприймання пов'язували з моїм скаліченим тілом.

Після простору лікарняної палати мені довелося заново звикати до життя в будинку, який раптом виявився зовсім малесеньким.

Коли батько зняв мене разом з коляскою з повозки і вкотив у кухню, я дуже здивувався, побачивши, як вона зменшилась. Стіл, вкритий плюшовою, розшитою трояндами скатертиною, здавалося, розрісся на всю кімнату, так що для моєї коляски майже не лишилося місця. Вмивалася якась кішка, сидячи на припічку.

— Чия це кішка? — спитав я, зачудований з того, що в цій знайомій кімнаті опинилася кішка, якої я раніше не бачив.

— Це кошеня від Блекі,— пояснила Мері.— Пригадуєш — вони знайшлися в ній ще до того, як тебе забрали до лікарні.

Мері квапилася сповістити мені всі важливі новини, які трапилися за час моєї відсутності вдома.

— А Мег народила п'ятьох цуценят, і найменшого ми назвали Аланом. Це ж його тато приносив тобі до лікарні.

Мое повернення дуже сквилювало Мері, і вона вже встигла спитати в матері, чи можна її буде вивозити мене на прогулянку в моєму візку. Вона була чуйна мрійлива дівчина і весь час сиділа над книжкою, коли маті не потребувала її допомоги, та страшенно обурювалась, коли в її присутності жорстоко поводилися з тваринами. Вона не пропускала жодної нагоди покарати злочинця, і це забирало в ній чимало часу. Одного разу Мері побачила, як вершник, перегинаючись у сідлі, шмагав батогом знесилене лошатко, якому не до снаги було бігти разом з матір'ю; сестра вилізла на ворота і, плачуши, стала вмовляти погонича. А коли виснажене, змілене лоша звалилося на землю, Мері перебігла через шлях і стала над ним із стиснутими кулаками. Погонич не наважився знову вдарити тварину.

Чорнява, кароока, вона завжди ладна була стати комусь у пригоді. Вона казала, що стане місіонеркою і допомагатиме бідним чорношкірим. Іноді Мері твердила, що поїде до язичників-китайців, але ця перспектива трохи страхала її: вона побоювалася, що китайці її замордують.

Джейн була найстаршою з нас трох; вона годувала свійську птицю і викохувала трох ягняток, що її подарував їх чабан, бо вони були надто виснажені й відставали від отари. Джейн була висока на зрост і трималася дуже рівно. Вона допомагала м-с Малвені, дружині пекаря, додглядати її немовлятком, за що одержувала п'ять

шилінгів на тиждень. Частину цих грошей вона віддавала матері, а решту витрачала на себе.

Джейн давно вже носила довгі спідниці й робила собі високу зачіску, а на ноги взувала шнурковані черевики, що доходили їй мало не до колін. На погляд м-с Малвені, ці черевики були чепурними, і я погоджувався з нею.

Коли ми разом виходили на вулицю, Джейн казала мені:

— Гляди-но, будь джентльменом і здійми кашкета, якщо ми зустрінемо м-с Малвені.

Джейн саме була у м-с Малвені, коли я приїхав додому, отже Мері встигла розповісти мені про моїх канарок і какаду Пата, про ручного опосума і королівського папугу, в якого й досі не відріс хвіст. Вона щодня годувала їх, а для канарок змайструвала із старих консервних банок два нових бачки для води. Все було в порядку, за винятком хіба того, що Патову клітку треба було трохи почистити. Опосум усе ще дряпався, коли його брали на руки, але вже не так сильно, як раніш.

Я сидів у своєї колясці (мати сковала милиці, бо мені на той час дозволялося користуватися ними лише годину на день) і дивився, як мати накриває на стіл. Мері принесла дров, які лежали у нас на задній веранді у величному ящику; мостики веранди прогнили й приглушали легкі сестрині кроки.

Батько увійшов до кухні просто з стайні, де годував коней, сів на стільця, сидіння якого було набите кінським волосом (воно завжди кололо мене крізь штанці, коли я сідався на ньому), і промовив:

— У тому останньому лантусі з кормом, що я

купив у Сіммонса, повно вівса. За цілий рік мені оце вперше поталанило з кормом. Сіммонс каже, що перекупив його у старого Падді О'Логлена.— Він посміхнувся до мене.— Ну, як тобі вдома, синку?

— Дуже хороше! — відповів я.

— Ну то й добре,— сказав він, скривившись, бо в цю хвилину саме стягував з ніг свої м'які чоботи.— Стривай-но, я повезу тебе по двору, покажу щенят від Мег.

— А чи не слід було б придбати іще отого корпу, поки є нагода? — втрутилася мати.

— Мабуть, так і зроблю. У Падді вродився добрій овес: низенький та колосистий.

— А коли я зможу походити на милицях? — спітав я в батька.

— Лікар сказав, що ти мусиш щодня спочивати одну годину, Алане,— нагадала мати.

— Ще матимемо з ним клопоту,— пробурчав батько, обдивляючись підошви своїх чобіт.

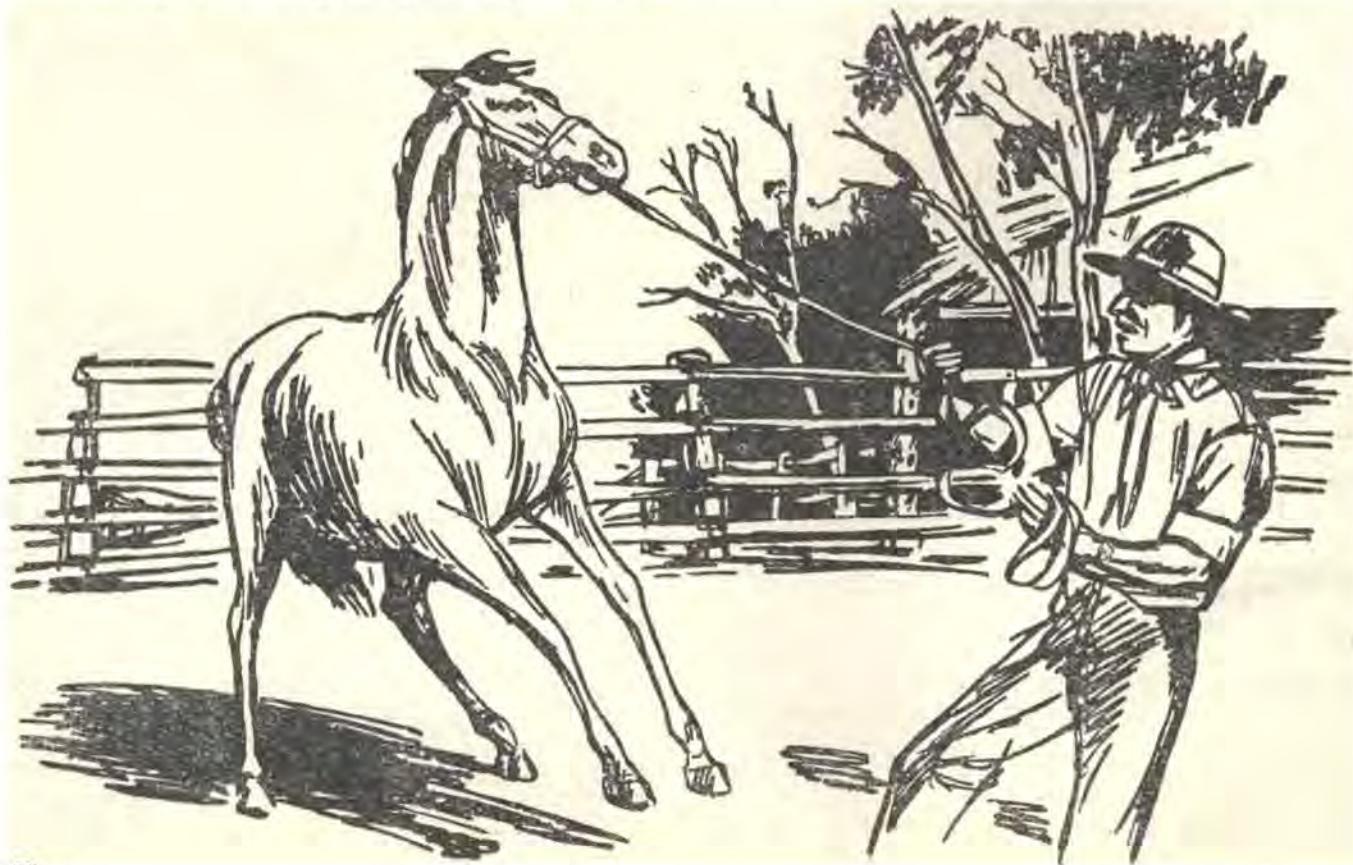
— Треба буде примушувати його.

— Мабуть, що так. Отже пам'ятай, Алане: щодня — на годину в ліжко. І на милицях слід щодня вправлятись. Подушечки на них я наб'ю кінським волосом. Вони, певне, муляють під пахвами?

— Вони завдають болю,— відповів я.

Все ще із чоботом в руці, батько звів на мене стурбований погляд.

— Підсунь трошки свого стільця до столу,— звернулась до нього мати. Вона підкотила мою коляску до столу, поставила її поруч з батьковим стільцем, потім випросталася і посміхнулася мені.— Ну от, нарешті, у нашій хаті знову два чоловіки! Тепер і мені полегшає.

Побіді батько вивіз мене на подвір'я. Він підкотив коляску до клітки Пата, і я з першого ж погляду переконався, що там дійсно слід було б навести лад. Потім я подивився на Пата. Старий какаду сидів, похнюючись, на перекладці і за своєю звичкою поскрипував дзьобом. Я просунув пальці крізь тоненькі грати і почухав його схилену голову; до пальців, як завжди, пристав білий пух, і я відчув запах, властивий папугам — запах, що постійно викликав у моїй уяві ту ж саму картину: розпростані пурпурові крила на тлі зеленого листя. Пат обережно взяв мій палець у свій великий міцний дзьоб і хутенько застукав по ньому сухим, наче гумовим язичком.

— Добриден, Пат,— сказав він, і його голос прозвучав точнісінько, як мій.

Королівський папуга в клітці поруч із Патовою ще підстрибував на своєму сідалі, але опосум Том уже спав. Батько вийняв Тома з маленького темного ящичка, що правив йому за житло; звірок розплюшив великі заспані очі, зиркнув на мене і знову скрутися калачиком на батьковій долоні.

Потім ми рушили до стайні; ще здалека чути було форкання й сопіння коней і різке цокання залізних підків по кам'яній підлозі.

— Тут у мене стоїть один напівоб'їждженій жеребчик,— мовив тато, підвоячи мене до стайні.— Він вирячує очі, що аж білки видно. А такий кінь нізащо не мине нагоди брикнути когось. Привів його до мене Брейді, і, ось згадаєш мої слова, колись-таки він заб'є старого... Ану, тпру! — крикнув він до коня, що раптом смикнувся до нас, трохи присідаючи на задні ноги.— Бач, він уже й мене ладен хвицьнути. До вуздечки я його так-сяк привчив — слухається, та коли справа дійде до хомута — матиму з ним халепу!

Він підійшов до жеребця і провів рукою по його тремтячому крупу.

— Заспокойся... Тпру!... Тпру, хлопче!... Отак...

Він проказував це лагідним голосом, і за мить жеребець присмирів і, повернувшись голову, поглянув на нього.

— Це він тільки вдає, що заспокоївся,— сказав батько.— Коли вперше запрягатиму його, обов'язково надягну запобіжний ремінь, щоб не брикався.

— А мені можна буде поїхати з тобою, тату? — спитав я.

— А чого ж,— повагом одказав він, набиваючи лульку.— Звісно, можна. Ти мені ще й у пригоді станеш, але... — він притиснув тютюн великим пальцем,— спочатку я разів зо два проїду сам. Недалеко... Звісно, це ще не будуть справжні пробіжки. А ти поки що спостерігатимеш його, а коли я проїжджатиму повз тебе, скажеш, як тобі подобається його хода. Я волів би, щоб ти кожного разу казав, яка в коня хода і таке інше. Адже ти добре знаєшся на конях. Й-бо, краще за всіх!

— Ну, звичайно, я казатиму тобі! — вигукнув

я, раптом відчувши сильне бажання допомагати батькові.— Я пильнуватиму за його ходою, і за всім! Я залюбки робитиму це, тату!

— От і молодець, я знат, що ти погодишся,— сказав батько, запалюючи лульку.— Щастя, що в мене такий синок, як ти.

— А де ти взяв мене, тату? — спитав я, прагнучи продовжити цю дружню розмову.

— Мати спочатку носила тебе всередині, а потім ти народився,— пояснив батько.— Вона каже, що ти зростав у неї під серцем, як та квіточка.

— Як кошенятка, що їх привела Блекі? — спитав я.

— Атож.

— Так це ж гідко... .

— Так... — На якусь мить батько замовкнув, дивлячись крізь відчинені двері стайні на чагарник, а тоді сказав: — Коли я вперше дізnavся про це, мені теж було гідко, але тепер я гадаю, що це зовсім не погано. Ти ж, мабуть, не раз бачив, як лошатко біжить поруч із своєї матір'ю і тулиться до неї на ходу... Та ще й підштовхує її, — він підштовхнув плечем стовп, щоб показати, як це роблять лошата.— Так от, кобила носила його всередині, а потім народила. А він тепер стрибає навколо неї, наче йому кортить залісти назад. На мою думку, все це дуже красиво. Краще, ніж коли б тебе просто принесли до мами. Якщо замислитися над цим, то все це дуже добре придумано.

— Так, це правда,— вмить у мене змінився погляд щодо цього.— Я люблю лошаток.

Я подумав, що люблю й кобил, які носять лошаток всередині.

— Мені б не хотілося, щоб мене просто принесли.

— Авжеж,— стверджив батько.— Мені б теж не хотілося.

Батько вивіз мене на подвір'я і сказав, щоб я посидів і подивився, як він мастигиме бідку.

— Ти знаєш, що в суботу буде пікнік? — спитав він, знімаючи колесо.

— Пікнік! — вигукнув я. Перспектива побувати на щорічному гулянні, яке влаштовувала недільна школа, радісно схвилювала мене.— А ми пойдемо на нього?

— Так.

Та раптом мене захлюснуло розчарування.

— Алё ж я не зможу бігти,— сказав я.

— Не зможеш,— коротко підтверджив батько. Він рвучко крутнув підніяте колесо і якусь мить спостерігав, як воно крутиться.— Та це не має значення.

Проте я знат, що це має велике значення. Батько завжди казав мені, що я стану добрим бігуном і буду переможцем у змаганнях, як він за молодих років. А тепер я не зможу бігти, бо ще не одужав, і до пікніка, звичайно, не встигну одужати.

Але я не хотів засмучувати його і тому сказав:

— Я, мабуть, знову оглянувся б назад.

Я завжди був найменшим і наймолодшим учасником перегонів на пікніках недільної школи, і судді, змовившись, влаштовували так, щоб я міг прийти до фінішу раніше за більших і старших хлопців, що змагалися зі мною. Мене завжди ставили трохи ближче до фінішу від лінії старту, надаючи мені цим перевагу, якої я, власне, не потребував, бо вмів бігати швидко, коли від мене не вимагали цього. Але я не вийшов переможцем у жодних перегонах, і судді уболівали за мене і раді були б допомогти мені.

Батько завжди включав мене до складу учасників змагань, не маючи жодного сумніву в тому, що цього разу я, нарешті, прийду першим. На передодні останнього пікніка, він розтлумачив мені до найменших подробиць, що я мушу робити, коли суддя вистрілить з пістолета, і був вражений моєю бурхливою, сповненою ентузіазму реакцією на його поради; за сніданком він оголосив:

— Сьогодні Алан прийде першим у перегонах хлопчиків!

Я сприйняв це твердження немов якесь урочисте пророцтво. Тато сказав, що я буду першим у перегонах, отже — я буду першим! Інакше й бути не може. До самого від'їзду на перегони, я стовбичив біля воріт, сповіщаючи про цю істину всіх вершників, які повз мене проїздили.

Пікнік завжди відбувався на березі річки Туралли, в трьох милях від нашого будинку, і минулого року тато повіз нас туди у своїй бідці. Я сидів з батьками на передньому сидінні, а Мері й Джейн — на задньому, одна до одної обличчям.

Фермери та скотарі, що їхали на пікнік, по любляли дорогою демонструвати швидкість та силу своїх коней, і колеса шалено крутилися, гравій розлістався з-під копит, і чоловіки перегукувалися між собою, викликаючи один одного на змагання.

Шлях прослався широкий, щебеневий, але вздовж нього, за смугою зеленої трави, тяглася колія, проторована фермерами, які вболівали за своїх коней. Колія складалася з трьох глибоких борозен в пухкій землі — двох для коліс екіпажів і однієї ширшої, середньої, для кінських копит. Вона обминала пні, огинала ставки і в'юнилася між дерев, доки, нарешті, не з'єднувалася із щебеневим шляхом там, де він перетинав канаву.

Проте ненадовго: колія знову звертала на траву, щойно перешкода залишалася позаду, і вилася далі, гублячись за горбом, що бовванів на обрії.

Батько завжди їздив цієї вибоїстою колією, і бідка приемно погодувалася й підскакувала, а він «підбадьорював» Принца батогом. Я любив дивитись на батькові руки, що впевнено тримали віжки, коли він намагався перегнати інши бідки, власники яких, подавшись наперед, трясли попущеними віжками або вимахували батогами, підганяючи своїх коней, аби вони бігли якнайшвидше.

— Хоп! Хоп! — кричав батько, і в цьому вигуку приборкувача звучала пристрасна непоборна сила, якій коні корилися і від якої бігли хутчіш.

Тепер, сидячи на осонні з теплою ковдрою на ногах, я дивився, як батько мастиль бідку, і пригадував, як минулого року він переміг Мак-Ферсона у перегонах по Двомильній рівнині.

Батько чомусь ніколи не оглядався на фермерів, які заохочували його позмагатися з ними. З посмішкою на обличчі він дивився вперед, на шлях, яким мчав.

— Прогавиш вибоїну — миттю відстанеш, — говорив він.

Я завжди оглядався назад і був у захваті, коли бачив морду здоровозного коня біля колеса своєї бідки, його роздуті ніздрі, близкуючу від поту шию.

Мені пригадалось, як я оглядався на Мак-Ферсона.

— Він наздоганяє, тату! — попередив я, дивлячись, як тарадайка на жовтих колесах із грюкотом несеється щебеневим шляхом мало не поруч нас, а ми мчимо колією, що ось-ось має злитися з шляхом. Мак-Ферсон — світлобородий чолов'яга — нещадно лупцював батогом свого сірого інохідця.

— А-а, хай йому дідько! — процідив крізь зуби батько. Він скопився з сидіння, намотав віжки на руку і швидко глянув уперед, туди, де проторована колія сходилася із щебеневим шляхом, перетинаючи канаву. За дренажною трубою колія знову відгалужувалася, проте через трубу міг переїхати лише один екіпаж.

— Ану, давай, голубе! — загорлав батько, стъобнувші Принца батогом. Дужий кінь розплстався, викидаючи ноги ще далі вперед.

— Забираїся під три чорти! — заревів Мак-Ферсон. — Прокляття! Зараз же гальмуй, коли не хочеш у пекло, Маршал! — Містер Мак-Ферсон був церковним старостою і неабияк знався на пеклі та прокляттях, але він не зінав, чого вартій наш Принц.

— Насип нам солі на хвіст! — крикнув батько. — Хоп! Хоп!

І Принц виправдав сподівання батька, довівши, що він здатний на значно більше, ніж здається з першого погляду. На всьому скаку наша бідка винеслася на шлях перед самісінським носом сірого інохідця, знявши хмару куряви, перелетіла через дренажну трубу і знову м'яко викотилася на проторовану колію, в той час як Мак-Ферсон, несамовито лаючись, усе ще тупцював позаду.

— Хай йому грець! — вигукнув батько. — На його думку він неодмінно мав перегнати нас. Та маючи таку легеньку тарадайку, як у нього, я йому показав би, почім ківш лиха.

Батько завжди страшенно лаявся, ідучи на пікнік недільної школи.

— Ти б хоч не лихословив, не забувай, куди ми прямуємо, — нагадала йому мати.

— Більше не буду, — лагідно погодився батько і тут-таки загорлав: — Хай йому біс! Онде Роджерс на своєму чалому. Хоп! Хоп!

Але ми вже перевалили через останній пагорб, і нашим очам відкрилася площа для пікніків. Вона була розташована на березі річки. Ламана

тінь од великого залізничного мосту, перекинутого через річку, тримала на воді і нерухомо лежала на широкій смузі трави, що збігала до самої води. Діти вже бавилися на площадці. Дорослі клопоталися коло кошиків, діставали чашки й тарілки, виймали пироги і розкладали на талях сендвічі.

До огорожі, що тяглася вгору склоном найближчого горба, були прив'язані коні; вони відпочивали, опустивши голови; з них звисала відстебнута зброя. Деякі змахували торбами, з форканням видуваючи з ніздрів порох. Внизу, під мостом, стояли бідки та вози з опущеними голоблями.

Батько в'їхав у проміжок між двома височезними биками мосту, і ми поспілгували з бідки перш, ніж він встиг крикнути «Тру-у!» і натягнути віжки.

За мить я вже був біля річки. Мені було приємно бодай дивитися на воду. Течія утворювала звивисті складки між рівними стеблинами очерету. Плоскі листки рослин плавно линули по воді, а з dna раз у раз здіймалися вгору срібні бульбашки, які лопалися на поверхні і розходилися дедалі ширшими колами.

На протилежному березі річки у високій траві стояло кілька волів, вирячиваючи на мене очі. З заростей очерету важко злетів журавель; раптом підбігла Мері й сказала, щоб я йшов до бідки: час готовуватися до перегонів. Я сподівався перемогти і сказав їй про це, поки ми йшли; побравшись за руки, по траві до нашої бідки, біля якої поралася мати, готуючи сіданок. Вона розстелила на траві скатертину, і тато стояв навколошках на ній, краючи на шматки варену баранячу ногу. Батько завжди з недовірою ставився до м'яса, що його купували в м'ясних крамницях і твердив, що барабана ні чорта не варта, якщо, перш ніж заколоти вівцю, її добре не нагодували, і якщо вона потрапляє до рук різника не просто з пасовиська.

— На бойнях така сила овець, що нема чим і дихнути, — казав він. — До того ж, вівцю не можна тримати кілька днів без їжі: вона зараз же втрачає все, що нагуляла.

Тепер батько незадоволено бурчав щось собі під ніс, перевертаючи баранячу ногу на тарілці.

— Коли це ягнятко було живе, — сказав він мені, — то йому було стільки ж років, скільки мені зараз. Сідай-но, з'їж шматочок.

Після сіданку я ходив слідом за батьком, аж доки не задзвонив дзвінок, сповіщаючи про початок хлопчаших перегонів.

— Ходім, я поставлю тебе на старт, — сказав тато, уриваючи раптом розмову із якимсь знайомим і обертаючись до мене. — Ми ще побачимось, Том.

Він узяв мене за руку і повів до того місця, де Пітер Фінлей вишикував групу хлопчиків у рівну шеренгу.

— Ану, постав і моого героя, — сказав батько, підштовхуючи мене вперед.

Пітер обернувся і, побачивши мене, весело вигукнув:

— А-а, це ти! — і тоді звернувся до батька: —

Ну, як він сьогодні — знов тупцюватиме на одному місці?

— Ні, цього разу він вирішив перемогти, — відповів тато.

Пітер зміряв поглядом доріжку, якою ми мали бігти, і сказав:

— Постав свого хлопця отам біля горбка, Білл. Там він матиме більше шансів. — Пітер погладив мене по голові. — Тож гляди, покажи своєму старому, як ти вміеш бігати.

Я з цікавістю спостерігав метушливі готовування до перегонів, у яких мав стати переможцем. Хлопці стрибали на одному місці за лінією старту, або нагиналися вперед і спиралися пальцями об землю. Батько сказав, що мені не треба робити цього. Ми рушили біговою доріжкою між двома довгими шеренгами людей. Я знав їх усіх; вони дивилися на нас, привітно посміхаючись. Там була і м-с Картер, та сама, що колись дала мені цукерку. Вона помахала мені рукою і крикнула:

— Біжи щодуху, Алане!

— Ось це місце, — мовив батько. Він нахилився і зняв з мене черевики.

Просто неможливо було спокійно стояти босоніж на свіжій, соковитій траві — мені одразу ж закортіло пострибати, і я почав підскакувати на місці.

— Облиш, — сказав батько, — пустотливий кінь ніколи не приходить першим. Стій смирно і дивись он на ту стрічку. — Він показав на дальній кінець доріжки, де два чоловіки стояли, тримаючи в руках натягнену стрічку. До них була чимала відстань, проте я хотів заспокоїти батька:

— Та я туди враз добіжу.

— Слухай уважно, Алане, — батько сів навпочіпки, наблизивши своє обличчя до моого. — Не забувай того, що я тобі говорив. Коли почувеш постріл, одразу кидайся бігти. Біжи щодуху — ну, так, як вдома. Я стоятиму отам серед людей. Ну, я піду. Дивись весь час на стрічку і не оглядайся.

— А якщо я прибіжу першим, мені дадуть приз? — спітав я.

— Та вже ж. А зараз приготуйся. За хвилину старт.

Батько пішов. Я трохи розгубився. Лишившись на самоті, я мусив пам'ятати про надто багато речей.

— Увага! — раптом пролунав голос батька.

Я оглянувся, щоб подивитись, чого ж не стріляють з пістолета. Всі хлопці стояли вздовж лінії старту. Ім, мабуть, було весело, а я стояв тут один-однісінський... Мені захотілося бути там, разом з ними. Та ось розлігся постріл, і вони кинулися бігти. І як швидко! У мене аж дух перехопило. Хлопці бігли, закинувши назад голови. Але вони були ще далеко від того місця, де стояв я. Ну, хіба ж можна бігти наввипередки, коли твій суперник ще не порівнявся з тобою?

Батько кричав:

— Біжи! Біжи! Біжи!

І ось хлопці вже біля мене, я опинився в самій юрбі. «Тепер пора», подумав я, та вони не чекали на мене, і я щодуху рвонувся за ними навзdogін, розлючений і трохи розгублений.

Стрічка лежала на землі, коли я дістався до фінішу. Я зупинився й заплакав. Батько підбіг до мене і взяв мене на руки.

— Хай йому грець! — роздратовано скрикнув він.— Чому ти не біг, коли вистрілив пістолет? Ти знову дивився назад і чекав на хлопців!

— Так я ж чекав, щоб вони порівнялися зі мною,— схлипував я.— Якщо наввипередки, то треба чесно-о!..

— Ну, гаразд, не плач,— сказав тато.— Ми ще зробимо з тебе бігуна.

Та все це було рік тому.

Може, саме це спадало йому зараз на думку, коли він сердито крутів колесо бідки, а я сидів, позираючи на нього, у своїй колясці з покаліченими ногами, вкритими ковдрою.

— Так, цього разу ти не зможеш бігти,— сказав він нарешті.— Але я хочу, щоб ти бачив, як біжать інші. Я поставлю твою коляску коло самої стрічки. І ти біжи разом з усіма. Коли перший хлопець розірве стрічку, розривай її разом з ним.

— Як це, тату? — спантеличено спитав я.

— В думках,— відказав батько.

Я обмірковував його слова, поки він ходив до стайні по жерстянку з колісним мастилом. Повернувшись, він поставив її на землю біля бідки, витягнувши клоччям руки й сказав:

— У мене колись була чорна сучка — полукровка, я з нею полював на кенгуру. Бігала, як вітер. Якщо вглядити кенгуру за двісті кроків, то вже нізащо не відстане — наздожене за всяку ціну. Сполохне бувало ціле сімейство, і давай шматувати. Хапала за кінчик хвоста, коли кенгуру злітав у повітрі. Не так як інші собаки, — ті здебільшого чіплялися у плече. Ніколи бувало не схибити. Кращої собаки в мене за ціле життя не було. Мені один чоловік давав за неї п'ять фунтів.

— То чого ж ти не продав її, тату?

— Бач, вона ж на моїх руках виросла з цуценятка манюсінського. Я її звав Бессі.

— От якби вона у нас зараз була!

— Аточ, непогано було б. Якось вона ушкодила собі плече — вивихнула його, чи що, і в неї виросла величезна гуля. Відтоді од неї було вже мало користі. Та я однаково брав її з собою на полювання, і поки інші собаки гналися за кенгуру, вона гавкала. Я ніколи не бачив, щоб собака так захоплювалася полюванням. Адже вона вже неспроможна була переслідувати звіра. Пам'ятаю, одного разу ми підняли старого кенгуру. Він сперся спиною об дерево, і коли Бріндл — був у мене такий мисливський собака — кинувся на нього, кенгуру розпанахав йому бік. І віриш, Бессі, побачивши це, аж завила. Й-богу! Бувало бере участь у гонитві або втручається в бійку, так би вимовити, за допомогою самого лише гавкання, сама й з місця не зрушить.

— Розкажи мені ще щось про неї, тату, — попросив я.

— Ти маєш взяти з неї приклад. Бийся, бігай, переганяй, ізди верхи і горлай мов навіжений, спостерігаючи інших. Забудь про свої ноги. Відтепер і я забуду про них.

Уранку по мене заходили сусідські діти і везли в колясці до школи. Вони залюблені робили це, бо по черзі сідали в коляску і їхали разом зі мною.

Ті, що тягли коляску, скакали, як коні, а я кричав «Но! Но!» і вимахував уявлюваним батогом.

Возили мене Джо Кармайл, який жив через дорогу — ми з ним товаришували, — Фредді Гок, який робив все краще за інших і був героєм школи, та Комарик Бронсон, який завжди погрожував розповісти вчителю, якщо йому давали стусана.

Трохи далі від нас мешкали дві дівчини; одну з них звали Аліса Баркер. Геть усі хлопці школи залицялися до неї, але їй подобався тільки Фредді Гок. Другу дівчину звали Меггі Малліген. Це була довготелеса дівчина, яка знала три страшних прокльони і проказувала їх усі разом, якщо хтось м'яв нещастя прогнівити її. Кожної миті вона могла нам'яти тобі вуха. Я дуже любив, коли Меггі возила мене, бо я був закоханий у неї.

Іноді, коли ми грали в «полохливих коней», коляска переверталася; тоді Меггі вимовляла три своїх прокльони, піднімала мене на руки й гукала до інших:

— Гей! Допоможіть мені засунути його назад, доки ніхто не побачив.

За спину в Меггі звисали дві довгі руді коси; часом хлопці в школі дражнили її: «Руде волосся від кішки взялося», а вона співуче відказувала: «А твій ніс для сімох ріс, а дурню дістався».

Вона не боялася жодного хлопця; не боялася вона й биків.

Коли якось бугай Мак-Дональда вискочив на дорогу і встряяв у бійку з чужим бугаем, ми всі зупинилися, щоб подивитись на них. Мак-Дональдів бугай був більший. Він наступав на чужого бика, аж доки не припер його до дерева, а тоді вstromив йому роги в бік. Той заревів і кинувся навтіки. Кров струміла йому по задніх ногах, і він біг по дорозі просто на нас, а бугай Мак-Дональда гнався за ним, на ходу штрикаючи рогами.

Джо, Фредді й Комарик вмить відерлися на паркан, а Меггі Малліген лишилася біля мене, не випускаючи з рук ручку коляски. Вона хотіла скотити мене з дороги, та не встигла. Бугай Мак-Дональда підчепив коляску рогами, і я злетів у повітря й упав у папороть, але не забився; Меггі Малліген теж лишилася ціла й здорована.

Проте зігнулося колесо коляски, і Меггі взяла мене в оберемок, наче той пожежник, і понесла додому. По дорозі вона відпочивала лише чотири рази — Джо та Фредді відлічували кожну зупинку.

Коли ми під'їжджаємо до школи, я залишав коляску біля дверей і входив до класної кімнати на милицях.

Школа містилась у довгому кам'яному будинку з вузькими вікнами, які були розташовані так високо, що, сидячи на парті, з них не можна було виглядати. Широкі підвіконня завжди були вкриті

ті густим шаром крейдяного пороху. В одній з ніш стояла стара ваза із зів'ялими квітами.

В класі висіло дві дошки, на виступах під ними лежали грудки крейди, ганчірки, великі косинці та лінійки. Між дошками в стіні містився камін, напханий списаними зошитами, а над ним — картина, на якій скривавлені солдати в червоних мундирах стояли над розпростертими трупами інших солдатів, наставивши гвинтівки на клас. В центрі картини, трохи вище за інших, стояв чоловік з пропором на довгому древці. Він щось, певне, викриував і тряс кулаком. Картина називалася «Стоймо до останнього», але міс Прінгл не знала, де саме вони стоять. Містер Такер казав, що картина відтворює вищий прояв англійського героїзму; кажучи це, він стукав по рамці довгою указкою, щоб ми гарненько затямили, про що саме він говорить.

Міс Прінгл навчала маленьких, а м-р Такер — старших. У міс Прінгл було сиве волосся, і дивилася вона поверх окулярів. Її шию закривав високий стоячий комір, який заважав їй кивати на знак згоди, коли учні просили дозволу вийти; а мені завжди хотілося вийти, бо за дверима можна було стояти на осонні, милуватися горою Ту-раллою і слухати, як цокотять сороки. Іноді до мене приеднувалися надворі ще один чи два учні. Тоді ми зчиняли бійку за те, кому йти до класу останнім.

М-р Такер був старшим учителем. Він не носив окулярів. Його очі лякали нас, навіть коли ми опускали голову, щоб не бачити їх. Його погляд був колючий, холодний та невблаганий, і м-р Такер користувався ним, наче батогом. Він завжди мив руки в емальованій мисці в кутку кімнати, потім підходив до свого столу і уважно оглядав клас, витираючи руки маленьким білим рушником. Він витирав кожний палець окремо, починаючи з великого. Пальці в нього були довгі й білі, і під шкірою проступали тонкі жилки. Тер він їх швидко, але ретельно і водночас обводив нас важким поглядом своїх пронизливих очей.

Під час цієї процедури в класі панувала німа тиша. Скінчивши, містер Такер згортав рушник і клав його в шухляду столу, а потім посміхався до нас самими губами.

Я боявся його, мов лютого звіра.

Карав він нас ціпком; перш ніж вжити це знайдя кари, він із свистом двічі змахував ним у повітря, а тоді пропускав крізь стиснуті пальці — наче для того, щоб почистити.

— Ну! — казав він і вищиряв зуби в мертвій посмішці.

Вміння мовчки зносити його удари було ознакою вищості. Хлопці, що не могли стримати слізи під кийком м-ра Такера, втрачали право на зверхність над будь-яким іншим хлопцем на шкільному подвір'ї. Навіть малюки ставилися до них визивно, бо були певні, що можуть їх відлуптувати. З честолюбства я прагнув хоч чимось відрізнятися од інших, і саме через те, що не мав змоги зажити слави в якісь інший галузі, я виробив у собі зневажливе ставлення до побоїв м-ра Такера, хоч боявся його більше, ніж мої товариші. На відміну од інших хлопців, я не від-

смикував простягнуту руку, коли на неї опускався кийок, не кривив обличчя і після удару не ховав руку під пахву, бо не вірив, що це зменшує біль або викликає жалість у м-ра Такера і спонукає його, таким чином, зменшити кількість ударів. Після ударів мої пальці терпли й не згиналися, я не міг стискати ними перекладки миль, і щоб дошкутильгати до свого місця, мусив підтримувати перекладки тильною стороною руки.

Міс Прінгл не вживала кийка. Вона користувалася широким ременем з трьома вузькими хвостиками на кінці. Міс Прінгл вважала, що ці хвостики завдають більшого болю, ніж широкий кінець, але згодом вона усвідомила свою помилку і відтоді тримала ремінь за хвостики й шмагала нас широким кінцем.

Шмагаючи нас, міс Прінгл лишалася спокійною, зате коли м-р Такер приходив до висновку, що учень заслуговує на кару, він наче скаженів. Одним стрибком він опинявся біля свого столу, з грюкотом відкидав кришку і починає гарячково нишпорити в шухляді, шукаючи поміж паперів і журналів кийка. При цьому він несамовито горлав:

— Ану, виходь, Томпсон, я бачив, як ти кривляєшся, коли думав, що я дивлюся в інший бік.

Коли він бив учня, ніхто в класі не працював. Ми спостерігали екзекуцію в мертвій тиші, заціпнівши від страху перед люттю, що її ми не могли ні збегнути, ані пояснити. Обличчя м-ра Такера наливалося кров'ю, голос зовсім мінявся; в нашій уяві все це було ознакою якихось його жахливих намірів, і ми заклякали за своїми партами.

Ми знали, як учитель помічає, що Томпсон кривляється в нього за спиною. Скло на картині над каміном відбивало обличчя учнів, і коли м-р Такер дивився на картину, він не бачив ні трупів полеглих, ні солдата, який щось вигукував, стискаючи в руці древко пропора — він бачив обличчя дітей.

В своїх розмовах учні часто згадували про кийок та ремінь. Один чи два старших хлопці простирували на цю тему з виглядом досвідчених знавців. Ми з пошаною слухали їх.

Вони запевняли, що коли в малесеньку тріщинку на кінці кийка застромити кінську волосину, то кийок розколеться навпіл од першого ж удару. Після таких розмов я бачив уві сні, ніби я залажу крізь вікно до порожньої школи, стромляю в кийок волосинку, і, ніким не помічений, тікаю. А другого дня я бачу спотворене люттю, розгублене обличчя м-ра Такера; він не зводить очей з розтрощеного, зайвого тепер кийка, а я стою перед ним, простягнувши руку і з посмішкою чекаю удару, що його він вже не може завдати. Це була дуже втішна картина.

Проте щоб застромити волосинку, треба було зламати замкнену шухляду, а на це ми не наважувались. Отже, ми натирали долоні камеддю, певні, що рука від цього міцнішає і не відчуває болю від ударів.

Поступово я набув авторитету спеціаліста з камеді. Я давав вказівки щодо того, яку дозу слід

узяти, як саме її вживати; я розумівся на всіляких її якостях і говорив тоном старого знавця, що не терпить заперечень.

Згодом я перейшов на кору акації — поливав її окропом, а тоді занурював руки в коричневу рідину. Я твердив, що від цього шкіра дубіє, і на доказ показував усім свої долоні, вкриті мозолями від постійного тертя об милиці. У мене з'явилось багато наслідувачів, і пляшка коричневого настою коштувала чотири мармурових кульки; якщо колір рідини наближався до чорного, за неї давали навіть шість сигаретних карток.

Спершу я сидів на половині класу, де викладала міс Прінгл. На цій половині парті стояли ярусами, причому останній ряд був мало не коло самої стелі. За кожною партою на лавах без спинок сиділо по шість учнів. Парти були поцятковані ініціалами, колами, квадратами і просто заглибленнями, утвореними на дерев'яній поверхні за допомогою складаних ножиків. В кришках деяких парт були круглі отвори, крізь які можна було кидати гумку чи олівець у відкриті відділення для підручників та зошитів. В кожну парту було вмонтовано по шість чорнильниць, біля яких знаходилися жолобки для ручок та олівців.

Малюки писали на грифельних дошках. У верхній частині дошки була дірка, крізь яку пропускався мотузок з прив'язаною до нього ганчіркою.

Щоб стерти написане, ми плювали на дошку, після чого витирали її ганчіркою. Незабаром від ганчірки починало тхнути, тоді доводилось знову випрошувати у матері якийсь клапоть.

Ми намагалися набрати якомога більше сlini для плювка; з цією метою ми втягували шоки і енергійно працювали щелепами. Густий пловок був об'єктом гордошів, і учень демонстрував його сусідові по парті, потім нахиляв дошку й захджувався направляти струмочок сlini в той чи інший бік, аж доки мокрий слід не ставав таким вузеньким, що далі бавитися ним було вже нецікаво. Тоді учень витирав дошку ганчіркою й починав прислухатися до того, що розповідала міс Прінгл.

Міс Прінгл додержувалась думки, що постійне повторення якогось факту навіки вкарбовує його в свідомість учня і цілком розкриває зміст та значення даного поняття.

Спершу ми вивчали абетку, щодня повторюючи її, потім весь клас протяжно виспівував:

— K-I-T, kіт; K-I-T, kіт; K-I-T, kіт.

Увечері того дня, повернувшись додому, учень хвалився матері, що знає, як пишеться слово «кіт», і мати була в захваті від цього.

А втім, на моого батька ця новина не справила і найменшого враження. Коли я повідомив його про це, він сказав:

— До біса цього «кота». Скажи-но краще, як пишеться «кінь».

Я легко засвоював пояснення вчителя — якщо уважно слухав його. Але я був пустотливим базікою, до того ще й непосидочим, і ціпок частенько гуляв по моїх пальцях. Мене переводили з класу до класу з величими прогалинами в знаннях, і школа ставала для мене дедалі більш осо-

ружною. На думку м-с Прінгл, мій почерк був дуже поганий, і, переглядаючи мої диктанти, вона завжди незадоволено прицмокувала язиком. Я полюбляв уроки малювання, бо на них мені дозволялося малювати листки камедних дерев, які виходили в мене краще, ніж в інших. На уроках креслення ми виводили куби, і я жодного разу не спромігся зробити куб прямокутним.

Щотижня у нас відбувалися заняття, що мали назву «уроків з науки». Вони були мені до вподоби, бо на цих уроках нам дозволялося стояти круг столу, і ми штовхали один одного, вовтузились і розважались кожен на свій смак.

М-р Такер відчиняв шафу, в якій зберігалося кілька скляних трубочок, спиртовка, пляшка з ртуттю та шкіряний диск, до центра якого був прив'язаний мотузок. Він клав ці речі на стіл і казав:

— Сьогодні ми вивчатимемо вагу повітря, яка становить чотиринацять фунтів на квадратний дюйм.

Смисл цієї фрази був незрозумілий для мене, але я стояв поруч Меррі Малліген і тому відчував гостру потребу похизуватися своїми знаннями. Отже, я голосно доводив до загального відома, що за твердженням моого батька, чим більше в людині повітря, тим вона легша і має менше шансів потонути в річці. Я був певен, що цей факт безпосередньо стосується теми уроку, але містер Такер повагом клав шматок шкіри на стіл, вступлював у мене погляд, що його я не в силі був витримати, і сичав крізь зциплені зуби:

— Затям собі, Маршалл, що нас не обходять ні твій батько, ані його спостереження, навіть якщо ці спостереження стверджують дурість його сина. Будь ласка, слухай уважно пояснення вчителя.

Потім він змочував шкіряний диск, придбавлював його до столу, і жоден з нас не міг підняти його, крім Меррі Малліген, яка досить легко відривала шкіру від столу, тим самим доводячи, що повітря не має ваги.

Везучи мене додому, вона зауважила, що я маю рацію, і що повітря не важить нічого.

— Я волів би щось подарувати тобі, — сказав я, — але в мене нічого немає.

— А комікс в тебе є? — спитала Меррі.

— Є два під ліжком, — зрадів я. — Я подарую тобі обидва.

илиці поступово ставали невід'ємною частиною моого ества. Мої руки надзвичайно розвинулися, пахви зашкварбли і стали твердими. Милиці більше не муляли мені, і я міг ходити, не відчуваючи ніякої незручності.

Я виробив кілька стилів ходіння, надавши їм назви, якими позначається різна хода коней. Я навчився ходити риссю, кроком, легким галопом та чвалом. Не раз я падав і часом сильно забивався, але згодом призвичайвся падати так, щоб не завдавати болю хворій нозі. Свої падін-

ня я також класифікував, і, щойно бувало по сковзнуся, вже наперед знаю, яке це буде падіння — «погане» чи «добре». Якщо обидві милиці зісковзували, коли мое тіло було занесено далеко вперед, то я падав на спину, і це було найгірше, бо за такої нагоди я відбивав собі боки чи підвертвав хвору ногу. Від такого падіння було страшенно боляче і щоб стримати сльози, я барабанив по землі кулаками. Коли одна тільки милиця зісковзувала або перечіплювалася за камінь чи корінь, я падав вперед, на руки і ніколи не забувався.

Я завжди був покритий синяками, гулями чи саднами, і щовечора мені доводилося мазати подол нові подряпини.

Але я не вдавався у розpac. Всі ці прикрості становили для мене складову частину нормального життя, і я ніколи не розглядав їх, як наслідок свого калітства, та й саме поняття «каліка» я в той час не відносив до себе.

Я почав ходити до школи на милицях і звідав, що таке виснаження — стан, що його так добре знають і бояться каліки.

Куди б я не прямував, я завжди обирає найкоротший шлях. Я продирався крізь зарості будяків, щоб не обминати їх, пролазив між стовпами огорож, аби лише не відхилятися від прямої і не робити кілька зайвих кроків до хвіртки.

Нормальна дитина не може йти вулицею спокійно: вона підстрибує, бігає, робить кола, жбурляє камінці і таким чином витрачає надмір енергії. Я також відчував потребу в цьому і, йдучи шляхом, робив незgrabні стрибки і викрутася — просто щоб показати, як хорошо в мене на серці. Ці недоречні прояви життєрадісності здавалися людям трагічними, і вони співчутливо дивилися на мене; тим-то, зустрічаючи людей, я відразу прибирав поважного вигляду, а щойно вони зникали, знову поринав у свій безтурботний світ, вільний від їхнього смутку та жалів.

В моїй душі підсвідомо відбувалася переоцінка цінностей. Якщо раніше я з пошаною ставився до учнів, що витрачали більшість часу на читання, то тепер захоплювався фізично сильними хлопцями. Футболіст, боксер, велосипедист викликали у мене значно більшу повагу, ніж ті, в кого були надзвичайні духовні надбання. Брутальні, сильні хлопці стали моїми товаришами по іграх, і мої мові стала властива задиркуваність.

— Не я буду, якщо не затоплю тобі у вухо після школи, Тед.

Я пересипав свою мову погрозами, але не на важувався здійснювати їх. Я не міг ударити хлопця, якщо він перший не зачіпав мене.

Будь-який прояв жорстокості був мені осоружний. Коли мені випадало побачити, як людина перішти батогом коня чи товче ногами собаку, я повертаєсь додому пригнічений, обіймав Мег за шию і з хвилину сидів, притискуючи її до себе. Після цього мені ставало легше — відчуття її безпеки передавалося й мені.

Я дуже любив тварин і птахів. Політ птаха ліяв на мене наче музика. Я спостерігав біг собаки з майже болісним відчуттям краси її рухів,

а коли бачив, як кінь скоче галопом, то весь аж третмів від якогось підсвідомого невизначеного хвилювання.

Звичайно, мені було невтімки, що це палке захоплення усякою дією, в якій була міць та сила, лише компенсувало мою власну нездатність до такої дії. Я знат лише, що відчуваю душевне піднесення, коли бачу її.

Я був певен, що здорові люди не зазнають утоми. Вона для мене була станом, що виникав внаслідок ходіння на милицях, і їй не могло бути місяця в житті нормальних людей. Тільки милиці заважали мені пробігти весь шлях до школи без зупинки, тільки вони прискорювали биття моого серця, коли я сходив на горб, і змушували мене спиратися об дерево, аби перевести подих, тоді як інші хлопці прямували далі. Проте я не відчував ненависті до своїх милиць. Мені не вдається було таке почуття. В моїх мріях не існувало милиць, але повертаєсь я до них без ненависті.

В цей період пристосування обидва світи, в яких я жив, приносили мені однакову радість і насолоду. Кожен з них був стимулом для переходу в інший. Світ дійсності гартував мене; в світі мрій я розмахував клином.

 редді Гок умів бігати, битися і вилазити на дерево краще за всіх хлопців у школі.

Він був чемпіоном гри в мармурові кульки і кидав сигаретні картки далі від усіх. Фредді був спокійний на вдачу, не хвалько, і я відчував до нього ширу приязнь.

Фредді рідко грався зі мною в школі — він був надто переобтяжений тим, що вигравав мармурові кульки чи сигаретні картки або крутив дзигу.

Я був поганим гравцем у кульки і завжди програвав. У Фредді була кулька «Справжня Молочна» — вона коштувала шилінг, і Фредді іноді позичав її мені. Я щоразу програвав «Справжню Молочну», йшов до Фредді й говорив:

— Я знову програв її.
— Кому? — питав він.
— Біллі Робертсону.

— Гаразд, — казав Фредді, підходив до Біллі, відігравав свою кульку, давав її мені і знову повертаєсь до своєї гри.

Він завжди підходив, коли я сварився з кимсь із хлопців, і стояв, прислухаючись і колупаючи гравій носком чобота. Одного разу Стів Мак-Інтайр сказав, що стусоне мене в сідницю. Я відказав: «Навряд чи тобі доведеться багато кого стукати після цього». Тоді Стів замірився ногою, але Фредді, який стояв поруч, сказав йому:

— Той, хто вдарить ногою Алана, вдарить мене.

Стів миттю позбувся свого воївничого запалу, та коли ми входили до школи, він прошепотів мені на вухо:

— Я однаково приб'ю тебе після уроків, от побачиш.

Я змахнув милицею і влучив йому по нозі перед ніж він встиг одскочити. Після цього ча-

стина хлопців стала на захист Стіва, а решта були на моєму боці; дехто казав що слід пустити юшку мені, інші твердили, що саме на це заслуговує Стів.

Моя сварка із Стівом почалася під час загальної штовханини біля квадратного залізного бака, що містив весь запас води в школі. Великий блішаний кухоль з іржавим дном висів на крані, а під краном, у ямці, витоптані ногами школярів, завжди була калюжа від розлитої води. Спраглі діти тупцювали в цій калюжі, мов худоба біля кормушки.

Влітку, щойно починалася перерва, всі прожогом бігли до бака. Дівчата й хлопці відштовхували одне одного, видирали кухоль з рук тих, що пили, й жадібно ковтали воду, в той час як десятки рук тяглися до них.

Тільки-но учень, ледь-ледь вгамувавши спрагу, віднімав кухоль від губ, його хапали й осушували інші.

Навколо стояв неймовірний галас. До тих, що пили, линули благання, погрози, обвинувачення, їм нагадували про невиконані обіцянки.

— Сюди, сюди, ліворуч, Білл... Я тут... Дай мені кухоль. Я ж позичав тобі свою «Справжню Молочну».

— Джім, даси, коли нап'ешся... Агов, Джім, даси, га?

— Тут вистачить на двох. Та куди ти пхаєшся, чи тобі повілизило, хіба не бачиш, кого ти штовхаєш?..

— Я раніш за тебе прибіг сюди, і моя черга після нього. Забирається під три чорти...

Вода текла на плаття, сорочки... Хлопці вискачували з юрби на одній нозі, тримаючись обома руками за забиту гомілку:

— Оо-оо-оо!

Дівчата верещали:

— Я розкажу вчителю.

Ті, що напилися, прокладали собі дорогу серед цього гармидеру, витираючи тильною стороною руки мокрі губи, з тріумфуючими посмішками на обличчях.

Я брав таку саму участь у боротьбі, як і інші. В таких справах нікому і на думку не спадало зважити на мое калітство, і мене штовхали й відтісняли; не звертаючи жодної уваги на мої милици.

Я мимохіті підтримував таке ставлення до себе, вдаючись до погроз, яких виконати я однаково не міг.

— Зажди-но, я тебе зараз угроблю,— кидав я шкільному забіяці, й той здивовано витріщався на мене.

Хлопці були певні, що я й справді можу здійснити свої погрози, але до сварки зі Стівом Мак-Інтайром мені не траплялося нагоди дозвести це.

Стів ударили по кухлю знизу, коли я пив, і облив мене з голови до п'ят, а тоді вихопив кухоль з моєї руки. Я тицьнув його кулаком у жиці і одразу впав, бо милиця вилетіла в мене у калюжу. Він скопився на рівні і хотів було ки-

нутися на мене, але в цю мить пролунав дзвоник.

Щось із тиждень по тому ми погрожували один одному, перебуваючи в оточенні друзів, які пошепки давали поради. Всі одностайно визнавали, що в мене дуже міцні руки, а порадники Стіва відвірто заявляли, що варт лише вибити в мене милиці, й мені буде амба. Проте мої прибічники заперечували це і твердили, що найкраще мені битися лежачи.

Я не знат, яке положення для мене найкраще, але не припускаю навіть думки про можливість поразки.

— Щонайгірше — він оглушить мене,— пояснював я Фредді Гоку.— Та я однаково накинуся на нього, як тільки опритомнію.

Це твердження базувалося на простій логіці: «Якщо ти не піддасяся, тебе не переможуть». А що я не здатен був піддатися супротивникові, то й був цілком певен, що перемога буде на моєму боці.

Перелічуючи кульки в мішечку зі стрічкою, Фредді зауважив:

— Я битимуся з ним замість тебе. І дам тобі ще одну «Справжню Молочну».

Я не міг погодитись на це. Я хотів сам поквитатись із Стівом Мак-Інтайром. Я мусив за всяку ціну битися з ним, інакше мене визнали б слинком, і хлопці ніколи не зважали б на жодне мое слово.

Я розтлумачив це Фредді, і він порадив мені битися із Стівом, притуливши спину до кам'яної стінки,— тоді кулак Стіва влучатиме в камінь, шоразу як він схибити.

Я вирішив, що це непогана ідея.

Того вечора, повернувшись додому із школи, я сказав матері, що наступного дня битимуся із Стівом Мак-Інтайром на Джексонівському вигоні, за старим пнем.

Вона озирнулася від плити, на якій куховала, і вигукнула:

— Битимешся? Ти хочеш битися?

— Авжеж,— ствердив я.

Маті пересунула на плиті великий чорний казанок і мовила:

— Мені не хотілося б, щоб ти бився, Алане. Краше відмовся.

— Ні,— відказав я.— Я неодмінно битимуся.

— Не треба,— благально сказала вона і, раптом урвавши мову, заглянула мені в очі. Потім замислилась над чимось, і обличчя її прибрали стурбованого виразу.

— Я...А що каже тато?

— Я ще не оповідав йому.

— Піди й розкажи.

Я вийшов у загін. Батько був там — він ходив попід огорожу назирі за молодим, нервовим конем, який тягнув за собою колоду. Шия в коня була вигнута дугою, і з губів його — в тих місцях, де він гриз мундштук,— звисала піна. Жеребець рухався нерівно, ривками, і тато щось говорив до нього.

Я зіп'явся на огорожу й сказав:

— Завтра я битимуся із Стівом Мак-Інтайром.

Батько натягнув віжки, підійшов до коня і поплескав його по ший.

— Як це так — «битимуся»? — спитав він.— Кулаками?

— Атох.

— А через що ви посварилися?

— Він облив мене водою.

— Та хіба ж це погано? Я й сам люблю такі ігри, коли обливають водою.

— Він весь час чіпляється до мене.

— Оце вже інша справа,—повагом мовив батько, втупивши погляд у землю.— А хто буде твоїм секундантом?

— Фредді Гок.

— Та-ак,—пробурмотів він.—Фредді непоганий хлопець.—І додав:—Мабуть, тобі таки треба позмагатись з кимсь.—Він звів на мене очі:—Але ж ти не заводишся перший, правда, синку? Я б не хотів почути про тебе таке.

— Ні,—відповів я.—Він прискіпувався до мене.

— Зрозуміло,—промовив батько. Він подивився на коня.—Зажди хвилинку, я відведу же ребця.

Я стежив за його рухами,—він розпряг коня і кинув посторонки на землю; тоді я зліз з огорожі й став чекати на нього біля дверей стайні.

— Ну, а тепер давай з'ясуємо цю справу,—сказав батько, виходячи до мене.—Він великий на зріст — цей хлопець Мак-Інтайр? Я щось не пам'ятаю його.

— Він більший за мене, але Фредді гадає, що він боягуз.

— Так, але що буде, коли він почне бити тебе?—заперечив батько.—Адже він робитиме з тобою, що йому забагнетися — наскакуватиме з усіх боків, а ти до нього навіть не дотягнешся. Може, ти його й стукнеш разок, та перший удар у підборіддя покладе тебе на місці. І не тому, що ти не здатний битися,—поквапливо додав він.—В тебе кулаки, мов та молотарка. Але чи вдасться тобі встояти на ногах? Чи зможеш ти триматися на милицях і разом з тим лупцювати його?

— Та коли я впаду, то це ж іще краще,—збуджено вигукнув я.—Я тоді і його потягну за собою, і він уже нізащо не вирветься.

— Ну, а твоя脊на?

— А що脊на?! Вона ж не болить. Коли б він стусонув по ній, то боліла б, але ж я лежатиму на спині.

Батько вийняв з кишені люльку і заходився зосереджено набивати її тютюном.

— Шкода, що ти не можеш битися з ним якось по-іншому. Може, поб'єтесь з рогаток, чи з чогось такого?

— О, він добре стріляє з рогатки,—похапцем заперечив я.—Він може поцілити синицю через дорогу.

— То, може, кийками? — невпевнено запропонував батько.

— Кийками?—вигукнув я.

— Атох. Тобі вигідніше битися кийками. У тебе руки міцніші. Ти міг би всістися навпроти нього на траві й духопелити його по чім попало.

Коли хлопці скажуть «починайте!» чи як там, бий його з усієї сили. Якщо він і справді боягуз, то кине кийка після першого ж удару.

— А що, як він не скоче битися кийками?

— А ти заохочуй його, щоб схотів. Якщо ж він не погодиться, обізви його боягузом привсеслюдно. Він упіймається, на цей гачок. Та спочатку зберігай спокій. Не втрачай самовладання. Стараїся влучити йому по пальцях. Якщо хлопець схожий на свого батька, то гонор з нього миттє злетить. Цими днями я зустрів його батька в шинку — він так напріндився, наче хотів будь-що побитися з ким-небудь. Та коли старий Райлі запропонував йому вийти на вулицю, він одразу знітився. Хлоп'як, певне, такий самий. Ось побачиш, якої він заспіває, коли ти скажеш, що хочеш битися кийками замість навулачки.

Того вечора крізь напіввідчинені двері своєї кімнатки я бачив, як батько розмовляв з матір'ю. Мати церувала мої панчохи, а батько говорив до неї:

— Ми мусимо загартувати його, виховати в ньому витримку, Мері. Ти розумієш, що саме я маю на думці. Він повинен навчитися зносити удари, хоч які б сильні вони не були. Якщо ми оберігаємо його від них зараз, він потім не витримає й щигля. Це страшно, нема чого й казати, але нічого не відіш. Годі вже опікуватися дитиною, час піклуватися чоловіком. Я хочу, щоб він пройшов крізь це випробування, яким би рискованим воно не було. Тут справа така: або він скрутить собі в'язи, або матиме душевну травму. Я волію рискувати його шиею. Саме так я дивлюся на це. Може, я помиляюсь, проте ладен закластися на що завгодно, що я маю рацію.

Мати щось відповіла, і тато вів далі:

— Так, я розумію, розумію. Ми повинні рискувати. Я також страшенно боюся цього, але сподіваюсь, що в найгіршому разі він матиме гулю й кілька синців, та на цьому воно й окінеться.—Він замовк, й по паузі додав:—Я б не хотів бути на місці того хлопця Мак-Інтайра,—і, відкинувши голову назад, батько стиха розсміявся, а мати не зводила очей з його освітленого лампою обличчя.

Бійки завжди точилися після уроків. Того дня, коли мала відбутися чергова бійка, дітей охоплювало нервове збудження; дівчата безнастінно погрожували, що розкажуть вчителю, а хлопці обіцяли відлупцовати ябедниць і сварилися на них. Зрештою ображені дівчата змахували кісками і, закопиливши губу, демонстративно залишали подвір'я, в той час як сповнені зневаги хлопці супроводжували їх нинішніми поглядами.

А втім, потрібна була неабияка сміливість, щоб розповісти учителю про бійку, яку схвалювала мало не вся школа, і дівчата, що мали репутацію зрадниць, із застрашливим виглядом

прямували до шкільних дверей, але нерішуче зупинялися перед ними й починали висловлювати наклепницькі зауваження щодо тих поганих хлопців, які стежили за ними.

Дівчата не бували на поєдинках; це видовище вважалося надто брутальним для таких тендітних осіб, але вони за любки споглядали бійки здалека і, як казала мені Меггі Малліген, збуджено лаялися не гірш од хлопців.

Меггі завжди приходила на бої. Вона йшла в юрбі моїх прихильників, коли ми простували до Джексонівського вигону. Дорогою дівчина запевнила мене в своїй відданості,—скориставшися з нагоди, вона квапливо прошепотіла:

— Якщо він поб'є тебе, я поб'ю його сестру.

Ці слова були найкращою запорукою її вірності.

— Я виб'ю з нього душу,—заспокоїв я дівчину.

Я не мав жодного сумніву щодо результату бійки. Коли мої прибічники розпочали підготовчі дії, я був скорош зацікавленим спостерігачем, ніж центральною фігурою. Щодо розподілу прихильників все було цілком зрозуміло: у кожного хлопця напередодні спітали, на чиemu він боці, і школа поділилася на два майже рівні табори.

Стів Мак-Інтайр спершу спробував був відмовитись від дуелі на кийках, але хлопці, які чули мою пропозицію, сприйняли її з таким ентузіазмом, що Стіву ніде було дітись, особливо після того, як я звинуватив його в боягутстві і, поплескавши тричі по плечу, проспівав: «Раз, два, три, не поб'еш мене ти».

Отже, ми мали битися кийками, і Фредді Гок вирізав мені чудесну палицю.

На тій акації не було жодної гусениці,—з авторитетним виглядом знавця запевнив мене Фредді.

Палиця була в три тути завдовжки і товстіша з одного кінця.

— Тримай її за тонкий кінець,—наказав Фредді.—І розмахуйся так, ніби ти хочеш збити з ніг корову. Спочатку затопи його у вухо, а тоді цілься у ніс.

Я шанобливо слухав Фредді, бо був певен, що він знається абсолютно на всьому.

— У вухо — це непогано,—погодився я.

Шпигуни переносили відомості з одного табору в другий, і мені доповіли, що Стів має намір вдарити зверху вниз — «так, наче він рубає дрова».

— В цій бійці буде тільки два удари,—вихвалився Стів.—Я вдарю його, і він вдариться об землю.

— Дзуськи!—Фредді зневажливо сприйняв цю новину, що йшла від надійного інформатора.—Поки той махатиме кийком, Алан теж не буде гав ловити.

Фредді і Джо Кармайл — мої секунданти — порівняли кийки, щоб перевірити, чи однакові вони завдовжки і переконатись, що в моого противника немає переваги наді мною.

Коли всі ми зібралися за великим пнем на Джексонівському вигоні, прибічники Стіва оточили його щільною юрбою. Меггі Малліген ска-

зала, що Стів, здається, уже не від того, щоб утекти. Але Фредді не погодився з нею.

— Він б'ється найкраще, коли виє,—пояснив мені Фредді.—А він ще не почав вити.

Перш ніж Стів і я сіли один навпроти одного, Стів скинув свою куртку, засукав рукава і поплював на долоні. Це справило неабияке враження на всіх, за винятком Меггі Малліген, яка заявила, що він просто хизується.

Я не скинув куртки, бо моя сорочка була вся в дірках, а мені не хотілося, щоб Меггі бачила їх. Але я також поплював на долоні — просто, щоб показати, що і я надаю цьому значення, потім сів, підібравши ноги, як роблять чорношкірі, і змахнув палицею в повітрі — точнісінько так само, як робив містер Такер із своїм кийком.

Послінівши долблі, Стів усівся навпроти мене, але так далеко, що мені було ніяк дотягтися до нього своєю палицею; його примусили сісти ближче. Я простягнув свій кийок, щоб перевірити, чи далеко до його голови, і виявилось, що відстань не дуже велика; тоді я оголосив, що готовий. Стів сказав, що він теж готовий, і Фредді дав нам останню інструкцію.

— Затямте собі гарненько,—сказав він.—щоб ніхто не розбовкав про це старому Такеру.

Всі пообіцяли мовчати, тоді Фредді сказав: «Починайте!», і Стів ударив мене по голові кийком. Кийок сковзнув і здер шкіру з моєї щоки; удар був такий несподіваний, що Стів устиг стукнути мене ще раз по плечу, аж поки я нарещті збагнув, що бій розпочався.

Тоді я оскаженів і почав періщти свого ворога з такою люттю, що і бугай кинувся б навтіки, за влучним висловом Меггі Малліген.

Стів відкинувся на спину, намагаючись ухилитись від моєї палиці, але я подався вперед і продовживав несамовито лупцювати його, не даючи йому відкотитися вбік. З носа йому юшила кров, і раптом він заревів з таким болем у голосі, що я нерішуче опустив кийок, але Фредді Гок крикнув: «Кінчай його», і я заходився обрушувати нові удари, вигукуючи після кожного: «Ну що, досить? Ну що, досить?», поки, нарешті, не почув, як між двома зойками Стів заволав: «Досить!».

Джо Кармайл стояв біля мене з милицями напоготові, і Фредді допоміг мені підвести; я тремтів, як молодий кінь. Щока в мене палала, і, торкнувшись її, я відчув біль; на голові в мене з'явилася гуля.

— Я побив його,—промовив я.—Чи ж не так?

— Ти вибив з нього всі склянки,—відповіла Меггі Малліген і, занепокоєно глянувши мені в очі, спітала:— Як твоя хвора нога?

Батько й мати чекали мене біля воріт. Батько удавав, ніби лагодить їх; він зачекав, поки діти поминуть ворота, а тоді хутко наблизився до мене і, ледве приховуючи своє хвилювання, спітав:

— Ну, що?

— Я побив його,—відповів я, і мені чомусь захотілося плакати.

— Молодець,— сказав батько, потім стурбовано оглянув мое обличчя.— Він здорово розмалював тебе. Маєш зараз такий вигляд, ніби тебе пропустили через молотарку. Як ти себе почувавеш?

— Добре.

Він простяг мені руку й промовив:

— Давай п'ять. У тебе серце буйвола.

Потиснувши мою руку, батько сказав:

— Мати теж хоче потиснути тобі руку.

Але мати підняла мене й притиснула до свого серця.

Наступного дня, побачивши мое обличчя, містер Такер викликав мене до столу й відшмагав за бійку, а потім відшмагав і Стіва Мак-Інтайра, але я пам'ятав батькові слова про те, що в мене серце буйвола, і жодного разу навіть не зойкнув.

Джо Кармайл жив поряд із нами. Після школи ми майже весь час проводили разом. Щосуботи ми ходили на полювання, а в неділю ввечері розставляли пастки, до яких навідувалися кожного ранку. Ми знали, як звуть усіх птахів, що кублилися в чагарниках навколо наших домів, знали їхню вдачу, повадки, і кожен з нас мав колекцію яєчок, що іх ми зберігали в картонних коробках із висівками.

Джо був свіжий, рум'яний на виду; він часто розплівався в лагідній посмішці, викликаючи в дорослих почуття симпатії. З жінками він вітався, здіймаючи картуз, і ладен був виконати перше-ліпше доручення. Він ніколи ні з ким не сварився, проте завжди вперто дотримувався власної точки зору, хоч і не захищав її вголос.

Батько Джо працював на пані Каррузер — виконував різні роботи на фермі. Щодня, ледве зазоріє на світ, він проїджав повз наші ворота на поні. Додому він повертається, коли вже

4*

схилилося на вечір. В нього були біляві вуса, і мій батько казав, що старий Кармайл — найпорядніша людина в окрузі. Пані Каррузер сплатила йому двадцять п'ять шилінгів на тиждень, але п'ять шилінгів з цієї суми вона вираховувала як орендну плату за будинок. Крім будинку, Кармайлі орендували акр землі під город і тримали корову.

М-с Кармайл була маленька худорлява жінка. Вона зачісувала волосся на проділ і зав'язувала його в тугий клубок на потилиці. М-с Кармайл прала білизну в круглих дерев'яних цеберках, зроблених із старих бочок, і за роботою мугикала пісеньку. Пісенька була завжди та сама. Це була навіть не мелодія, в ній не було ніяких модуляцій,— просто наче вияв задоволення. Літніми вечорами ця пісенька линула з пральні, вітаючи мене, коли я наблизявся гаєм до будинку Кармайлів, і я завжди бувало простоював кілька хвилин, щоб послухати її.

М-с Кармайл готовала соус із грибів, які ми збирали. Рівними рядами вона розкладала гриби на блюді й посыпала сіллю. З грибів виступали дрібні рожеві крапельки сочку — саме з нього й готувалася приправа.

Мати Джо розводила курей, качок, гусей і відгодовувала кабана. Коли той став жирний, м-р Кармайл запізив його, поклав у корито з гарячою водою і зіскріб з нього

щетину, а тоді посолив і повісив у маленькому наметі, зробленому з лантухів. На підлозі він розпалив багаття з зеленого листя, і дим шугнув з усіх щілин. Незабаром кабан обернувся на бекон, і м-р Кармайл пригощав ним моєго батька, а батько сказав, що смачнішого бекону йому ніколи не доводилося кушувати.

Коли я відвідував Джо, м-с Кармайл завжди зустрічала мене лагідною посмішкою й казала:

— А-а, це ти. Заждіть-но хвилину. Зараз я дам тобі й Джо окраєць хліба з повидлом.

Вона ніби й не помічала моїх милиць. М-с Кармайл ніколи не дивилася ні на них, ні на мої ноги чи спину. Вона завжди дивилася мені в очі.

Розмовляла вона зі мною так, ніби їй і на думку не спадало, що я не можу бігати, як інші хлопці.

— Збігай-но, гукни, Джо,— казала вона. Або:— Ну, хіба ж можна отак гасати за кролями? Од вас же самі кістки залишаться. Посидьте трошки та попоїжте.

Мені завжди хотілося, щоб їхній будинок за-

горівся — тоді я кинувся б усередину і врятував їй життя.

Джо мав брата Енді, який був ще надто малій, щоб ходити до школи. Джо мусив доглядати Енді, і хлоп'я було для нас справжнім тягарем.

Білявий Енді бігав, наче кенгуру. Джо доводилося ганятися за ним мало не цілий день, коли він хотів відлуплювати брата. Енді вмів викручуватися, мов заєць. Він дуже пишався цим й іноді навмисне під'юджував Джо, жбурляючи в нього кізяками, щоб той погнався за ним. З Джо був кепський бігун, але, почавши гонитву, він, як собака, уже не звертав із сліду. Енді зморювався, та тільки-но Джо простягав руку, щоб схопити брата, як той здіймав несамовитий вереск, і мати прожогом вибігала з пральні.

— Ну, чого ти присікаєш до нього? — кричала вона. — Дай йому спокій. Адже він тебе не чіпає.

Почувши материн голос, Джо зупинявся, наче прикипілий, а Енді, злорадно хихикаючи, тікав і показував брату з-за дерева носа.

Коли Джо мав намір нам'яти малюкові вуха, він заманював його чимдалі від хати. Але Енді верещав так, що за півмілі було чути. Джо часто зауважував: «Енді не вартий того клопоту, що ми з ним маємо», та тільки-но хтось чужий дозволяв собі зневажливо говорити про Енді, обидва брати об'єднувалися і разом нападали на кривдника.

Джо мав двох собак — Даммі і Ровера. Даммі був чистокровним хортом жовтої масті, який завжди жалібно скавучав, якщо торкалися його хребта. Джо пояснював це тим, що Даммі колись потрапив під колеса бідки і ще й досі не видужав.

— Коли б ото його не переїхали, — казав Джо, — то він би жартома вигравав кубок Ватерлоо.

А втім, нещасний випадок, що колись трапився з Даммі, не заважав йому гасати по чагарях, і ми з Джо часто вихвалили його у школі, коли поміж хлопцями точилися балачки про собак.

Ровер був дворнягою. Крутячи хвостом, він наче посміхався на кутні. Цей пес любив плаузати під ногами, перевертатися на спину, і коли до нього зверталися, він прибирав такого вигляду, наче хотів запевнити нас у своїй відданості. Ми були неабиякої думки про Ровера.

Я ніколи не брав Мег на полювання; у мене був мисливський собака Спот. Він бігав не так швидко, як Даммі, зате краще орієнтувався в чагарнику, і ноги в нього були міцніші. Ще як він був цуценям, його сильно подряпав старий кенгуру, і відтоді він став боятися цих тварин. Проте він добре ловив зайців.

Щосуботи ми з Джо вирушали на розшуки зайців та кролів, і наші три собаки бігли попереду, обнюхуючи траву та дерево. Шкурки ми продавали бородатому кущнірові, який щонеділі приїздив на фургоні до будинку Кармайлів. Вторговані гроши ми складали в бляшану коробочку, плекаючи надію купити «Книгу про

птиць» Ліча, — за нашим глибоким переконанням, найчудовішу книжку в світі.

— Біблія, мабуть, усе ж таки краща, — якось висловив припущення Джо. Його релігійні почуття інколи давалися від знаків.

За болотом починалися зарості чагарника, а ще далі — порослі травою пасовиська, де завжди можна було підняти зайця.

Під час наших мисливських походів Джо пристосовував свою ходу до моєї. Коли ржанки з тривожними криками вилітали з густої трави, він, замість того, щоб кинутися вперед і відшукати пташине гніздо, спокійно простував поряд зі мною. Джо ніколи не позбавляв мене радості відкриття. Якщо він раніше за мене помічав зайця, що сидів, причаївшись у своєму сковищі, то починав несамовито вимахувати руками й беззвучно, але енергійно ворушити губами — це означало: «Давай швидше сюди!» Я квапився до нього, викидаючи милиці далеко вперед і з підкresленою обережністю піднімаючи та опускаючи їх, так що вони зовсім нечутно торкалися землі. Потім ми разом роздивлялися зайця, а той, поклавши вуха на спину, злякано витрішався на нас. Од гавкоту собак, що наблизилися, він напружував вуха, і міцніше притискував їх до згорбленої спини... Ми скрикували разом, і заєць розгонистими стрибками кидався навтікі до далекого горба, порослого густою травою.

Одної сонячної днини, взявши з собою сніданок, ми зранку вирушили на полювання. Джо йшов попереду, торочи шлях у високій цупкій траві, а Енді плектався позаду.

— Тут ми напевне піднімемо зайця, — сказав я. — Іх тут, мабуть, безліч — бач, яка густа трава. Поклич Даммі. Енді, не плутайся попід ногами.

— Я хочу йти з вами, — сказав Енді, і в його голосі забриніли вперті нотки.

— Не чіпай його, доки ми не виженемо зайця, — попередив Джо. — Якщо він зараз почне скиглити, то підніме усіх зайців в окрузі.

Енді вислухав це з помітним задоволенням.

— Жодного зайця не залишиться, — зауважив він, ствердно хитаючи головою.

Глянувши на Енді замисленим поглядом, я вирішив не наполягати.

— Гаразд, — сказав я. — Ходім зі мною, Енді. Я стану онде на тому горбі, біля дірки в огорожі Бейнера — щоб зайці не тікали крізь неї. А Джо виганятиме їх. Гляди-но, Джо, не пускай собак, поки я не крикну «готово».

— До мене! — гукнув Джо Ровера. Собака підпovз до ніг Джо і перевернувся на спину, шукаючи в хазяїна ласки.

— Вставай! — дзвінко гукнув Джо.

— Ходім, Енді, — наказав я.

— Ти підеш з Аланом, Енді, — сказав Джо, радіючи, що спекається брата.

Дійшовши до дротяної сітчастої огорожі, що тягнеться схилом горба, я посадив Енді спиною до маленької круглої дірки в сітці, що її края були обліплени коричньовими волосинками.

— Сиди тут, Енді, — сказав я, — і пильнуй, щоб зайці не проскочили.

— А що, як вони нападуть на мене? — Енді був не зовсім певний щодо мудрості цього ма-невру.

— «Нападут!» І що ти вигадуеш! — У мене мало не увірвався терпець.

Я відійшов од нього і крикнув Джо:

— Я затулив дірку — посадив перед нею Ен-ді. Починай.

— Ану, виганяйте їх! — гукнув Джо до собак.

Ровер раптом гавкнув, кинувся до жмутка трави, і звідти граціозним стрибком вилетів заєць. Сполохане звірятко силкувалося знайти сковище в траві. Вуха йому стояли сторч, він біг упевнено. Зробивши три стрибики, буцім для того, щоб знайти рівновагу, заєць розпластався і плавно, стрімголов помчав стежкою, що вела до дірки в огорожі.

Даммі мовчки кинувся навздогін, трохи випередивши Спота.

Заєць, якого собаки ще не встигли налякати, нісся стежкою, настовбурчивши вуха і високо задерши голову. Подекуди він підстрибував на бігу, та, наблизившись до дірки в огорожі і зачувші наші крики, хутко повернув і раптом шугнув у траву.

Собаки помчали навздогін.

— Хапай його! Души його! — волав я, стрибаючи по траві слідом за ними.

Джо біг навпереди і теж горлав:

— Кінчайте його! Кінчайте!

В центрі пасовиська Даммі знову примусив зайця завернути, далі Спот, зрізавши кут, погнав його назад, але й сам не втримав рівноваги і відлетів від зайця вбік, а той кинувся до чагарника. Даммі погнався за ним, і за кожним стрибком віdstань між ними тепер скорочувалася.

Спот помчав просто до чагарника, тоді як Даммі завертав слідом за зайцем. Край пасовиська Спот випередив Даммі і, переслідуючи зайця назирі, не зменшуючи швидкості, зник у кущах.

— Він упустить його, — ледве переводячи погляд, крикнув Джо, підбігши до мене.

Ми стояли, дивляючись у смугу чагарника, коли зненацька звідти долинуло голосне скавучання і виття, що тут-таки увірвалося.

— Він на щось наштрикнувся! — злякано вигукнув я, з розpacем дивлячись на Джо, сподіваючись, що він дастя якесь інше пояснення.

— Скидається на те, — промовив він.

— Він убився, — запхикав Енді.

— Заткни пельку! — гарикнув Джо.

Ми обшукали кущі й знайшли Спота. Він лежав серед папороті, груди його були в крові, і кіл, що на нього він наштрикнувся, теж був закривлений. Це була товста, гостра, як ніж, гілка, скована під папороттю.

Ми вкрили Спота гіллям та травою і рушили додому. Я стримував сльози, аж доки не знайшов батька у стайні і не розповів йому про те, що сталося.

— Кепська справа, — сказав він. — Шкода собаки. Але він не знат, що його вдарило.

— Йому було боляче? — спитав я, склипуючи.

— Ні, — відповів він заспокійливо. — Він не почув нічого. Де б він зараз не був, він усе ще думає, що біжить. — Батько замислено поглянув на мене і додав: — Спот дуже засмутився б, коли б він знат, що ти отак побиваєшся через те, що він спить у папороті в чагарнику.

Почувши це, я перестав плакати.

— Просто я скучаю за ним, — пояснив я.

— Розумію, — лагідно відказав батько.

одня після школи Джо гнав качок та гусей за чверть милі до ставка і щовечора приводив їх назад додому. Вони перевальцем чалапали поперед нього, розтягнувшись у довгу білу череду, сповнені радісного збудження й приемного передчуття. Коли від ставка їх віddіляла лише купка дерев, птахи прискорювали ходу й починали крякати, а Джо сідав на землю.

Я майже завжди ходив разом з ним, і ми сідали поруч. Обидва ми охоче стежили, як качки, опустивши груди, заходять у воду і линуть геть від берега, гойдаючись і хлюпочучись на маленьких хвильках. На середині ставка вони зводилися вертикально й змахували крилами, потім занурювалися у воду, задоволено трясли хвостами і починали шукати різних водяних комах, що ними кишів ставок.

Я дуже полюбляв вилазити на дерево. Все, що, на мою думку, потребувало подолання труднощів, завжди збуджувало мене й спонукало робити речі, що ними Джо, якому нічого було доводити свою фізичну силу, анітрохи не цікавився.

Вилазячи на дерево, я допомагав собі руками, бо мої ноги були мало чого варті. Коли я підтягувався від гілки до гілки, моя хвора нога безпорадно теліпалася, а здорова могла лише правити за опору, коли я хотів досягти верхніх гілок.

Мене лякала височина, але я переборював цю боязнь, намагаючись не дивитись униз.

Я не міг видиратися на стовбур по-мавпячому, як це робили інші хлопці, проте я навчився вилазити по канату з допомогою самих лише рук. Коли нижні гілки росли надто високо від землі, Джо перекидав через них канат, і я підтягувався по ньому, аж доки не добирається до сука.

Якщо на дереві гніздилися сороки, Джо знизу криками попереджував мене про можливість їхнього нападу. Розгойдуючись під вітром, притиснувшись щокою до шерехатого стовбура, я повагом підтягувався вгору, туди, де на тлі неба чорніла серед листя кругла цятка. Почувши попереджувальний вигук: «Он вона летить!», я зупинявся, вчепившись у дерево одною рукою, а другою починав несамовито вимахувати над головою, чекаючи, що зараз наді мною залопотя крила, гучно клапнє дзьоб, а потім сорока шугне вгору, обдавши вітром моє обличчя.

Якщо вдавалося заздалегіль узріти, як соро-

ки злітають униз, то вони були не страшні: коли птах наблизався, його можна було вдарити рукою, і він сахався вбік, швидко змахнувши крилами й на льоту дзьобнувши мене в руку. Проте коли я мусив обома руками триматися за дерево, сороки частенько дошкуляли мені, б'ючи дзьобами чи крилами:

У таких випадках я чув знизу стурбований голос Джо:

- Вона тебе дзьобнула?
- Еге ж.
- Куди?
- У голову.
- Кров тече?
- Не знаю. Зажди-но, ось я вхоплюся за гілля.

Через якусь мить, звільнивши одну руку, я обмаував голову у тому місці, де було боляче, потім обдивлявся пальці.

— Тече! — повідомляв я другові, задоволений і разом з тим дещо наляканій цим фактом.

— Ото халепа! Ну, та тобі вже недалеко лізти. Не більше ярда... Підтягнися... Трохи вище... Ні, не туди... Праворуч... Отак...

Я вкладав тепле яєчко в рот, злазив, клав свою здобич на долоню, і ми довго розглядали її.

Іноді я зривався й падав, але нижні гілки здебільшого затримували моє падіння, і я ніколи дуже сильно не забивався. Одного разу ми з Джо разом видряпувалися на дерево; я хотів ухопитися за сук, але посковзнувся і вчепився за ногу Джо. Той спробував звільнитися, але я приліпився до його ноги, мов п'явка, і ми обидва, з тріском ламаючи гілки, полетіли вниз, на вкриту корою землю. Ми так і впали разом, тримаючись один за одного, і відбулися лише синцями та переляком.

Ця пригода справила неабияке враження на Джо. Іноді він казав, поринаючи в спогади:

— Нізащо не забуду отої клятий день, коли ти вп'явся мені в ногу, мов той кліщ. І нащо це тобі здалося? Адже ж я кричав тобі «відпусти».

— Не знаю, — відповідав я замислено. — Коли людина лізе на дерево, на неї не можна звіритись. Ні в якому разі.

Під час наших прогулянок Джо виробив філософське ставлення до моїх падінь. Коли я валився обличчям додолу, чи, заточившись, падав набік після марної спроби утриматися на одній милиці, або gepався навзнак, Джо сідав і спокійнісінко вів далі розмову, знаючи, що деякий час я лежатиму нерухомо.

Одного разу Джо зауважив:

— Ти не убився, а це головне.

Якщо падіння було «поганим», Джо однаково з байдужим виглядом сідав на траву. Він ніколи не був настільки необачним, щоб бігти мені на допомогу, коли я не кликав його. Сівши, він якусь мить спостерігав, як я качаюся від болю, потім рішуче відвертався й казав:

— Таки скопитився.

За хвилину я заспокоювався, Джо повертає мене голову й запитував:

— Ну, то як? Підемо далі, чи ні?

Слово, що його Джо вживав, згадуючи про мої падіння, він запозичав у гуртівників: під час посухи вони казали так про коней та корів, коли ті здихали, лежачи на висохлій землі.

— Ще одна корова скопитилася сьогодні, — говорили вони, і коли мій батько часом питав у Джо, як нам гулялося, той відповідав: — Він скопитився біля струмка і більше не падав, поки ми не дісталися до каменів.

В той час Австралію спіткала велика посуха, і через неї ми з Джо зазнали страху, болю та страждань, про які доти й гадки не мали. В нашій уяві світ був приємним місцем. Сонце ніколи не було жорстоким, і господь-бог опікувався коровами та кіньми. За нашим глибоким переконанням, якщо тварина й страждала, то виключно через людину. Ми часто думали над тим, що б ми робили, бувши коровами чи кіньми, і завжди приходили до висновку, що поперескакували б через усі тини, поки не опинилися б у чагарнику, де немає людей, і жили б там собі щасливим життям, аж доки не сконали б тихо і сумирно у затишку дерев у густій зеленій траві.

Посуха почалася з того, що восени не випали дощі. А взимку, коли нарешті пішов дощ, земля вже надто промерзла, насіння не проросло, і зголодніла худоба повідала з корінням геть усі багатолітні трави. Весна видалася засушливою, а коли настало літо, понад вигонами, колись вкритими соковитою травою, нависли хмарні пілюки.

«Придорожня» худоба — коні і товар, що звичайно паслися вздовж шляхів, блукали далеко від обор в пошуках корму. Голодні тварини ламали огорожі, але пасовиська за ними були ще мізерніші, ніж вигоріла земля при дорогах.

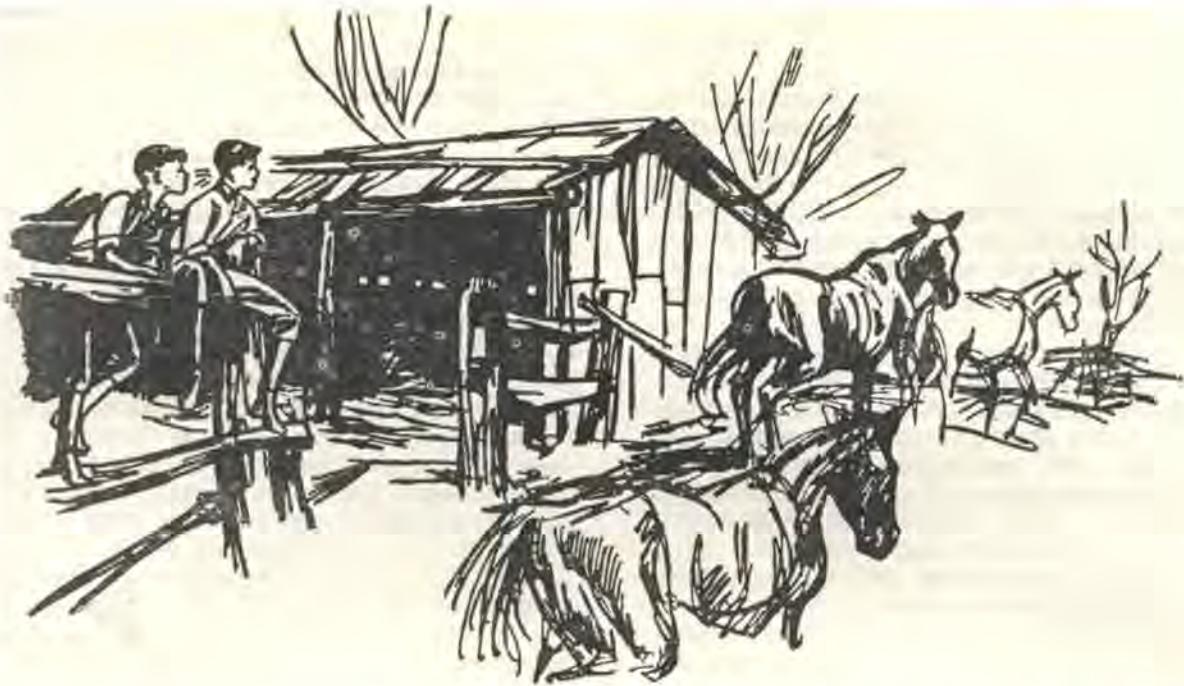
Щоранку фермери обходили свої вигони, піднімаючи тварин.

— Ще три подохли сьогодні вночі, — на ходу кидає фермер батькові. — А надвечір, мабуть, іще кілька скопититься.

Для батька теж зайлі погані часи. В нашій стайні стояло кілька коней пані Каррузерс, що їх він мав об'їздити, і пані Каррузерс надсилала для них січку. Щотижня Пітер Фінлей залишав біля наших воріт чотири лантухи: батько брав жменю січки і перекидав її з руки в руку, здуваючи солому, аж доки на долоні не залишалася маленька купка вівса. Він радів, коли вівса було багато, і казав: — Добрий корм.

Пересипаючи січку з мішків у бляшані цебра, він чимало її залишав на підлозі стайні, і щовечора батько Джо приходив до нас з вінником і торбою, змітав докупи всю розсипану січку, збирав її у торбу і відносив додому, де стояли вже до краю виснажені з голоду кінь та корова. Мішок січки коштував фунт стерлінгів, а за ці гроши батько Джо мусив працювати цілий тиждень, отже, він не мав змоги купувати корм. Джо ходив у чагарник і нарізував там болотну траву, але болота пересихали і незабаром не стало її трави.

Дохлі коні, на яких ми з Джо іноді натрапляли, викликали в нашій уяві страхітливі картини повільної смерті, що спіткала тварин на

вигонах і в кущах, і ці картини не йшли нам з думки.

Одного вечора ми сиділи, споглядаючи, як заходить сонце, і чекаючи повернення коней. Дорога тяглася навпротець через лісок і далі по лем, аж доки не зникала за горбом. На горбі, чітко вирізьблюючись на тлі червоного неба, бовваніли мертві евкаліпти. Найсильніший вітер не спромігся б поворушити їхне мертві гілля, і ніяка весна не могла б вкрити їх листям. Нерухомі, як сама смерть, вони вказували своїми закостенілими пальцями на багряне небо... Незабаром з-за пагорба з'явилися коні; вони пройшли поміж стовбурами евкаліптів і тепер прямували до нас, подзенькуючи нашими ланцюжками і цокаючи копитами по камінню.

Понад двадцять коней, старих та молодих, похнюючи морди й трохи накульгуючи, спускалися до нас з горба. Зачувши воду в далекій поїлці, вони попіднімали голови, пожававішли й побігли непевним, незgrabним галопом. Коні не бігли табуном — адже один кінь, спіткнувшись, міг би збити з ніг кількох інших, а попадавши, вони вже не спромоглися б підвести — вони бігли поодинці.

Вже не один місяць тварини не лягали на землю. У деяких галоп був іще рівний, інші хиталися, наче од вітру, але всі вони трималися якнайдалі одне від одного.

Заглядівши поїлку, кілька коней заіржало, інші прискорили біг. Якась гніда кобила — така худюча, аж ребрами світила, а на крупі кістки, здавалося, от-от проткнуть шкіру — раптом сповільнила ходу. Ноги її підломилися, якось підгинулися під нею... не те, щоб вона за щось зачепилася й упала,— ні, вона просто осіла, подавшись трохи вперед — і перш ніж звалитися набік, ткнулася носом у землю.

Кілька секунд вона лежала нерухомо, далі

зробила одчайдушну спробу підвести. Зіп'ялась на передні ноги, спробувала сперстися на задні, але вони наче підломилися під нею, і тварина знову звалилася набік. Ми кинулися до неї, а вона звела голову і глянула в бік поїлки. Коли ми опинилися біля неї, вона все ще дивилася туди.

— Треба підняти її, Джо! — крикнув я. — Якщо вона нап'ється, то це поверне їй сили. Подивися лише на її боки. Вона ж суха, як цурпак. Ану, берися за її голову.

Разом із Джо ми підсунули руки їй під шию і спробували підняти її, але кобила не рухалася, лише глибоко дихала.

— Хай трохи перепочине, — запропонував Джо. — Може, тоді сама підведеться.

Ми стояли над нею в сутінках, що згущалися, і не хотіли вірити, що тварина має померти. Власна безпорадність гнітила й дратувала нас. Уже час було йти додому, але ми боялися вирушати, бо тоді вже не могли б позбутися страшної картини — кінь, що вмирає в темряві ночі...

— Гей, люди! — раптом люто загорлав Джо, оглядаючи пустинні шляхи, немов сподівався, що на допомогу до нас поквапляться дужі чоловіки з вірьовками.

— Треба напоїти її, — з розpacем у голосі сказав я. — Ходім по відро.

— Я сам побіжу, а ти тут зажди. Де у вас відро? — спитав Джо.

— У повітці, де корм.

Джо бігцем подався до нашої хати, а я опустився на землю поруч із кобилою. Мені чути було, як дзвижчати москіти й гудуть великі жуки. Кажани пролітали над верхівками дерев. Решта коней напилися і тепер один по одному проходили повз мене, прямуючи до якогось віддаленого пасовиська, на якому ще збереглися жалюгідні залишки трави. Здавалося, ще були

не коні, а кістки, обтягнені шкірою, і до мене долинало їхнє дихання, що відгонило духом за тхлої землі.

Коли Джо повернувся з відром, ми наляяли в нього води з поїлки, але повне відро виявилося надто важким для Джо, і я заходився допомагати йому. Відро ми не несли, а переставляли. Узявшись удвох за ручку, ми розгойдували його й пересували на крок перед, потім обходили його, оберталися й знову розгойдували, аж доки, повторивши ці вправи разів щось із двадцять, не дійшли до кобили.

Поки ми наблизялися до неї, вона іржала. Потім, коли ми поставили перед нею відро, кобила занурила морду глибоко у воду і почала втягувати її так швидко, що не минуло й хвилини, як відро спорожніло. Мій притягли ще одне відро, вона осушила і його, потім ще одне... Але на цей час я зовсім знеміг. Я впав на землю від утоми і не мав сили підвістись.

— От, маєш! Тепер мені, мабуть, доведеться ще й тобі носити воду,— сказав Джо.

Він сів біля мене і почав дивитися на зірки. Він сидів довго, не рухаючись. Чулися лише глибокі, болісні зітхання тварини.

9 і Джо домовилися зустрітись із Комариком Бронсоном та Стівом Мак-Інтайром біля підніжжя гори Туаллі. Ми брали з собою собак, бо серед папороті, що вкривала схили, часто траплялися лисиці, але, крім полювання, у нас була інша мета — ми збиралися скочувати камені униз по стінках кратера.

Здоровезні каменюки, що їх ми палицями зсуvalи з гребеня кратера, котилися вниз по стрімкому схилу, підплігуючи високо в повітря, впиваючись у дерева і залишаючи за собою жмуття видертої трави та папороті. А коли вони нарешті досягали дна кратера, то їх заносило аж на протилежну стінку.

Підйом на гору добре давався мені взнаки. Я мусив часто зупинятися, щоб трохи відпочити; коли ми були вдвох із Джо, він зупинявся разом зі мною, але якщо з нами йшли ще й інші хлопці, вони докоряли мені за ці затримки.

— Ти, либонь, знову лагодишся відпочивати, га?

Іноді хлопці не хотіли чекати на мене, і коли я нарешті наздоганяв їх на гребені вулкана, вже не чути було тріумфуючих вигуків, і я не міг поділити з товаришами радість перемоги, їхнє торжество з приводу вдалого підйому на гору.

Щоб виграти трохи часу для відпочинку, я вдавався до всіляких хитрошів. Вказуючи на стежку, що в'юнилася між папороттю, я казав:

— Тут щойно пройшла лисиця. Я ще чую її дух. Мершій за нею, Джо.

Поки хлопці сперечалися, варто чи ні переслідувати лисицю, я тішився відпочинком.

Комарик і Стів стояли навколошки біля кролячої юори, коли ми наблизилися до купки ака-

цій, де домовились зустрітись. Вони дивилися на хвіст і задні лапи Тайні, австралійського тер'єра, що належав Комаріку. Передня половина тулуба Тайні була вже в нірці, і він несамовито рив землю лапами.

— Ти бачив, як кролик майнув туди? — спітав Джо. Він також став навколошки і розмовляв з апломбом знавця. — Дай-но я зазирну. — Джо схопив Тайні за задні лапи.

— Витягни його, і давай помацаємо, що там усередині, — докинув я так само авторитетно.

— Лише дурень тикатиме туди руку, — заявив Стів, підводячись на ноги й обтрашуючи коліна, буцімто його анітрошечки не обходило, що там у норі. Стів не міг подарувати мені мою перемогу в бійці.

— Та хто боїться отих гадюк! — вигукнув я зневажливо, ліг на землю і сунув руку в нору.

Джо тим часом тримав Тайні, який з усіх сил намагався вирватись.

— Ось дивіться, я вже намацав дно, — ущипливо сказав я, зануривши руку по саме плече.

— Це нора для розплоду, — відізвався Джо. Він пустив Тайні, і ледве я витяг руку, як той знову пірнув у нірку.

Не рухаючи обрубком хвоста, він тричі глибоко втягнув носом повітря, потім позадкував і, підіввіши голову, запитливо подивився на нас.

— Гайда, — сказав Стів. — Ходім далі.

— А де Енді? — спітав Джо.

Енді сидів на землі між Даммі та Ровером. Він колупався у шерсті Ровера, шукаючи бліх, і Ровер досить терпляче, навіть якось поблажливо зносив цю операцію, звівши морду і мрійно позираючи вгору.

— Нащо ти привів Енді? — невдоволено запитав Комарик.

Енді прудко перевів погляд на Джо, сподіваючись, що той дасть вичерпне пояснення його присутності.

— Захотів привести, то й привів, — визивно відрубав Джо.

— Щойно побачу цього Комарика, так і зачортить дати йому прочуханки, — часто говорив Джо.

Ми вирушили вузькою кінською стежкою, що вилася схилом гори. Мені важко було йти нею. Довкола росла висока жорстка сплутана папороть, що ставала на заваді кожному змахові милиць. Широкі стежки були набагато вигідніші для мене, і я завжди вибирав найширші, коли йшов чагарником, але на горі Туалла всі стежки були вузькі, до того ж протоптані серел папороті, що сягалася мені мало не до пояса. Однією милицею я спирається на розчищену стежку, а ноги та друга милиця продиралися крізь зарості.

Під час наших перших прогулянок з Джо він збентежено спостерігав, як мої ноги продираються крізь папороть, тоді як поруч тягнеться вторована стежка. Він не надавав значення рухові милиці по цій стежці; пересування в його уяві було пов'язане лише з рухом ніг, і він часто запитував мене:

— Ну, чому ти не йдеш стежкою, адже там легше.

Коли я пояснив їому причину, він промимрив: «Кепська справа», і більше ніколи не відновлював цієї розмови.

Тактика, яку я застосував, аби відвернути Комарика й Стіва від їхнього наміру без затримки дістались до гребня вулкана, виявилася вдалою, і ми всі разом зійшли на гору. Міцний вітер, не зустрічаючи жодних перешкод на своєму шляху, дув нам просто в обличчя; радісно збуджені, ми вдихали його на повні груди, щось вигукуючи, і стінки кратера, що лежав, мов глибока чаша, під нашими ногами, відповідали нам гучною луною.

Ми зіпхнули великий камінь по стрімкому схилу і з захопленням стежили, як він, підстрибуочи, летить у прірву. Я відчув непоборне бажання збігти слідом за ним, пересвідчитись на власні очі, що заховане там між папороттю й деревами, які ростуть на дні.

— Кажуть, там унизу велика дірка, прикрита самим лише тонким шаром землі,— сказав я.— І коли б хто став на неї, то провалився б у киплячу грязюку.

— Він давно згас,— відказав Стів, який ніколи не підхоплював чужих думок.

— Може, так, а може, й ні,— війовниче заперечив Джо.— Хто зна, може, там дно й справді м'яке й туди легко провалитися. Цього ніхто не знає,— закінчив він уроочисто.— Жодна душа.

— Б'юся об заклад, що там колись жили чорношкірі,— промовив Комарик.— І якщо спуститися туди, то можна побачити, де саме. Містер Текер знайшов десь тут на гребені сокиру.

— Та то пусте!— підхопив Джо.— Я знаю одного хлопця, який відкопав їх тут аж шість штук.

— А я полізу вниз,— сказав Стів.

— Ходім!— збуджено вигукнув Комарик.— Там, мабуть, цікаво. Я теж піду. Ходім, Джо! Джо подивився на мене.

— Я почекаю тебе тут,— сказав я.

Схили кратера були всіяні уламками шлаку й пемзи. Вони являли собою грудки піни, яка перетворилася на камінь, але залишалася такою легкою, що не тонула у воді. На поверхню схилів виходили гладкі пласти породи, схожої на застиглу рідину. Подекуди лежали круглі камені з зеленими прожилками. По крутих схилах де-не-де росли евкаліпти, а між ними пропалися широкі зелені плями папороті.

Мої милиці ковзали б на стрімкій поверхні схилів, а коли б мені навіть й пощастило якось знайти для них точки опори, я однаково не міг би стribати вниз по такій кручі. Отже, я сів, поклавши милиці поруч себе, і приготувався чекати повернення хлопців.

Енді твердо вирішив супроводжувати Джо в цій експедиції.

— З Енді я далеко не піду,— сказав Джо, щоб якось підбадьорити мене.— Це понад його сили. Ми спустимося тільки до середини.

— Та я можу ходити скільки завгодно,— за-протестував Енді.

— Ми незабаром повернемось,— запевнив мене Джо.

До дна кратера було метрів п'ятсот. Я бачив, як хлопці зигзагами прямають донизу, обираючи найлегший шлях; час від часу вони зупинялися і, вхопившись за стовбур дерева, роздивлялись довкола.

Я сподіався, що вони от-от повернуть і полізуть назад, угору. Коли ж переконався, що вони вирішили дістатися до самого дна, то відчув себе ніби зрадженим і сердито зашепотів щось собі під ніс.

Кинувши погляд на милиці, я подумав, чи не пропадуть вони тут часом, і постарається запам'ятати це місце, тоді став раки й поплазував до дна кратера, де хлопці перегукувалися, досліджуючи плоску площину.

Спочатку я повз без особливих зусиль, ривками продираючись крізь папороть. Іноді мої руки ковзали, я падав долілиць і котився по пухкій землі, доки не натикався на яку-небудь перешкоду. Там, де поверхня була вкрита шлаком, я сідав і з'їжджав униз, наче на гринджолах, здіймаючи фонтан гравію та гальки.

Хлопці помітили, що я спускаюся, і коли я перекотився через смугу папороті й опинився на плоскому дні, Джо і Енді вже чекали мене там.

— А як же ти, дурню, видряпаєшся нагору?— спітив Джо, сідаючи на траву поруч мене.— Уже, мабуть, повернуло на четверту, і я мушу гнати качок додому.

— Не турбуйся, якось виберуся,— коротко відказав я, і вже іншим тоном спітив:— Ну що, земля тут і справді м'яка? Ану, поперевертаемо камені й подивимось, що там є.

— Та тут так само, як нагорі,— мовив Джо.— Комарик спіймав ящірку, та з рук її не пускає. Вони із Стівом щось надумали — балакають весь час про нас, коли мене немає поблизу. Он, поглянь на них.

Комарик та Стів стояли під деревом, про щось стиха розмовляючи і крадькома позираючи на нас із виглядом змовників.

— А ми все чуємо!— крикнув я. З цієї брехні за традицією зчинялася сварка, і Стів відповів з неприхованою ворожістю.

— Це ти кому кажеш? — спітив він, роблячи крок до нас.

— В усякому разі не тобі,— гукнув Джо. На його думку, це була нищівна відсіч. Він обернувся до мене, радісно посміхаючись:— Чув, як я відрубав, га?

— Он вони пішли,— сказав я. Комарик і Стів повернули і почали лізти вгору по схилу кратера.— Ну, й нехай. Нашо вони нам?

Комарик обернувся і настанці зневажливо кинув:

— Обидва ви йолопи.

Ми з Джо були розчаровані убогістю цього випаду. Він був такий дріб'язковий, що навіть не заслуговував на гідну відповідь, і ми мовччи спостерігали, як хлопці торують шлях між каменями.

— Цей нікчема Комарик і горобця не поборов би,— зауважив Джо.

— А я поборов би, правда, Джо? — верескнув Енді. Він завжди оцінював свої можливості в залежності від думки Джо.

— Авжеж, — відповів Джо. Він пожував травинку і сказав: — Час уже рушати. Мені ще треба загнати качок.

— Згоди, — відповів я і додав: — Якщо хочете, ідіть самі. Щоб часом не спізнилися через мене.

— Ні, підемо разом, — сказав Джо, підводячиесь.

— Зажди-но, мені хочеться ще трошки побути тут, внизу.

— А тут справді якось чудно, — мовив Джо, роздивляючись довкола. — Послухай, яка тут луна.

— Ге-еї, — закричав він, і від стінок кратера у відповідь почулося слабке «Ге-еї».

Кілька хвилин ми розважалися, викликаючи луну, далі Джо сказав:

— Ходім. Мені тут не подобається.

— Чому? — спитав Енді.

— Мені весь час ввижається, ніби оці стінки от-от мають завалитися, — відповів той.

— Ale ж вони не заваляться насправді? — злякався Енді.

— Ні. То пусте...

Джо мав раций — довколишні схили спроявляли таке враження, буцімто кожної хвилі могли впасти на нас. Звідси небо вже не нагадувало купол над землею, а швидше скидалося на хистку стелю, що спирається на стінки з каменю та гравію. Воно було бліде й прозоре, позбавлене звичайного блакитного кольору, і могутні схили, що тяглися йому назустріч, зводили наївець всю його велич.

А земля була коричнева, коричнева... Все навколо мало брунатний відтінок. Темнозелена папороть тонула в коричневому кольорі. Нерухомі, мовчазні камені були теж коричневими. Навіть тиша і та була коричнева. Ми сиділи, відрізані від веселого гомону живого світу, що лежав по той бік кам'яного кільця, і нас ні на мить не залишало відчуття, ніби якась величезна істота вдивляється в нас недружелюбним, важким поглядом.

— Ходімте, — промовив я після кількох хвилин мовчання. — Тут якось моторошно. — I, опустившись на землю з каменя, на якому сидів, додав: — Ніхто мені не повірить, що я тут побував.

— Ну й нехай не вірять, якщо вони такі дурні, — відказав Джо.

Я повернувся і почав повзти назад. Коли відираєшся плацом на такий крутий схил, основна вага тіла припадає на коліна, а коліна в мене були вже подряпани й дуже боліли. При спускові я спиралася переважно на руки, не налягаючи на коліна, які тільки підтримували мене. Тепер кожний рух потребував великих зусиль, і я швидко втомився. Мені часто доводилося відпочивати — я падав на землю, притискався до неї обличям і лежав, розкинувши втомлені руки. Я чув, як калатає мое серце. Здавалося, стукіт його йде від землі.

Спочатку Джо і Енді сідали обабіч мене, коли я відпочивав, і про що-небудь балакали, але не-

забаром ми стали мовчки посуватися вперед, мовчки відпочивати, заглиблени у власні думки. Джо мусив допомагати Енді і водночас піклуватися про мене.

Подолавши досить велику відстань, ми спинилися, щоб іще раз перепочити. Важко дихаючи, я розпластався на землі, притулився до неї щокою і раптом почув два глухих удари. Я глянув угору, на вершину кратера, і побачив на тлі неба Комарика і Стіва; збентежені, вони щось кричали і вимахували руками.

— Стережіться! Стережіться! — долинуло до нас.

Камінь, що вони його з дурного розуму зіпхнули вниз, ще не набрав швидкості. Ми з Джо разом помітили його.

— Хутчіш до дерева! — крикнув Джо.

Він скочив Енді, і втрьох, спотикаючись і падаючи, ми кинулися до старого високого евкаліпта, що бовванів над схилом кратера. Ми добігли до нього за мить перед тим, як камінь з страшим гуркотом промайнув повз нас: земля здригалася від його ударів. Ми бачили, як він, наче жива істота, несамовито стрибав крізь зарості папороті, через колоди, аж доки не розітнувся гучний тріск: він врізався в купу каміння, що лежала під папороттю, і розколовся навпіл. Налякані несподіваним результатом своєї дурної необачності, Стів та Комарик кинулися навтіки й зникли за гребенем.

— Втекли! — сказав я.

— Хай їм дідко! — промовив Джо. — Вони ж мало не вбили нас!

Проте ми були задоволені, що з нами трапилася така пригода.

— Ото вже буде що розповісти хлопцям у школі! — сказав я.

Коли ми нарешті дісталися до вершини і я простягся долі, м'язи в мене сіпалися, немов у щойно оббілованого кенгуру.

Джо трохи посидів коло мене, тримаючи в руках мої милиці, а тоді порушив мовчанку:

— Знаєш, я вже починаю турбуватися за отих качок.

Я підвівся, сперся на милиці, і ми почали спускатися з гори.

Батько дуже непокоївся, коли я повертаєсь додому геть виснажений після отих прогулілок по чагарнику. Одного разу він сказав:

— Не треба заходити так далеко, Алане. Адже ти можеш полювати у чагарнику поблизу хати.

— Так там же немає зайців, — відповів я.

— Це правда. — Він стояв, замислено дивлячись у землю, наче щось обмірковуючи. — Ну, а хіба ти неодмінно мусиш полювати?

— Ні. Але мені приємно полювати. Всі наші хлопці полюють. І я залюбки ходжу разом із Джо. Він зупиняється, коли я стомлююсь.

— Так, Джо — добрий хлопець, — зауважив батько.

— А то пусте, що я стомлююсь, ти не хвилюйся,— додав я, побачивши збентеження на його обличчі.

— Ні, не кажи так. Цю справу треба обміркувати. В усякому разі, не зважай ні на кого, якщо ти стомився, і лягай відпочивати. Навіть найкращий кінь потребує перепочинку, коли довго йде вгору.

Батько заощадив трохи грошей і почав читати об'яви про продаж старих речей в газеті «Ейдж». Одного дня він написав якогось листа і за кілька тижнів вирушив до Балунги. Звідти він привіз крісло для інвалідів.

Коли я повернувся з школи, крісло стояло посеред двору. Здивований, я зупинився, не спромігшись і на слово. Батько закричав мені із стайні:

— Воно твоє! Стрибай у сідло і скакай голопом!

Щоб зрушити крісло з місця, треба було докласти чималих зусиль, але іхати було неважко — досить було ритмічно працювати руками.

Я зіп'явся на сидіння і проїхався кругом двору, незграбно смикаючи за ручки. Проте незабаром я звик розслабляти м'язи після кожного ривка, і крісло стало рухатися плавно, наче велосипед.

Крісло дуже полегшило мені пересування; тепер я міг діставатися до річки Туралли. Вона протікала в трьох милях від нашої хати, і я бачив її лише під час пікніків недільної школи, або коли разом із батьком проїздив по мосту у бідці.

Джо часто ходив на річку ловити вугрів, і тепер я міг супроводжувати його. Ми прив'язували до сидіння наші бамбукові вудочки, для рівноваги клали в ногах порожній мішок з-під цукру, що в ньому мали привозити вилов, і виrushали в дорогу. Джо сидів спереду, роблячи руками короткі, рвучкі рухи, а я тримався за рукоятки зверху, витягуючи руки на всю довжину.

Рибалили ми суботніми вечорами і здебільшого виїздили з дому по обіді, а до Ями Мак-Коллума діставались перед заходом сонця. Ямою Мак-Коллума називали довгу темну заводь, глибоку та спокійну. Евкаліпти височіли на її берегах, простираючи над водою своє могутнє віття. Лісові пожежі обпалили сучкуваті, вигнуті стовбури, і подекуди на них видко було довгі, схожі на листя шрами в тих місцях, де тубільці зрізуvalи кору для своїх пірогів.

Ми з Джо вигадували всілякі історії про дерева із шрамами, пильно оглядали їх, шукаючи сліди від кам'яної сокири, якою кору віddіляли від стовбура. Деякі шрами були маленькі, з дитину заввишки, і ми знали, що ця кора йшла на виготовлення «куламонів» — мілких посудин, що в них тубільці вкладали спати немовлят або перевозили зібрани овочі.

Там було одне величезне дерево з покрученим корінням, яке обмивалося водою заводі. Тихими ночами, коли наші поплавці нерухомо стояли посеред місячної доріжки, на темній поверхні води біля наших ніг раптом з'являлися бліскучі брижі, потім вода наче роздавалася, і на якусь

мить з глибини виринав качкодзьоб. Він витріщав на нас колючі очі і, потім, вильнувши хвостом, зникав під водою і повертається до своєї нірки між підвідних коренів старого дерева.

Розташувавшись біля старого евкаліпта, ми розпалили багаття і закип'ятили чайник, в який мати заздалегідь насипала заварку й поклала цукор. Потім ми побачили, як над річкою пролітаєтъ зграї качок. Вони летіли прудко, завертаючи там, де завертала річка, і рвучко злітали вгору, помітивши нас.

— Тут качок без ліку, — зауважив Джо, проховуючи товстий бутерброд із м'ясом. — Непогано було б, якби я мав стільки пенсів, скільки тут качок між річкою й селом.

— То скільки б же їх було в тебе? — поцікавився я.

— Сто фунтів, щонайменше, — відказав Джо. Він завжди оперував круглими цифрами.

На думку Джо, сто фунтів стерлінгів були небияким багатством.

— Я навіть не знав би, де їх подіти, — вів він далі. — Із сотнею фунтів можна робити що завгодно.

Це була захоплююча тема.

— Можна було б купити найкращого поні, — зауважив я. — І збrouю, й сідло. Лишенько! Ось наприклад, тобі закортіло придбати книжку... Ти міг би тут-таки купити її й позичити кому завгодно, а коли б її навіть і не повернули, тобі було б байдужісінко.

— Чого там, її можна було б відірати, — за перечив Джо. — Алже я знав би, кому саме позичив.

— Може, й не знав би, — наполягав я. — Люди завше забувають, кому вони дають свої книжки.

Я жбурнув хлібні кришки у воду, і Джо сказав:

— Гляди мені — перелякаеш усіх вугрів. Вони страшенно нервові, і до того ж сьогодні дує східний вітер, а при східному вітрі вони не клюють.

Він підвівся, сунув палець у рота і, послинивши його, піддержал над головою у нерухому повітря.

— Таки справді східний. На східному боці пальцю холодніше.

Проте вугрі клювали краще, ніж передрікав Джо. Вийнявши разок з вистеленої травою бляшаної банки, де він зберігався, я закинув його у воду, і одразу відчув, що волосінь натяглась. Я смикнув за вудлице і витягнув на берег принаду разом з вугрем, що причепився до неї. Вугор почав борсатися в траві, потім, звиваючись, мов гадюка, поповз до води.

— Хапай його — загорлав я.

Джо схопив рибу і силоміць удержував її, поки я відкривав складаного ножа. Потім я перевіз вугру хребет, і ми сунули його в мішок з-під цукру, який поклали біля багаття.

— Та-ак, один є, — задоволено промовив Джо. — Східний вітер, певне, вщух. Це нам на руку. Мабуть, сьогодні вилов буде чималенький.

На одинадцяту годину ми спіймали вісім ву-

грів, та Джо не вгамовувався — він за всяку ціну хотів мати десять.

— Коли матимемо десять, зовсім іншої заспіваемо, — пояснив він. — Краще ж сказати: «Ми вчора впіймали десяток», ніж: «Ми впіймали вісім».

Ми вирішили залишитися до півночі. Місяць зійшов, і в його яскравому свіtlі легко було б знайти дорогу додому. Джо назбирав ще трохи хмизу для багаття. Було холодно, і ми змерзли в наших тоненських сорочках.

— Нема нічого кращого за добре вогнище, — сказав я, підкидаючи сухі евкаліптові гілки в огонь, аж доки язики його не знялися вище наших голів.

Джо жбурнув у вогонь оберемок хмизу і метнувся до вудочки, яка раптом засмикалася. Він викинув вугра на берег, той впав біля багаття і, виблискуючи чорносріблястою спинкою, попливав геть од жару.

Це був найбільший вугор з усіх, що ми впіймали, і я з азартом кинувся на нього. Він вислизнув у мене з рук і заковзав до річки. Я щосили потер долонями об землю і поповз слідом за ним; Джо залишив вудочку, і йому пощастило схопити вугра біля самої води. Той почав звиватися в його руках, замолотив по них головою і хвостом. І хоч як цупко Джо тримав його, риба якось примудрилася вислизнуту й упала на землю. Коли вугор заповзав у воду, Джо мало не схопив його знову, але за щось зачепився й по пояс потрапив у річку.

Джо рідко лаявся, але цього разу не стримався. І хоч він мав дуже кумедний вигляд, я не розсміявся. Він виловз на берег, став на рівні, і, розвівши руки, подивився на калюжу, що відразу утворилася навколо його ніг.

— Матиму доброго прочухана, — сказав він стурбовано. — Ото ще халепа. Штані треба неподмінно висушити.

— Скинь їх і повісь біля вогню, — порадив я. — Незчуєшся, як вони висохнуть. І як це ти впustив того вугра?

Джо обернувся й глянув на річку.

— Такого здоровезногого вугра я ще ніколи не бачив, — сказав він. — Я не міг обхопити його руками. І важкий же був, чортяка. Ти уявити собі не можеш.

Це була чудова нагода для створення історії, яку не можна перевірити, і ми з Джо не обмінули її.

— Мені здалося, що він важить тонну, — сказав я.

— Щонайменше, — погодився Джо.

— Як він бив хвостом! — вигукнув я. — Видірався, наче той удав.

— Коли він обкрутився навколо мої руки, то я злякався, що вже позбудуся її, — сказав Джо і похапцем почав скидати штані, немов у них залізла величезна мураха. — Треба ж їх висушити.

Я знайшов гілку з рогачкою на кінці і встроїв її в землю так, що розвилка опинилася майже над самим вогнем: на ній штані могли швидко висохнути.

Джо вийняв з кишені і поклав на землю обривок промоклої мотузки, мідну кругляшку, що правила колись за дверну ручку, і кілька мармурових кульок, а тоді почепив штани на рогачку, і, щоб зігрітися, заходився підстрибувати коло багаття.

Я закинув принаду у воду, не втрачаючи надії впіймати вугра, який втік, і коли нарешті відчув, що клюнуло, то сникнув вудочку з силою, якою вистачало б, щоб витягти з води принаймні сома.

Невеличкий вугор блиснув над моєю головою, описав разом з принадою дугу і брязнув об гілку, на якій висіли штани Джо. Штани впали у вогонь.

Джо метнувся до багаття, але зразу ж відсахнувся, бо вогняний язик обпалив йому лиць. Одною рукою він затулив обличчя, а другою спробував дотягти до штанів, далі, несамовито ляючись, кілька разів обіг довкола багаття, раптом зупинився і, вихопивши у мене з рук вудлице, почав тицяти ним у димучі штани, намагаючись підчепити їх і вихопити з полум'я. Підсунувши, нарешті, вудлице під штани, він з такою силою рвонув їх, що штани злетіли вогру, прокреслили вогняну райдугу на тлі нічного неба, а тоді, відокремились од вудлиця і з ширінням впали у річку, знявши стовп пари.

Коли вогонь погас, Джо аж почорнів на виду. Штани ще кілька секунд темніли на виблискуючій поверхні води; він стояв на березі, спершись руками на коліна, втупивши погляд у темну пляму, а багаття фарбувало у ніжнорожевий колір його голі сідниці. Та ось штани зникли у воді, і в нього вихопилося болісне: «О, господи!»

Минуло кілька хвилин, перш ніж Джо, збагнувши, нарешті, цілковиту безнадійність свого становища, оголосив, що ми маємо якнайшвидше вирушати додому. Вугри його анітрохи не обходили. Він був неабияк збентежений тим, що його можуть побачити без штанів.

— Адже ходити безштаньком заборонено законом,— серйозно пояснив він мені.— Якщо мене побачать у такому вигляді, я пропав. І незчуєшся, як припаяють строк. Старий Джонсон,— Джо говорив про місцевого гонщика-велосипедиста, який нещодавно з'їхав з глузду,— старий Джонсон подався до Мельбурна і пробіг через усе місто без штанів, так його засадили на хтозанскільки років. Рушаймо додому. Ото чортовиння, хоч би місяць не так світив.

Ми похапцем прив'язали вудочки до крісла, поклали мішок з вуграми на підпірку для ніг, Джо сів мені на коліна і, зберігаючи похмуре мовчання, ми рушили в дорогу.

Вантаж був чималесенький, і коли треба було іхати вгору, Джо доводилося злазити й підштовхувати крісло. Але горбів траплялося небагато, і я дедалі уповільнював хід.

Джо потерпав від холоду. Я енергійно працював руками, і мені було тепло; до того ж, Джо прикривав мене від стрічного вітру. Бідолаха ляскав себе по голих стегнах, щоб хоч якось зігрітись.

Раптом далеко попереду замиготіли ліхтарі

бідки, що йхала нам назустріч. Почулося цокання підків; кінь ішов риссю, і я сказав:

— Скидається на те, що це сірий старого О'Коннора.

— Авжеж, це він. Зупини-но! Хто зна, з ким він іде. Нехай я вийду. Сховаюся отам за деревами. Він подумає, що ти ідеш сам.

Я зупинив крісло край шляху, Джо перебіг через лужок і зник у темній гущавині дерев.

Коли вже було ясно видно свічки в ліхтарях бідки, її власник натягнув поводи, і кінь пішов ступою. Під'їхавши до мого крісла, їздець вигукнув: «Тпру-ру!», перехилився з сидіння і заглянув мені в обличчя.

— Здоров, Алане!

— Добривечір, містер О'Коннор!

Він намотав віжки на руку і поліз до кишені за люлькою.

— Куди це ти налагодився?

— Іздив рибалити.

— Отакої! — вигукнув він.— Оце маєте.— I, розтираючи тютюн між долонями, промирив: — Не візьму до тями, за якого біса отака дитина має їздити глухої ночі на цій клятій колісниці. Доїздишся до того, що тебе уб'ють. Ти слухай, що тобі кажутъ! — Він підвішив голос.— Тебе переїде якийсь п'яній гульвіса, ось побачиш!

Містер О'Коннор знову перехилився над крилом і плюнув на землю.

— Бий мене сила божа, якщо я розумію твоєго батька. Та й не тільки я. Отака покалічена дитина, як ти, мусить лежати вдома, у ліжку.— Він знизав плечима.— А втім, це не моя справа, хвала богові! Чи немає в тебе часом сірника?

Я зліз з крісла, відчепив прив'язані до спинки милиці і подав йому коробку. Запаливши сірника, він підніс його до люльки і заходився щосили всмоктувати повітря. В люльці щось забулькотіло, вогник то здіймався, то опускався над чубуком.

— Так,— проказав він.— У кожного свій клопіт. От у мене, до прикладу, ревматизм — так крутить у плечі, що аж за серце бере. У кожного свій клопіт...— Він почав розмотувати віжки і раптом запитав: — Як справи у твого батька?

— Непогані,— відповів я.— Він зараз об'їздить п'ять коней пані Каррузерс.

— А, в цієї! — зневажливо фирмнув містер О'Коннор.— Хай їй...— I додав: — Поспитай-но в батька, чи не взявся б він за мою трохолітку. Я привчив її до повідка. Спокійної вдачі, моя янгнятко... Скільки батько бере?

— Тридцять шилінгів.

— Це забагато,— твердо промовив містер О'Коннор.— Я дам йому гінею — і це буде красна ціна. Вона ж слухняна, моя дитина. То поспітай у батька.

— Гаразд,— пообіцяв я.

Він сникнув за віжки і пробурмотів:

— Побий мене грім, коли я знаю, навіщо отакому маляті, як ти, вештатись поночі. Н-но, годі спати!

Кінь мотнув головою і зрушив з місця.

— Бувай.

— До побачення, містер О'Коннор.

Коли він поїхав, Джо вигулькнув з-за дерев і підігі до крісла.

— Я зовсім закляк,— сердито буркнув він.— Якщо зігнуті ноги, то вони напевне зламаються. Про що це він так довго розводився? Поїхали, мерштій.

Він знову зіп'явся мені на коліна, і ми рушили далі. Джо тремтів наче в лихоманці і час від часу згадував занапашені штані.

— Мати дасть мені духу. У мене лишилася тільки одна пара, і та з діркою ззаду.

Я чимдуж працював руками, притиснувшись лобом до спини Джо. Крісло підплігувало на вибоїстій дорозі, довжелезні вудки клацали одна об одну, вугрі перекочувалися з боку на бік у мішку під нашими ногами.

— Добре хоч,— промовив Джо, щоб хоч якось заспокоїти себе,— що я повиймав усе з кишені, перш ніж штані згоріли.

Одного разу бродяга, який присів перепочити біля наших воріт, розповів мені, що знов одного чоловіка, який втратив обидві ноги і, незважаючи на це, вмів плавати, наче риба. Я часто згадував про цього безногого плавця, хоч ніколи не бачив, як люди плавають, і не мав ані найменшої уяви про те, як треба рухати руками, щоб триматися на поверхні.

В мене була велика оправлена в палітурки підшивка дитячого журналу, що називався «Чамс»¹. В одному з номерів було вміщено три малюнки, що зображували вусатого чоловіка в смугастому купальному костюмі. На першому малюнку він стояв обличчям до читача, піднявши руки над головою; на другому тримав розведені руки на рівні плечей; на останньому його руки були опущені. Стрілки, що йшли дугою від рук до колін, вказували на те, що чоловік рухав руками вниз, і цей стиль називався «брас».

В статті зазначалося, що стилем брас плавають жаби. Я зловив кількох жаб і посадив їх у цебро з водою. Вони поринали на дно, робили під водою коло, потім здіймалися на поверхню, висовували носа і завмирали, розчепіривши лапки. Ці спостереження мало чого дали мені, але я твердо вирішив навчитися плавати і літніми вечорами почав їздити на своєму кріслі до озера, що знаходилося в трьох милях від нашого будинку.

Озеро лежало в улоговині між стрімкими, високими берегами, що піднімалися терасами на двісті чи триста ярдів над водою. Ці тераси, певне, збігали вниз і під водою, бо за кілька ярдів від берега дно несподівано різко обривалось. Над цим проваллям плавали водорості, а вода була холодна й нерухома.

Жоден хлопець у школі не вмів плавати — та й ніхто з чоловіків, яких я знову у Тураллі. В окрузі не було вигідних місць для купання, і лише надто задушливими вечорами, коли спека ставала нестерпною, чоловіки насліювалися

ходити до озера, яке мало славу небезпечної місця. Дітлахам забороняли навіть наближатися до нього.

Проте час від часу зграйки хлопчаків, незважаючи на батьківські застереження, приходили на озеро і хлюпалися у воді попід берегом, намагаючись навчитися плавати. Якщо при цьому були присутні дорослі, вони не зводили з мене очей і не дозволяли мені наблизатися до «ям». Вони на руках переносили мене з берега на мілководдя і з тривогою спостерігали, як я перевозаю навколоішках через смугу каміння й болота, що відділяла берег від води.

— Давай-но я перенесу тебе,— казали вони.

Я був у центрі уваги всіх дорослих. Коли ж їх не було, то мої товариші просто не помічали, що я повзу, в той час як вони ходять. Коли зчіялася бійка, вони оббрізкували мене водою, шпурлялися багном або кидалися на мене і колошматили мокрими кулаками.

Під час таких бійок я являв собою чудову мішень, бо неспроможний був ні ухилитися від грудок болота, ані переслідувати тих, що нападали на мене. Звичайно, я міг би не брати участі у цих розвагах; я міг би вигукнути «здається!» і підняти руки вгору. Та варто було хоч один-единий раз вчинити так, і годі було б думати про те, щоб залишатися рівноправним членом хлоп'ячого товариства. Я мусив би задовольнятися роллю спостерігача, до мене ставилися б так, як ставляться до дівчат.

Звичайно, я ніколи не обмірковував заздалегідь свою поведінку, і навіть гадки не мав, що за нею криється бажання утвердити своє рівноправ'я серед хлопців. Мені важко було б визнати мотиви, що керували мною, або якось пояснити їх. Та ось, наприклад, коли якийсь хлопчик заходився бувало бомбардувати мене багном, я пізом насувався на нього, не звертаючи уваги на зливу груддя, і ліз уперед, аж доки нерви супротивника не витримували, і він кидається наутіки.

Так само діяв я і тоді, коли ми билися кийками. Я врізався в гущу бійки, ліз під удари, бо лише в такий спосіб міг викликати повагу товаришів.

Діти надзвичайно високо цінували вміння плавати. Здебільшого хлопці твердили, що вже опанували це важке мистецтво, коли навчалися лягти на воду обличчям донизу і пересуватися, упираючись руками об дно. Але я хотів навчитися плавати по-справжньому, на глибині, а що діти рідко відвідували озеро, то й почав їздити туди сам.

Залишивши крісло нагорі під купкою акацій, я сповзав униз по зарослих травою терасах, доки не досягав берега. Там я скидав одежду, пізом діставався через мул та каміння до піщаної мілини, влазив у воду і сідав так, що вона сягала мені до плечей.

У статті в «Чамс» нічого не говорилося про те, як згинати й випрямляти руки, щоб подолати опір води. Судячи з малюнків, я уявляв собі, що треба просто рухати руками вверх і вниз, не згинаячи їх.

¹ Чамс — приятелі (англ.)

Нарешті я навчився триматися на поверхні, чимдуж ляпаючи руками по воді, але просувався вперед не міг. І лише наступного року, після того, як мене проінструктував інший бурлака, я опанував правильні рухи.

По тому справа пішла значно краще, і одного дня я відчув, що можу плисти куди мені забажеться. Тоді я вирішив перевірити себе над «ямами».

Було це теплого літнього вечора, і блакить озера нічим не відрізнялася від небесної. Я сидів голяка на березі, споглядаючи, як чорні лебеді гойдаються вдалині на маленьких хвильках, і сперечався з іншим хлопцем, який вимагав, щоб я йшов додому.

— Ти проплив без зупинки сто ярдів попід берегом,— твердив він.— Жоден хлопець у школі не спромігся б на це.

Але я не слухав його слів, поки він не сказав:

— Подивись, як тут самотньо.

Самотність лякала мене. Ні деревця, ані кущика не росло понад берегами озера. Воно лежало під небом голе, оповите непорушною мовчанкою. Часом лунало ячання лебедя, але то був сумний крик, що тільки підкреслював довколишню відлюдність.

Згодом я заповз у воду і рушив уперед. Мої ноги торкалися дна, а руками я розгрібав воду, як при плаванні. Так я досягнув краю підводної тераси, за яким вода була вже темносиньою й холодною. Повільно розводячи руками, я глянув униз, у прозору воду, і побачив довгі бліді стеблини водоростей; вони хилиталися, мов гандюки, тягнувшись догори з крутого схилу підводної тераси.

Потім я поглянув угору, на небо, що розпростерлося над мною, немов величезний купол, поверхня якого — блакитна вода. Я був один однією в цілом світі, і мені було страшно.

Я трохи зачекав, а тоді набрав у груди повітря і відштовхнувся від краю провалля. Холодні шупальці водоростей сковзнули по моїх ногах, що звисали донизу, далі залишилися позаду, і я опинився над бездонною глибиною.

Мені хотілося повернути назад, але я плив далі й далі, поволі, ритмічно розводячи руками і без упину повторюючи про себе: «Ну, не бійся; ну, не бійся; ну, не бійся...»

Нарешті я обережно завернув і побачив берег; від видався мені таким далеким, що на мить мене охопив розпач, і я заляскав руками по воді, але внутрішній голос заспокоїв мене, до мене повернулося самовладання, і я знову поплив повільно.

На берег я виповз, наче дослідник, що повертається додому після тривалої подорожі, сповненої небезпеки та зліднів. Озеро і довколишні береги вже не були відлюдним місцем, де панує страх; ні, це був затишний куточок, вкритий м'якою травичкою і залитий радісним сонячним світлом. Одягаючись, я наспінчував веселої пісеньки.

Я таки навчився плавати!

7

оловіки здебільшого розмовляли зі мною поблажливим тоном — як звичайно розмовляють з дітьми. Көли нас слухали інші дорослі, мої співбесідники не минали нагоди зняти мене на глум не тому, що хотіли образити мене, а через те, що ім кортіло пограти наївною довірливістю.

— Ну як, Алане, чи їздив ти останнім часом на оленях? — запитували вони, і я цілком серйозно ставився до цього запитання, не розуміючи, що вони глузують із мене.

— Ні,— відповідав я.— Але незабаром їздитиму.

Мій співрозмовник вважав мої слова дуже кумедними, і обводив поглядом своїх приятелів, наче запрошуєчи їх посміятися разом з ним.

— Чуеш? Наступного тижня він їздитиме на оленях.

Деякі з дорослих розмовляли зі мною різко і до того ж неохоче, бо вважали дітей нездатними підтримувати змістовну бесіду. Опинившись поміж таких людей, я одразу ніяковів і замикався в собі.

В той же час я переконався, що бродяги і лісоруби — люди самотні — часто самі ніяківілі і не знали, як поводити себе, коли до них зверталася дитина, проте, відчувиши в маленькому співбесідникові щиру дружелюбність, завжди залюбки підтримували розмову.

Я знав одного такого лісоруба. Це був старий Пітер Мак-Леод, який кіньми привозив до Туралли колоди з ділянки, розташованої в лісі, за сорок миль від нашого містечка. Щотижня він приїздив з лісу на своєму навантаженому возі, проводив неділю з дружиною, а тоді вирушав назад, ведучи корінника за вуздечку або стоячи на весь згіст на возі і висвистуючи якунебудь шотландську пісеньку.

Коли я голосно вітав його: «Добриден, містер Мак-Леод», він зупинявся і заходив зі мною в розмову, як з дорослим.

— Наче береться на дощ,— казав він, і я стверджував це.

— А який ліс отам, куди ви їздите, містер Мак-Леод? — спитав я його одного разу.

— Густий, як шерсть на собаці,— відповів він і додав, немов розмовляючи з самим собою: — Ох, і густий же, хай йому біс!

Він був високий на згіст, мав чорну, як смола, бороду і дуже довгі ноги. Батько казав жартома, що старий Пітер схожий на складаний метр, але він любив довготелесого лісоруба, хвалив його за чесність і говорив, що той вміє битися, як тигр.

— Коли Пітер у формі, то ніхто в окрузі не переможе його,— казав батько.— Після кількох кухлів пива він кого завгодно поб'є. У старого Мак-Леода лагідна вдача, але він твердий горішок, і якщо вже він вдарить когось, той одразу летить з копит.

Пітер не ходив до церкви двадцять років, а потім, за висловом батька, «пішов голосувати проти пресвітеріанців за методистів».

Якось в Турагаллу завітали методистські місіонери, і Пітер, після тижневого запою, вирішив навернутися в іхню віру. Проте він чкурнув од місіонерів, мов зляканій кінь, коли почув, що йому не можна буде ні пити, ні курити.

— Я сорок років у славу господню пив і курив,— сказав він батькові,— і далі буду — у славу господню.

— На цьому, певне, і скінчилися його взаємини з господом богом,— казав мені батько.— Не думаю, щоб Пітер часто згадував про нього, везучи лісом свої колоди.

Слухаючи Пітера, я уявляв собі ліс якимось казковим місцем, де кенгуру мирно стрибають поміж дерев, а ночами цокотять опосуми. Незайманий ліс — як мені хотілося побувати там! Пітер так і називав його «незайманим» — бо дерев в ньому ніколи раніше не знали сокири.

— Хотів би я бути на вашому місці,— сказав я йому.

Стояв вересень, школу було закрито на тижневі канікули. Я під'їхав слідом за возом Пітера до поїлки — подивитись, як п'ють воду п'ятеро його коней. Він підносив воду у відрі тим, що були запряжені у воза, а я сидів у кріслі і спостерігав за ним.

— Чому? — спитав він.

— Я б тоді побачив незайманий ліс.

— Страйвай,— крикнув Пітер кобилі, що нетерпляче лізла мордою у відро, яке він піdnis до неї. Кобила гучно заходилася втягувати в себе воду.

— А я можу взяти тебе з собою. Мені не завадить добрий помічник.

— То візьмете? — спитав я, неспроможний приховати свого збудження.

— Авжеж. Ти тільки спитайся в свого старого, чи він тебе відпустить.

— А коли ви йдете?

— Завтра о п'ятій ранку вийду з подвір'я. Прихόдь о п'ятій, я візьму тебе.

— Добре, містер Мак-Леод,— сказав я.— Дякую, містер Мак-Леод. Я буду у вас рівно о п'ятій.

Коли я сказав батькам, що містер Мак-Леод згодний взяти мене з собою до лісу, на обличчі в тата відбилося здивування, а мати спіткала:

— Чи ти певний, що він не пожартував із тобою, Алане?

— Ні, не пожартував,— збуджено відповів я.— Він хоче, щоб я допомагав йому. Ми з ним стари друзі. Він сам мені це казав. Ти, каже, тільки спитайся в тата, чи він тебе одпустить.

— А де ви зустрінетесь? — спитав батько.

— Каже, щоб я був у нього на подвір'ї о п'ятій, якщо ти відпустиш.

Мати запітально глянула на батька, і він відповів на її погляд:

— Так, розумію, але це піде йому на користь.

— Мене не лякає подорож,— сказала мати. Але ж він там побачить, як вони пиячать, і наслухається лайки. Хіба ти не знаєш, які звичаї у тих лісовиків.

— Авжеж, там будуть і горілка, і лайка,— погодився батько.— Цього вже ніяк не обмину-

ти. Але шкоди це йому не завдасть. Тільки та дитина, що не бачила, як люди пиячать, стає п'яничкою, коли виростає. Так само і з лайкою — якщо хлоп'я не чує її в дитинстві, то, ставши дорослим, лається, мов візник.

— Мати подивилася на мене й усміхнулася.

— Отже, ти поїдеш від нас, залиши нас самих? — спітала вона.

— Так це ж тільки на тиждень,— сказав я, почиваючи себе винуватим.— А коли повернуся, то розповім про все, що там було.

— А чи говорив містер Мак-Леод що-небудь за харчі? — спітала мати.

— Ні.

— А що у нас є вдома? — звернувся батько до матері.

— Та трохи копченого м'яса на вечерю.

— Кидай його в торбу, та ще дай дві буханки хліба на дорогу. Цього вистачить. Чай у Пітера буде.

— Я повинен вийхати з хати о четвертій,— сказав я.— Щоб часом не спізнились.

— Я тебе збуджу,— пообіцяла мати.

— Допомагай Пітеру в усьому,— напутував мене батько.— Покажи йому, що в тебе добра порода. Розпалюй багаття, поки він годуватиме коней. Та й взагалі ти багато в чому можеш стати йому в пригоді.

— Я працюватиму,— сказав я,— даю слово.

Матері не довелося будити мене. Я почув, як рипнула мостина, коли вона вийшла із своєї спальні, схопився з ліжка і запалив свічку. Було темно й холодно, і мене огорнув якийсь незрозумілий неспокій.

Коли я увійшов до кухні, мати вже розпалаювалася у грубці вогонь і готовала для мене сніданок.

Я поспішив до кімнати Мері, розбудив її і попросив:

— Ти ж не забувай годувати птахів, чуєш, Мері? Пата випускай з клітки щодня о п'ятій. Опосуму я заготовив досить свіжого листя, але на додачу йому треба давати трохи хліба. І обом помінням сьогодні воду, бо я забув. А папузі підкинь будяків — він їх любить. Будяки ростуть у нас за стайню.

— Гаразд,— сонливо сказала вона.— Котра зараз година?

— За чверть четверта.

— Ой леле! — вигукнула сестра.

Мати підсмажила яєчню, і я заходився похапцем сніданки.

— Та не квася ти так, Алане,— сказала мати.— Ще маєш час. Ти добре вмився?

— Так.

— А за вухами помив?

— Ато ж, і шию теж.

— Я наготовила тобі торбинку. Не забувай щодня чистити зуби сіллю. Щіточка в торбі. І твої сірі штані там. Черевики в тебе чисті?

— Здається, чисті.

Мати нахилилася й поглянула на них.

— Ні, вони брудні. Скинь-но, я їх начишу. Потім вона вийшла слідом за мною, несучи дві торби з-під цукру. Ми наблизились до по-

вітки, де стояло мое крісло, мати запалила сірника, я поклав торби на підпірку для ніг, прив'язав до спини милиці.

Темрява дихала холодом, від старого евкаліпта долинав свист трясогузки. Я ще ніколи не вставав так рано і тепер із хвилюванням прислухався до ранкової тиші, ще не порушеної людським гомоном.

— Ще ж усі на світі сплять, правда? — спітав я.

— Так, ти прокинувся найперший, — відповіла мати. — Тож поводь себе добре, обіцяєш?

— Обіцяю, — відповів я.

Вона відчинила ворота, і я вилетів з подвір'я, щосили працюючи руками.

— Не поспішай так! — долинув із пітьми мамин голос.

Під деревами темрява здавалася щільною, немов стіна, і я трохи сповільнив швидкість. Крони дерев бовваніли на тлі неба, я знову форму кожного з них. Я знову, де на дорозі були вибоїни і де краще було з'їхати зі шляху, щоб обминути небезпечні місця.

Приємно було опинитися на самоті, відчувати, що ти вільний і можеш робити, що тобі заманеться. Коло мене не було дорослих. Я міг діяти на власний розсуд. Я волів би, щоб шлях до хати Пітера Мак-Леода був якнайдовший, але разом з тим мені хотілося швидше дістатися туди.

Звернувшись з путівця на битий шлях, я поїхав хутчіш; коли я нарешті опинився коло воріт Мак-Леода, в мене руки немов задерев'яніли.

Ідучи подвір'ям, я чув, як коні стукають підковами об кам'яну підлогу стайні. Хоч у темряві я не бачив ні Пітера, ані коней, звуки, що долинали від стайні, відтворювали в моїй уяві кожний їхній рух. Зброя дзенькала в такт нетерплячим ударам копит, коні шумно пирхали, видуваючи з ніздрів полову, ось грюкнули двері стайні — це кінь мимохідь зачепив їх боком, виходячи на подвір'я. Пітер голосно нокав, гавкав собака, і сполохані півні завели в курнику передранкової пісні.

Пітер саме надягав на коней хомути, коли я під'їхав до стайні. Було ще поночі, і він не зразу відізнав мене — випустив з руки зброя і, ступивши два кроки, здивовано витрішився на мене.

— Це ти, Алане? Господи! Чого це ти!.. Невже таки справді хочеш їхати зі мною?

— Адже ви сказали... — невпевнено почав я, раптом злякавшись, що неправильно зрозумів його напередодні і що він і на думці не має брати мене з собою.

— Авжеж, сказав. Я вже давно чекаю на тебе.

— Ще ж немає п'ятирічної.

— І справді, немає, — пробурмотів він замислено. — А твій старий дозволив тобі?

— Дозволив, — запевнив я його. — І мати дозволила. Ось, у мене і харчі є, — показав я на торбу.

Пітер раптом посміхнувся — в бороді блиснули зуби — і сказав уже іншим тоном:

— Побачимо сьогодні ввечері, що там у тебе

є. Давай, завозь свою коляску в повітку. Ми мусимо вирушити о п'ятій. — Вираз його обличчя знову став серйозним. — А чи ти не брешеш часом, що твій старий одпустив тебе?

— Ні, він хоче, щоб я поїхав.

— Ну, гаразд, — сказав Пітер і одвернувся до коней.

— Я поставив крісло в повітку і з двома торбинками в руках, — немов селянин у порту перед посадкою на корабель, — став стежити за лаштуванням Пітера.

Віз був великий, важкий, з широкими залізними ободами на колесах і гальмами з твердого дерева. Від сонця й дощу дерево побіліло й розсохлося. Бортів на возі не було, лише по кутках стирчали важкі залізні стержні з кільцями на кінцях. Настил було зроблено з товстих, погано припасованих дощок, що гучно торхтіли на вибоїстому шляху. Віз мав дві пари голобель — по парі на корінника.

Запрягаючи коней, Пітер кричав: «Стій!» «Ану, відійди!» «Тпру-у!» — щоразу, коли кінь переступав з ноги на ногу чи не слухався його руки.

Трійка передніх коней стояли впритул один до одного, чекаючи, доки він пристебне іхні посторонки. Вони були меншими, ніж корінники, слабшої породи.

Кінець кінцем Пітер запряг коней, жбурнув на воза кілька торбин та мішків з січкою, зазирнув у ящик з провізією — перевірити, чи не забув чого, обернувся до мене і сказав:

— Готово! Стрибай сюди. Давай мені свої торби.

Я дошкутильгав до передка воза і, тримаючись одною рукою за голоблю, другою закинув на нього милиці.

— Допомогти тобі? — спітав Пітер, нерішуче наближаючись до мене.

— Ні, дякую, містер Мак-Леод. Я сам.

Він підійшов до передніх коней і зупинився в чеканні. Я підтягнувся на руках, сперся коліном здоровової ноги на голоблю, тоді скопився за круп корінника, знову підтягнувся і сів на нього. Спина в коня була тепла й пружна, неглибока западина хребта поділяла її на два могутні клубки м'язів. З крупом корінника я ривком перемахнув на воза й сів на ящик з провізією.

— Все гаразд! — крикнув я Пітеру.

Той підібрав віжки, виліз на воза і сів поруч мене, зауваживши:

— Мало хто міг би видряпатись на воза так, як ти. — Потім, натягнувши віжки, спітав: — Може, краще сядеш на мішок з січкою?

— Ні, тут мені більше подобається.

— Но-о, Принц! — вигукнув Пітер. — Но-о, Нагет!

Упряжка рушила вперед, подзенькуючи посторонками, порипуючи зброєю. Віз хитнувся і з гуртком покотився слідом. Небо на сході почало ледь помітні світлішати.

— Люблю вирушати вдосвіта, — сказав Пітер. — Потім цілий день маєш снагу до роботи. — Він голосно позіхнув і рвучко обернувся до ме-

не: — То ти ж не їдеш без дозволу? Твій старий таки справді відпустив тебе?

— Так.

Пітер похмуро зирнув на шлях.

— Не розумію я твого батька.

туп,— відкрита ділянка, на якій, наче руно па вівці, обстрижено всі дерева.

Вище від табору, над яким здіймається тонка вузенька смужка блакитної юги, схил простягався аж до обрію, де вибліскували на сонці верхівки дерев.. Дорога йшла край склону і виходила до поруби, де в безладді лежали повалені дерева.

Посеред галявини стояли два намети, а перед ними палало вогнище. Закіптявілі казанки висіли на триніжку над багаттям; і четверо чоловіків наблизились до нього знизу, де вони обтесували повалене дерево. Упряжка волів спочивала, стоячи коло купи обтесаних стовпів, а їх погонич полуднував, сидячи на ящику з-під цукру біля фургона.

Пітер вже розповів мені про мешканців табору. Йому подобався Тед Уілсон, сутулій чоловік із прокуреними вусами кольору соломи і веселими голубими очима в сітці зморшок. Він збудував собі хатину з обаполів десь за півмилі від табору і жив там з дружиною і трьома дітьми.

Щодо м-с Уілсон думка Пітера роздвоювалась. Він вважав її чудовою куховаркою, однак не схвалював того, що вона полюбляє «голосити над померлими».

— До того ж, вона не може спокійно дивитися на кров,— казав він.

Справа в тому, що якось на подушці м-с Уілсон після того, як її вночі покусав москіт, залишилася плямка крові з дві квасолини завбільшки.

— Вона зняла такий лемент,— пригадував

Наш невеличкий фургон, запряжений чотирма шкапами, поволі посувався попід деревами, часом натрапляючи на довгі покрученні корчі, що стирчали з-під землі на поворотах дороги. Майже не чути було подзвонювання ланцюжків на упряжі і м'якого, приглушеного тупоту копит по пружній землі — вони не сягали далі найближчого дерева. Навіть фургон почав якось жалібно скрипіти, і Пітер не говорив ні слова.

Там, де поміж кущів росли буки, дорога спускалася до неглибоких прозорих ручай, що, вибліскуючи, струміли по гладеньких, наче яєчко, камінцях.

На відкритих галявинах, де ріденька трава ледь покривала землю, табунці кенгуру стежили за нами, роздимаючи ніздрі, і вдихаючи людський запах, перш ніж, не кваплячись, податись геть.

— Я полював на них, але це однаково, що стріляти в коней — відчуваєш саму лише прикість,— сказав Пітер і, запаливши люльку, додав м'яко: — Я не кажу, що це погано, але ж є багато речей, про які не скажеш, що вони погані, проте й не назвеш їх гарними.

Тієї ночі ми заночували на березі вузенької річки. Я влаштувався під евкаліптом і, лежачи на соломі, дивився крізь гілля на зоряне небо. Повітря було вологе, свіже від подиху папороті та моху, і дзвоник на Кейт лунав гучніше. Іноді він дзвенів з несподіваною силою, коли Кейт підіймалася на берег, і ставав ледве чутним, коли вона спускалася до річки напитися, однак ні на мить не замовкав.

— Сьогодні дістанемось до табору,— сказав мені Пітер вранці.— Маю бути там опівдні. Хочу сьогодні навантажитись.

Табір лісорубів розташувався на склоні гори. Ми побачили його, коли звернули за її ус-

Пітер,— що можна було подумати, ніби в хаті зарізали вівцю.

Тед Уілсон працював разом з трьома іншими лісорубами в таборі на схилі гори. Один з них — Стюарт Прескотт, двадцятидворічний кучерявий парубійко, виходячи з табору, завжди взував туноносі юхтові чоботи. Він одягав також волохатий жилет з круглими червоними гудзиками, схожими на іграшкові мармуріві кульки, і гуною співав «Не дайте продати портрета матусі». Стюарт акомпанував собі на концертіно, і Пітер мав його за неабиякого співака, хоч і вважав «страшеним йолопом у всьому, що стосується коней». Люди прозвали Стюарта Прескотта «принцем» через його крикливи одяг, і поступово всі так звикли до цього прізвиська, що інакше його і не називали, як Принц Прескотт.

Артур Робінс, погонич волів, був з Квінсленду. Коли Пітер спитав у нього, чому він поїхав з цього штату, Артур пояснив: «Моя стара живе там». Таке пояснення цілком задовольнило Пітера, і він запитав, що являє собою Квінсленд. «Це справжнісінське пекло,— відповів Артур,— проте я залюбки повернувся б назад».

Це був маленький чоловічок з жорсткими штанистими вусами, над якими стирчав великий червоний рябий одвіслий ніс. Батько, який зінав Артура, сказав мені якось, що цей ніс, мабуть, першим потрапив у рушник повитухи, коли Артур з'явився на світ.

Артурові було байдужісінко до того, що б там не казали про нього, та він страшенно ображався, якщо комусь спадalo на думку гудити його волів. Одного разу він намагався пояснити туральському шинкареві, чому він побився з товаришем: «Я терпів, поки він ображав мене, та в мене миттю увірвався терпець, тільки-но він почав глузувати з волів».

Це був моторний, меткий чоловічок, який, здавалось, вбачав полегшення в словах: «Таке вже тяжке життя наше». Він промовляв ці слова, підводячись після сніданку й беручись за роботу або збираючись додому після вечірки. Це була не скарга. В цих словах начебто виливалася страшена втома, що накопичувалася в ньому роками його нелегкого трудового життя.

Коли Пітер під'їхав до наметів, чоловіки вже наливали в свої кварти чорний чай з казанка.

Я не віліз з фургона разом з Пітером, бо шукав свою кварти. Коли ж я наблизився до лісорубів, усі здивовано вступилися в мене.

І раптом, вперше в житті, я забагнув, що між нами існує різниця. Мене спантеличило це несподіване відкриття. Спочатку я відчув збентеження, але потім мене охопив гнів, і я рішуче ступив до них.

— Кого це ти привіз? — спитав Тед, підводячись з місця і з цікавістю стежачи за мною.

— Це Алан Маршалл,— повідомив Пітер.— Ми з ним товаришуємо. Ходи сюди, Алане. Хлопці пригостять нас чимсь смачненьким.

— Добриден, Алане,— мовив Принц Прескотт, впізнаючи мене.

Він повернувся до присутніх, бажаючи якнай-

швидше пояснити їм, чому я ходжу на милицях.

— Це той хлопець, якого розбив дитячий параліч. Його зовсім скрутило. Казали, що він ніколи вже не ходитиме.

Пітер люто обернувся до нього:

— І хто тебе тягне за язика? — сказав він.

Цей вибух гніву здивував Принца. Інші лісоруби теж стривожено глянули на Пітера.

— А що я такого сказав? — запитав Принц, звертаючись до товаришів.

Пітер промимрив щось собі під ніс, узяв мою кварти і налив мені чаю.

— Нічого поганого,— мовив він,— але не кажи цього більше.

— Значить, у тебе крива нога? — запитав Тед Уілсон, щоб розвіяти гнітюче враження.— Вийшла з ладу щітка, наче в коня, га? — Він посміхнувся до мене, і разом з ним посміхнулися й інші.

— Затямте собі,— переконано заявив Пітер, вигростиавши і тримаючи в руці мою кварти,— коли б ваші чоботи мали такі ж міцні підошви, як у цього хлопця вдача, ім зносу не було б.

Будинок Теда Уілсона стояв за півмілі від шляху. Вийджаючи, Пітер ніколи не забував прихопити з собою ящик пива, і лісоруби вже звикли збиратися в домі Теда Уілсона того вечора, коли Пітер навантажував свій фургон, пити пиво, розповідати цікаві історії і співати пісень.

Артур в такі вечори зупинявся поблизу, і двоє пильщиків, що готували шпалі, брати Фергусони, приходили сюди з свого табору вихилити кухоль пива та логомоніти. Принц Прескотт та два лісоруби були тут частими гостями, а цього вечора Принц захопив із собою концертіно і одягнув волохатий жилет.

Тед приїхав з табору на фургоні разом з Пітером і зі мною. Коли треба було сідати, Пітер покликав мене, а тоді повернувся до Теда і трьох інших лісорубів, що стояли поруч нього, і, затуляючи рукою рот, стиха мовив: «Дивіться, що зараз буде! Гляньте на нього! Це не хлопець, а диво якесь! Нізащо не хоче, щоб йому допомогли!» І, опустивши руку, кинув мені удавано байдуже: «Залазь-но!»

Досі я з острахом позирав на високо навантажений фургон, але тепер уже мусив будь-що виправдати свою репутацію і впевнено ступив уперед. Я віліз на жупан Кейт, як і першого разу, проте зараз треба було видиратися дуже високо, і я зінав, що мені доведеться стати на ноги, щоб мати змогу відшукати якийсь опір і підтягтися вгору. Я вхопився рукою за одну з колод і з зусиллям випростався, твердо спираючись здорою ногою на круп коня. Звідси я вже без особливих перешкод відряпався нагору.

— А не я вам казав, га? — вигукнув Пітер, розпліваючись у задоволеній посмішці.— Бачили?— Він ляскнув пальцями:— Він анітрішечки не зважає на милиці.

Пітер і Тед сиділи на передку, звісивши з колод ноги. Дорога до Тедового дому була вузька, і гілля дерев згиналося, наче лук, чіпляючись за Теда чи Пітера, ніби тягнувшись за ними вперед. Розпрямляючись, гілля з силою шмагало мене, бо я силів позаду. Я ліг горілиць і, з приємністю відчуваючи погойдування фургона і його працьовите поскрипування, спостерігав, як гілки із свистом сікли повітря. Незабаром коні зупинилися, і я збагнув, що ми приїхали до Тедового дому.

Коли я зайшов до хати, жінка, що поралася біля плити, обернулася, щоб глянути на мене; в неї був такий вираз обличчя, ніби вона невідомо чому страшенно зрадила. Вона була товста і привітна з виду; хутко витерши м'які волосини руки об засипаний борошном чорний фартух, жінка ступила мені назустріч.

— Ой, сердешне дитя! — вигукнула вона. — Це ж, певно, отої каліка з Туралли! Сідай-но, бідо-лашне!

Вона озирнулась, притиснувши палець до повних губ, ніби вагаючись, куди мене всадовити.

— Сідай онде на стільця. Стривай, зараз я принесу подушку для твоєї бідної спинки.

Вона взяла мене за руку вище ліктя, щоб підвести до крісла, і так міцно стиснула її, що я мало не впustив милицию. Я похитнувся, а вона зойкнувши, вчепилася в мене обома руками, поглядаючи на стілець і наче міряючи відстань поміж мною і можливим порятунком. Я ледве доскандивав до стільця, перенісши всю вагу тіла на милицию, якої вона не торкалася, а вона тимчасом тримала мою руку високо в повітрі. Я опустився на стілець збентежений і зніякований. Краще б я залишився на подвір'ї серед чоловіків, де ніхто не звертав уваги на мої милици.

М-с Уілсон одступила від крісла і позирала на мене, наче на шойно обскубану птицю.

— Отак! — промовила вона з задоволенням. — Ну, тепер почуваєш себе краще?

Я промимрив «так», радіючи, що звільнився з її чіпких рук і втупився очима в двері; звідки мали з'явитися Пітер і Тед.

М-с Уілсон почала розпитувати мене про мою «жахливу хворобу». Вона воліла знати, чи болить у мене нога, чи ние спина і чи натирає мене мати маслом гоанна.

— Воно просочується навіть крізь стінки пляшки, — зауважила вона.

На її думку, в моєму організмі, певне, був надмір кислоти, і мені слід було б завжди носити з собою в кишенні картоплину.

— Коли вона всихає, то висмоктує з тебе кислоту, — пояснила м-с Уілсон.

Вона сказала, щоб я не турбувався, якщо почує себе дуже занесиленим, бо в Теда є бідка. Далі взяла каструллю з вареною бараниною, що стояла на двох залізних прутах, покладених по-перек вогнища, понюхала м'ясо і поскаржилася, що в лісі дуже важко зберегти його свіжим.

М-с Уілсон припала мені до вподоби після того, як забула про мої милици і заходилася перевічувати свої хвороби. Балакаючи зі мною, во-

на поралася по хазяйству, переклада паруючу баранину на велике блюдо на столі і розтерла на пюре картоплю, яку вийняла з іншої каструлі. Потім, поволі випроставшись, наче в неї боліла脊ина, вона сказала мені таємниче, немов звіряючи секрет, що не доживе до старості.

Я зацікавився і запитав її чому, і вона досить туманно натякнула, що всі її органи пошкоджені.

— Я більше не зможу мати дітей, — повідомила м-с Уілсон і, на хвилину замисливши, додала: — I слова богу!

Зітхнувши, вона кинула недбалий погляд на сина, який весь час прислухався до нашої розмови, і раптом звеліла:

— Біжи принеси штани й сорочку для Джорджа. Вони вже, мабуть, висохли. Я не хочу, щоб він помер од простуди!

За мить хлопчик, якого звали Френком, приніс штани і сорочку знадвору, де вони сохли на кущі, і м-с Уілсон золягла Джорджа, тоді як той уважно дивився на мене.

Наостанку, обсмикнувши хлоп'яті сорочечку, мати попередила його:

— Іншим разом кажи мені, коли йдеш кудись. Я тобі гарних ляпасів надаю, якщо не говоритимеш.

Джордж весь час дивився на мене.

Завівши Пітера до хати, Тед гучно ляслув дружину нижче спини.

— Ну як, старенька? — вигукнув він із радісною посмішкою і, скинувши оком на стіл, щоб побачити, що є на вечерю, сказав Пітерові: — Прегарна баранина мені дісталася. Купив чотирьох овець у Картера по півкрони за голову. Вони були добре відгодовані. Стривай-но, зараз покуштуєш.

Kоли після чаю зі столу було прибрано і запалили гасову лампу, що звисала на ланцюжку зі стелі, Пітер вніс до кімнати ящик з пивом, і вони з Тедом виписали на аркуші паперу, скільки кожен з гостей винен на «грог».

— Ми розіп'ємо пляшечку, поки надійдуть інші, — запропонував Тед, підсумувавши. Пітер з ним погодився.

М-с Уілсон поклала дітлахів спати в сусідній кімнаті, звідки долинав плач немовляти. Невдовзі він ушух, і вона повернулася, застібаючи кофту. Прийшли два шпалорізи і сіли на лавці біля столу. З того, як вони привіталися до хазяйки, знати було, що ставилися вони до неї дуже приязно.

— Ну й нарубали ми сьогодні клинів, хазяйко, — мовив один з них, поклавши на стіл свої великі руки, начебто вони були надто важкі, щоб тримати їх навису.

Незабаром прийшов Артур з чотирма лісорубами, і Тед заходився наливати вишикувані на столі кварти.

Кожний приніс з собою свою кварту, і хоч усі вони були різні за розміром, Тед наливав пива усім порівну.

Після кількох кругів Принц Прескотт почав наважати на концертіно. Він розправив плечі, випнув груди і грав, часом відкидаючи голову назад і здіймаючи руки вгору, і тоді концертіно якусь мить наче танцювало, поки він знову не згортав його. Іноді він мугикав, не розтуляючи рота, кілька тактів пісні, наче порівнював звучання голосу з уривчастими звуками інструменту.

— Він ще не розійшовся,— стиха сказав мені Артур Робінс.

Він сів поруч мене на ящик біля вогню. З його обличчя не сходила лагідна посмішка. Він любив пісні «з душою», як він казав, і весь час прохав Принца заспівати «Дикого хлопця з колонії».

— Що це ти, оглух чи що?— вигукнув він за пально, коли Принц, який захоплено награвав «Валетту», знов не почув його. Потім голосно зажадав:— Давай же «Дикого хлопця з колонії! До дідька оту твою музику!

Концертіно, зітхнувши, змовкло.

— Гаразд,— погодився Принц.— Слухай.

Коли він заспівав, Артур нахилівся вперед, беззвучно, самими губами повторюючи слова пісні. Очі його сяяли від задоволення.

У колонії далекій
Жив собі дикун маленький,
Джек Дулан його ім'я:
Був той хлопець — син чудесний
Негрів бідних, але чесних.
Із Кайтмену та сім'я,

Джеку, таткова надія,
Джеку, материна мрія,
Гордість роду дикунів...

Це була улюблена пісня моого батька, і коли до нас заходили гості, він, перехиливши чарчин зо дві, ставав на лавку і співав стоячи, а коли дійде бувало до приспіву, то завжди наказував мені: «Вставай, коли співаєш цю пісню. Встаньте, друзі!». І тепер, коли Пітер дійшов до приспіву, я скочив милиці, що стояли попід стіною, звівся і рішуче сказав Артуріві:

— Встаньте!

— А таки встану, хлопче!— відказав той, підводячись, і грюкнув квартовою об стіл. Високо здійнявши голову, він своїм могутнім басом приєднався до приспіву. Я теж співав дзвінко, нестримно; Пітер з Тедом також повставали, і лісоруби наслідували їхній приклад. Ми всі співали стоячи, і всі чоловіки теж із грюкотом покидали свої кварти на стіл, а м-с Уілсон притиснула до грудей руки і прошепотіла у захваті: «Спаси, господи!»

Гей, ходімо, друзі, в гори,
Багачів обберемо.
Ми забудем лютє горе,
Або разом помремо.
Ми блукаєм по рівнині,
Мчим галопом по долині,
Дике рабство ми зметем
І кайдани розіб'єм.

— Оце пісня, так пісня!— промовив хрипко Артур, сідаючи на своє місце і простягаючи кварту за пивом.— Вона вселяє в тебе муж-

ність саме тоді, коли начебто й краю злидням не видко.

Пісня викликала в Пітера бажання й собі справити враження на присутніх. Шотландські пісні забрали б надто багато часу, а Пітер не хотів припиняти випивку. Він знав два рядки з поеми Адама Ліндсея Гордона, тож і твердив їх протягом цілісінського вечора з якимсь благоговійним трепетом.

Вони прийшли йому до пам'яті, коли він стояв, наповнюючи свою квартиру; він зненацька наче закляк, перестав наливати пиво і, міцно тримаючи в руках пляшку і кварту, вступився поглядом у протилежну стіну і проказав рядки глибоким, сповненим почуття голосом:

Поміж водою й небом шалено Клоун мчав,
Нагнав його й стременом у леті забряжчав.

Замовкнувши, він іще якусь мить дивився на стінку.

Артур пошкріб підборіддя і замислено глянув на Пітера:

— І досі ще їздить на своєму Клоуні,— зауважив він і переключив свою увагу на кварту.

Отямившись після короткого екскурсу в царину поезії, Пітер відчув потребу розтлумачити слухачам щойно процитоване.

— Чи знаєте ви, що означають ці слова? Бо є хлопці, що ім не втвокмачиш. Цей Клоун — прудкий скакун. Він здорово стрибає, ясно? Він перелітає через канаву, наче той птах. Інший кінь плигає першим, але Клоун швидко наздоганяє його, плигає слідом за ним і ловить його саме над цією водною перешкодою. Ось що значать слова «поміж водою й небом». Приземляються вони разом. Другий кінь спотикається — і іхні стремена бряжчать. Клоун певно породистий, гарної кості, високий, стрункий. Якби-то побачити хлопця, що написав отого вірша.

Він вихилив пиво і облизав губи, дивлячись на порожню кварту в руці.

Незабаром Принц розгулявся на всю ширину. Він проспівав «Лежав він на підлозі в барі», «Попереду фургон», «Що ти для мене візвімеш, тату?».

Кожна пісня викликала у м-с Уілсон рясні слози.

— Які ж вони чудові! — примовляла вона. — Може, ви знаєте ще якісь?

— Авжеж, м-с Уілсон, я знаю їх без ліку, — Принц скромно опустив очі. — Я виловлю їх, де тільки можна.

— А ви знаєте «Фатальне весілля»? — спитала вона з надією в голосі.

— На жаль, ні, м-с Уілсон. Але я неодмінно вивчу. Я її десь-таки відшукаю. Я знаю «Чи дозволять мені ангели погратись». Послухаєте?

— Атож! — відповіла м-с Уілсон. — Яка хороша назва! — Вона повернулась до Пітера й Артура, які сперечалися з приводу того, чи сильніші волі за коней, чи навпаки.

— Ану, замовкніть, — звеліла вона. — Принц хоче заспівати нам гарненької пісеньки. Ще встигнете сперечатися. Починай, Принце.

Пітер опустив руку, якою вимахував в розпалі суперечки, і сказав:

— Гаразд, давай, Принце, — він усівся зручніше на своєму стільці і, ледь похитуючи головою, стиха додав: — Попускай віжки.

Принц підвівся і оголосив назву пісні:

— «Чи дозволять мені ангели погратись?» — Він схилився над концертіно і воно заплакало в його руках, потім випростався, рвучким рухом голови відкинув назад волосся і гугняво заспівав:

На дворі із галасом гралось багато дітлахів малих.
Маленьке дівча з костурами в зажурі дивилось на них.
Так дуже дівчаті хотілось побігать у грі залюбки,
Коли ж в неї немічне тіло і костури надто важкі.
Дітлахи до гри не приймають, з них кожне радіє собі.

— Вона нам завжди заважає, — хтось каже в
байдужій юрбі.
Вночі, коли все вже поснуло, два ангели з неба
летять,

Дівчатко беруть із собою, а губки його шепотять:

До приспіву Принц підійшов з риданням у голосі:

Я, мамо, полинула в небо.
Чи й там бути самій мені треба?
Чи ангели з крильми ясними
Дозволять погратися з ними?
Чи скажуть — вона шкутильгає
І гратися нам заважає?
Тут діти не грають зі мною,
З калікою, завжди сумною.
Чи ангели з крильми ясними
Дозволять погратися з ними?

Коли Принц сів, певний, що заслужив на похвалу, Пітер підхопився на ноги, хитнувся в один бік, в другий, зрештою здобув рівновагу і грюкнув кулаком по столі, задерши вгору міцне підборіддя, заросле лискучою бородою:

— Клята пісня, ніколи не чув сумнішої! Але не слід було тобі співати її при цьому хлопчишкові! — Драматичним жестом він показав на мене. — Це не така пісня, щоб її співати перед ним. — Він повернувся і нахилився до мене: — Та ти не зважай на це, Алане. — Він важко опустився на стільця і налив собі ще кварту. — «Поміж водою й небом шалено Клоун мчав...» — пробурмотів він.

Мене здивував цей вибух гніву. Я не бачив жодного зв'язку між собою й піснею, яку щойно почув. Мене схвилювала доля маленької дівчинки, мені хотілося б погратися з нею. Принцева пісня також викликала в мене бажання побитися з кожним, хто б сказав, що дівчинка йому набридла. Мене дивувало, чому вона сама не поквиталася з ними, і я прийшов до висновку, що, мабуть, була дуже мала. Але мені й на думку не спадало, що між нами існує якась подібність.

Пітерові слова образили Принца. Саме тоді, коли він чекав похвали й подяки, Пітер накинувся на нього з мокрим рядном.

— Що в тій пісні поганого? — обурено звернувся він до Артура. — Пісня гарна. Алан і сам знає, що він каліка, хіба ні? І ми це знаємо.

Артур встав і перехилився через стіл так, щоб його слова чув тільки Принц.

— Ось у чому твоя помилка, Принце: він не знає, що він каліка.— Піднятим вгору пальцем він мовби підкresлював кожне сказане ним слово.— Він не знатиме цього, навіть якщо живетьмо сто років.

Артур випростався, задерши підборіддя і міцно стиснувши губи, і суверо дивився на Принца, чекаючи його заперечень. Та Принц раптом знівся, і Артур заговорив іншим тоном.

— Я не кажу, що пісня погана,— вів він далі,— але навіщо хлопцеві знати, якої про нього думки дурні?

Принц погодився, що справді, співати було не варт.

— Ой лишењко,— вигукнула м-с Уілсон, що прислухалася до розмови.— Я завжди казала, що краще не знати, на що саме хворіеш. Наприклад, хворі на рак... Це ж просто жахливо...

Артур якусь мить замислено дивився на неї, а тоді знизав плечима і звернувся до Принца:

— Заспівай нам іншої пісні. Зворушливо! Чи ти знаєш пісню про Бена Хола? Ну, зроби ласку! Проспівай її.

— Я ж не знаю слів, Артуре. Як воно там?

Артур глибоко вдихнув повітря і притиснув підборіддя до грудей.

— «Тільки розбійники-багатії боялися приходу Бена Хола»,— проспівав він третмливим, непевним голосом, замовк і провів тильною стороною долоні по губах.— Далі я не знаю, але, хай йому біс, ще чудова пісня! Ти мусиш неодмінно вивчити її.

Я втомився і незабаром заснув на стільці. Спіvi тривали далі. Коли Пітер розбудив мене, всі вже розійшлися.

— Вставай! — сказав він тоном священика, що розпочинає проповідь.— Вставай і ходімо зі мною.

Ми вийшли з хати й попрямували до навісу, де він заздалегідь приготував постелі. Я пристився поміж лантухів із висівками, а Пітер стояв, тримаючись рукою за стовпа й непевно дохитуючись на ногах. Зненацька він підвів голову й заспівав просто в нічну темряву:

Поміж водою й небом шалено Клоун мчав,
Нагнав його й стременом у леті забряжчав.

Батько волів довідатися про все, що трапилось зі мною під час подорожі з Пітером. Він розплітував мене до найменших подробиць про людей, яких мені довелося побачити, і цікавився, чи розмовляв я з ними.

Коли мати лагідно заперечувала проти такої сили запитань, тато заспокоював її, кажучи:

— Я хочу знати, чи може він жити між людьми.

Він з задоволенням слухав, як я схвилювано оповідаю про витривалість і силу коней, про те, як вони тягли додому навантаженого фургона, ні на мить не вповільнюючи ходи.

— Це гарна запряжка,— зауважив він.— Пітерові дісталися чудові коні. Вони ніколи не

втомлюються.— Він трохи помовчав, а тоді співав: — А чи давав він тобі тримати віжки?

Вимовляючи ці слова, він дивився кудись убік, і руки його раптом нерухомо застигли на столі, поки він чекав моєї відповіді.

— Еге ж,— стверджив я.

Його обличчя розплівлося в посмішці, він кивнув головою.

— Пара рук — то неабища,— прошепотів він, ніби відповідаючи на якісь свої потаємні думки.— Пара добрячих рук...— Він дуже цінував уміння правити кіньми.

— Під час верхової їзди,— казав батько,— треба стискати коня ногами. Переходячи на рись, усю свою вагу треба переносити на стремена. Це неважко для хлопця із здоровими ногами... До того ж, треба, звичайно, додержувати рівноваги. Треба рухатися разом з конем. Але ж твої ноги нездатні до цього, Алане. Ти можеш ходити ними, куди хочеш, та п'ого недосить для верхової їзди. Отже, доведеться кинути цю думку. Я дуже хотів, щоб з тебе вийшов гарний наїзник, і мама теж хотіла. Та не сталося, як гадалося. В житті часто трапляється так, що хочеш того, чого не можеш. Я волів би бути на твоєму місці, та не можу; ти хотів би їздити верхи, як я, але не можеш. І нам обом дуже боляче від цього.

Я мовчки слухав його і не вірив тому, що він казав. Я не був певен, що він і сам вірить у це. Мій батько завжди був правий; та цього разу він помилявся.

Я твердо вирішив навчитися їздити верхи, і мені було приємно думати про те, як він зрадіє, коли одного дня я проїду галопом повз наш будинок на коні з гордо вигнутою шию, що закусуватиме вудила, натягуючи поводи.

В одного з моїх шкільних товаришів був поні арабської породи, якого звали Старлайт. Він був білої масті, з пишним хвостом і швидкою, пружною ходою. В нього були гарні мускулясті ноги, він ступав так, наче ледве торкався землі.

Старлайт став для мене символом довершеності. В інших хлопців теж були поні, та ні в кого не було такого, як Старлайт. Під час перегонів, які влаштовували хлопці, я спостерігав за ним; він завжди вів перед, ніхто не міг зрівнятися з ним у швидкості, в завзятті, в запалі.

Боб Карлтон, його хазяїн, був худорлявий хлопчина з рудим волоссям. Він залюблі розмовляв зі мною про свого поні, тому що увага, з якою я його слухав, заохочувала його до хвастощів.

— Я можу перегнати всіх хлопців,— нахвалився він, і я вірив йому.

Кожного дня опівдні він сідав верхи на свого поні і їздив напувати його з пойлки, що містилася край дороги десь за чверть милі. Ця робота відволікала його від ігор з товаришами на шкільному подвір'ї, і він залюблі уникав би її, коли б йому змалку не було прищеплено думку, що до коня не можна ставитися недбало.

Якось я запропонував йому поїхати замість нього, ѹ він миттю погодився.

— Оце діло! — радісно сказав він.

Коли я вмостиився в сідлі, Боб підтягнув стремена, я нахилився, підняв свою хвору ногу й просунув ступню в стремено аж до самого підйому. Теж саме я зробив із здоровою ногою, а що вона була не в такій мірі паралізована, то я вирішив, що можу перенести на неї частину ваги тіла.

Старлайт прудко виніс мене крізь ворота й рушив уздовж дороги в напрямі до поїлки. Я не почував себе так упевнено, як сподівався. В мене заболіли пальці, якими я стискав луку сідла, але я не наважувався випустити її, тому що боявся власті. Я відчував сором і гнів на своє немічне тіло.

Коли ми дісталися до водопою, Старлайт за-нурив морду глибоко у воду. Я мимохіті пере-хилився з сідла, випустив луку й дивився на крутий вигин його шиї, а тоді відкинувся назад і поклав руку, щоб не дивитись униз, на поїлку.

Вгамувавши спрагу, він повернувся, і я мало не впав, та страх перед ним уже пройшов. Я схопився за луку й тримався за неї, поки він ішов назад до школи. Він рухався вільно, без найменших зусиль ступаючи по землі.

Боб зняв мене з поні.

— Ну як? — запитав він.

— Добре, — сказав я. — Завтра я знову поїду.

що перейти на галоп, навіть коли б мені й довелося власті.

Я запитав Боба, чи легко всидіти в сідлі, коли кінь іде галопом.

— До біса легко! — відповів він. — Почуваєш себе, мов на конику-гойдалці. Це легше, аніж їхати риссю. Коли Старлайт іде галопом, навіть не хитається в сідлі. Він рухається не як поні, а наче справжній кінь.

— А чи піде він галопом одразу, не переходячи спершу на швидку рись? — спитав я.

Боб запевнив мене, що піде.

— Нахилися вперед і вдарі його закаблука-ми, — научав він мене, — і він той ж миті рушить учвал.

Того ж дня я зробив спробу. Недалечко від поїлки був незначний підйом; наблизившись до нього, я хутко нахилився вперед і торкнув поні п'яткою здорової ноги. Він одразу перешов на легкий галоп, і я з захопленням відчув незнаний досі рух; поривчастий вітер лугу мені просто в обличчя, все в мені співало. Підскакавши до поїлки, Старлайт зупинився, і коли він почав пити і я попустив повіддя, то відчув третміння в усьому тілі.

Після цього я щодня пускав його галопом, аж доки не став почувати себе цілком упевнено, навіть коли він робив круті повороти перед ворітами школи. Проте я й досі чіплявся за луку сідла.

Біля поїлки збігалися дві дороги. Одна вела повз школу, а друга завертала в провулок поза школою і з'єднувалася з головною дорогою по той бік шкільного будинку. По цьому провулку їздили дуже рідко. Три покручені колії, залишені кіньми з фургонами, що подеколи проїжджали там, звивалися в траві поміж огорожами.

Одна з огорож являла собою чотири пасма колючого дроту, прикріплених скобами до стовпів. Уздовж цієї огорожі тяглась стежка, протоптана худобою, що ходила пiti до поїлки. Жмутки рудої шерсті стиричали поміж колючками в тих місцях, де худоба чухалась об дріт, проходячи повз огорожу.

Іноді, коли я повертається до школи, мені спадало на думку проїхати цим провулком, та не маючи змоги спрямувати Старлайта, куди мені хотілося, я мусив їхати тою дорогою, яку він обирає.

Одного зимового дня, тільки-но він напився, я вдарив його п'ятою, і він одразу рушив галопом, але замість того, щоб їхати звичайною дорогою, звернув у провулок.

Старлайт збочив з дороги й побіг уздовж стежки, протоптаної худобою; я не чекав цього. Тільки-но він звернув на стежку, я усвідомив небезпеку і вчепився руками в луку, начебто це могло завадити йому біги повз огорожу з колючками. Але він біг далі, і я глянув спершу на мою хвору ногу, яка безпорядно теліпалася в стремені, а тоді на пасма колючого дроту, що хутко наблизялися.

В голові блискавкою промайнула думка: може, краще кинутися на землю. Я перевів подих і подумав: «Зараз», та не міг зважитися на це.

одня я їздив на Старлайті до водопою. Я сам загнудував і сідлав його, тоді підводив до Боба, який підсаджував мене і притуляв мої милиці до стіни шкільного будинку.

За якихось кілька тижнів я навчився їздити, не зосереджуючи уваги на тому, щоб утриматися в сідлі. Я вже не відчував колишньої напруженості, мені не треба було так міцно триматися за луку сідла.

Я почав примушувати Старлайта переходити на повільну рись за останніх кілька ярдів до поїлки, і поступово збільшував відстань, аж доки він не звік переходити на рись на віддалі ста ярдів від води.

Це була не дуже приемна їзда. Мене страшенно підкидало в сідлі, а моя паралізована нога не давали мені можливості уникнути цих поштовхів, або принаймні якось полегшити їх.

Діти спостерігали мою їзду, але не критикували її. Я дуже невпевнено тримався в сідлі, здавалося, що першої-ліпшої хвилини можу впасти, та переконавшись у тому, що я не відчуваю ніякого страху, вони втратили цікавість до цього видовища.

Проте мое тіло неспроможне було виконати вимоги розуму. Минали місяці, а моя їзда не ставала кращою. Я все ще змушений був припадати до луки, бо не міг їздити легким галопом і не вмів управляти поні. Протягом року я мусив задовольнятись тим, що їздив до поїлки ступою й повільною риссю, та зрештою вирішив будь-

В уяві я побачив себе із зламаною рукою, неспроможним ходити на милицях. Я знову глянув на огорожу.

Коли моя нога зачепилася за перші колючки, вони потягли її назад, а тоді відпустили, тому, що стежка знову звернула вбік. Нога гойдалася коло стремена, аж поки колючки вдруге не схопили її й не почали рвати. Вони порвали панчоху й бинта, і я відчув, як по нозі заструмувалася кров.

Я дивився поперед себе, туди, де стежка остаточно звертала геть від огорожі; я скорився тому, що в мене була пошматована нога, що вона так сильно боліла.

Дорога видалася мені дуже довгою, та Старлайт жодного разу не збився з ритмічного галопу. Він завернув за ріг і наблизився до школи, гордо звівши голову й наставивши вуха, та я позувся останніх сил.

Боб і Джо допомогли мені зліти.

— Чорт! Що́ трапилося? — запитав Джо, нахиляючись до мене й стурбовано вдивляючись в обличчя.

— Він поїхав провулком, і мені порвало ногу колючим дротом, — сказав я.

— Якого дідька його понесло туди? — недовірливо спитав Боб, нагинаючись, щоб роздивитись мою ногу. — Адже він ніколи там не їздить. Хай йому гресь, в тебе ж нога стікає кров'ю. Вона ж геть чисто вся порізана. І шкарпетку всю порвано. Якого біса він попхався туди? Треба покликати лікаря чи що... Адже з ногою зовсім погано!

— Перев'яжи її, перш ніж хтось тебе побачить, — похапщем порадив Джо.

Джо добре розумів мене.

— У кого є хустка? — спитав я. — Доведеться зробити перев'язку. У кого з хлопців є хустка?

— Я спитаю в Пірса, — запропонував Боб. — В нього навпевне є.

Пірс був найбільшим мазунчиком у школі й завжди носив із собою хустку. Боб подався шукати його, а ми з Джо зайдли за шкільний будинок, я сів на землю й обв'язав кісточку своєю подертою панчохою. Тоді розмотав порваного бинта й обдивився порізи. Вони були неглибокі, проте їх було чимало, й вони кровоточили. Кров мляво стікала по холодній синюватій шкірі.

Ми з Джо мовчики дивилися на мою ногу.

— В усякому разі, тобі від неї ніколи не було багато користі, — наречті мовив Джо, намагаючись заспокоїти мене.

— До біса! — люто буркнув я. — До біса мою ногу. Глянь-но чи не єде Боб.

Боб з'явився з хусткою, що він її мало не силоміць витягнув у Пірса; той ішов за ним назирі, бажаючи пересвідчитись, що саме робитимуть з його хусткою.

— Ти повинен завтра принести її назад, — передив він мене, та мова йому урвалася, тільки він побачив мою ногу. — Ой, лишенко! — скрикнув він.

За допомогою хустки й порваного бинта я тugo

перев'язав ногу і звівся на милицях. Троє хлопців стояли, очікуючи моє слова.

— Все в порядку, — сказав я по хвилі, пересвідчившись, що біль вщухає.

— Кров не просякне крізь оце шмаття, — сказав Джо. — Ніхто нічого не знатиме.

Мати так і не дізналася, що я поранив собі ногу. Я завжди робив собі перев'язки сам, — вона тільки давала мені таз з гарячою водою, чисті бинти і вату, щоб закладати поміж пальців. Часом, бачачи, що садна не гояться на холоді, я думав, що слід було б розповісти їй про все. Та коли потеплішало, все загоїлось.

Якось, коли Старлайт ішов ступою, я почав пересувати руку вздовж сідла, шукаючи міцнішої точки опори. Моє тіло схилялося ліворуч, і саме через те моя ліва рука могла без будь-якого напруження сягнути значно нижче, ніж права. Я трошки посунувся в сіdlі праворуч і підклав ліву руку попід крило сідла під ногою. Далі вхопився за попругу саме там, де вона, оперізавши сідло, проходила через крило. Тепер я мав змогу притискатися до подушки сідла, щоб не схилятися праворуч.. або тягти за попругу, щоб не з'їжджати ліворуч.

Вперше я відчув себе в абсолютній безпеці. Натягнувши поводи, міцно затиснувши їх у правій руці, я вхопився за попругу і пустив Старлайта легким галопом. Незважаючи на його розмашисту ходу, я не гойдався у сіdlі. Я позбавився колишнього напруження і зберігав рівновагу, піднімаючись і опускаючись разом з руhamи його тіла і відчуваючи доти незнану безпеку і впевненість.

Тепер я міг правити ним. Единим рухом руки я спрямовував його праворуч чи ліворуч, і коли він повертається, я нахилявся разом з ним, чи випростувався, коли він переходить на спокійний, ритмічний крок. Моя рука, що міцно тримала за попругу, зв'язувала мене з сідлом; це був зв'язок, який давав змогу в разі потреби негайно припускати чи натягувати поводи.

Деякий час я скакав легким галопом, потім спонукуваний якимсь підсвідомим бажанням, скрикнув і погнав поні вперед. Я відчув, як витяглося його тіло, коли він переїхав на справжній галоп. Ритмічна розмашиста хода поступилася місцем плавному бігові, і швидкий стукіт важких копит Старлайта видався мені справжньою музикою.

Насолода була надто великою, щоб вичерпати її за один день. До школи я під'їхав кроком, наспівуючи пісню, і не став чекати, доки Боб допоможе мені зліти; я сковзнув на ноги і впав на землю. Доповз до милиць, що стояли попід стіною, став на ноги й одвів Старлайта до загону. Розсідавши і відпустивши поні, я схилився на огорожу і стежив за ним, аж доки не пролунав дзвоник.

Того дня я не міг зосередити уваги на уроках. Думки мої безнастінно поверталися до батька, я думав про те, як він зрадіє, коли переконається, що я вмію їздити верхи. Я залюбки вже наступного дня проїхався б на Старлайті, аби продемонструвати батькові свій хист, але знову наперед, про що він мене питатиме і відчував, що не зможу чесно сказати, що вмію їздити, доки не навчуся сам сідати і злазити з коня без чиєсь допомоги. Я розумів, що мені найперше треба навчитися злазити. Якщо милиці будуть напохуваті, я зможу тратитися за сідло одною рукою, а другою ставитиму їх собі під пахви. Але сідати на коня — то вже інша справа. Щоб вилізти на коня з допомогою стремена, треба мати міцні ноги. Я ж мусив винайти якийсь інший спосіб.

Іноді, бавлячись вдома, я спирається одною рукою на хвіртку, а другою — на подушечку милиці й повільно підтягувався, аж поки не спинявся понад хвірткою. Це було випробуваннями, що до нього я вдавався не один раз. Тепер я вирішив зробити те ж саме, тільки замість хвіртки я спиратимуся на Старлайта. Мені напевно вдастся виконати це, якщо він не зрушить з місця.

Наступного дня я зробив першу спробу, проте Старлайт тупцював на місці, і я кілька разів падав. Я попрохав Джо потримати поні, тоді поклав одну руку на сідло, а другу — на подушечки обох милиць, поставлені поруч. Пере почивши, рвонувся вгору — і одним стрибком опинився в сіdlі. Я почепив милиці на праву руку, вирішивши взяти їх з собою, але вони сполохали Старлайта, і я віddав їх Джо.

Кожного дня Джо притримував Старлайта, поки я сідав у сідло, але за якихось два тижні поні так звик до цього, що стояв нерухомо, поки я не опинявся в сіdlі. Тепер я вже більше не просив Джо тратити його, однак все ще не міг брати з собою милиці.

Я показав Бобові, як саме я хотів возити їх з собою, почепивши на праву руку, і попросив його проїхатися на Старлайті, захопивши їх з собою отаким чином. Щодня після уроків він сідав на поні з милицями, і Старлайт поступово перестав їх боятися. Невдовзі я і сам міг возити їх.

Коли поні йшов легким галопом, вони легенько постукували біля його боку, а під час швидкої їзди відлітали назад, але він більше вже не звертав на них уваги.

Іноді я пускав Старлайта галопом вгору по стежці. Вона під гострим кутом завертала на шосе. По той бік стояла пресвітеріанська церква, і цей ріг так і називали «Церковним».

Якось я примчав до цього повороту на повному галопі. Саме почав накрапати дощ, і я хотів встигнути дістатися до школи перш ніж змокну. Якась жінка, що йшла стежкою повз церкву, раптом відкрила парасольку, і Старлайт несподівано для мене сахнувся вбік.

Я відчув, що падаю, і всі зусилля спрямували на те, щоб вивільнити хвору ногу з стремена. Найбільше я боявся, щоб кінь не потягнув мене

за собою. Батько якось бачив людину, що її волочив за собою кінь, і я ніколи не міг забути, як він оповідав про це; несамовито мчить кінь, а за ним підскакує, вдаряючись об землю, людське тіло.

Нарешті мені пощастило відштовхнути стремено і одірватися від сідла. Відчувши полегшення, я трохи віддихався, запитуючи себе, чи не попереламував собі кості, далі сів і обмаув ноги й руки, що боліли від удару при падінні. На лобі вискошила гуля, а лікоть був геть увесь обіданий.

Старлайт помчав назад до школи, і я знов, що Боб і Джо негайно з'являться з моїми милицями. Сидячи, я почав обтрущувати штані, коли раптом помітив жінку з парасолькою. Вона бігла до мене з таким стривоженим і переляканим обличчям, що я мимоволі озирнувся довкола, чи не трапилось чогось жахливого позад мене.

— Ой лихо! Ти впав! — репетувала вона. — Я бачила! Бідолашний хлопчина! Ти не побився? Ой, який жах!

Я пізнав її. Це була м-с Конлон, мамина знайома. «Вона розповість матері, що я впав. Завтра треба неодмінно показати татові, що вмію їздити», подумав я.

М-с Конлон жбурнула на землю свої пакунки, скопила мене за плече і витріщила очі.

— Чи ти не дуже забився, Алане? Га? Що скаже твоя бідна мама? Чого ти мовчиш?

— Все в порядку, м-с Конлон, — заспокоїв її. — Мені зараз принесуть милиці. Джо Кармайл принесе їх, як тільки побачить поні.

Невдовзі до нас підбігли Боб і Джо з милицями в руках. М-с Конлон зітхнула і підвелася, дивлячись на мене журними очима, в той час як Джо допомагав мені встати і просовував мені милиці під пахви.

— Що трапилося? — стурбовано запитав він.

— Він рвонув убік і скинув мене, — сказав я. — Зі мною нічого не сталося.

— Дивіться ж, не цвенькайте про це, — прошепотів Джо, скоса позираючи на м-с Конлон. — Припніть свої язики, інакше Аланові ніколи не дозволять знову сісти на коня.

Я попрошався з м-с Конлон, яка перш ніж по датися своєю дорогою, знов нагадала мені: «Не забудь же, що я тобі казала, Алане».

— Головне, — промовив Джо, оглядаючи мене з голови до ніг, коли ми вирушили до школи, — що ти не забився; ходиш добре, не гірше, як раніш.

Hаступного дня під час перерви на сніданок, я поїхав додому верхи на Старлайті.

Я не поспішав. Мені хотілося досхожу натішитися картиною, яку я в думках намалював собі, — подив батька, коли він побачить, що я вмію їздити верхи. Мати, певне, збентежиться, але батько покладе мені руку на плече, гляне

в очі і скаже: «Я знат, що ти зугарний це зробити» або щось схоже на це.

...Батько стояв, схилившись над сідлом, що лежало на землі, біля дверей повітки, коли я підїхав до нашого подвір'я. Він не бачив мене. Зупинившись коло хвіртки, я мовчкі постояв якусь мить, потім гукнув: «Агов!».

Не випростуючись, він озирнувся на хвіртку. Із хвилини він стояв у такій позі, а я з усмішкою позирав на нього; тоді він, не поспішаючи, випростався і пильно глянув на мене.

— Це ти, Алане! — стиха мовив він, наче боячись, що його голос може сполохати коня, і той понесе.

— Так, це я! Подивись на мене. Поглянь! Пам'ятаєш, як ти казав, що я ніколи не їздити му верхи? То ж дивись! Ге-ге-гей! — Я пронизливо скрикнув, точнісінько так, як він сам інколи кричав на норовистого коня, і, швидким рухом подавшись наперед у сідлі, здорововою п'ятою рвучко вдарив Старлайта в бік.

Білий поні помчав спершу дрібним кроком, поступово збільшуючи швидкість, поки не перешов на швидкий біг. Я бачив, як миготіли його коліна, наче поршні, вириваючись уперед і повертаючись назад, і відчував його напруження і рух його лопаток при кожному кроці.

Я проїхав вздовж нашого плоту аж до купки акацій, потім, пригнувшись до кінської ший, повернув назад... В кінці повороту з-під ніг Старлайта на всі боки розлетілися камінці; голова його піднялася й опустилася, він весь напружився, щоб повернути втрачену швидкість, і я помчав назад. Батько щодуху кинувся до воріт.

Я глянув на батька і помітив, що він пополонів. Мати вийшла на подвір'я і хутко наблизилася до нас.

— Шо таке, тату? — збентежено спитав я.

— Нічого,— відповів він. Батько не підводив очей, і я чув, як важко він дихає.

— Тобі не треба було мчати до хвіртки,— сказав я.— Ти засапався.

Він поглянув на мене і посміхнувся, потім повернувся до матері, яка, підійшовши до воріт, простягла до нього руку.

— Я все бачила,— сказала вона.

Якусь мить вони дивилися одне одному в очі.

— Викапаний батько,— мовила мати, повертаючись до мене.— Ти сам навчився їздити верхи, правда?

— Авжеж,— відповів я, нахиляючись до шії Старлайта.— Я вже давно вчуся. І лише раз упав. Вчора. Ти бачив, як я повертаю, тату? — звернувся я до батька.— Ти бачив, як він мене слухається? Наче ковбойський кінь! Що ж ти тепер скажеш? Можу я їздити верхи, чи ні?

— Так,— відповів батько.— Ти молодець. У тебе міцні руки, і ти гарно сидиш в сіdlі. А покажи-но, за що ти тримаєшся!

Я пояснив йому, як саме я тримаюся за по-прругу, розповів, як водив Старлайта на водопій, як сідаю на нього і зляжу з допомогою милиць.

— Шкода, що я залишив їх у школі, а то б я вам показав,— додав я.

— Нехай... Іншим разом... Ти міцно сидиш у сіdlі?

— Міцно!

— А脊на не болить, Алане? — запитала мати.

— Анітрішечки.

— Але ж ти мусиш бути дуже обережним, Алане. Я дуже задоволена з того, що ти навчився їздити, та не хотіла б побачити, як ти падаеш.

— Я буду дуже обережним,— пообіцяв я і додав: — Мені вже треба повернутися, я можу запізнатися до школи.

— Слухай, сину,— сказав батько, серйозно глянувши на мене.— Ми тепер знаємо, що ти вмієш їздити верхи. Ти пронісся повз будинок, мов птах. Проте надалі не треба так їздити. Бо люди можуть подумати, що ти не вмієш. Вони гадатимуть, що ти не розумієш коня. Справжній вершник не гасає, як щеня, що зірвалося з цепу, аби тільки довести, що він вміє їздити. Справжньому вершникові нема чого доводити. Він вивчає свого коня. Ти це зробив. Опанував їзду — прекрасно, але не треба цим хизуватися. Галопом можна їздити лише по рівних шляхах, а якщо гасатимеш так, як зараз, то незчуєшся, як загубиш коня. З конем, як і з людиною, ласкою все можна зробити. А тепер повертай собі спокійнісінько до школи, та гляди, не забудь добре почистити Старлайта, перш ніж одпустити його.

Він замислився, а тоді додав по паузі:

— Молодець, Алане. Твоє завзяття мені дуже до серця, і я бачу, що з тебе вийде справжній вершник.

Hа дорогах почали з'являтися автомобілі. Сполохані коні сахалися вбік од дому і галасу, а розлютовані погонічі підхоплювалися в своїх бідках десь далеко від дороги на траві, де заманеться зупинитися коневі, і несамовито лаялись, дивлячись, як спадає курява.

Фермери залишали відчиненими хвіртки загород, аби хутчіш одвести подалі від шляху передпуджених коней, що з ляку рвали упряж. Навіть по той бік загороди коні тримтіли і ставали дібки, аж поки машини не зникали.

Пітер Фінлей уже не служив конюхом у м-с Каррузерс; тепер він був її шофером, носив картуз та уніформу і ставав струнко, відчиняючи двері, коли вона виходила.

— Чого це ви загарбали шосе? — спитав його якось тато.— Хіба воно ваше? Всі мусять звертати на траву, коли ви проїжджаєте.

— Так машина ж не кінь, її з дороги не зжечеш,— пояснив йому Пітер.— Я повинен триматися шляху, а там місця вистачає тільки одному.

— Ато ж, і той один — пані Каррузерс,— сердито відказав батько.— Вже до того дійшло, що я не наважуюсь гнати молодих коней дорогою. Якби мені пощастило відшукати коня, що не боявся б отієї машини, я поїхав би просто на вас.

По тій розмові Пітер завжди зупиняв свою машину, вгледівши тата в бідці, запряженій молодим конем, але й тоді кінь щодуху мчав на траву, а тато натягав віжки і лаявся.

Він ненавидів машини, проте казав, що майбутнє належить їм.

— Коли ти доживеш до моїх років, Алане, коней можна буде побачити тільки в зоопарку. Минулися іхні часи.

Роботи в батька ставало все менше, а цінні зростали, однак він якось примудрився заощадити десять фунтів на кілька баночок коричнювої мазі, якою мати натирала мені ноги.

Батько з самого початку не вірив у це лікування, «та, як дурень, сподіався чуда», — з прикрістю зауважив він, коли мати сказала, що мазі більше немає.

Він заздалегідь підготував мене до поразки, і я не відчув розчарування.

— Я більше не хочу марнувати час на лікування,— сказав я йому.— Воно мені заважає.

— Маєш рацію,— погодився батько.

Я тепер їздив на поні, яких він лише недавно приборкав, і часто падав. Щойно об'їжджені поні легко сахалися, а я ніяк не міг навчитися всидіти на полохливих.

Я широко вірив, що кожне падіння — це вже останнє, та батько був іншої думки.

— Ми всі так гадаємо, сину. Нам так здається після кожного падіння. Коли хлопець і справді падає востаннє, він уже того не знає.

За два місяці мав настати кінець учбового року і мій останній день у школі. Містер Сімонс, власник лавки в Тураллі, запропонував мені п'ять шилінгів на тиждень, якщо я вестиму його рахункові книги, та хоч мене і спокушала перспектива самому заробляти гроши, я прагнув роботи, яка загартовувала б мене.

— Ким ти хочеш бути? — запитав мене тато.

— Я хочу писати книжки.

— Шо ж, це непогано,— сказав він.— Ти напевне впораєшся з цим. Але чим ти думаєш заробляти собі на прожиття?

— Люди заробляють гроши писанням книжок,— заперечив я.

— Безперечно, але лише по багатьох роках роботи, до того ж треба бути добре освіченою людиною. Пітер Фінлей каже, що писати книжки — це найтяжча робота в світі: він уже пробував. Вважай, я всію душою за те, щоб ти писав книжки, не думай, що я заперечую, але спершу треба багато читатися. Писання — то не абиціця... Здається, ти не зовсім ясно собі уявляєш. Коли пишеш, то, мабуть, хочеться, щоб усе було гарно в твоїй книжці. Тобто... зрештою, коли життя тобі не раз і не два підставить ніжку, ти зображеніш, що саме я маю на увазі.

За кілька днів містер Сімонс показав мені об'яву в «Ейдж». «Бізнес коледж» в Мельбурні пропонував стипендію за вивчення бухгалтерії тим, хто складе іспити з історії, географії, арифметики та англійської мови. Екзаменаційні квитки для бажаючих висилатимуться на іх вимогу на ім'я місцевого вчителя.

Я написав, щоб мені вислали квитки, і через тиждень містер Такер повідомив мене, що вони прибули.

— Ви можете пересвідчитися, Маршалл,— сказав він мені суворо, наче я його в чомусь обвинувачував,— що печатка на цих екзаменаційних паперах ціла. Отже, підробити чи змі-

нити в них що-небудь абсолютно неможливо. Я повідомив Уільяма Фостера про умови, і він теж складатиме екзамени на стипендію. Приходьте до школи в суботу, рівно о десятій ранку.

Уільям Фостер був улюбленим містера Текера і його кращим учнем. Він міг, не переводячи подиху, назвати всі річки в штаті Вікторія і вмів лічить про себе, поклавши обидві руки на голову, щоб показати, що не лічить на пальцях.

Цей хлопець загинав дугою руку навколо свого зошита, коли писав, і в нього нелегко було щось списати, однак я примудрився робити це — давав йому штурхану попід ребра, коли хотів зазирнути до зошита.

Зустрівши його в суботу вранці перед екзаменом, я запропонував йому сісти поруч, але на Уільямі був святковий оляг, і це вплинуло на його ставлення до мене. Він був невблаганий і не бажав узгодження дій, сказавши лише, що мати звеліла йому не сідати поруч зі мною.

Це було прикрою несподіванкою, однак я пішов слідом за ним у школу і сів біля нього, незважаючи на його намагання відштовхнути мене.

М-р Такер помітив мою тактику, і наказав мені перейти в інший куток кімнати, потім подивився на годинника і твердо прогазав:

— Зараз десять тридцять; ви маєте закінчити цю роботу на одинадцять тридцять.

Я поглянув на жовтий аркуш, списаний друкованими літерами, що лежав переді мною.

«Випахуйте складні проценти від...»

— Пхе, це дурниці...

«Якщо десять чоловік візьмуть...»

— Пропорція! Це я враз...

«Ділянка в чотири акри, три руди, два перчі¹...»

Це було важче...

Я взявся до роботи, тоді як Такер сів за свій стіл і заходився читати «Філд» — англійський журнал з глянцевитими сторінками.

Запитання не видалися мені налто важкими, однак порівнявши свої відповіді з Уільямовими, після того як ми вийшли з класної кімнати, я прийшов до висновку, що мало не всі мої відповіді були неправильні, оскільки вони не були схожі на його.

Прийшовши додому, я повідомив батька про свою поразку; він сказав:

— Дарма. Але ж ти спробував. А це головне.

За тиждень до кінця учбового року поштою прибув довгастий коричневий конверт, адресований мені. Його вручили татові, і він з мамою і Мері чекали на кухні, поки я повернуся із школи.

Вони оточили мене, коли я розірвав конверта і витягнув звідти складений аркуш.

«Вельмишановний пане,

Радімо з нагоди повідомити вас, що вам при-
суджено стипендію».

¹ Міри площини.

— Єсть! — вигукнув я, не вірячи власним очам і дивлячись на рідних так, мовби чекав пояснення.

— Дай-но мені, — сказав батько, беручи в мене з рук листа.

— Справді єсть! — промовив він схвально, прочитавши листа. — Диви-но. — Він передав листа матері. — Там ясно сказано. Уяви собі тільки — стипендія! Хто б подумав, що він одержить стипендію! Просто віри не йму. — Він повернувся і поплескав мене по спині: — Шасти тобі, сину! Ти чемпіон. — Тоді до матері: — Що ж ця стипендія дає? Ану, подивимось. Ким він стане?

— Бухгалтером, — сказала Мері, яка зазирала в листа через плече матері. — Він матиме власнуkontору.

— А чи є в нас тут бухгалтери? — розпитував батько, намагаючись зрозуміти все достовіту. — Чи рахівник у великому магазині в Балунзі — бухгалтер?

— Ні, — рішуче заперечила мати. — Звичайно, ні. Він рахівник. Бухгалтер мусить бути розумний.

— Містер Брайан напевно бухгалтер, — втрутилася Мері. — Він клерк на маслобойні. Хтось казав, ніби він одержує шість фунтів на тиждень.

— Брехня, — заперечив батько. — Думаю, що навіть директор не одержує стільки. Я поїду туди і з'ясую, що воно за птах насправді, ото «бухгалтер». В усякому разі, скидається на те, що всі наші злигодні минулися. Якщо Алан колись зароблятиме шість фунтів на тиждень, він тоді кум королю.

Батько не став гаяти часу. Осідлавши коня, він рушив на фабрику. Повернувшись звідти надвечір і привіз разочаровану новину: Уільям Фостер провалився.

— Це правда, це точно! — вигукував батько, не в силі стримати збудження. — Я зустрів м-с Фостер, і вона сказала мені з таким виглядом, мовби це була чудова новина, що одержала листа, в якому говориться, що Уільям може складати іспити наступного року. Ну й фізіономія була в ній, коли я розповів їй про Алана, — просто жах! Я бачив також Брайана, — розповідав він далі. — Ти маеш рацію, Мері, він таки є справді бухгалтер. І він сказав мені, що бухгалтери високої кваліфікації одержують понад шість фунтів на тиждень. А втім, хто знає, то він бовкнув знічев'я. Що б там не було, вони ведуть рахункові книги великих компаній — нафтових і всяких. І в бухгалтерів після прізвища пишуть літери — стривайте-но, зараз подивлюся. Я записав їх. — Він обмацав кишені, потім витяг якогось папірця. — Ось воно, я записав: Л.І.І.Б., це означає — я це теж записав — ліценціат інституту імперських бухгалтерів, чи щось таке. Брайан каже, що не так багато людей пишуть ці літери після свого прізвища. Якщо йому вірити, то це неабишаця. — мати право писати такі літери... — Він схвально глянув на мене: — Ніколи не думав, що доживу до такого дня, коли Алан ставитиме якісь літери після свого прізвища.

Раптом він підхопив мене на руки, дарма що я вже був не маленьким, і міцно стиснув в обіймах.

Того вечора він добре хильнув і повернувся додому, весело наспівуючи, коли ми всі вже полягали спати. Я чув, як мати занепокоєно питала його:

— Побився в кимсь?

— Та ні,— відповів батько.— Затопив одному в піку, та й по всьому.

Протягом наступного тижня вони з матір'ю шовечора сиділи, розмовляючи і виписуючи на папері якісь цифри, і я знов, що вони радяться про мое майбутнє.

— Ми з мамою вирішили переїхати до Мельбурна, Алане,— згодом сказав мені батько.— Звичайно, треба спершу владнати тут усі справи, а тоді зберемо манатки і — гайда. Твоє майбутнє там, а не тут. Я знайду роботу; це, певне, буде не дуже важко. А ти зможеш працювати десь у конторі, поки вчитимешся на бухгалтера. Кожна контора радісінка буде тебе взяти, коли дізнається, що ти стипендіат. В усякому разі, у нас тут зараз справи не близкучі. І дедалі ставатимуть гірші, якщо зважити на всі оті автомобілі. Я бачив їх сьогодні щонайменше сім або вісім... То яка твоя думка щодо цього?

— Цілком згоден,— відповів я.— Я вчитимусь на бухгалтера і водночас — на письменника... Це буде чудово.

— Ну, значить, справу вирішено...

Та обміркувавши все це на самоті, я несподівано відчув, що ніколи не зможу залишити цей ліс, який дав мені стільки сили і снаги. Ніколи раніше я не бачив міста. Тепер я уявляв його собі як величезну складну машину, яку догля-

дають безліч Л.І.І.Б. з гросбухами і блідими похмурими обличчями. Ця думка пригнічувала мене, і я розшукав Джо, який розставляв пастки у лісі за хатою.

Коли я розповів йому, що ми незабаром переїдемо звідси до Мельбурна, він замислено подивився на пастку, яку тримав у руці, і сказав:

— Ну, що ж, тобі завжди таланило. Пам'ятаєш, як ти впіймав двох кроликів в одну пастку?

— Так,— відповів я. Приємно було згадати про це.

Ми посідали поруч на траві і завели розмову про Мельбурн і про тамешні трамваї, і незліченні юрби людей, і про те, як я зароблятиму щість фунтів на тиждень.

— Найголовніше,— розмірковував Джо,— що ти матимеш змогу ходити в музеї, коли тобі тільки заманеться. Кажути, що там є чисто все.

— Мабуть що так,— сказав я.— Я ходитиму, звичайно, до музеїв, але ж я хочу писати книжки. В Мельбурні є велика бібліотека. Певне, ходитиму до неї.

— Тобі доведеться кинути верхову ізду,— сказав Джо.— Коні переведуться в Мельбурні швидше, ніж десь-інде.

— Оце найприкріше з усього,— знову відчуваючи своє пригнічення, відповів я.— Та однаково, трамвай довезе тебе, куди хочеш.

— Не збагну, як ти там сідатимеш на той трамвай із твоїми міліцями,— промовив Джо із сумнівом у голосі.— Адже там натовп, штовханина...

— Міліці! — обірвав я його зневажливо.— Міліци — то пусте!

З англійської переклав Марко ПІНЧЕВСЬКИЙ

ПОЕТИ

НЕПАЛУ

ЛАКШМІ ПРАСАД ДЕВАКОТ

Ми непальці

Непальці! Ми діти весни і зорі,
воскреслої Азії діти,
сини Гімалаїв!
Світання вгорі
у нас
починає пломеніти.

Край давній зростив нас,
та Будди земля
в цвіту, молода.
На полотнах
Араніко¹ геній за нас промовля,
наш труд —
в урожаях щедротних,

Омріянним шляхом — до світла з пітьми
йдемо крізь двадцяте сторіччя.
Насильство і зло ненавидячи, ми
цінуємо волю найвище.

Хоч в пісні про мир
голос наш не гrimить,
як сполох з ущелин і плаїв —
мир стверджують
прадіди з давніх століть,

всі ми,
всі шпилі Гімалаїв.

Ми славимо небо,—
нам кожна гора
кохана,
освітлена сходом.
Ми — вісники миру,
любові,
добра
країнам, державам, народам.

Струмками з джерел
на індійські поля
приносять життя Гімалай.
Ми — сонцю сусіди,
щодня звідціля
світило свій шлях починає.

Наш дім —
це планета Земля.
Над усе
ми прагнемо правди і миру.
Той друг нам,
хто серце відкрите несе,
і погляд,
і посмішку щиру.

¹ Араніко — видатний представник мистецтва стародавнього Непалу.

МАДХАВ ПРАСАД ГХІМІРЕ

Пісня узгір

Сьогодні брат лама¹
в наш двір зазирне,
і пімба² ласкова
розмову почне...
Гірська

старовинна балада оця,
але по-новому
хвилює серця!
Я ніби зійшов
на вершини стрімкі
і там, під окою,
озера гірські

¹ Лама — буддійський чернець.
² Пімба — музичний інструмент.

усе віддзеркалили...
 Йде череда,
 бряжчання дзвіночка
 сюди доліта..
 Я слухав баладу
 про вірну любов,
 і музика юності
 входила в кров.
 Сердечна
 і чиста,
 гаряча, як жар,—
 звідкіль би не йшла,
 із низин
 чи з-над хмар.

Зове-закликає
 в задумливий бір,
 до снігом посріблених
 бескидів гір,
 де сонячним світлом
 весь простір
 горить,
 де, лами,
 мелодія ваша
 дзвенить.
 Де пісня про мир
 збережеться віки,
 вкарбована вами
 в граніти гірські.

Квітень

Зелень прибоєм
 з гір і долин —
 звідусіль,
 бакуловий¹ гай
 посилає нам
 пахошів хміль.
 У дівчини гурунг
 троянда
 вогнем край чола,
 неварка —
 із ідриса квітку
 вкосу заплела.
 А з племені бхотія,
 дівчино,
 вибрала ти,
 щоб твій поясок заквітчали
 буки цвіти.
 Зозуля,
 як завжди,
 весняну вславляє любов.
 По-давньому
 спів твій, зозуленко,
 радісний знов.
 По-давньому
 зблиснули
 тисячі квіток-вогнів!
 Усі їх назвати,
 либоń, що не вистачить
 слів...

Я дерево піпул
 у квітні
 догляну в саду,
 я пісню-веснянку
 під деревом юним
 складу:
 «До нас
 хай вертається
 знову і знову весна,
 хай буде
 на квіти багата,
 як завжди, вона.
 Під сонцем гарячим
 все квітне
 і все одцвіта.
 Зозуля — і та
 із насиджених місць
 відліта.
 Життя ж переможе,
 засяє квіток
 карнавал,
 шукаючи подругу вірну,
 Проскаче марал.
 Побачите ви,
 що в новому, веселому
 квітні
 яскравіші будуть,
 пишніші
 всі квіти привітні...»

¹ Бакул — дерево з великими запахущими квітами.

І Піпул — священне фігове дерево.

КЕДАРМАН В'ЯТХІТ

Буря

Хмари
 тягнуть над землею
 олив'яні брили...
 Вибухами
 гуркіт нароста.
 Гіmn борні,
 грози вогнисті крила,

креше іскри
 неба чорнота!
 Диким танком,
 полиском кривавим
 хмари вибухають
 в темноті.
 Богом жаху —

месником Бхайравом —
буря
все змітає на путь.
Небо
пригинається
до землі
важуче.
Бліскавки — крізь хмари!
Вихор! Бій! Пожар! —
На шляху розгонять
пилу тьму ідучу.
Грім гrimить:
удар!
удар!
і ще удар!
Зайнявся ранок.
Я дивився пильно,
усе довкола
я хотів збагнути...
Лежать дерева,
що росли привільно,

що їх, здавалось,
бурям не схитнуть.
Побачив я:
гроза
потоки бруду
з землі
могутнім вихорем знесла,
і дивовижніш
за найбільше чудо
підвісь врожай
колосям без числа.
Я зрозумів,
що заново
до світла
нам крокувати —
вітчизні і мені.
Недурно ж
революція в нас квітла
у бурі-громі,
в бліскавці-вогні!

БХІМ НІДХІ ТІВАРІ

Xто пожаліє його?

Ні їжі, ні пристанища,—
побрів
не знати куди,
цокочутъ зуби дрібно.
В суворий місяць магх¹
під свист вітрів
спадає паморозь
на стежку срібно.
Мороз
все міцніє,
шаліє.

Та хто
злидаря
пожаліє?
Жилетка — дрантя,
з шапки крізь дірки
 волосся вигляда,
брехе роззутий
і стегон
сірі латані шматки
не гріють.
А надворі —
холод лютий.
Мороз
все міцніє,
шаліє.

Та хто
злидаря
пожаліє?
В бровах
від паморозі сивина,
заклякли руки
трудові, великі.
Життя —
жорстока з голodom війна,

заснеш на вулиці —
то вже навіки.
Мороз
все міцніє,
шаліє.
Та хто
злидаря
пожаліє?
Тепла б хоч краплю!—
він зігнувся, зблід.
На руки хукає
клубками пари.
Все погляда, все дивиться
на схід,—
а, може, сонце вигляне
з-за хмари?
Мороз
все міцніє,
шаліє.

Та хто
злидаря
пожаліє?
Іде поміж домів,
камінних брам.
От рису б зараз
хоч маленьку миску...
Як бескид,
він відкритий всім вітрам,
в його очах
вогонь голодний
бліска.
Мороз
все міцніє,
шаліє.

Та хто
злидаря
пожаліє?

¹ Магх — назва 11-го місяця індійського календаря (з 15 січня по 15 лютого).

Tаке життя

Дитина — юнаком стає в свій час,
Юнак — старим, пройшовши путь велику,
Хто дідом був — давно покинув нас,
Малята в світ прийшли... Так споконвіку.

Нове старішає, старе вмирає.
Відстале — наперед виходить, квітне.
«Сьогодні» — стало «вчора»... Часу гра,
Законів руху коло непокітне.

Росток малий прородерся в небеса,
Міцне, струнке — згиняється дугою,
В повторному з'являється краса,
Але краса прив'яне... Чередою

За ніччу день, за віком вік біжить.
Зібрати їх разом — тільки мить єдина.
Але ту мить ти можеш так прожити,
Що слід твій піде крізь віки, людино!

Хто б загадку буття нам пояснив,
Рух вічних змін в гармонії щоденній,
Закон цих змін. Чи це не диво з див?
Не диво, ні. Природи мудрий геній

Найменше з перетворень осягнув.
Отак було, так є, так буде вічно.
Не мудрий, хто цього ще не збагнув,
Як і отой, хто судить легко, звичко

І стверджую, що знає все сповна.
Сліпець!.. Він, певно, і не припускає,
Що світ великий часточка дрібна
Відтворює... Правдиве — не зникає.

Із посмішкою в даль часів дивись.
Що є — те є, і слід його збагнути.
Радій життю, душою не смутись —
У радості навчишся мудрим бути.

Ї шукай — і щастя не минеш,
Веселістю твій смуток навіть стане.
Та пам'ятай, що на землі живеш
Ти не для себе... Серце полум'яне

Вогонь дерзань, що в ньому не затих,
Віддасть хай людям з пристрастю всією,—
І йти живим тобі серед живих
Й тоді, коли ти будеш під землею.

БХІМДАРШАН РОКА

B пумі

Я йшов...
Та озирнувся враз.
Страшна
чорніла ззаду
прірви глибина.
Я обминув
проваль краї крути...
Та зараз же
не тільки я в путі!
Там,
де лишилися мої сліди,

Йдуть люди,
наближаються сюди!
І острах в серці,
і не йде з думок —
а що, як раптом
необачний крок?..
...Так от,
щоб попередити біду —
я повертаюсь,
я назад іду...

Хто хоче пісню в мене відібрать?

Хто хоче пісню в мене відібрать,
Супутницю і подругу мою?
Зумів я глибину буття пізнать.
За перемогу всім життям стою!
Хто хоче пісню в мене відібрать?

Нехай сьогодні дужчий ти. Але ж
Майбутнє нам належить, не тобі,
Я надбане врятую від пожеж.

Ти, вороже, впадеш у боротьбі!
Хто хоче пісню в мене відібрать?

Любов — початок мій. Несу її,
Хоч шлях важкий з початку до кінця.
Вогонь любові йде у всі краї,
Братів і друзів з'єднує серця.
Хто хоче пісню в мене відібрать?

Водоспад у місячнім сяїві

Юний, чистий, променистий —
Не змовкає ні на мить,
А глибокий, а барвистий —
Все виспівує-дзвенить!

Пісню слухають долини,
І ліси, і гір списи.
А вона все лине-ліне,
Повна світлої краси.

Синь повітря, свіжість листя,
Сяйво місяця і зір —
Все відбили струменісті
Водоспаду струни чисті,
З рос мережані між гір...

Багатуючий ти, як море,
Щедре море голубе!
На безмежному просторі
Роздаровуєш себе.

Та в краю краси співаєш
Пісню іноді сумну.
Щось шукаєш, поспішаєш
В невідому далину.

В сяїві місяця, в тумані,
Крізь ліанів ліс густий
Чи не в морі-океані
Дім біжиш собі знайти?

ШАНКАР ГАРГЕЙ

Чому я одягла свої прикраси?

Одягла я
для тебе
прикраси усі,
і для тебе
гаряча троянда в косі,
щоби, пестячи
кучері кіс запашних,
відчував ти
трояндову ніжність у них.
Знак червоний на лобі,
як іскра пала.
Я ніколи ще
гарна така не була!
А браслети дзвенять,
мов зозуля кує...
Що я ждала тебе,—
каже вбрання мое.
Мій коханий,
тепер
мого серця не рань,
не дивися на інших —
на мене
поглянь!
Ти забудь,
що тобі
я покірна була.
Я убрання своє
недаремно
вдягла,

І віднині
зі мною застанешся ти.
...Тільки ж долю
не можна
перемогти.
Сталось так,
що, побачивши вбрання цвіти,
посміхнувся,
коханий,
задумливо ти.
Де подітись мені —
я не знала
в ту мить,
але знала —
від сорому
можу згоріть.
Так...
Віднині усе зрозуміло мені:
не в убранні,
не в квітах
вся справа —
о, ні!..
У коханому серці
вогонь залиша
тільки серце вродливе,
вродлива душа.

Переклад Петра ДОРОШКА

Повернення

ОПОВІДАННЯ

Це сталося зі мною давним-давно, півстоліття тому... Я тоді дуже засмутився, бо те, про що мріяв, заради чого напружував усі свої сили і що, на мою думку, я безсумнівно заслужив — не збулося: на шкільному святі з нагоди закінчення навчального року мені не дали подарунка — книжки.

Коли, повернувшись додому, я розказав про все, мати намагалась втішити мене доброю порадою. Вона мені тоді пояснила, що в житті ніколи і ніщо не збувається словна так, як хочуть люди і про що мріють. Вона запевняла мене, що ми одержуємо від життя завжди менше або більше, аніж того заслужили.

— Щасливий той, хто може з цим примиритись, сину мій!

Ця сумна теорія знедолених і слабовольних людей тоді дуже мене обурила. Я ніколи не пробачу пессимістам і людям слабої волі цієї сумної філософії і ніколи не погоджуся з тим, що, мовляв, відмовлення від кращого життя і примирення із злиднями є вічним законом життя. Якби я сказав, що все своє життя боровся проти цієї теорії, то це була б неправда. Але в такі хвилини, коли я дуже хотів досягти чогось особливого, надзвичайного, я завжди згадував ці неписані людством закони і проймався бажанням боротися з ними.

А тепер розповім історію, в якій все збулося так, як я цього хотів. Все сталося навіть краще, ніж міг сподіватися найбільший оптиміст.

Для ясності я повинен сказати кілька слів про себе.

Більше чверті віку я жив за межами Угорщини, далеко від своєї рідної батьківщини. Угорщину я мусив покинути з політичних міркувань. У 1919 році, після поразки революції і падіння Угорської Радянської Республіки, контрреволюційні власті переслідували мене за вбивство. Де, коли і кого я вбив — цього власті, що видали на-каз про мій арешт, не знали, так само, як не знат

цього і я. Але одно я знатав напевне (в цьому були впевнені і власті, які переслідували мене), що коли спіймають — побісять. І побісять мене не за те, що я вбивця, а за те, що боровся з убивцями, за те, що я комуніст.

Чверть віку мені довелося жити за кордоном, але ніколи за цей тривалий період я не кидав думки про повернення на батьківщину, в Угорщину, в Будапешт. За ці двадцять п'ять років я не-багато чув про рідну матір, та й вона про мене мало що знала. Під час другої світової війни я навіть не знатав, чи жива ще вона. І тоді бажання повернувшись на батьківщину часто виливалось у незвичне для мене розчулення. Зненацька виринали спогади, переходили в страждання, і я навіть відчував фізичний біль. А це бажання все тісніше й тісніше перепліталося з туюго за матір'ю. Під час війни¹ на полях боїв, крізь гарматний гуркіт, сильніший за небесний грім, до мене часто ніби долинав тихенький голос матері:

— Будь обережний, сину мій!

А одної темної ночі, коли я був у густому лісі в дозорі, мені вчуvalося, що то не листя шелестить, а гомонять Карпатські гори, більше того, часом здавалося, що до мене підступають дуби Яноша Араня і говорять до мене чудовою угорською мовою. І, походжаючи по цьому далекому лісу, я почував, ніби гуляю по острову Маргіт у Будапешті.

Я не соромлюсь говорити про це і не шкодую, що так минув цей період моого життя.

На початку січня 1945 року (на той час минуло вже понад двадцять п'ять років, як я залишив Угорщину) я був у Кішпешті. Восьмого чи де-в'ятого січня я одержав наказ поїхати з двадцятьма чотирма автоматниками в Будапешт (де ще точилися запеклі бої), знайти вулицю Мікша,

¹ Мається на увазі друга світова війна, коли я перебував у лавах Радянської Армії, (Автор).

а на ній друкарню літературного видавництва, очистити її від німців та нілашістів і врятувати будинок і машини від руйнування. Через сильну канонаду ми не могли пробитись до площі Барош, тому довелося перебути всю ніч на кладовищі Керепеш, у мавзолеї Ференца Деака. На світанку Радянська Армія примусила німецькі батареї, що вели обстріл Східного вокзалу та площі Барош, замовкнути. Ми пробилися до вулиці Роттенбіллера, звідки вулицею Догань вийшли, нарешті, на вулицю Мікша. Близько одинадцяті години ми з боєм захопили будинок друкарні. Коли цей наказ був виконаний, наш загін ще очистив готель «Нью-Йорк» і повернувся в Кішпешт за новим наказом. Саме тоді з Кішпешта на Будапешт виrushали свіжі сили, і мені дозволили приєднатись до одного з українських полків. Разом зі мною тут були два українські письменники: Первомайський — перекладач віршів Петефі на українську мову, та Іван Ле — один з найвидатніших українських прозаїків. Штаб дивізії, що розмістився в Кішпешті, дозволив нам трьом з дванадцятьма автоматниками прочесати місто і знайти мою матір. І, як годиться в таких випадках, нас попередили, що треба бути обережними. Ми виїхали. Дісталися до кафе «Елеке», що міститься на розі, де скрещуються вулиця Ракоці та Керут. Досі ми йшли разом з полком, а тут сіли на дві вантажні автомашини і почали діяти самостійно.

Спочатку наш невеличкий загін виїхав на площу Ізабелли. В 1919 році тут жили мої батьки. Двірник цього будинку переглянув книгу домоводіння і встановив, що батьки мої вже більш як п'ятнадцять років тому переїхали на іншу квартиру. Він сказав навіть куди — на вулицю Роттенбіллера. Поки я розмовляв з двірником навколо нас зібралося десять-двадцять дуже блідих хлопчиків і дівчаток. Первомайський та Іван Ле розрізали на скиби дві солдатські хлібни і роздали їх дітям.

На вулиці Роттенбіллера мені дали нову адресу. А по цій адресі мені направили ще в інше місце. Майже весь день ми переходили з будинку в будинок. Нас направляли в різні кінці міста. П'ять разів ми починали розшуки з самого початку. За кілька днів я, нарешті, дізнався, що моя матір і сестра знаходяться в підвальному одному з будинків на вулиці Пожонь. Та чи живі вони? Вулиця Пожонь була тоді ще зайнята німцями.

Ми повернулись у Кішпешт, та наступного дня в супроводі дванадцяти автоматників і з двома лантухами хліба ми знову пішли в Будапешт. На цей раз нам вдалося проникнути тільки до Західного вокзалу. Роздавши дітям і жінкам хліб, ми повернулися до Кішпешта. Минуло два дні, і ми дісталися вже до театру Комедії, де несподівано вскочили в кількагодинний бій. Як нам згодом стало відомо, на п'єштській стороні це був останній бій.

Ось наступного ранку, о п'ятій годині, разом з Первомайським, капітаном Матюшевським і дванадцятьма автоматниками, з двома лантухами хліба ми стояли на вулиці Пожонь перед бу-

динком, у підвальні якого, як нас запевняли, мала бути моя матір.

Ворота були зчинені. Ми почали стукати в них кулаками. Довго ніхто не з'являвся. Та коли ми згодом грюкнули кілька разів прикладами автоматів, почули, нарешті, відповідь.

— Ідіть звідси геть, бо зараз покличу поліцію!

Я був дуже схильований. Рука, в якій я тримав автомат, тремтіла. Але ця погроза невідомого розвіяла напруження. Я голосно засміявся. Коли переклав на російську мову товаришам погрозу, вони теж розсміялися. Той, хто стояв по той бік воріт, певно, гадав, що має справу з божевільними.

— Відчиніть ворота, бо ми зараз їх висадимо! — гукнув я не дуже голосно, але з твердою рішучістю. Чоловік ще кілька хвилин вагався, а коли почув, що я розмовляю з товаришами по російськи, відчинив.

Це був худорлявий високий на зріст, згорблений чолов'яга у зім'яту костюмі. Він тремтів. Первомайський простягнув йому пачку сигарет, а я, потиснувши руку, одразу ж пояснив, що розшукую свою матір. Чоловік підозріло глянув на мене і страшенно затремтів. Тоді Первомайський подав йому свою флягу, а я підбадьорював, як міг, переляканого на смерть чоловіка, умовляв випити трохи горілки, мовляв, це дуже помагає від страху. Той ковтав горілку так, ніби виконував неприємний для нього наказ, потім oddав флягу, тильною стороною долоні витер рота і глибоко зітхнув.

— Боже мій милостивий, що ж тепер буде?

Зигзагоподібними коридорами він повів нас до підвальну.

В цьому довгому, низькому, страшенно непривітному підвальному повітря було холодне, вологе, з кисловатим присмаком. Полум'я кількох свічок слабо освітлювало приміщення, і від цього підвального набував якогось примарного, лякаючого вигляду. Людей тут набилося дуже багато, як оселедців у бочці. На бетонованій підлозі лежали й сиділи діти, жінки й стари. Деякі з них стояли на колінах, або сиділи навпочіпки.

— Бо ви знаєте... — почав пояснювати щось дуже заплутано наш провідник, — знаєте, прошу вас ласкати, вночі сюди ще раз приходили німці, вони шукали когось і погрожували, що...

Якась жінка зіскочила з нар і закричала:

— Росіяни! Росіяни! Росіяни прийшли!

Якийсь літній чоловік простягнув до мене руку, другий обняв мене, потім, злякавшись раптом своєї сміливості, відскочив назад.

— Росіяни! Росіяни!

Дехто вигукав ці слова радісно, а хто й перелякано. Одні бігли мені назустріч, інші тікали від мене. Люди плакали й сміялися. Потім запала мёртва тиша, яку порушив лише дзвін якогось будильника.

Раптом з глибини підвальну до нас долинув чоловічий бас:

— Вас прислав бог, товарищі росіяни!

Сотні рук простягнулися до мене.

Сотні тремтічних рук.

Те, про що я вам розказав, набагато легше роз-

повісти, аніж пережити. У ті дні, коли ми шукали мою матір, навколо точилися запеклі бої; попереду нас, позаду, поруч з нами вибухали гранати й артилерійські снаряди. Над нами в повітрі шугали винищувачі та бомбардувальники. На сіруму, змішаному з гряззю снігу, загачуючи вузенькі вулички, валялись трупи, дохлі коні, перекинуті машини, розбиті танки. Подекуди шлях перегороджувався купами битої цегли.

Тоді в мене не було часу розбиратись у своїх думках, але сьогодні я пригадую, що мене охопила якась дивна суміш почуттів радості і страху. Я був безмежно щасливий, що знову бачу Будапешт і беру участь у його визволенні. Але я відчував водночас кожну рану столиці, і після такої розлуки з Батьківчиною бачити це було дуже боляче. Адже Будапешт — це всі муки й страждання моєї матері. Однак вже тоді я добре усвідмовував, що ці неймовірні руйнування — це початок, народження нового життя. Серцем я відчував, що мати моя вже десь близько, і в той же час проймав дрожь од страшної думки: може, вже пізно?

Навіть тоді, коли в підвалі до мене простяг-

лися сотні рук, я все ще боявся, чи не пізно. Але коли я сказав, кого шукаю, люди розступились і кілька голосів вигукнуло: «Сюди, сюди!»

Маті лежала на солом'яному матраці в глибині підвала, в темному закутку. Під головою (маленькою, сріблястосивою головою) в неї лежала згорнута чорна бавовняна спідниця. Її худорляве тіло було вкрите чорною селянською хусткою. Очі матері були заплющені. Бліді уста стулени. Вона вже кілька днів спала. Правда, люди казали, що мати спить, але я зрозумів, що вона непритомна, знесилена від голоду. Певно, вже кілька днів нічого не їла. А тепер повільно вмирає...

— Я лікар,— сказала літня жінка в селянській хустці.— Я кілька разів оглядала цю жінку. Її не можна турбувати. Вона спокійно засне навіки, без будь-якого болю. Може, ще сьогодні, а може, вже...

Я мовчки стояв перед матрацом, на якому, наче нежива, лежала моя рідна мати.

Первомайський не розумів слів, але одразу збагнув, що слід робити. Він став біля матраца на коліна і наблизив до обличчя матері дзеркало.

Потім потер материні скроні і змочив худі руки та обличчя горілкою. Капітан Матюшевський приклад свою флягу до її більших уст.

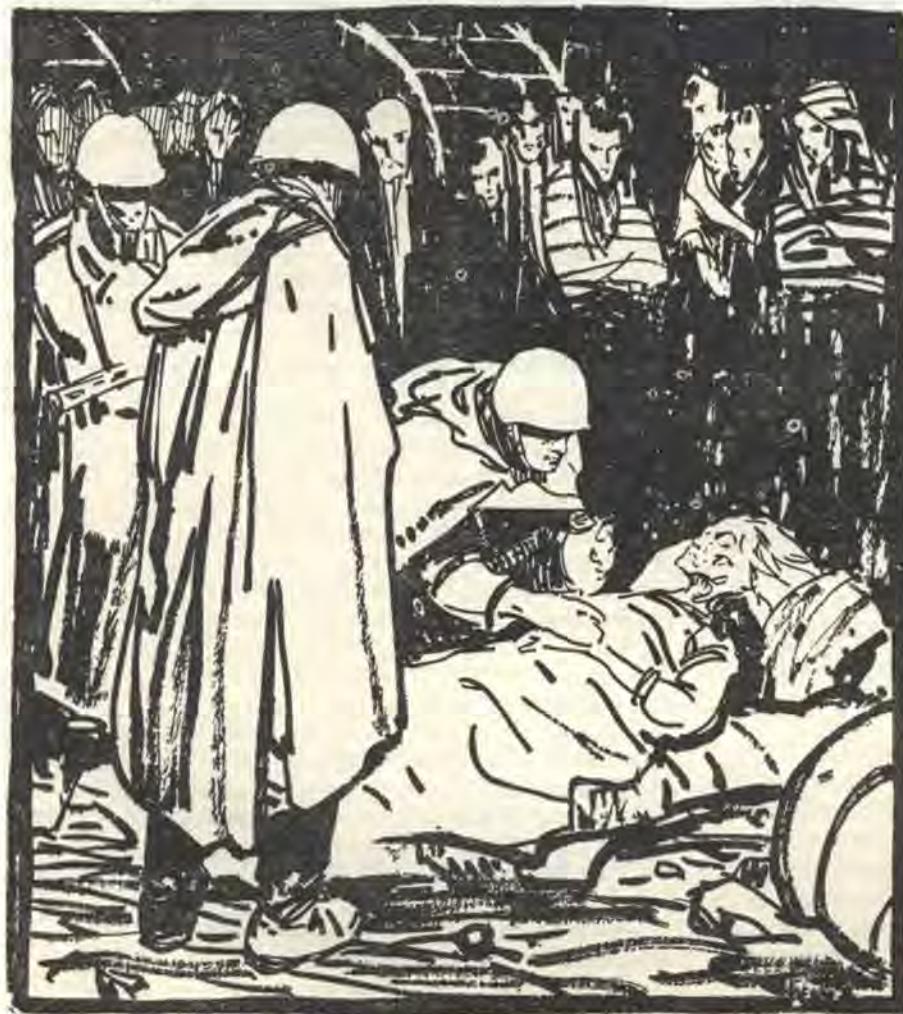
— Товаришу майор,— звернувся він до мене,— дозвольте мені поїхати в Кішпешт за лікарем.

Поки ми чекали лікаря, Первомайський розрізав хлібини, які ми принесли з собою. Люди, що ім Первомайський давав хліб, не вірили своїм очам. Вони боязко простягали руки за хлібом. Лише тоді, коли відходили од Первомайського і бачили, що хліб не розтанув у них в руках, радісно вигукували:

— Хліб! Справжній хліб!

Полковий лікар, полковник Морозов, уважно оглянув матір. Потім зробив їй ін'єкцію. Здається, це була суміш камфори і кофеїну. Після цього він підігрів на спиртовці молока, влив в нього трошки коньяку і напоїв матір. Згодом зробив ще одну ін'єкцію і, обережно просунувши крізь стулени материні вуста ложечку, влив їй в рота трошки мандаринового соку.

Через десять хвилин мата розплющила очі.

А ще за півгодини впізнала мене.

Годиною пізніше, коли мати вже починала вірити, що це не сон, вона дуже тихо, але рішуче сказала Первомайському і Морозову:

— ...бо угорський народ дуже добрий. Це не вони вбивали, не вони підпалювали, а ті, що сиділи в них на шії,— пояснювала вона з дивною простотою.— Ви повинні допомогти нам заликувати рани, заподіяні війною! У мадьярів щире серце, і вони ніколи не забивають своїх справжніх друзів!

Мати втомлено опустила на груди голову і слабою рукою погладила мене по шорсткій руці.

— Бо угорський народ дуже добрий,— повторила вона.— Тому у нього стільки ворогів. Але ти мусиш зрозуміти все, сину мій, ви мусите все зрозуміти, сини мої дорогі...

Над нашими головами, десь на третьому чи на четвертому поверсі вибухнула граната. З стелі посыпалась штукатурка. Свічки погасли. В руці Первомайського засвітився потужний електричний ліхтар. Ясна смужка світла прорізала темряву, освітивши переляканіх людей.

— Мусите допомогти, сини мої дорогі! Мусите!

— Все зробимо, матінко! — відповів замість мене Первомайський.— Буде у вас, мамо, вдосталь молока, масла, шинки й ікри, фруктів та кави — все буде!

— Бо народ цей добрий, дуже добрий! — повторила ще раз мати.

З угорської переклав Костянтин БІБІКОВ

Калейдоскоп ВСЕСВІТУ

ВИПАДОК ІЗ ВЕНЕРОЮ. В місті Шарінгкрос, штат Флоріда (США), поліція заарештувала молоду жінку, котра, гуляючи по вулиці, зупинилася біля статуї Венери, зняла з себе сукню і одягла її на статую. Дама пояснила поліції, що вигляд оголеного тіла обурює її моральні почуття і тому вона відчула непереборне прагнення одягти Венеру.

КРАН ВОДОПРОВОДУ ЯК БАРОМЕТР УСПІХУ. Коли диктор телебачення в Амстердамі на закінчення передачі говорить «На добрінчі», на станції міського водопроводу даеться тривожний сигнал. Во в цей час хатні господарки знову повертаються до своїх господарчих справ і різко зростає споживання води. В літні дні доводиться приводити в дію всі насоси, щоб забезпечити місто водою. Водопровід і телекентр уклали угоду, за якою робітники мистецтва попере джають водопровідників за 5 хвилин до закінчення передачі, та ті, в свою чергу, повідомляють, чи різко цього дня зростає споживання води. Якщо це не так, у телекентрі роблять відповідні висновки про якість передач.

В ПОЛЬШІ ЖИВЕ 29 МІЛІОНИ ЧОЛОВІК. 31 грудня минулого року населення Польської Народної Республіки становило 29 мільйонів — 15 млн. жінок і 14 мільйонів чоловіків.

ОПТИМИСТИЧНА РЕКЛАМА. Власник однієї кінотеатру поховання у Лондоні повісив у вітрині своєї установи запрошення: «Спалачуйте за свій похорон зарах умирайте потім!»

МЕХАНІЧНИЙ ГАВКІТ. Один неаполітанський інженер зробив винахід, який, за його твердженням, позбавив роботи більшість зліх собак — отих самих зліх собак, про яких попереджають таблиці і які покликані захищати хазяйське майно від непроханих гостей. Завдяки винаходу, хазяйкові, перед тим як залишити квартиру, досить лише вставити у магнітофон стрічку. Потім, якщо хто-небудь подзвонить біля дверей квартири, зсередини почуеться лютий собачий гавкіт, записаний на магнітофонну стрічку.

ОСТАННІ НОСОРОГИ. Як повідомляють газети Катманду, носорогу — короля тварин Непалу, загрожує повне вимирання. Браконьєрів безжалісно винищують цінну тварину. Одни тільки ріг коштує зараз від 6000 до 13000 рупій, або відповідно — 500 000—1 200 000 франків. Експерти вважають, що в лісах залишилось біля сотні носорогів.

ПОКЛИК ДУШІ. Одному датському сільському священику довелося читати проповідь у зовсім порожній церкві: парафіяни оголосили йому бойкот на знак протесту проти його другої професії. Справа в тому, що у вільний від проповедей час священик працював... інструктором по водінню автомобілів.

Після досить нетривалих вагань священик вирішив розпрощатися з релігією і цілком присвятити себе автомобілізму.

СКАНДАЛ У ВАШИНГТОНІ. Недавно жителі Вашингтона були «вкрай» здивовані. На вежі Капітолія (місці заслань Конгресу) замість національного знамені майорів — чорний прапор з черепом і кістками. Поліція заарештувала злочинців, але їх незабаром довелося відпустити. «Пратам» виявилися хлопчаки 14—17 років.

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ШЛЯХ. Італійське радіо і телебачення оголосило серед севільських перукарів конкурс на найкраще виконання ролі Фігаро в опері Россіні «Севільський цирульник». Переможцем конкурсу став молодий севільський перукар — Антоніо Нуїнер, який тепер виступає в цій ролі по римському телебаченню.

Що було б, коли б в гонитві за реклами римські радіо і телебачення пішли далі по цьому шляху і взялися б за постановку, наприклад, «Венеціанського купця» Шекспіра чи «Розбійників» Шиллера?

З ШЕКСПІРОВИХ СОНЕТИВ

55

Надгробків царських мармурові плити
Переживе потужний мій рядок,
І образ твій, немов із міді литий,
У вічність перейде. Хоч воєн крок.

Зруйнує все — і статуй і трони,
Каменярами тесаний граніт,
Але твоєї із пісень корони
В тисячолітях не забуде світ.

Ти смерті й забуття минеш дорогоу
І, відшукавши путь в людські серця,
Вперед ітимеш із віками в ногу,
Аж доки світ дійде свого кінця.

І в день суда ти житимеш у слові,
В піснях моїх, що сповнені любові.

70

Мідь і граніт, земля і океани
Не вистоять під натиском часу,
То ж як твою відстоюти красу,
Тендітна квітко, витворе весняний?

Проти облоги войовничих днів
Чи може встояти дихання літа,
Коли в покорі никне міць граніту,
Найближчого супутника віків?

О скорбна думо, марення безсиле!
Для свіжості земної красоти
Хто може сковище міцне знайти,
Щоб від часу спасті обличчя миле?

Та над сторіччями краса твоя
З мого чорнила, може, засія.

104

Рокам краси твоєї не здолати,
Такою ж ти була, як стрілісь ми.
З того часу холодні три зими
Лісів золочені зірвали шати.

Спалили тричі у своїм горні.
Три осені вбрання весни зелене.
Проте здаєшся і тепер для мене
Такою ж ти, як і в далекі дні.

Як стрілка, що незримо йде на вежі,
Карбуючи години в тьмі ночей,
Так непомітно для моїх очей
Твоя краса лишає давні межі.

Дух ув'ядання не страшний тепер,—
Коли ти народилася, він помер.

Коли в літописах померклих днів
Стрічаю описи облич вродливих,
Божественній красі натхнений спів
На честь жінок і лицарів поштivих,

Палкі слова про осіянну вроду,
Вроцістий гімн устам, очам, бровам,—
Запевнюють, що в той пісенний храм
Ти увійшла, як у свою господу.

Провидженням були тобі похвали
Співців, що мріяли про твій прихід.
Тебе привидячи, вони як слід
Краси у давнину не оспівали.

А ми, кому явилася нині ти,
Знімівши, слів не можемо знайти.

Душа, що мешкаєш в гріховній глині,
Ти, суеті віддавши в полон,
Скарби глибинні марно тратиш нині
На позолоту зовнішніх колон.

Пошо велиki кошти віддаєм ці
На розкіш нетривалого житла,
Щоб хробаки — пишноти спадкоємці —
Добро твоє сточили геть дотла?

Душа моя, виконуй ту роботу,
Що перед внуком виправдає нас.
Не дбаючи про звернену позолоту,
У вічності купуй безсмертя час.

І смерть помре, а ти в простій одежі
Підеш в віки, часу зламавши межі.

З англійської переклав
Дм. ПАЛАМАРЧУК

КАЛІДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

«ДУМКА ПОЛІЦІЇ. В лондонській газеті «Дейлі ньюс» з'явилася таке коротке повідомлення: «Вчора в Гайд Парку знайдено людське вухо і чотири пальці людської руки. За думкою поліції, злочин не виключений».

ОСОБИСТИЙ ПРИКЛАД. Містер Джон Солурр, голова нью-йоркського товариства тверезості «Синій хрест», виголосив довгу промову на тему до чого доводить зловживання алкоголем. Наприкінці промови він узяв з кафедри склянку з водою, підніс її до рота і звич-

ним жестом, властивим усім любителям пива, дмухнув на неї, щоб відігнати неіснуючу плю. Ефект від його півторагодинної промови був беззадійно зіпсований.

НАЙБІЛЬШЕ ПАЛЯТЬ В ДАННІ. За повідомленням датських статистичних закладів, Данія є країною з найбільшим у Європі споживанням тютюнових виробів на душу населення.

ДЕСЯТЬ ІЗ ТРЬОХ... Видатний французький художник Каміль Коро (1796—1875), майстер ліричних пейзажів, не гадав, ма-буть, якою популярністю користуватимутися його картини в нинішньому сторіччі. За підрахунками антикварів, із 3 000 пейзажів, написаних Коро, 10 000 знаходиться в США. В цих числах немає нічого пародіального. Відомо, що Коро написав близько трьох тисяч картин, а в приватних колекціях США налічується зліз більше десяти тисяч

«справжніх» Коро. Торгівля підробками ведеться в США з чисто американським розмахом.

СОБАКА — УНІКУМ. Директор одного з ресторанів у Чехословаччині має незвичайну собаку. Вона може досить виразно промовляти деякі слова, наприклад, «м'яч» (эрозуміло, по-чеському) — коли хоче гратися, або «цукор», коли згодніє. Постійних відвідувачів собака зустрічає дружним «здрастуйте», а своє нездадовлення передає словами «який сором!»

ЧИХ ХІД? 18 місяців триває шаховий поєдинок поштою між містером Рейлем Пресоном з Детройта і міс Уолліс Кеді із штату Флоріда. Нещодавно юна міс отримала від свого партнера лист, в якому той обурювався, що вже сім місяців не має відповіді. Уолліс Кеді відписала: «Я була переконана, що тепер ваш хід».

ІНЕССА АРМАНД

В кінці 1957 року в Парижі вийшла книга французького письменника-комуніста Жана Фревіля «Видатна постать Російської революції. Інесса Арманд». Працюючи над нею, автор використав листування В. І. Леніна з Інессою Арманд, спогади її сучасників і товаришів, архівні матеріали радянських бібліотек. Книга схвально зустрінута французькою прогресивною пресою. Газета «Юманіте», відзначила, що це «запальна, хвилююча, чудово документована книга».

В книзі також змальовано образ ве-

линого вождя революції В. І. Леніна, під постійним керівництвом якого працювала Інесса Арманд і під впливом якого формувався її марксистський світогляд. Автор показує поширення ленінських ідей за межами Росії, утворення в Москві в 1918 році французької комуністичної групи, до якої, крім Інесси Арманд, увійшли Жак Садуль, Жанна Лабурб та інші. Ця група стала ядром майбутньої Комуністичної партії Франції.

Друкуємо з деякими скороченнями дві глави з книги.

В Парижі з Леніним

За кордоном Інесса переводить подих, як птах, який після штурму сідає на скелю, щоб пополоскатися і начистити крила до блиску.

Проспекти європейських столиць, трамваї, автомобілі, безперервна штовханина, високі будинки, вітрини магазинів, нічні вогні, шум і рух,— все тут відрізняється від похмуріх місць, звідки вона приїхала.

Від кочових ненців до пролетарів капіталістичного Західу вона пройшла чотири тисячі кілометрів і сорок століть історії. Але вона хоче йти далі, до соціалізму.

Оселившися в Брюсселі 1909 року, вона викликала до себе трьох наймолодших дітей: двох дівчаток Інну і Варвару, і маленького Андрія. Шістде-

сят років тому, в цьому самому місті — Інесса думає про це з хвилюванням — Маркс написав «Маніфест Комуністичної партії»: відтоді мільйони трудящих, так само як і вона, борються під його прапором...

Як член групи більшовиків-емігрантів вона слухає в університеті курс політичної економії — ключову науку соціального розвитку.

Події підтвердили теорію, аналіз і передбачення Маркса і Енгельса. Ale явища, які вони вивчали, розвиваючись, висувають нові проблеми. Вільна конкуренція привела до монополій, концентрація породила картелі і трести, зріс вплив фінансового капіталу, банки контролюють промисловість і впливають на політику урядів, демократія є лише фасадом,

що маскує панування олігархій, капіталістичні держави гризуться за колоніальні ринки та сфери впливу...

Дехто посилається на ці зміни, щоб ревізувати марксизм. Отже важливо залишитися вірним йому, продовжувати його і збагачувати. Тільки надихаючись його революційним духом і його методом, вчені зможуть визначити специфічні особливості епохи імперіалізму, в яку вступив світ.

Головне ядро російської соціал-демократичної еміграції зосередилося в Парижі.

Латинський квартал і XIV міський район стали ареною, де сходяться лицем до лица різні політичні течії. Відбуваються конференції на найрізноманітніші теми. Під час диспутів 40 членів паризької «Гру-

ли більшовицької підтримки» на чолі з Леніним спростовують ораторів інших тенденцій. У той час, як Мартов і його друзі обрали своїм штабом кафе Аркур, більшість яких живе в околицях парку Монсурі, збираються в кафе на Орлеанському проспекті. В 110 будинку цього проспекту знаходиться друкарня, привезена Леніним із Швейцарії в грудні 1908 року, в якій друкуються газета «Соціал-демократ» і брошюри, що тайно переправляються в Росію. Біля входу стоїть на варти агент оханки. Обидва друкарі і партійні працівники добре його знають: вони його швидко проженуть у той день, коли він приде з фотоапарatom.

Це активне політичне життя притягає Інессу, яка з Брюсселя часто приїжджає в Париж. В жовтні 1910 року вона там оселяється з дітьми на вулиці Сен-Жак, № 241.

В 1909 році, під час одного з своїх приїздів у Париж, Інесса вперше зустрічає Леніна. В людині, яка захищає диктатуру пролетаріату, в його особі, в поведінці, в манерах нема нічого від упертого диктатора, despoticного вождя, непогрішного папи. Його авторитет пояснюється лише розумом. Невеликий на зріст, приземкуватий, лисий, він постає простим, скромним, невимушшеним в обходженні. Він висловлює свої думки просто, легко і ясно, без ніякої пишномовності. Виступаючи перед аудиторією, він намагається зробити зрозумілими найскладніші думки, не боїться повторитися, щоб його зрозуміли, незаперечними аргументами переконує слухачів у справедливості своїх ідей. Більш за все він не любить пишномовності, риторичності, ефектних фраз, жестикуляції. Якщо він піднімає руку, то для того, щоб підкреслити основну думку свого доказу. Час від часу він нахиляється до слухачів, тримаючи руки догори долонями, ніби кажучи цим знайомим жестом: «Подивіться самі, як це ясно, безспірно... Погодьтесь... іншого рішення бути не може...» Він посилає-

ться тільки на здоровий розум, на цілком очевидні факти. Іноді він заходиться захоплюючим сміхом... Все в ньому виражає прямоту, прагнення до єдиної мети, постійне піклування про трудящі маси, залізну волю, яку ніщо не зможе злати або зігнути.

Інесса скоро стає одним з найактивніших членів «Групи підтримки», яка обирає її до свого керівництва і доручає вести переписку з іншими більшовицькими групами за кордоном.

Російська соціал-демократична партія переживала в той час винятково важкий період. Реакція все нахабнішала після перемоги. Вона арештовувала, засилала, вішала... «Скільки часу це ще продовжуватиметься?» — з гнівом питали себе товариши.

Поразка революції загострила суперечності між більшовиками і меншовиками.

Ідеяна плутаниця, філософська і політична криза, яку переживала партія, дискусії, суперечки підривали згуртованість і моральний дух. Членські внески не надходили, добровільна передплата падала, поширення і продаж газет, брошур затримували.

Теоретичні суперечки, шукання заробітку, матеріальні труднощі,— такі умови існування емігрантів у Парижі. Вони займаються найрізноманітнішими професіями — водолазів, носильників, шоферів, чорноробів... Багатьом не вдається знайти ніякої роботи. Віснажені голodom, хворі на туберкульоз інтелігенти, яких ні один хазяїн не бере на роботу, слідкують за об'явами про вільні місця, бігають по різних адресах, сидять булочкою з чорним кофе, блукають вздовж ворожих фасадів і меланхолійних набережних.

Деякі з них, незважаючи на нужду, із самолюбства відмовляються від підтримки каси допомоги, спільної для емігрантських партій. Один учасник боїв на барикадах Москви, доведений до крайньої нужди, кінчає життя самогубством.

За цих обставин Інесса робить все, щоб полегшити долю

своїх товаришів. Проворна, мужня, вона віоскрешає надію, дає корисні поради, як влаштуватися з житлом, харчуватися на невеликі гроші. Надія Крупська любить товариство цієї більшовицькі, яка почиває себе в Парижі, як дома. Коли загальна ситуація викликає у пессимістів невдоволення і ліхослів'я, Інесса зберігає свою природну доброзичливість. Неприступна для зневіри, вона відвертається від даремної багатослівності, пустих розумувань, стерильного самоаналізу. Її чуже всяке розумове начотництво: її життя зливається з життям партії.

Інесса старанно відвідує збори більшовицької групи, робить записи, пише протоколи. Ленін з кожним днем все більш цінує її розум, знання, характер. Ленін звертається до неї, коли веде листування різними мовами з зарубіжними соціалістами.

Реакція торжествує, але в темряві казематів і в'язниць готується нове революційне піднесення. Ленін передбачає ці події і сповіщає про них. Радісний іде він на північний вокзал посилати свої листи до «Зорі», більшовицького тижневика, який виходить з грудня 1910 року в Санкт-Петербурзі. Серце його наповнюється радістю, коли він слухає розповіді товаришів, що приїхали з Росії, читає листи робітників звідти. «Зачекайте,— кажуть ці листи,— скоро настане новий 1905 рік».

Може треба було б створити школу пропагандистів, щоб готовувати кадри для революційного руху. П'ять (з дванадцяти) учнів школи на Капрі, виключених в листопаді 1909 року за симпатії до Леніна¹, приїхали в Париж, а через кілька тижнів до них приєднуються інші учні. Ленін виступає перед ними з лекціями. Але керівники груп «Вперед» засновують у листопаді 1910 року нову школу в

¹ Ідеється про «спартійну», а в дійсності фракційну школу РСДРП, що була організована на Капрі одзованстями та ультиматистами, незважаючи на протести редакції «Пролетарія». (Прим. перекладача).

лоньї. Треба діяти, не гаючи часу.

Під час довгої поїздки на велосипеді Ленін зупинився в Лонжюмо, мальовничому містечку з низенькими будиночками, вишикуваними по обидві сторони центральної вулиці. Ця старовинна станція диліжансів, де поштарі колись випивали стаканчик вина, стане завдяки випадковій прогулянці революційним пунктом, звідки проводирі мас вийдуть на широку дорогу історії.

Жителі влітку здавали кімнати любителям рибальства, які бажали закинути вудочку в води річки Іветти. В 17-му номері Центральної вулиці Ленін знайшов порожній каретник. Невистачало тільки по-мосту, лавок, столів...

Там навесні 1911 року відкрилася школа. Вона повинна була завершити політичне виховання робітничих активістів, надісланих партійними організаціями в Росії. Старанно підібрані, вони майже всі пізніше стали більшовицькими керівниками. Деякі з них брали участь в революції 1905 року і працювали над підготовкою нової революції. Серед них були металісти Санкт-Петербурга; секретар федерації шахтарів. Шварц; майбутній член Центрального комітету Орджонікідзе; робітник-шкіряник Присягін з Москви, де керував підпільною газетою і якого Колчак розстріляв під час громадянської війни; один із двадцяти шести бакінських комісарів-більшовиків Зевін, розстріляний англійцями в 1918 році...

Ленін жив із своєю дружиною на Центральній вулиці № 91 у робітника-шкіряника в маленький кімнаті, з невеликим столом і двома ліжками. Інесса, призначена викладачем, найняла на околиці містечка будинок, де дала притулок і деяким учням. На першому поверсі була влаштована їдальня.

З восьмої години ранку викладачі і слухачі збираються в каретнику. Ленін викладає політичну економію і теорію соціалізму. Інесса допомагає

Леніну в економічних питаннях.

Місцеві жителі звикли до чужоземців, яких їм представляли як російських учителів. Іх іноді дивувало, що ті ходять босоніж. Але вони зупинялися, щоб послухати, як росіяни, з властивим для цього народу талантом, співали хором одну з тих сумних пісень, від яких ніби дихало стражданням волзьких бурлаків і сибірських каторжан.

В кінці серпня 1911 року лекції закінчилися, слухачі повернулися до Росії, а більшовицький штаб у Париж.

Кілька місяців, прожитих в Лонжюмо, ще більше зблизили Інессу з Леніним і його дружиною. Ленін і Крупська жили разом з матір'ю Надією Костянтинівною в скромній квартирі з двох кімнат і кухні на вулиці Марі-Роз, 4. Для зручності роботи Інесса поселилася на тій самій вулиці, в будинку № 2. Мати Крупської завжди нетерпляче чекала її щоденних візитів; вона любила Інессу за веселу вдачу, жвавість, дотепні відповіді, практичний розум. «У будинку світлішало, коли приходила Інесса. Нішо не було їй байдуже, вона все приймала близько до серця». (З спогадів Н. К. Крупської).

Одного дня Надія Костянтинівна і Інесса вирішили зайнятись марксистським вихованням російських робітниць, які жили в Парижі і деяка частина яких працювала в ательє мод і кравецьких майстернях. Ленін схвалив цю ініціативу.

В понеділок 27 листопада 1911 року газети оголосили про самогубство Поля і Лаури Лафарга.

Ленін високо цінив Поля Лафарга. Він його якось відвідав у його власному Дравейському особнячку; поки вони розмовляли на теоретичні теми, Крупська, схвилювана тим, що знаходиться поруч із дочкою Маркса, розповідала й про революційну активність російських жінок.

А у неділю 3 грудня, похмурого зимового дня, під али-

вою, населення Парижа, представники міжнародного соціалізму, дуже численна російська делегація проводжали останки Поля і Лаури Лафарг до крематорію кладовища Пер-Лашез. Інесса Арманд ішла поруч з Леніним і Крупською.

В своєму виступі, який Інесса переклала на французьку мову, Ленін говорив про Поля Лафарга, як про одного з найвизначніших і найглибших пропагандистів марксистської думки.

Революційні лідери вмирають, їхня боротьба продовжується, їхній ідеал перемагає над їхніми могилами.

В кінці 1911 року, після трьох років роботи серед більшовиків-емігрантів, Інесса хотіла повернутися до Росії, щоб знову поринути в маси.

Не було сумніву в тому, що наближалися нові битви. Ось чому співіснування в одній партії з меншовиками ставало неможливим, воно погрожувало затримати боротьбу, дезорієнтувати робітників. Ленін вирішив порвати з приміреннощами, щоб створити марксистську партію нового типу, спроможну успішно виконати завдання соціальної революції.

На VI конференції партії, що відбулася в Празі в січні 1912 року, зібралися більшовики-емігранти і діячі, що приїхали з Росії. Конференція виключила ліквідаторів, вирішила, поєднувати нелегальну діяльність із легальною, відновила центральний апарат партії.

4-го квітня 1912 року п'ятсот робітників із Ленських золотих копалень, які припинили роботу, було вбито і поранено. Хвиля демонстрацій і страйків охопила промислові центри до самого серця Польщі. Пролетаріат знову підіймався на боротьбу.

Щоб ближче слідкувати за революційним рухом, Ленін покинув Париж у червні 1912 року і тимчасово поселився з кількома товарищами в Кракові, недалеко від російського кордону.

У вогні російської революції

Легко собі уявити думки і почуття Інесси в ті часи, коли кидала її з одного світу в інший. Вона іде по гордовитій, одягнутій в чоботи і каски Німеччині, Німеччині крупнів, генералів, юнкерів... На станціях, де зупиняється поїзд, вона читає на дверях: «Поштовий контроль», «Зал для солдатів», «Червоний хрест», «Командатура»... На перонах мало цивільних, повсюди — солдати, затягнуті в шкіряні ремені, жандарми, інваліди, санітарки, офіцери з моноклями і стеками... Батьківщина Бетховена, Шіллера, Гейне перетворилася в мілітаризовану, мобілізовану, занесену в список націю, яка марширує гусачим кроком... Поступово бастіон соціал-демократії зі своїм адміністративним апаратом, членами парламенту, кооперативами став казармою, де кидають у тюрму Карла Лібкнешта, Розу Люксембург, Клару Цеткін. Для тих, хто слідкував за подіями, в цьому не було нічого дивного.

Інесса посміхається, думаючи про майбутнє. Кожний поворот колеса наближає її до дітей, до революційних натовпів Росії, країни, яка перетворилася у величезну лабораторію прогресу, де ідеал, який вона захищала в різних місцях Європи, оформиться в конкретні відкриття, успіхи, де робітничі і селянські маси проведуть в життя мрії найвизначніших мислителів.

Після чотириденної подорожі з безліччю зупинок поїзд прибув на береги Балтійського моря. Море, в яке впадає Нева... На Стокгольмському вокзалі 14 квітня представники шведських соціал-демократів вітали пасажирів. Слов, ще слова, безліч слів, які вона, до речі, слухає дуже неважко... Піонери соціалістичної революції хочуть відчути, як б'ється пульс російських народних мас.

По засніженій землі поверталися з еміграції більшовики

(Ленін залишив Росію понад десять років тому). Мовчазні від невимовного хвилювання, вони пересікли в Торнео фінляндський кордон. Ось знайомі картини, заховані в глибині пам'яті образи, які поєднуються з повернутою дійсністю: російські солдати, дерев'яні будинки, широкі вагони, запах шкіри...

Ліси, сірі горизонти, мовчазні простори... На перонах вокзалів стоять групи військових, до яких мимохід звертаються пасажири.

Якийсь офіцер сідає поруч із Леніним. Прихильник війни до переможного кінця, він зав'язує довгу дискусію. Ті, що слухають, утворюють кільце: солдати і моряки схвальноють аргументи, висновки Леніна. Як і він, вони хочуть миру, хліба, землі для трудящих.

А Тимчасовий уряд? А чи не заарештує він керівників пролетарської революції зразу після приїзду? Крупська боїться цього. Віза Тимчасового уряду може тільки заманити їх у пастку...

На прикордонній станції Біллоостров до них у вагон підіймаються родичі, друзі, партійні делегації. Інесса обіймає Людмилу Сталь, яка приїхала в Росію раніше.

Товариши, що прийшли зустрічати Леніна, описують йому ситуацію. Ленін уважно і схвильовано їх слухає. Як реагуватимуть пролетарі столиці, коли він їх закличе боротися проти Тимчасового уряду, за негайний мир, за розподіл землі, за взяття влади в свої руки?

Фінляндський вокзал, куди емігранти приїхали 16-го квітня після одинадцятої години вечора, прикрашений червоними прапорами. На пероні збуджений натовп робітників, робітниць, солдатів, моряків розступається перед ними, утворює подвійний живопліт, вітає їх... Народ із ними. Дивлячись на цю повінь ентузіазму, Ленін,

Крупська, Інесса міряють глибину, непереборну силу російської революції... Ні, Тимчасовий уряд вже нічого не зробить ні з нею, ні з тими, хто її втілює...

Металісти підхоплюють Леніна, з тріумфом несуть його на руках в той час, як меншовики Чхеїдзе і Скobelев від імені Петроградської ради мурмочуть слова привітання з надією, що лідер більшовиків зможе знайти «спільну мову» з ними.

Але Ленін відділений від своїх супутників; він уже на площі, де гомін мас посилюється, переходить у велетенське привітання. Ставши на броньовику, освітлений променями прожекторів і сотнями факелів, він виголошує свою першу промову, тавре палів війни, заявляє, що двовладдя, встановлене після Лютневої революції, довго не проіснує, закликає маси скинути буржуазію й будувати соціалізм.

Броньовик відвозить його до палацу Кшесинської, балерини імператорської опери, фаворитки Миколи II. Там Центральний Комітет партії більшовиків влаштував свій бойовий штаб. На всьому шляху Леніна зустрічають тисячі трудящих і солдатів, яких він вітає гаслами: «Хай живе всецінна соціалістична революція!»

Супутники Леніна йдуть за ним у машинах, які насили пробивають собі дорогу. В палаці Кшесинської Ленін викладає свою програму більшовицьким керівникам. Зовні натовп, який заповнив тротуари і шосе Каміннострівського проспекту, хоче бачити Леніна. Він виходить на балкон і проголошує полум'яний заклик.

Якщо авангард пролетаріату під час цієї першої зустрічі виявив Леніну свою віданість і довір'я, то деякі керівники партії вагаються йти за ним. Каменєв, який був тоді головою Центрального Комітету,

підтримує напів «оборонську» точку зору.

Наступного дня на зборах більшовиків Ленін визначає і коментує перед делегатами завдання революції.

Ці Квітневі тези, як їх потім назвали, дають аналіз, нареклюють майбутнє, передбачають хід подій, ставлять віхи.

Квітневі тези справили незвичайне враження. Адже людина, приїхавши з-за кордону, де вона протягом років міркувала на самоті, вірніше виражала думки мас, їхнє глибоке прагнення, ніж «реалісти», які хотіли говорити від їхнього імені і заспокоювали себе нездісненними мріями.

Інесса вперто захищала тези Леніна. Наступного дня після його приїзду вона зустріла Каменєва в великому залі Таврічеського палацу, де було багато робітників і солдатів. Він критикував Квітневі тези, не вірив у можливість близької соціалістичної революції в Росії. Зовні стримана, Інесса вся горіла запалом і вірою. Вона не допускала ніякої непевності, ніяких застережень. Вона повністю розділяла ідеї, переконання Леніна. Нішо не зможе встояти перед натиском мас, які з кожним днем ставали свідомішими.

Каменєв слухав, скептично посміхаючись. Його заперечення розпалювали Інессу.

Не гаючи часу, вона іде до Москви. Там вона билася під час російської революції, там вона хоче перемогти. За вказівкою Леніна вона швидко встановлює зв'язок із товаришами з московської організації. 19 квітня (2 травня) в Москві збирається партійна конференція, на якій опозиція приєднується до Квітневих тез, що стають офіційною програмою партії.

Відтепер Інесса, захоплена виром подій, живе лише для перемоги соціалістичної революції. В комітетах і місцевих радах на заводах вона викриває капітулянтський дух меншовиків і есерів, розвінчує правих ухильників, які призначають для партії роль сильної пролетарської опозиції в парламентарній демократії,

обстоює створення робітничої міліції. Мобілізувати маси, організувати їх!..

Партія допомогла робітникам. В квітні 1917 року вона налічувала лише 80 тисяч членів і складала меншість у Радах. Але роки боротьби, підпілля, переслідувань загартували її, геній Леніна надихав її. Вожді минулих революцій були сліпим знаряддям історичної необхідності, а вожді нинішньої революції є її свідомим знаряддям. Листівки буржуазії обвинувачують Леніна в тому, що він німецький шпигун. Тимчасовий уряд передає його справу в суд за «державну зраду» та спробу організувати збройне повстання. Меншовики та есери відверто стають на сторону контрреволюції.

Більшовики Москви радяться: треба підтримати робітників Петрограда. Але чи вийде пролетаріат на вулиці на їхній заклик? Дехто в цьому сумнівається. Інесса піднімається і схильованими словами говорить про свою віру в трудящих Москви: вони не дадуть знищити петроградських братів, не допустять заборонити партію, вони протиставлять ще більшу волю до боротьби, не похитну рішучість проти на клеп в класового ворога на Леніна.

Після липневих подій боротьба між буржуазією і більшовицькою партією загострюється. За рішенням ЦК Ленін йде в Фінляндію, де він живим у віддаленому курені, до якого важко дістатися. Там він напише книжку «Держава і революція».

Одразу після повернення до Москви Інесса намагається згрупувати для вирішальних боїв робітниць, яким більшовизм принесе рівноправність, політичну і соціальну емансипацію. Перша революційна хвиля піднялася 8-го березня, в Міжнародний жіночий день. Інесса побачила в цьому симптоматичний знак. Влітку 1917 року партія починає видавати журнал «Жизнь работниці», присвячений робітницям. Інесса співробітчує в ньому. В серпні 1917 року, на пропози-

цію Інесси, при Московському міськкомі партії була створена спеціальна комісія по роботі серед жінок. Це був невеликий живчик, який у майбутньому повинен стати завдяки турботам тієї, що його посадила, величезним деревом, гілки якого простягнуться на всю Росію...

Мітинги, під час яких стикалися протилежні думки, іноді закінчуються сутичками і ворожими вихватками. Інесса за усіх обставин не вагається сперечатися з супротивниками Леніна. Публічні збори—це поле битви, де більшовики повинні перемогти, якщо вони хочуть взяти владу до своїх рук.

Революційна хвиля росте. Росте збентеження в керівних сферах і примиренських партіях. Ради становляться радикальнішими.

В кінці вересня рух за здобуття влади в Москві і Петрограді ще більше зростає.

7-го жовтня Ленін, переодягнений і загримований, приїздить із Фінляндії до Петрограда. Через три дні Центральний Комітет висловлюється за збройне повстання і приступає до його підготовки.

В Москві збираються керівники партії. Час квапить. Якщо пролетаріат не покладе край війні та економічній анархії, то не буде хліба, вугілля, стануть поїзди та заводи, населення страждатиме від голоду та епідемій. Конференція одностайно голосує за повстання.

Тимчасовий уряд поспішає зосередити війська в Петрограді і Москві. Більшовики Петрограда спішно направляють своїх емісарів у всі полки і підіймають повстання 24 жовтня, напередодні II з'їзду Рад. В ніч з 25 на 26 жовтня, в той час, як революційні робітники, солдати і моряки йдуть на штурм Зимового палацу і арештовують членів Тимчасового уряду, з'їзд Рад, що засідає в Смольному, бере владу до своїх рук, приймає декрет про мир, роздає селянам поміщицьку і монастирську землю, обирає першу Раду Народних Комісарів на чолі з Леніним.

Московська рада прийняла

рішення про створення Червоної гвардії лише 24-го жовтня; тільки наступного дня був створений військово-революційний комітет.

Хоробрість, ентузіазм, ініціатива партійних працівників замінюють організаційні недоліки. Інесса забезпечує зв'язок між військово-революційним комітетом, який спочатку знаходиться в кінці Тверської, і Радою, між районними комітетами, перетвореними в штаби; вона виконує небезпечні доручення, відвідує пости укріплень. По темних вулицях, освітлених де-не-де жовтим світлом ліхтаря, під крижаним дошем, під пострілами кулеметів і гармат вона ходить вздовж зруйнованих будинків, спотикається об щебінь, уламки, каміння, трупи.

Одразу ж після перемоги Московській Раді доводиться переборювати незвичайні труднощі, турбуватися про невідкладні потреби великого міста, яке постраждало від війни, вуличних боїв, дезорганізації транспорту, від голоду. Рада повинна забезпечити роботою робітників, постачати продукти населенню і війську, забезпечити функціонування міських установ і адміністративних управлінь без допомоги вороже настроєних службовців, які оголосили страйк. Треба було також приборкати противника — офіцерів, капіталістів, представників «чистих» професій, чиновників, дрібних буржуа, які бойкотують нові інститути, постійно влаштовують змови. Ці конвульсії старого світу, який не хотів помирати, принесли Росії багато лиха.

«Ліві комуністи» мали тоді в Москві величезний вплив. Інесса протягом кількох днів зазнала цього впливу. Але вона швидко схаменулася. Глибокі роздуми, обмін думками з Леніним ще раз переконали її в правильності політики тимчасових жертв заради майбутнього. Коли «ліві комуністи» дійшли до того, що вимагали «в інтересах світової революції» тимчасового скасування Радянської влади, Інесса підтримує Леніна, який кваліфі-

кує цю резолюцію, як «дивовижну і страхітливу».

Зразу після свого створення уряд Рад прямує «на всіх піарусах до соціалізму». Війна, поразка, хазяйнування німців на величезних територіях Росії, економічна розруха, нестача вугілля, хліба, сировини, перебої транспорту, саботаж повалених класів та їхній лютий опір кинули країну в невимовні злідні і нещастия. Промисловість — основна база соціалізму, а заводи паралізовані. Партія, яка дала до рук трудящих засоби виробництва, вимагає нової дисципліни праці, заснованої на добровільності. На селі партія підтримує бідних селян проти куркулів, які запасають хліб, відмовляються продавати його по встановлених цінах і хочуть таким чином примусити радянську державу анулювати соціалістичні заходи.

Невистачає предметів першої необхідності, невистачає також кваліфікованих будівників соціалізму. Фаланга героїчних чоловіків і жінок показує чудовий запал, упертість, розуміння: вони повинні на все відповідати, всюди поспівати, бути готовими до всього.

Життя Інесси, її думки, її праця збігаються віднині з революцією. Вона їй служить всюди — як в урядових організаціях, так і в партії.

Ленін учив її, що важливо перш за все бути в гущі мас і переконувати їх. Щоб завоювати народ своїми ідеями, більшовики діяли через газети, брошури, листівки, але особливо словом. Переход Інесси до керівництва не віддалив її від народу. З її ініціативи в 1917 р. при Центральному Комітеті створена комісія по роботі серед жінок. Вона стає її натхненницею, але не забуває московських робітниць. Інесса організує для них збори, кожної неділі виступає на мітингах.

11 березня 1918 року Рада Народних Комісарів переїхала з Петрограда до Москви. Тепер Інесса часто може бачити Леніна. Але вона намагається не турбувати його, як це часто

роблять інші. Вона ніколи не звертається до нього з проханнями, ніколи не посилається на їхні особисті відносини, щоб одержати найменшу вигоду.

Передих, одержаний Брест-Литовським миром, тривав тільки три-четири місяці. В 1918 і 1919 роках Країна Рад переживала найtragічніші періоди війни і голоду: кілька разів здавалося, що вона загине.

Як тільки більшовики проголосили диктатуру пролетаріату, проти них пішла вся буржуазія. Всередині країни — прихильники царизму і Тимчасового уряду, старі постійні вороги: кадети, есери, меншовики. Зовні — об'єднані сили імперіалізму: Австрія та Німеччина з одного боку, Франція, Англія, Японія, Сполучені Штати з другого. Капіталістичні держави, продовжуючи воювати між собою, укладають мовчазне перемир'я, коли йдеться про розгром спільногого ворога — соціалізму.

Влітку 1918 року війна класів при втручанні закордону досягаєвишої точки. На півночі — союзники, від Фінської затоки до Азовського моря — німці. Дон і Кубань опинилися під владою Краснова і Алексєєва, меншовицька Грузія оголосила себе незалежною. Чехословаки утримували Волгу, Дутов — південу Уралу. Республіка Рад скоротилася до розмірів колишнього Московського великого князівства XV сторіччя.

Перед лицем цих щоденних катастроф пролетаріат і партія більшовиків не падають духом. Навіть у надмірних нещастиях вони черпають силу для нав'язаної їм боротьби.

Різноманітні функції, які Інесса виконує в урядовому апараті і в партії, постійні справи, якими вона займається, не відвертають її від діяльності в міжнародному плані. Вона згадує про своє перебування в Парижі, про кампанію проти війни. Яка ганьба, який сум! Імперіалізм перетворив Францію, яка була якобінською, Францію, яка перемогла коаліцію королів і принесла свободу народам. на захисника

контрреволюції. Це в Парижі складають заговори спадкоємці Піттів і Берків¹. А Клемансо, який свого часу проголосив себе «першим поліцаем» Франції, чи не стане він жандармом Європи?

Нема ніякого сумніву в тому, що завтра пролунає голос французького народу, який прокричить політиканам і генералам інтервенції: «Геть руки від Радянської Росії!» Завтра народиться могутній рух мас, який примусить відступити імперіалізму. Завтра у Франції буде створена комуністична партія, віддана революційним традиціям країни, вірна думкам Леніна. Але хіба не важливо, щоб сьогодні ж у Москві французи, що живуть у Росії, виразили волю народу Франції? Хіба не потрібно було б створити групу, яка була б першим ядром майбутньої французької комуністичної партії?

Плани імперіалістів передбачають висадку нових десантів у Росії, вторгнення на її територію та окупацію. Солдати, послані проти росіян, швидше зрозуміють значення подій, якщо вони побачать перед собою не тільки червоних солдатів, а й своїх співвітчизників, які зможуть пояснити їм ці події рідною мовою.

В Москві живуть учительки, які, як колись тітка Інесси, були запрошені буржуазними

¹ Пітт Уільям Молодший (1759—1806), англійський державний діяч, був організатором коаліції проти революційної, а потім наполеонівської Франції.

Берк Едмунд (1729—1797), англійський реакційний політичний діяч, один із натхненників війни монархічних держав проти французької буржуазної революції кінця XVIII ст. (Прим. перекладача).

сім'ями, щоб навчати їхніх дітей французької мови; інженери і кваліфіковані робітники, які приїхали встановлювати машини, офіцери та солдати військової місії; службовці французького посольства; люди не точно визначені національності, які багато років прожили у Франції і почуваною себе французами...

На початку 1918 року був створений клуб III Інтернаціоналу, який служив місцем зустрічі для англійських і французьких товаришів. Інесса виступає там з лекціями. Туди приходить також французька губернантка Жанна Лабурб. Вона багато років прожила в Росії і брала участь у революції 1905 року. Тоді ж вона вступила до більшовицької партії. Жанна Лабурб стала керівником французької комуністичної групи у Москві.

30 серпня 1918 року, в день, коли було вчинено замах на Леніна, газета «Ізвестия» оголосила про наступні загальні збори англо-французької комуністичної групи. Збори відбулися 4-го вересня. Учасники зборів одностайно висловилися за відокремлення між англійцями і французами. «Товаришка Арманд,— пише в протоколі секретар засідання Жанна Лабурб,— пропонує організаційному комітету невідкладно розпочати активну пропаганду серед французьких робітників, що знаходяться в Москві... Після обговорення приймається рішення звернутися з закликом до французьких робітників Москви і Московської губернії».

Передбачається видавати щотижневу газету, в редакції-

ну колегію якої ввійшли Інесса Арманд, Ебенгольц, Жанна Лабурб, Барберей-син і Тікменев. На зборах 6-го вересня група затвердила назву газети: «Соціалістична революція». Вона видаватиметься тиражем у 10 000 екземплярів. Газета повинна інформувати робітників Франції, Бельгії та Швейцарії про революцію в Росії, впливати на французьких солдатів, що воюють на російських фронтах, організовувати французьких, бельгійських та швейцарських робітників, які живуть у Росії. Перший номер газети вийшов 28 жовтня 1918 року, але назва її змінилася. Вона називається «III Інтернаціонал».

Напочатку французька комуністична група налічувала двадцять членів, серед яких Жанна Лабурб, Розалія Барберей — дочка комунарки, її 18-ти річний син Анрі, капітан Жак Садуль, який приїхав у Росію напередодні Жовтневої революції і приєднався до Леніна, лейтенант П'єр Паскаль, солдати Робер Петі і його дружина вчителька Марія-Луїза Петі, Марсель Боді, Рауль Шапоан, Інесса Арманд¹.

7 листопада, в першу річницю пролетарської революції, французька комуністична група зайняла місце у величній процесії, яка вишикувалася на Тверській вулиці, щоб пройти Червону площею. На її прапорі було написано: «Хай живе соціальна революція у Франції!».

З французької переклав
Йосиф ДОНЕЦЬ.

¹ У вересні 1919 року до групи приєдналася Сюзанна Жіро, яка приїхала з Києва.

Німецький воєнний роман та його герой

Тридцять років тому на німецькому літературному ринку з'явилася тоненька книжечка у дешевій зеленуватосірій обкладинці. Називалася вона «На Західному фронті без змін». Автором її був невідомий журналіст, один з редакторів ілюстрованого листка «Шпорт ім більд» Еріх Марк. Хоч 1928—1929 роки й були досить врожайними в галузі антивоєнної літератури (на той час уже були надруковані «Спір про унтера Гришу» А. Цвейга, «Гінстер» З. Кракауера, «Війна» Л. Ренна, «Солдат Зурен» Г. Врінга та багато інших), роман Ремарка одразу ж був помічений читачем і зайняв особливе місце в німецькій та світовій літературі. Протягом одного року його тираж всередині Німеччини досяг 1.200 тис. примірників. Переклади на більшість провідних мов світу довели цю цифру до 5 млн., і роман почав розглядатися спеціалістами видавницткої справи як «найбільший європейський книжковий успіх усіх часів».

Причина цього грандіозного успіху передусім в надзвичайній правдивості, в якій відчутні на дотик опуклості зображення страшних окопних буднів, зображення, відбитого через сприйняття змученого і гірко обдуреного солдата.

Глухо гудуть важкі снаряди, пронизливо виуть міни, тріщать кулеметні чергі; фронт палахкотить вогнями, здригається від могутніх вибухів, які засипають траншеї уламками гарячого металу і грудками липкої глини. Люди тиснуться до землі, заповзають у багністі вирви, юрмляться у смердючій тисняві бліндажів і чекають, чекають неминучої смерті. А потім, коли западає страшна, нестерпнатиша, вони

вилаязять із напівзруйнованих окопів і байдужі, доведені до відчаю, гнівні біжать вперед, щоб убивати, щоб мститися комусь, хто не більше за них винен у цьому безглазому жаху, мститися за своє безсиля, свій страх, своє загублене життя.

Так малював Ремарк війну.

Там не майоріли знамена, не дзвеніли фанфари, не вершилися надзвичайні подвиги, а були лише кров і бруд траншей та короткі дні перепочинку в прифронтовій смузі, коли солдати, майже не вірячи у щастя бути живими, спішать найстися до несхочу, всмак накуритися і завалитися спати на витоптану маршовими батальонами траву.

З майже відштовхуючою до кладністю показував художник роздуті животи трупів, розмазаний по стінах окопів мозок, звивисті змії людських нутрощів; потривожені вибухом, вилітали із землі труни на сільському цвинтарі, несамовито іржали поранені коні, і десь на «нічній землі» довгими годинами, вперто чіпляючись за життя, хріпів умираючий...

Однак ця натуралистична оголеність деталей фронтового побуту не була самоціллю; вона служила естетичним способом викриття злочинності війни, була покликана зірвати з неї парадні, романтичні шати.

Ремарк не був піонером на цьому шляху. До нього те ж саме зробило чимало художників, і в першу чергу Анрі Барбюс у знаменитому романі «Вогонь». Проте якщо Барбюс осмислював війну як соціальне явище, то Ремарк поставив собі за мету зобразити її в плані індивідуального переживання. Головну його увагу

привертала психологія героїв, їхні емоції, бо він прагнув показати війну такою, якою її бачили учасники — те покоління молодих німців, «яке було знищене війною, навіть якщо уникло її гранат». Тому форма розповіді від першої особи мала в «На Західному фронті без змін» інший характер, ніж у барбюсовському «Вогні». Там оповідач — це сам автор: спостерігач, літописець і коментатор подій; тут — головний герой Пауль Боймер, чиє суб'єктивне сприйняття дійсності настільки густо забарвлювало повістювання, що часом навіть перешкоджало самостійності висновків читача.

В цьому певна слабкість книги Ремарка, вразливість його авторської позиції: він свідомо не підносився над обмеженим кругозором своїх героїв. Але в цьому і неповторна своєрідність романа «На Західному фронті без змін».

Підкреслений ліризм розповіді допоміг Ремарку розкрити, наскільки страхітливо безглазда війна для простої людини, показати, як глибоко і непоправно ранить вона його душу.

Пауль Боймер та його товариші Мюллер, Кропп, Леер, Кеммеріх потрапили на фронт прямо з шкільної лави. Вони ще не знали життя і вірили в мудрість своїх учителів. І тому, коли їм сказали, що це — війна за батьківщину, за щастя народу, вони, не вагаючись, записалися добровольцями; вони були запальними і наївними юнаками...

Та незабаром почалися будні. Спочатку казармені, де панував прусський солдафонський дух, де з тупою унтер-офіцерською послідовністю розтоптувалася їхня

людська гідність, де поняття «вітчизна» поступово витісняється поняттям «казармений плац». Потім прийшли будні окопні з нужею, пацюками, голодом і холодом, з постійним страхом смерті і, що найважливіше, необхідністю вбивати інших, ні в чому не винних людей. Ці враження непосильним тягарем лягли на слабкі напівдитячі плечі герой.

«Ми вже не молоді. Ми не хочемо штурмувати світ. Ми тікаємо від самих себе. Від свого життя. Нам було вісімнадцять років, і ми починали любити світ і життя, а нас примусили стріляти по всьому цьому. Перша граната, вибухнувши, влучила нам у серце. Ми відсторонені від діяльності, прагнень, прогресу. Ми вже в це не віrimo, ми віrimo у війну».

Один за одним гинуть товарищи Боймера; поїздка у відпустку тільки підкреслює відчуженість героя від життя, поглиблює прірву між ним і сім'єю, між ним та його наївною, безтурботною юністю. В кінці романа Боймер — остаточно зломлена людина, і смерть, яка спіткала його одного тихого осіннього дня 1918 року, сприймається як спасіння, як нагорода за страждання.

Пауль Боймер герой типової для так званої літератури «загубленого покоління». Цей термін, що належить Гертруді Стайн і спершу вживався лише щодо групи американських «авангардистів», які жили після війни 1914—1918 рр. в Парижі, поступово був поширеній критикою на більшість буржуазних західних письменників, що ввійшли у літературу в 20-ті роки (Е. Хемінгуей, Д. Дос-Пассос, Р. Олдінгтон, Р. Доржелес, Ж. Жіоно, Л. Ф. Селін, Д. Ля-Рошель, Е. М. Ремарк, Г. Фаллада, Г. Врінг та інші).

Покоління, яке перша світова війна захопила ще на школінній лаві, особливо боляче пережило цю величезну історичну кризу:

«Як усяка криза, війна загострила глибоко заховані суперечності і вивела їх на-

зовні, розірвавши всі лицемірні покрови, відкинувши всі умовності, зруйнувавши авторитети гнилі, або такі, що встигли підгнити»¹.

Якщо подібна переоцінка цінностей була взагалі важкою для буржуазної ітелігенції, то вдвічі боліснішою стала вона для тих її представників, які знали про життя лише з розповідей своїх учителів та рекомендованих ними книг: разом з ілюзіями гинули ідеали, піддаваючись сумніву самий смисл буття, світ сприймався як хаос, ворожий індивідууму.

«З'явилось покоління,— писав у ті роки Скотт Фітцджеральд (*«Рай по той бік»*),— покоління, яке зросло для того, щоб знайти всіх богів мертвими, всяку віру в людину порушену».

Образ всесвіту, що «зіскочив з петель», стає звичайним для літератури цього покоління: ідоли скинуті з п'єдесталів, минуле безповоротне, попереду — порожнеча.

«Ми,— вигукує Врінг в *«Солдаті Зурені»*,— бідні маленькі трісочки у вирі сонячного тайфуну».

«Весь світ винний у пролитій крові,— скаржиться Олдінгтон у *«Смерті героя»*,— проклятий, як Орест, охоплений божевіллям, і сам себе знищує, немов переслідує його легіон Евменід».

Будь-який людський вчинок здається безглуздим і непотрібним перед цією безоднею, що несподівано розверзлася під ногами:

«Першого ж разу, як нападуть на тебе зненацька, тебе вб'ють. Або вб'ють нізащо, як Аймо. Або заразять сифілісом, як Ріналді. Але кінець кінцем тебе вб'ють. Сиди і жди і тебе вб'ють»,— говорить один із герой *«Прощай, зброя!»* Хемінгуея.

Війну більшість із цих художників уявляла собі як ірраціональну, позасупільну силу, цілком алогічну або послану як відплата за «гріхи»; вона грінула, наче грім із ясного неба: тому дуже часто образ війни асоціюється в їхніх книгах із образом грози.

Звичайно, письменники «загубленого покоління» не являли собою якогось єдиного, замкненого в самому собі напрямку. В наступному долі багатьох із них розійшлися часом діаметрально. Дос-Пассос, який було приєднався до робітничого руху, став пізніше ренегатом і нині стоїть на боці наймахровішої реакції. Селін і Ля-Рошель стали в період другої світової війни колабораціоністами і були за це пізніше ув'язнені. Хемінгуей брав участь у Громадянській війні в Іспанії на боці республіки, Ремарк після 1933 року емігрував із Німеччини і пов'язаний більш чи менш тісно із світовим антифашистським рухом. І все-таки більшість художників «загубленого покоління» — включаючи і Хемінгуея, і Ремарка,— так і не зуміли остаточно пристати ні до того, ні до другого берега (груз буржуазної ідеології був занадто важкий); вони і досі наполегливо, але безуспішно шукають якогось неіснуючого «третього шляху». Однак життя часом само робить вибір: свою творчістю, ворожую мілітаризму і фашизму, творчістю, що проголошує неминущу цінність людської особистості і карає злочинну байдужість до неї, вони відстоюють гуманізм і прогрес у боротьбі проти старого і вмираючого.

Вже в *«На Західному фронті без змін»* є риси, які дозволяють провести вододіл між Ремарком і середньою нормою літератури «загубленого покоління».

Головний трагічний конфлікт роману полягає в тому, що герой, для яких немає нічого ціннішого і святішого за життя, не лише примушений вбивати, але й поставлені в таке становище, коли вбивство стає необхідністю, навіть потребою.

Пішовши у розвідку, Боймер потрапив за цеп противника, який розпочав наступ. Він напружено прислухається до звуків нічного бою. Раптом у вирву до нього важко зіскакує французький солдат. Тої ж нічі Боймер б'є ножем; він не розмірковує, а просто діє,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 76.

наче добре відрегульований механізм. Світає. Повернутися до своїх уже неможливо, і герой довгими годинами спостерігає, як за два кроки віднього повільно і тяжко вмирає людина... Людина, вбита його рукою! Тепер це вже не «ворог», не абстрактне втілення небезпеки, а невисокий чоловік з вусиками — Жерар Дюваль, наборщик (Боймер подивився його документи). Жах і каяття охоплюють героя; він обіцяє боротися проти війни, допомагати дружині вбитого... Аж ось він знову в німецькій траншеї, і війна владно втягує його в свою орбіту. Боймер знову тільки солдат, у якого немає часу бути «сентиментальним»:

«Все трапилося лише тому, що я так довго пролежав поруч із ним,— кажу я.— Війна, кінець кінцем, є війна».

У середньому пацифістському романі 20-х років увесь «конфлікт» обмежувався тим, що герой оплакував загибель мільйонів собі подібних. Такий роман не гуманістичний, а слізливо-прекраснодушний. У Ремарка проблема поставлена ширше і глибше. Війна постає тут як загострений, очищений від випадкових зв'язків, стан суспільства, суспільства, яке намагається вбити добре начало в людині, силкується обернути її на звіра.

Проте «На Західному фронті без змін» не лише обвинувачення жорстокого капіталістичного світу. Це й гіmn людині, гіркий, отруєний песимізмом, та все-таки гіmn. Прості людські почуття — любов, довіра, дружба — живуть у серцях ремарківських героїв під грубим сукном їхніх солдатських шинелей, живуть всупереч безглуздим і кривавим законам війни. Саме відмова капітулювати перед цими законами спричиняється до перетворення Боймера на «живого мерця»; його вбиває (з точки зору автора) суперечність між прагненням додержуватися гуманістичних заповідей та обов'язком щохвилини їх порушувати.

Ремарк не бачить виходу

з зачарованого кола війни. Тому внутрішній опір героя по суті безнадійний, його поразка зумовлена заздалегідь. Це знижує дійовість книги, обумовлює похмурустю її колориту, наперед виключає можливість цілеспрямованої боротьби, але водночас надає якоїсь трагічної чарівності несхітному ремарківському гуманізму.

Письменник з такою надзвичайною художньою силою намалював маленьку, але мужню фігурку людини, яка, спотикаючись, бреде крізь гримлячий і розбурханий хаос війни, що його перший, багато в чому ще незрілий, роман став одним із найвидатніших явищ літератури ХХ століття.

Однак цей роман продемонстрував і обмеженість світогляду раннього Ремарка, суперечливість і непослідовність його творчого кредо.

Вже в авторській посвяті, що починається словами: «Ця книга не є ні обвинуваченням, ні сповіддю», Ремарк намагався підкреслити, що його твір позбавлений будь-якого політичного спрямування. Але відмовившись — із страху перед «тенденційністю» — від шукання причин імперіалістичної війни і тим самим виходивши із історичного ланцюга, письменник втратив масштаб і перспективу. Так виникає в романі тема «окопного братерства», яке носить «надкласовий характер», включає в себе і солдатів і офіцерів і протиставляється кінцем (як «втілення чеснот!») м'якотілому і розбещеному типові.

Солдат-«страстотерпець» всіляко ідеалізується Ремарком. Художник співчуває його готовності покірно вмиряти під вогнем французьких кулеметів, готовності, яку неспроможні похитнути ні зловживання начальства, ні неминучість поразки. Поступово цей своєрідний «культ» фронтовика переростає (мабуть, непомітно для самого автора) в певне замилування своєю армією:

«Ми не переможені, бо як солдати ми досвідченіші і кращі; ми просто розчавлені і від-

тиснуті назад набагато переважаючими силами противника».

Цими сторонами пристрасна антивоєнна книга Ремарка наближалась до рядового пасіфістського романа 20-х років, який прославляв безглуздість подвигу «невідомого солдата», зворушувався «класовим нівелюванням» траншері і неминуче, хоч і мимоволі, приходив до часткового виправдання війни:

«Люди Франції,— писав Ж. Дюамель, звертаючися до солдатів, що проливали свою кров за збільшення дивідендів «двохсот сімейств»,— ваша наївна велич дущі зніме вину з усього людства, підніме його з dna провалля» («Життя мучеників», 1917).

Протиріччя роману «На Західному фронті без змін» обумовили запеклі суперечки, які розгорнулися навколо нього.

Ліберальні та буржуазно-демократичні журнали прийняли книгу майже беззастережно; відомий скандинавський письменник Б. Б'єрнсон навіть вимагав для Ремарка Нобелівської премії.

З табору реакції на художника ринула злива злобних пасквілів та пародій, його обвинувачували в «національній зраді», «образі армії», наразі над «святыми почуттями» німецького солдата.

В той же час соціалістична та комуністична преса, віддаючи належне позитивним якостям роману, засуджує Ремарка за буржуазно-пацифістські тенденції. Правда, частина критиків бачила в ньому свідомого апологета імперіалізму. Це вони пустили термін «ремаркізм», який застосувався до письменників, котрі умисно прагнули приховати від народу правду про причини імперіалістичних війн, намагалися прищепити масам почуття покори, свідомість фатальної неминучості соціальних катастроф. Різкість і несправедливість деяких із цих оцінок пояснюється почасти тими сектантсько-лівацькими настроями, які, незважаючи на ідейний розгром групи

Маслова — Рут Фішер, були ще сильні серед інтелігенції, яка групувалася навколо Комуністичної партії Німеччини.

І все-таки «ремаркізм» існує; він навіть якоюсь мірою стосується Ремарка, хоч і не так безпосередньо, як уявляла собі критика 20-х років.

Порочність деяких концепцій раннього Ремарка стає особливо помітною зараз, коли людство має за плечима досвід другої світової війни.

Між першою та другою світовими війнами існує величезна якісна різниця. Вона обумовлена передусім участю у другій світовій війні Радянського Союзу, який не лише відстоював свою національну незалежність, боровся не лише за визволення людства від страшної фашистської зарази, але й за існування соціалістичного суспільного ладу, за світле і справедливе прийдешнє. «Це була війна двох світів», — вірно відзначив на конференції Спілки письменників НДР (1957 р.) літературознавець Альфред Курелла. І саме в порівнянні з благородними і прогресивними цілями Радянського Союзу у цій війні особливо ясною стає імперіалістична людиноненависницька суть фашистської агресії.

Під час першої світової війни малосвідома солдатська маса шукала відповіді лише на одне велике питання: «що зробили з нами?» Друга світова війна впритул підвела німецького солдата до проблеми: «що робимо ми?», тобто примусила замислитися над конкретним значенням таких понять, як «громадянський обов'язок», «солдатська доблесть», «національні інтереси».

Тому уявити собі Ремарка, який нічого не навчився і з винятковою впертістю намагається втиснути націстські злочини перед людством у маштаби оцінок, з якими «загублене покоління» підходило до війни 1914—1918 років, — справа досить важка. Однак подібний «Ремарк» знайшовся. Але він аж ніяк не такий наївний і анахронічний, як могло б здатися!

1955 року колишній унтер-офіцер вермахту Віллі Хейнріх опублікував у Штуттгарті роман «Терпеливе м'ясо». Дія його відбувається на Кубані в 1943 році, коли німецько-фашистські війська після поразки під Сталінградом змушені були розпочати відступ по всьому фронту. Полк, що відступає з позицій, залишає взвод прикриття. Історія цього взводу, який був відрізаний радянськими частинами і ціною втрати більшості особистого складу пробився з оточення, — складає основу сюжету романа. В центрі стоїть образ взводного Штайнера. Це деякою мірою «особливий герой». Він — мужній, холоднокровний, жорстокий і однаково нещадно вимогливий як до підлеглих, так і до себе. Більше того, він завжди готовий взяти на себе найважче і найнебезпечніше завдання. В той же час душа в нього надзвичайно м'яка, навіть сентиментальна; його турботи, наприклад, про пораненого солдата-новобранця перевершують клопоти найніжнішої матері. Нарешті, Штайнер аж ніяк не бездумне знаряддя вбивства: він навіть перебуває в певній «ідейній опозиції» до начальства!

Таким чином, Штайнер (якщо не рахувати його беззастережної готовності мучити і вбивати радянських військовополонених — що стосується вже «специфіки» гітлерівської війни) цілком міг би зйті за персонаж із «На Західному фронти без змін»: в ньому є щось і від лейтенанта Бертінка, і від Катчинського, і від самого Пауля Боймера. Він — втілення «солдатських чеснот», взірець «виконання обов'язку», поборник «фронтового братерства». Але... він не солдат прусського ландверу, а ландскнехт фашистського вермахту, і цього ні на мить не слід забувати. Якщо Ремарк силкувався з розумом і смислом війни, то Хейнріх, вдаючись до схожих засобів зображення, прагне виправдати не лише безглуздість, а й явну злочинність розв'язаного націстами побоїща.

Навмисне викривляючи фак-

ти, він зображує війну не як суспільне явище, але як таємничу космічну катастрофу. Патологічну сліпоту своїх героїв «... автор намагається видати за чесноту, — пише прогресивний німецький критик Г. Цвойдрак. — Із нездатності злагнути смисл подій він вводить новий критерій оцінки поняття героїзму». А втім, не такий вже й новий!

«Щоб боротися за переконання, — повідомляє Хейнріх, — не треба бути героєм. Героїзм починається там, де безглуздість жертв стає останнім заповітом полеглих у бою».

А в романі Ремарка «Повернення» (1931 р.), книзі, що йшла безпосередньо за «На Західному фронти без змін», ми знаходимо такі слова:

«Героїзм починається там, де розум замовкає, коли життя не цінуєш аж ніяк. Героїзм будується на безрозсудстві, відчай, риску».

І таких паралелей в книгах раннього Ремарка з одного боку і Хейнріха з другого — безліч.

Ось, наприклад, проблема обов'язку.

«І вийшли ми з боїв так само і про що не роздумуючи і нічого не відчуваючи, крім одного: ми виконали покладене на нас завдання». Це Ремарк.

«...Тут ділянка моого полку, тут прорвалися росіяни, а все інше мене не цікавить, ні сьогодні, ні завтра, ні в принципі! І навіть якщо ця війна буде програна, я зможу дивитися в будь-яке дзеркало, не маючи потреби плювати собі в обличчя». Це вже Хейнріх...

Так само підозріло схожі міркування Ремарка 1929 року і Хейнріха 1955 року відносно «фронтового братерства»:

«Ці голоси, — думає Боймер, лежачи у вирві на «нічій землі», — є щось більше, ніж мое життя, вони більше, ніж материнське почуття і сам страх, вони найсильніше і найрятівніше, що може бути: це голоси моїх товаришів».

А ось що думає з цього ж приводу один з героїв «Терпеливого м'яса»:

«Це вже велика річ, коли

належиш до отакої компанії. Ми просто створені один для одного. Один за всіх і всі за одного... Так, це дуже велика річ мати товаришів.

Звичайно, є певна різниця між купкою ремарківських гімназистів, які туляться один до одного під ураганним вогнем, і бандою хейнріхівських головорізів, зв'язаних, так би мовити, «одною мотузкою». Та Хейнріха це аж ніяк не бентежить. Ідучи за Ремарком — Ремарком, який гірко, трагічно помилувався, — він намагається переконати читача, нібито виправданням тотальної війни є те, що вона позбавила людину Заходу тоскного почуття самотності, що, надягнувши на барона і шевця однакові сіроzelені шинелі, вона знищила... класи.

Так старі-старі помилки чесного письменника використовуються (у змінених обставинах) його безчесними послідовниками як засіб «літературного озброєння» для «третього розбігу». А обставини дійсно повинні були змінитися, дуже змінитися... 1933 року роман «На Західному фронті без змін» палав на фашистському вогнищі; 1955 року роман «Терпеливе м'ясо» розвівається боніськими мілітаристами як «гімн німецькому солдатові», як «великий епос минулій війни». Звичайно, між гуманізмом Ремарка і «залізною солдатською романтикою» Хейнріха стільки ж спільногого, як між Діогеном і порожньою діжкою! І все ж Хейнріх занадто вже сміливо (як на консервативний прусський смак) користується ідеями і прийомами свого славнозвісного передника, аж до критики на адресу «властей предержащих»: недаремно реакційна гамбурзька газета «Ді Вельт», даючи схвалений відгук «художнім якостям» «Терпеливого м'яса», роздратовано вичитала авторові за «нігілізм».

Чим же пояснити такий парадокс?

Німецький імперіалізм набув чималого досвіду щодо про-гравання світових війн. І кожного разу, коли чергова кри-звава авантюра наближається

до кінця, її режисери (вони звичайно не стоять у яскравому світлі рампи, а ховаються у півмороці своїх кабінетів) починають думати про те, як врятувати «честь армії», відстоїти міфічну «непогріш-містъ генштабу», зберегти воєнний потенціал? Після першої світової війни це було ще не так важко. Скориставшися з того, що перемир'я захопило німецьку армію на чужій території, генерали і націоналістичні писаки оголосили її «непереможеною на полі бою» і для більшої переконливості сфабрикували легенду про «удар ножем у спину», який нібито нанесла німецькому солдатові Листопадова революція 1918 року. Наступні події німецької історії показали, що дрібний крамар, на жаль, так чи інакше піймався на цю грубу принаду.

Але 1945 року обстановка склалася така, що навіть у найоптимістичніше настроєних генеральних директорів і генштабістів опустилися руки. Самий характер «бліцкіру», що так ганебно провалився, методи його ведення — все це якось мало настроювало до зворушливих промов над «могилою невідомого солдата». Адже навіть Йозеф Геббельс у похмурі для «тисячолітнього рейху» дні 1944 року не вигадав нічого кращого, як заявити, що це перша в історії людства війна, де німці борються не в ім'я таких «порожніх фраз», як «політичні переконання» чи «світоглядні програми», а лише спонукаються бажанням «зіткнутися» з противником «заради оздоровлення нації».

З роками до адвокатів німецького мілітаризму (особливо в міру того, як іх почали звільнити з тюрем, пачками денацифіковати і наділяти пенсіями) поверталося колишнє нахабство. Для початку вони зіпхнули на Гітлера — цього комедіанта, що зіграв свою огидну роль, — всю вину (але не за війну — боже упаси, а тільки за поразку!): «По суті справи один Гітлер, він один, був тією людиною, яка все нам зіпсувала,—

ремствує «ветеран» німецького мілітаристського романа Е. Е. Двінгер.— Він один у всьому винен; він подарував перемогу на Сході» («Вони шукають свободи», 1952).

При цьому пан Двінгер не забуває, звичайно, накинутися на комуністів, повернувшись справу так, нібіто ці єдино послідовні борці проти фашизму були... винуватцями приходу до влади Гітлера.

«Можна з точністю встановити, що саме комуністи сприяли розквітові націзму. Якби не було червоної небезпеки, це ніколи не трапилося б так швидко». («Коли рвуться греблі», 1953).

Навряд чи слід обвинувачувати Двінгера у відсутності логіки. Треба думати, він загалом розуміє, звідки взявся фашизм, тим більше що свого часу (зовсім не будучи комуністом!) чимало сприяв його «розквітові». Але звалити все на комуністів і традиційно і зручно! Позбавившись таким дотепним чином відповідальності за військову поразку, німецькі мілітаристи так розвеселилися, що почали каламбурити, називаючи себе «непереможеними переможеними»... І все ж ті доводи на захист війни, які заповідав «справжнім німцям» імперський міністр пропаганди, тобто доводи позаполітичні, так би мовити суб'єктивно-іrrаціональні, залишаються для них основними. Ці доводи можна звести до кількох, досить нехитрих положень: війна — явище асоціальне, таємниче і невідворотне, але в ній є і свої позитивні сторони (вона гартує «справжніх чоловіків», виковує «братьство», ламає класові перегородки), а тому солдат не повинен дошукуватись якихось причин війни; йому слід просто виконувати свій «обов'язок» і тішитися «романтикою битви». Щоб зрозуміти, чому мотиви «оборони батьківщини», «захисту німецької культури» чи «ствердження нордичного духу» у панів з відомства Штраусса значно менш популярні, ніж у їхніх пангерманських чи нацистських попередників, треба

також врахувати, що молодь ФРН готують для війни за інтереси не стільки вітчизняного, скільки міжнародного імперіалізму, тобто пропонують їм стати найманцями, ландскнехтами.

Отакого ландскнехта і уславлює старий бойовий кінь німецької реакції Вернер Беймельбург у книзі «Нешадні роки»:

«Цей скромний солдатик, якщо вже говорити відверто, за своїми думками, поведінкою і діям був справжнім європейцем ще задовго до того, як державні мужі цього континенту потурбувалися відкрити такого європейця і почали вшановувати його в парламентах і на сотнях конференцій. Він бореться не з ненавистті і не з помсти, не з страху до війни і не з поваги до своїх вождів. Він не мучить себе класовою боротьбою і всячими там світоглядами. Він відкладає всі свої справедливі сумніви відносно дивних порядків цього світу на майбутнє, коли він, дастъ бог, можливо, знову сидітиме у трактири за склянкою пива. Він не філософ, не політик і не має ані найменшого бажання стати таким; він і не переконаний демократ, і не фанатичний прихильник тоталітарного режиму. Його цілком влаштовує тотальна війна»...

Щоб зліпити цього симпатичного «європейця», стали в пригоді і старі помилки автора «На Західному фронти без змін». Проте сам Ремарк вибрав інший шлях.

* * *

Минуло багато років. Ремарк зазнав усієї гіркоти еміграції, на яку, ненавидячи фашизм, прирік себе добровільно; він став схильзованим свідком другої світової війни, бо і за океан (де жив у той час письменник) досягав ідкий пороховий дим і солодкуватий, нудотний запах від печей Освенціма і Майданека.

І ось 1954 року Ремарк написав книгу під назвою «Час жити і час помирати», яку польський критик Яніна Прегер вірно охарактеризувала як

«другий (після «На Західному фронти без змін».—Д. З.) кульмінаційний пункт його творчості».

Основу сюжету романа складає «виховання війною» молодого солдата гітлерівської армії Ернста Гребера. Повість про його долю починається з весни 1944 року, тобто майже тоді ж, коли і хейнріхівська розповідь про халепи унтер-офіцера Штайнера. Німецькі війська під тиском радянських дивізій відступають по всьому фронту; з'являються перші ознаки розкладу нацистського вермахту. Однак основна дія книги Ремарка розгортається не на фронті, а в тилу.

Може здатися дивним, що письменник, відомий всьому світові насамперед як мастер батальних сцен, приділив у цьому романі так мало місця безпосередньому зображеню воєнних дій: відпустка героя, яка була в «На Західному фронти без змін» лише одним з епізодів книги, виростла тепер в основну її частину, а картина фронту перетворилася на своєрідне, хоч і надзвичайно важливе, «обрамлення».

Проте перенесення центру ваги романа в тил — не випадковість і не авторська примха; воно обумовлене всім ідейним спрямуванням книги.

Якщо в «На Західному фронти без змін» Ремарк ставив собі за мету зобразити жахи «війни взагалі», то нині він прагне показати її як конкретне соціально-історичне явище. Але так війну можна зрозуміти і зобразити лише в сукупності причин і наслідків, тільки в органічній єдності фронту і тилу.

Ремарк усвідомлює тепер наявність тісного зв'язку між характером війни і структурою тієї держави, яка її веде:

«Польман відійшов від книжкових поліць і сів.—Ви розумієте під злочином війну?

— Я розумію все, що привело до неї,— відповів Гребер.— Брехню, гноблення, несправедливість, насильство. А також війну. Війну, як ми її ведемо,— з таборами для рабів, з концентраційними

таборами і масовими вбивствами цивільного населення».

Це робить антивоенную книгу Ремарка одночасно і книгою антифашистською.

Скрізь свіжі руїни. Голодні, позбавлені притулку люди в тупому відчай розгрібають уламки чи безцільно блукають по вулицях, які втратили знайомі обриси, блукають в пошуках загублених близьких. Але всі мовчать, бо кожне необережне слово може привести на шибеницю або в концтабір, звідки повертаються тільки у вигляді маленьких скриньочок з попелом, який вручить родичам педантичний чиновник. Лише безумці голосно волають про відплату. Та їх не слухають; затуляють вуха, ховаються по темних кутках, щоб утекти від цих моторошних голосів — голосів власного сумління.

А в цей час у затишній білій віллі в недоторканому війною фешенебельному передмісті крейслерів Біндінг розважається у товаристві продажників дівчат і приятелів з таємної поліції, гостинно частвує їх вином і закусками, награбованими у Франції, Бельгії, Росії; його девіз:

«Хіба варто сумувати? І жити — померти, і не жити — померти! Хапай, що можеш, а гріхи нехай замолюють по-пі!»

Лініво розкинувшись на дивані, хизується своїми подвигами ката п'яній есесівський Гейні. Інший гість, товстий гестапівський, упадає коло надзирачки місцевого концтабору — його хвилює запах крої, яким тхне від неї...

Ремарк, щоправда, не зумів до кінця розкрити політичну суть фашизму, але він переважно показав його ворожість інтересам народу, викрив жахливість його злочинів, найстрашнішим із яких була війна.

Якщо в «На Західному фронти без змін» Ремарк засудив війну як злочин перед молоддю своєї власної країни, то в романі «Час жити і час помирати» він обвинуває німецький мілітаризм у злочинах перед людством.

Гірке почуття охоплює Гребера і Елізабет — дівчину, яку він зустрів і покохав серед руїн рідного міста,— коли воно, віддавшись мріям про подорожі в далекі країни, раптом скаменулися і згадують, що фашистська Німеччина викликала до себе ненависть усього світу:

«Нікуди ми більше не поїдемо! — вигукнула вона.— Нема чого й мріяти. Нікуди! Нас всюди проклинають і нікуди не пустять».

В «На Західному фронті без змін» Ремарк знаходив для німецьких солдатів виправдання саме в безглуздості їхнього «жертовного подвигу»; але тепер їм немає ніякого виправдання:

«Іх зрадили, зрадили і залямували, їхні боротьба і смерть переплелися із вбивством і злом, брехнею і насильством, вони обмануті, іх у всьому обдурили, навіть у цій їхній нещасній, відважній, жалюгідній і безцільній смерті».

Істина виключно на боці тих, хто бореться проти нацистського вермахту; їхня війна — справедлива боротьба за свободу і незалежність; тому герой наприкінці романа стає принциповим пораженцем, тому з такою повагою, навіть з певною заздрістю малює художник мужніх російських людей-партизанів, яких розстрілюють нацисти,— людей, що суворо і з презирством дивляться в очі своїм катам.

В цій трактовці війни немає і тіні колишнього пацифістського заперечення всякоого насильства, всякої боротьби.

«...Подбаемо, щоб подібне ніколи більше не повторилося,— говорить земляк Гребера лейтенант Фрезенбург.— Щоб добитися цього, я готовий, якщо буде потрібно, знову взятися за гвинтівку».

Проте Ремарк не намагається розв'язати найскладнішу проблему взаємоз'язку між фашизмом і німецьким народом з допомогою окремих декларативних заяв. По суті справи весь шлях Гребера

в романі — це спроба індивіда знайти своє місце відносно злочинного ладу.

Поки герой перебував на фронті, він уявляв себе членом якогось колективу, «германської нації», що веде тяжку боротьбу з ворогом. Потім, потрапивши у тил і побачивши дійсний стан справ, він внутрішньо пориває з оточуючим його суспільством. Якщо для колишнього ремарківського героя цього було досить, то тепер все виглядає не так просто: самотність зробила Гребера зіркішим, але об'єктивно слабкішим. Зростають розчарування, цинізм, безвідільність, і він, рятуючись від цих настроїв, як втопаючий за соломинку, чіпляється за близькість до Елізабет. Але кохання, яке розквітає серед горя і крові (воно символізує тут споконвічну перемогу життя над смертю), пробуджує гуманізм Гребера, загострює його сумніви, штовхає на нові пошуки. У Гребера з'являється те, чого не було у колишнього ремарківського героя,— почуття відповідальності перед країною, народом, всім людством, тобто перші паростки суспільної свідомості. Він розуміє, що внутрішнього розриву з фашизмом недостатньо, що доти, доки він покірно носить форму солдата німецької армії, він співучасник всіх її злочинів.

I Гребер шукає виходу. З цього погляду цікаве переосмислення мотиву помсти, типового для всієї творчості художника.

Раніше помста була для його героїв лише актом індивідуалістичного самоствердження, обумовлювалася суто особистими причинами: новобранці в «На Західному фронті без змін» б'ють свого мучителя унтера Гіммелштосса. А тепер у Гребера виникає бажання розправитися з есесівцем Гейні, бо «це — нагода знищити вбивцю не з особистої помсти, вбивцю, що за якусь годину, напевно, мучитиме беззахисних, доведених до відчаю людей». Греберу не пощастило здійснити цей намір; зате зго-

дом він вбиває фашиста Штейнбреннера, вбиває не як особистого ворога, але заради врятування людського життя (Штейнбреннер у сум'ятті відступу хоче знищити партизанів, довірених охороні Гребера).

Та коли партізани пропонують Греберу піти разом з ними, герой відмовляється: «Це не вихід,— подумав він.— Ні, не вихід. Але де ж він?» Навіть вбивши Штейнбреннера і визволивши партизанів (тобто спаливши за собою всі мости), герой не може прийти до жодного рішення:

«Треба було зробити щось безмежно важливе, але він ніяк не міг ухопитися за нього, поки ще не міг. Воно було ще занадто далеким, занадто новим і в той же час настільки ясним, що від нього було боляче».

А в цю мить один із росіян піднімає кинуту Гребером гвинтівку і стріляє йому в спину...

Критики багато сперечалися з приводу фіналу романа. Дехто навіть обвинувачував Ремарка у спотворенні образу росіяніна. Таке обвинувачення безпідставне, бо останній діє не як конкретний характер, а як сліпе знаряддя долі, що карає Гребера за пасивність і безсила. Його смерть — якоюсь мірою і акт вищої справедливості: не ставши послідовним до кінця, він залишається мимовільним співучасником злочинів фашизму.

Таким чином, шкодуючи і люблячи героя, автор, проте, виносить йому вирок.

Вперше Ремарк не зливається із своїм головним героєм, а стоїть над ним не лише на початку, але і в кінці його тяжкого шляху.

В романі «Час жити і час помирати» Ремарк переміг нарешті антипатію до виразної політичної тенденції: його критика спрямована в цілком точну політичну адресу.

Однак достоїнства книги не вичерпуються викриттям мілітаризму та фашизму.

(Закінчення в наступному номері)

ТВОРЧІСТЬ ГОГОЛЯ ЗА РУБЕЖЕМ

(До 150-річчя з дня народження)

Радянська громадськість і все прогресивне людство відзначають 150-річчя з дня народження великого письменника-реаліста, засновника критичного реалізму в російській літературі, батька російської сатиричної прози і драматургії Миколи Васильовича Гоголя. Твори його: «Вечори на хуторі біля Диканьки», де зображене народ і малювничу природу України, повісті «Миргорода» із славетною народною історико-патріотичною епопеєю «Тарасом Бульбою», «Петербурзькі повісті», в яких із гумором і сумом показана доля простих, маленьких людей царської Росії, комедія «Ревізор» і поема «Мертві душі» широко відомі і популярні не тільки в Радянському Союзі, але й за кордоном.

Засновник наукового комунізму Карл Маркс в оригіналах читав російських поетів і прозаїків і особливо цінив Пушкіна, Гоголя і Щедріна¹.

Про значення творчості російського письменника для усього прогресивного людства дуже добре сказав французький літератор і критик Мелькіор де Богюе: «Гоголь поширює свою владу на все людство». Критик відзначив, що гоголівський «Сміх крізь сльози... поховав стару Росію

з тим, щоб звести нову, крашу. Як Сервантес, Гоголь вклав у свої чисто національні картини таке глибоке знання людини, що ці... образи примушують битися серцем, де тільки є люди».

Особливо популярні твори Гоголя у слов'янських країнах. Величезним, благотворним був вплив письменника на розвиток слов'янських літератур. Про це говорилось у привітальному слові Белградського університету до 100-річчя з дня його народження: «Сербський народ шанує Гоголя і вбачає в ньому не тільки геніального письменника, але й великого свого вчителя, труди якого дають йому право бути визнаним творцем нового напрямку, який освіжив сербську літературну ниву і вказав їй реальні завдання художньої творчості».

Висловлюючи думки чеського народу, дуже тепло і проникливо сказав про Гоголя вчений, професор Я. Челяковський: «Ми схиляємося перед безсмертним письменником правди, перед великим голосом російської совісті... Ми щасливі, що він не тільки ваш, але і наш; він у нас один із найпопулярніших і найулюблених письменників».

Ще за життя письменника, наприкінці 30-х і на початку 40-х років XIX століття, його твори почали перекладати на чеську мову. Одними з пер-

ших перекладачів Гоголя були видатний чеський письменник-сатирик і громадський діяч Карел Гавлічек-Боровський і письменник Карел Зап. 1839 року в перекладі К. Запа опублікована в журналі «Квіти» історична повість М. В. Гоголя «Тарас Бульба», а в 1845—1846 роках вийшли в світ у перекладі К. Гавлічека-Боровського «Старосвітські поміщики», «Ніс» і «Записки божевільного».

1847 року в Празі І. Поспішил видав вибрані твори геніального російського письменника в чотирьох випусках. 1849 року у «Народних новинах» з'явилися в перекладі К. Гавлічека-Боровського «Мертві душі». На початку 90-х років вийшло в світ у перекладах на чеську і словацьку мови повне зібрання творів Гоголя. Величезному успіху його творів в Чехії сприяло те, що Микола Васильович неодноразово приїжджав до Чехії, був особисто зв'язаний з багатьма видатними діячами культури Чехії, такими, наприклад, як відомий чеський вчений і літератор Павел Шафарик.

У Болгарії твори Гоголя разом із книжками інших класиків російської літератури дістали велике поширення після визволення країни від турецького ярма. Видавались вони у Болгарії неодноразово, і благотворно вплинули на роз-

¹ З спогадів П. Лафарга про Карла Маркса («Маркс і Енгельс про мистецтво» М—Л, 1933, стор. 562).

виток болгарської реалістичної літератури і театру.

Вплив «Тараса Бульби» виразно відчувається у повісті «Дончо» видатного болгарського письменника-просвітителя Любена Каравелова (1864). «Дончо» присвячена національно-визвольній боротьбі болгарського народу і перекликається з героїчною народною епopeю «Тарас Бульба». Образами російського письменника часто користувався Л. Каравелов у своїх фейлетонах, які на початку 70-х років публікувалися в революційних болгарських газетах «Свобода» і «Незалежність».

Високо цінував творчість Гоголя відомий болгарський письменник-реаліст і демократ І. Вазов. Він називав його «надзвичайно своєрідним генієм», «чарівним художником», «батьком сучасної літературної школи». Дуже популярні у Болгарії драматичні твори «Ревізор», «Одруження». Вони і тепер не сходять зі сцен болгарських театрів.

Такі ж органічні, як і з Чехословаччиною та Болгарією, зв'язки Гоголя з Польщею. Письменник знов польську мову, любив польську літературу, вітав національно-визвольний рух народу. Він був у дружніх стосунках з Адамом Міцкевичем, захоплювався його творчістю.

Твори великого письменника широко відомі і популярні в Польщі. Любов до них у слов'янських країнах особливо зросла після визволення їх від фашистського поневолення. В наші дні в країнах народної демократії Гоголь один з найулюбленіших класиків російської літератури. У Болгарії, наприклад, у 1952 році сторіччя з дня його смерті відзначалось у загальнодержавному масштабі. На той час масовим тиражем у нових перекладах були видані «Мергві душі», «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Ревізор» і «Тарас Бульба», а також «Вівчарі твори» і шеститомне «Повне зібрання творів».

Яскравим свідченням того, як гаряче люблять і високо

цінують видатного письменника у країнах народної демократії, є передова стаття, опублікована в газеті «Руде право» 2 березня 1952 року. У статті сказано, що «до Гоголя звертаються сотні мільйонів прогресивних людей, щоб висловити свою любов до його безсмертного мистецтва, яке вже понад сто років з властивою йому могутньою силою виступає проти гноблення і допомагає народам у боротьбі за мир і щастя у всьому світі».

Ще за життя Гоголя його геніальна комедія «Ревізор» здобула широке визнання не тільки в Росії і в слов'янських країнах, але і в Західній Європі.

М. П. Алексеєв, який спеціально ґрунтовно досліджував питання про німецькі переклади «Ревізора», відзначає, що одним із перших німецьких літераторів, які познайомили німецьких читачів із творчістю Гоголя, був Генріх Кеніг.

У своїй книзі «Російські літературні нариси», опублікованій у 1837 р. й незабаром перекладеній на французьку, чеську, голландську та інші мови, Кеніг назвав Гоголя «рідкісно самобутнім талантом» і присвятив характеристиці його творчості ряд сторінок.

З приводу «Ревізора» Кеніг писав, що комедія «була показана в минулому (1836) році в Петербурзі і Москві і струсонула театр гучним сміхом глядачів». Тут же Кеніг вірно відзначив, що «Гоголь мав великий талант не тільки читати, але й грati свої твори». Автор статті зазначав, що в комедії «характери не вигадані, а взяті прямо з дійності».

В наступні роки популярність видатного письменника в Німеччині продовжувала зростати. Відомий німецький актор Дерінг, який познайомився у 1854 році з дуже вдалим перекладом «Ревізора» на німецьку мову, здійсненим літератором Августом Відертом, заявив, що «жодна з ролей у сучасних драмах і ко-

медіях не може дати йому такої насолоди, як роль городничого у «Ревізорі». «От поет, так поет,—із захопленням говорив Дерінг про Гоголя,—він знат, як писати для нашого брата актора! А цього жоден із німецьких поетів не знає». Уже в другій половині 50-х років «Ревізор» міцно увійшов до репертуару німецьких театрів.

Велика популярність Гоголя і в сучасній Німеччині, особливо у Німецькій Демократичній Республіці. Там неодноразово видавалися твори великого російського письменника. Про величезний інтерес до творчості Гоголя у НДР свідчить і опублікування у 1952 році статті Арнольда Цвейга, де видатний німецький письменник розповів про значний вплив російського художника слова на німецьку літературу: А. Цвейг поставив Гоголя у один ряд із найвидатнішими художниками світової літератури.

Постановки «Ревізора» були здійснені і в Західній Німеччині, зокрема у 1954 році в Мюнхені. Проте там з ідеями і текстом комедії повеліся незіправдано вільно. Досить сказати, що режисер мюнхенського спектаклю чомусь замінив слугу Осипа молоденькою субреткою.

У Франції, ще до перекладу «Ревізора» на французьку мову, комедія дісталася високу оцінку критики. У статті, опублікованій в журналі «Revue indépendante», який видавала Жорж Санд, «Ревізор» було названо — «найкращим драматичним твором, який будь-коли з'являвся у російській літературі».

Високо оцінив комедію і відомий французький критик Л. Віардо, який у 1845 році переклав на французьку мову повісті Гоголя. 1853 року в рецензії на «Ревізор» Віардо підкреслював, що Гоголю особливо вдалися негативні типові риси чиновників: «Гранічне поєднання боягузства, приниженості людської особи перед начальством, і поряд з цим здатність давити своїх підлеглих... Створена Гоголем

ситуація,— писав Віардо,— дає змогу показати глядачеві всі чини, всю ієрархію чиновників, нарешті, вивести всю громадську адміністрацію та-кою розбещеною, коли вона здатна одночасно і принижуватися і тиранити».

«Ревізор» неодноразово перекладався на французьку мову. У 1853 році комедію перевів відомий французький письменник Проспер Меріме.

На жаль, сценічне втілення «Ревізора» у французькому театрі в цей час повторювало помилки перших петербурзьких вистав. Персонажі комедії були окарикатурені, а цього, як відомо, понад усе боявся Гоголь.

І в сучасній Франції Гоголь лишається одним із найпопулярніших російських письменників- класиків, твори якого продовжують привертати увагу не лише широкого кола читачів, але і літературознавців. У післявоєнний період у Парижі вийшла в світ книга про Гоголя Модеста і Роєтислава Гофманів. На жаль, у цій книзі, присвяченій аналізу художньої творчості видатного російського письменника мають місце однобічні характеристики деяких гоголівських персонажів.

Високо цінує творчість Гоголя добре відома радянським читачам прогресивна французька письменниця Ельза Тріоле. Епіграфами до її романа «Невідомий», опублікованого 1956 року в російському перекладі у видавництві «Іноземна література», вона взяла два уривки з поеми «Мертві душі».

В Англії творчість Гоголя також набула популярності ще за життя письменника. Англійського прогресивного читача приваблювали гуманізм і висока майстерність визначного художника слова. Товариство англійських літераторів відзначало, що «Гоголь був першим великим російським письменником.., який познайомив Європу з тією властивістю російського генія, який є, можливо, найціннішим внеском Росії у скарбницю всесвітньої літератури, а са-

ме: із співчуттям до принижених і скривджених, із широкою всеосяжною любов'ю до всіх нещасних і знедолених».

Не послабшав інтерес до творчості Гоголя і в Англії наших днів. Сучасні англійські прогресивні письменники у своїх висловлюваннях про Гоголя підкреслюють демократичний характер його творів, його співчуття до поневолених і знедолених мас.

У Голландії письменника не тільки читають, але й вивчають і досліджують. Свідченням цього може бути доповідь голландського літературознавця Ван-дер-Енга про Акакія Акакійовича Башмачкіна, головного героя відомої повісті «Шинель». Ця доповідь була зачитана Ван-дер-Енгом у вересні 1958 року в Москві на IV Міжнародному з'їзді славістів.

Дослідник зробив ряд вірних і цікавих спостережень над характером Башмачкіна, в якому поєднувалися «комічні, гротескні, трагікомічні і трагічні мотиви». Разом з тим, у доповіді Ван-дер-Енга є спірні, а іноді й зовсім невірні твердження. На думку голландського вченого, «гротескні мотиви характеризують Акакія Акакійовича як особу, що веде подвижницьке життя, сповнене ентузіазму в ім'я смішної мети».

Це твердження вимагає уточнення. В умовах самодержавно-кріпосницької дійсності для бідного і чесного дрібного чиновника, який одержує жебрацьке утримання, веде напівголодне існування і мерзне в старій, дуже старій шинелі, прагнення придбати нову, теплу і добротну шинель зовсім не було «смішною метою».

У зображені цього прагнення у Гоголя переважають не гротескні, а реалістичні мотиви.

Наприкінці 30-х і початку 40-х років Микола Васильович жив за кордоном, мандруючи по Німеччині, Швейцарії, Франції та Італії. З країн Західної Європи особливо сподобалася Гоголю Італія. Велике враження на молодого

письменника справив Рим з величними пам'ятниками мистецтва. Пізніше Гоголь довго жив у Римі. Він вивчав італійську мову, читав італійську літературу в оригіналах, був знайомий з видатним сатириком Джузеппе Беллі, творчістю якого захоплювався.

В Італії протягом 1838—1841 років Гоголь писав свої безсмертні «Мертві душі». Тут же в Римі він написав повість, присвячену цьому вічному місту.

Як і в інших країнах Західної Європи, творчість Гоголя здобула широке визнання в Італії. Його твори багато разів перекладалися на італійську мову. У 1883 році у Флоренції вийшла збірка творів, куди увійшли його українські повісті, деякі листи, а також повість «Рим».

Автор передмови до цієї збірки називає Гоголя «незрівнянним комедіографом», «художником у найвищому значенні цього слова». Про повість «Рим» автор передмови писав: «Лише душа великого художника, якою і була його душа, лише людина, народжена серед поетичного і славного своїм минулим народу, могла переживати в Італії почуття радості, скорботи і невиразного суму, які всюди впадають в око в його «Римі»... У італійців... завжди буде підстава гідно цінити гений безсмертного письменника, бачачи..., як цей син українських степів зумів свою душою проникнути в долю і майбутнє їхньої країни, передректи майже точно її близьке національне відродження».

Пам'ять про Гоголя живе у італійського народу і італійській літературі. Висловлюючи думку простих людей Італії та італійської інтелігенції, високо цінили творчість чарівного російського художника слова відомі італійські письменники Луїджі Капуано, Антоніо Фогаццаро, Матільда Серао та інші.

Творчість Гоголя популярна не тільки в Європі, але і в Америці, Азії.

Цікаві відомості про те, як

сприймають твори Гоголя в сучасній Канаді, повідомив радянським читачам прогресивний канадський письменник і видавець Дайсон Картер: «Крім своєї письменницької роботи, я займаюся видавничою діяльністю. У видавничій справі натикається іноді на цікаві історії. От якби був у нас сьогодні свій канадський Гоголь! Показали б ми йому видних професорів, до того заляканіх маккартизмом, що і по цей день тримають, побачивши російську назву на книзі. Вони таємно направляють до нас довірених студентів придбати для них такі зразки «підривної пропаганди» як «Воскресіння» Л. Толстого, «Економічна географія СРСР» та «Миргород» Гоголя».

Разом з тим, Дайсон Картер відзначає, що в Канаді «з кожним місяцем все відчутнішим стає здорове віяння. Тепер багато людей тримається прогресивних політичних переконань, виявляє інтерес до радянської культури». І для доказу цього він наводить цікаві факти про успіх російських п'єс у хороших постановках театральних студій канадського радіо і телебачення. Особливо високу оцінку канадських глядачів і преси дістали три п'єси про російське життя, з них дві з класичного репертуару, а саме: «На всякого мудреця доволі простоти» Островського та «Ревізор» Гоголя.

Гоголь був одним із перших російських письменників, чиї твори були перекладені на арабську мову. У 1900 році арабський письменник Халіль Байдас переклав повість «Тарас Бульба». Вона була надрукована в журналі «Лу-

біан» («Ліван»). 1937 року в Каїрському журналі «Аль-Муктатаф» («Збірник») вийшла в світ арабською мовою гоголівська повість «Шинель». Вдруге ця повість перекладена і опублікована 1946 року в Багдаді. Цього ж року на багдадській сцені у виконанні трупи «Єгипетський авангард» була поставлена комедія «Ревізор».

У Китаї твори Гоголя почали широко видаватись у 20-ті роки. 1926 року у видавництві «Культурне життя» у Шанхаї вийшло в світ зібрання російського художника. Після цього його твори неодноразово перекладалися на китайську мову і видалися масовим тиражем. Великою культурною подією в житті Китаю був здійснений Лу Сінем переклад «Мертвих душ». Тепер на китайську мову перекладені вже майже всі твори Гоголя. Про популярність, якою вони користуються в країні, свідчить хоча б той факт, що «Мертві душі» витримали до сьогоднішнього дня понад п'ятнадцять видань.

У братньому Китаї Гоголь — один із найулюблених письменників. Як зазначив Го Мо-жо, імена Гоголя, Тургенєва, Достоєвського, Льва Толстого, Чехова, Горького так само близькі китайському народу, як і імена найвідоміших вітчизняних письменників.

Твори Гоголя відіграли значну роль у розвитку прогресивного реалістичного мистецтва Японії. У репертуарі передових театрів Японії, які борються за подолання косих феодальних традицій у мистецтві, місце посів

«Ревізор». 1953 р. токійський театр Цукудзі ознаменував 10-ту річницю свого існування постановкою «Ревізора».

Якщо народи і прогресивні діячі культури зарубіжних країн люблять і цінують творчість Гоголя, то реакційні кола бояться його всеперемагаючого гуманізму, тремтять перед гострим пером його сатири. Тому вони намагаються фальсифікувати творчість Гоголя, всіляко послабити прогресивнезвучання його творів. Реакційне літературознавство вдається до цілого ряду хитрощів. Воно намагається трактувати біографію і твори великого письменника в дусі фрейдистського психоаналізу і тим самим перевести його соціальну критику на більш безпечні рейки особистої зненависті і обурення. Вони прагнуть звести Гоголя до ролі учня датського філософа-містика Зьорно Кіркегора і представити російського художника співцем жаху, відчаю. Вони вил'ячують, виставляють на передній план реакційні висловлювання, зроблені письменником наприкінці життя. Але всі їхні зусилля — марні.

Художня творчість Гоголя безсмертна, і будь-які спроби перекрутити і знецінити його твори приреченні на провал. Гоголь — один з найулюблених класиків світової літератури. Геніальний сатирик, великий письменник-реаліст, гуманіст і демократ, він зробив значний і плодотворний вплив не тільки на розвиток літератур народів Радянського Союзу і країн народної демократії, але й на розвиток літератури і мистецтва всього прогресивного людства.

ПРАВО НА ГРОМАДЯНСТВО

Ви закінчили книжку, перегорнули останню сторінку і зайнялися своїми справами. Але минув деякий час — кілька годин, днів — і у вас з'являється почуття, ніби ви нещодавно зустрілися, розмовляли чи просто відчули поруч із собою присутність близької людини, якій можна вірити, на яку можна покластися у важку хвилину. Відшукуючи в пам'яті, хто б це міг бути, ви раптом згадуєте: та це ж Патера! — один із персонажів роману Яна Отченашка «Громадянин Брих», щойно прочитаного вами.

Патера робітник. І хоча письменник не вдавався до ефектних прийомів освітлення обличчя й мозолистих рук свого героя загравою плавки і не показав його в «трудовому процесі», читаць по живих рисах характеру Патери — широка чесна душа, ясний розум, непохитна вдача — пізнає в ньому представника славного загону, що веде перед у боротьбі за соціальне визволення трудящого люду Чехословаччини, який, взявши у лютому 1948

року владу до своїх рук, буде нове суспільство.

І не сам тільки талант допоміг молодому письменникові («Громадянин Брих» — другий великий твір Отченашка) створити живі, переконливі постаті, а й досконале знання дійсності (адже Ян Отченашек був і сам активним учасником подій, описаних у романі), і глибока переконаність в ідеях, що керують людьми, подібнimi до Патери.

Патера не єдиний комуніст, зображеній у книзі. Його самого, шліфувальника скла Вацлава Страку, старого майстра Адамека, службовця Бартоша, студента Берана об'єднує відданість справі комуністичної партії. Це не заважає їм бути несходжими один на одного.

М'який, лагідний Йозеф Патера, розсудливий, стриманий Адамек, не-

примирений Вацлав Страка, вмілий вихователь Берджих Бартош, відвертий до різкості Індра Беран — це жіні люди з власними достоїнствами й вадами, успіхами і невдачами, помилками й перемогами.

І мабуть саме тому, що персонажі твору не прості носії тієї чи іншої авторської концепції, їх не можна назвати лише «тлом», на якому виростає перед читачем постать головного героя Франтішка Бриха. Справді, чи існував би Брих з його проблемою шукання свого місця між двома світами, якби не боролися за нього з одного боку Ондра Раж, підприємець і давній приятель Франтішка, а з другого — комуніст Бартош; якби не було болісних сумнівів Ірені, яка намагалася примирити свій патріотизм із почуттям любові до чоловіка, зрадника батьківщини, що були частиною і його важких роздумів; якби не викликало огиди пристосування дядька Мізині; якби не на очах Бриха скидала з себе шкаралупу старого життя молоді! І навіть драма Патери, що ніде не переплітається з сюжетною лінією головного героя, має безпосередній стосунок до еволюції поглядів Бриха.

Чітке знання законів, за якими розвивається суспільство, здібність Отченашка підбирати для кожного з образів свої фарби, вміння органічно переплітати долі героїв допомогли художнику створити об'ємну панорamu життя країни, коли чехословацький народ здійснював соціалістичну революцію, допомогли відповісти на питання, поставлені в романі.

Іх тут не мало. В усталені норми життя увірвалася свіжий вітер революції, і не було куточка, де б не відчувався його могутній подих. Багатох із героїв дійність примусила пе-реглянути свої погляди на природу патріотизму, родинні й дружні зв'язки, кохання, перевірити своє місце в суспільстві. І не з популярних викладів всезнаючих лекторів довідувались вони про нове, що прийшло в їхню повсякденність. Саме життя вчило їх, часом суворо, ба, навіть і жорстоко, але завжди з великою користю.

Лише кров сина, пролита колишнім власником заводу, зруйнувала наївну віру старого Страки у батьківські почуття підприємця до «своїх» робітників. Цинічна відвіртість однодумців Ража, смерть Казди, переслідування дядьком Мізиною своєї дочки, її відчайдушна спроба самогубства показали Брихові глибину прірви, що розділяє світ на два табори. Долі рідних і близьких, друзів і ворогів Франтішка Бриха визначили його особисту долю, допомогли вирішити головне питання: з ким він?

Сучасна чехословацька література, як у свій час і радянська, приділяє багато уваги наближенню інтелігенції до трудового народу. Гор'кий, Толстой, Леонов, Фадеев, Тренев, Лавренев, Вишневський та багато інших радянських письменників розповіли читачам про важкі й нелегкі діороги російської інтелігенції до будівництва соціалізму.

Брих намагався відшукати свою стежку: «Знайду собі десь місце у світі, остеронь від цієї шаленої боротьби, і спробую жити, як порядна, внутрішньо чесна людина. Чи існує таке місце в розділеному світі? Я насмілюся шукати, бо це єдиний шлях».

Захищаючи батьківщину від нальвників, Брих не замислювався над змістом своєї роботи. Це була його земля і він готовий був допомагати, як міг, тим, хто бився за її визволення. Тоді йому не спадало на думку порівняння подвиг комуністів, які не вагаючись ставили на карту своє життя, з «діяльністю» Ража, що «підриває» рейх спекуляціями на чорному ринку. Ворог — це було зрозуміло. Але задумуватись над тим, чого прагне кожна партія після війни, — це вже була політика, а з політикою Брих не хотів мати справи. Він вченій, його покликання — чиста наука

Він не завдав собі клопоту уважно придивитися до того, що відбувалося в країні після лютого 1948 року, близче познайомитися з науковою теорією комунізму, щоб навчитися відрізняти сутність явища від того випадкового, що його супроводить.

Брих наполегливо захищав свою безпартійність, і вона кинула його в табір ворогів народу.

Ні, не лежала у нього, сина бідою прачки й солдата, що помер від ран, душа до крамарів. Не їхні інтереси збиралася він відстоювати по той бік кордону республіки, до якого привело його сумята і повне безладдя думок і почуттів. Здавалося там, далеко від Бартоша, який так наполегливо і терпляче відкривав йому очі на все, що відбувалося (а Брих не хотів, щоб йому відкривали очі, вважаючи це виявом насильства над його індивідуальністю), він знайде повну свободу й справжню демократію. Про це твердили і його супутники, що прихопили з собою чемодани з коштовностями або встигли, як Раж, переслати свої капітали в іноземні банки.

Брих і раніше не довіряв цим «захисникам» демократії, проте ніколи не робив висновків із своїх спостережень. Та в цій лісовій халупці, де

зрадники чекали провідника через кордон, з його очей остаточно спала полуна. Засліплі ненавистю до народу, що відвоював свої права, ці жалюгідні раби золота накликали на нього... війну! «Демократія» на їхній мові — це свобода грабувати, свобода жити за чужий рахунок, свобода нав'язувати свої порядки. Так ось чим співучасником мало не став Франтішек Брих! Він добре знає, що таке війна, і він повернеться до тих, хто буде мир.

Помилка мало не коштувала життя Брихові: там, у лісі, лише випадок врятував його від загибелі. Але прозріння його закономірне. Рано чи пізно це повинно було трапитися. Запороюкою тому чесність Бриха, його щира любов до батьківщини, до народу.

Не все ще зрозумів Брих, «навіть самого себе ще не розплутав» до кінця, але він зрозумів головне — «де світло, а де тьма, де життя, а де смерть. Де майбутнє, мир... а де минале». Зрозумів і те, що «не можна залишитися порядною людиною... якщо тримати руки за спину... звернути вбік, пізнати зло і не стати прости... бути ніде...»

Не все ще зробив Брих, щоб стати громадянином народної республіки. Тепер йому і самому ясно, що мало носити в кишені свідоцтво про громадянство, щоб мати право на почесне ім'я громадянина. Бути громадянином — значить будувати, творити, діяти. Все це ще попереду, але Франтішек Брих уже на вірному шляху.

Ян Отченашек не завершує історії своїх героїв весіллями із заздоров-

ними гостями. Талант літератора, — а до цього поняття неодмінною частиною входить і знання життя, — запобіг виникненню схем. Тому й комуністи не виступають у романі такими собі чарівниками, що все знають і все вміють. Життя вчить і Бартоша, який на історії з Брихом зрозумів, наскільки повсякденний заязок із живими людьми важливіший за колекціонування їхніх рис, до якого він вдавався у своїх численних записних книжках. Індро Берана вчить воно людяністі й м'якості, а Патері життя дало суверій урок довіри до партії.

Радянський читач познайомився з «Громадянином Брихом» кілька років тому. Роман Яна Отченашка друкувався в журналі «Інострannia literatura», вийшов «Роман-газетою». Проте український переклад дає повніше уявлення про талановитий твір чеського письменника. В попередніх публікаціях відсутні заключні розділи, випущена вся історія Патері, яка має неабікоже значення і в створенні характерів, і в змалюванні картини життя народу на певному відрізку часу.

Перекладач Ярослав Орнст чудово передав сковиту мову письменника, дбайливо зберігши її образність, виразність деталей.

«Громадянин Брих» — зразок твору соціалістичного реалізму, в якому ідейність змісту поєднується з яскравою літературною формою. Українським читачам буде цікаво познайомитись із наступними творами Яна Отченашка.

Н. КАСТЕЛЛІ

ЛІСОРУБИ

Кожного разу, коли виходить з друку нова книга Енріке Аморіма, преса Уругваю і всієї Латинської Америки справедливо відмічає це, як велику подію в літературному житті континенту. Енріке Аморім один з найвидатніших та найулюбленіших письменників Південної Америки.

Тема більшості романів Аморіма — життя уругвайського села, «діалог з пампою», як каже він сам. Ще в одному з своїх перших романів «Селянин Агіляр» Аморім показує чудовий образ сільського трудівника.

В наступному і, може, в одному з наїцікавіших романів Аморіма «Кінь

Enrique Amorim. Los montaraces. Buenos Aires 1957.

та його тінь» письменник торкається ряду соціальних проблем; він намагається усвідомити причини, які породили тяжке, злиднене становище уругвайського села. Письменник вва-

жає, що конфлікт між містом та селом є основною причиною цього становища. Перші романі Аморіма взагалі відображали настрої уругвайського селянства, яке недовірливо ставилося до міста і бачило в ньому тільки експлуататора своєї праці.

В романі «Корраль Аб'ерто», що вийшов з друку 1956 року і вже перекладений на українську мову, Аморім повертається до теми села, але водночас описує життя одного з найбільших міст Латинської Америки, столиці Уругваю Монтевідео. Неможливо уявити собі жахливіше та злідениніше життя, ніж у «щурячих містах» Уругваю, де нема ні води, ні лікарень, ні шкіл, де більшість населення хворіє на найстрашніші хвороби: чуму, віспу, туберкульоз, рак.

Останній роман Енріке Аморіма «Лісоруби» написаний в 1957 році. Тема цього твору — жорстока експлуатація робітників-лісорубів власниками компанії «Мадерера», що тортує лісом.

За своїми художніми особливостями цей твір є одним з найпоетичніших творів не тільки уругвайської, але і всієї латиноамериканської літератури. Чудова тропічна природа, життя величезного незайманого лісу, бурхливі ріки та водоспади — все це описано письменником з великою майстерністю і любов'ю. Однак картини природи не є самоціллю у романі.

Дика, незаймана краса, що оточує його герой, немов покликана підкреслити тяжке життя людей.

В епіграфі до цієї книги Енріке Аморім пише, що легенди та забобони заволокли густим туманом землю Латинської Америки. Однією з таких легенд був поширеній серед мешканців навколоїнших селищ переказ про острів Ісла Мала¹. З малих літ Сесиліо Моралес чув повні таємничих недомовок оповідання про страшний острів Ісла Мала, звідки ніхто ще не повертається живим. Затока, що відділяла селище Лас Тунас від острова, де жив Сесиліо Моралес, називалася Кола дель Діабло (Хвіст диявола). Бурхлива течія, підводні скелі та каміння не давали можливості нікому наблизитися до таємничого острова. Найнемовірніші фантастичні казки розповідали люди про життя на острові Ісла Мала. Декотрі навіть вважали, що на острові живуть привиди, а не люди.

Молодого, енергійного, допитливого хлопця Сесиліо Моралеса давно вже вабив до себе цей острів. Він вирішив за всяку ціну обратися туди і переплив затоку Кола дель Діабло, хоча всі запевняли його, що це неможливо.

Вся таємницість одразу ж зникла, коли Сесиліо ступив на землю острова Ісла Мала. Він побачив жорстоких гнобителів і по-звірячому експлуатованих робітників. На острові, виявляється, хазяйнувалася компанія «Мадерера», і її власникам відігроно було підтримувати забобони про страшну затоку Кола дель Діабло та таємничий острів Ісла Мала. Ганебні середньовічні порядки підтримують

¹ Ісла Мала — поганий остров (Ісп.).

мувалися на острові з допомогою численної армії озброєних наглядачів. Звіроподібному хазяйні компанії Альфредо Ульоа нічого не коштувало убити людину; він був повним володарем на острові, і все, що робив, миналося йому щасливо, — навіть вбивство власної дружини.

Ніхто з людей, що потрапили на Ісла Мала, не наважувався утекти звідти. Казка про неможливість пересісти затоку міцно володіла лісорубами. Серед них було багато різних людей: злочинці, що рятувалися від правосуддя, боржники, які втратили надію коли-небудь розплатитися, і просто бідняки, що не могли ніде знайти роботи. Ці нещасні люди, завербовані службовцями компанії, вже багато років працювали на острові, і жоден з них не міг повернутися додому.

Коли Сесиліо розповів їм, що він переплив Кола дель Діабло, лісоруби спочатку не повірили. Але все-таки вони бачили, що Сесиліо з'явився на острові сам, не тільки не по волі, але й без дозволу компанії (наглядачі навіть нічого не знали про нього). Так темні, пригнічені люди переконалися в тому, що чутки про страшну затоку Кола дель Діабло — це лише брехливі забобони.

Серед лісорубів Сесиліо Моралес зустрів людей, які вже почали розуміти, що за межами острова люди борються за краще життя, об'єднуються та згуртовуються. Сесиліо та його друг-лісоруб Анаклето почина-

ють переконувати своїх товаришів утекти з острова, щоб розповісти всім про найнемовірні-такі умови праці, які існують тут. Велика група лісорубів об'єднується і вирішує тікати. Але страх, забобони, звичка підкорятися ще тяжіють над жертвами Ісла Мала. У рішучу хвилину лише кілька лісорубів залишаються з Сесиліо та Анаклето і перепливають бурхливу затоку Кола дель Діабло.

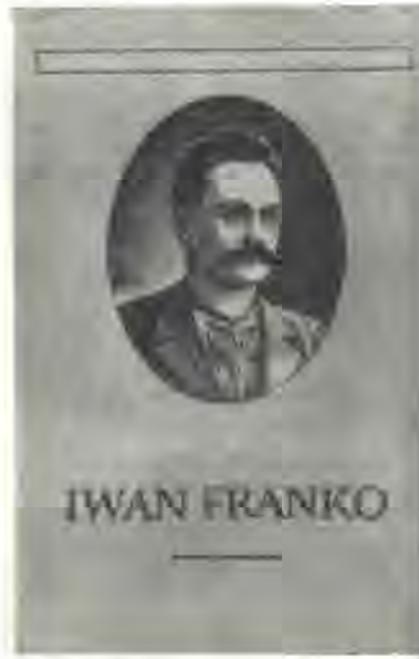
Мешканці селища Лас Тунас дивилися на лісорубів, як на виходців з того світу, але поступово і вони переконалися, що на острові живуть люди, а не привиди.

План Сесиліо та його друга Анаклето не здійснився, не вдалося переконати всіх лісорубів залишити острів. І вони виришують знову повернутися на острів, щоб далі розяснювати робітникам про неможливість працювати в таких тяжких умовах. Але як тільки лісоруби з'являються на острові, Сесиліо скоплюють наглядачі і відправлють до в'язниці.

В книзі «Лісоруби» Аморім, як і в попередніх творах, викриває злиднене життя уругвайських трудящих, повстаети проти темноти, неуцтва, забобонів. Але в цій книзі, як і в попередніх, ми не бачимо зображення активної боротьби пригноблюваних трудящих.

М. ЖЕРДИНІВСЬКА,
Л. ОЛЕВСЬКИЙ

ПРАЦЯ ПОЛЬСЬКОГО ДОСЛІДНИКА

Одною з важливих проблем радянського франкознавства є дослідження зв'язків Івана Франка з братніми слов'янськими народами. Літературні й громадські зв'язки письменника з народами чеським, словацьким, бол-

Marian Jakobiec. Iwan Franko (Biblioteka Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. Seria: nauk społecznych), Warszawa, 1968.

гарським, сербським, не говоримо вже про російські зв'язки, які є окремою ділянкою у франкознавстві, стали предметом серйозних досліджень

учених як Радянського Союзу, так і край народної демократії. Зокрема останніми роками широко досліджуються слов'янські зв'язки письменника, головним чином, у зв'язку зі святкуванням сотих роковин з дня народження Івана Франка, які, як відомо, мали міжнародний характер.

Автор рецензованої праці про Івана Франка Маріан Якубець відомий нам як дослідник радянсько-польських зв'язків. Зокрема цікавить його українська література, якій він присвятив кілька праць, друкованих на сторінках як польських, так і радянських журналів.

Його книжечка про Івана Франка має виключно популярно-науковий характер. Її завдання — познайомити широкі кола польського суспільства з творчістю письменника, який колись мав тісний зв'язок з польським народом.

Завдання автора науково-популярної праці нелегке. З безлічі фактів і подій треба вибрати лише найстотніші. Автор мусить проложити пряму дорогу, іти нею послідовно і не звертати ніколи в сторону в погоні за якимось фактом, хочби він здавався важливим і істотним. Такою дорогою є біографія Каменяра, і лише вона в центрі уваги автора. У зв'язку з нею подана характеристика літературної громадської діяльності письменника.

Автор повістю справився зі своїм завданням, і польський читач одержав доступно написану біографію великого українського письменника.

У короткому вступі йде мова про культурні зв'язки українського і польського народів в минулому. Ці народи єднає спільне слов'янське походження, спільна багатовікова історія. Цього факту не можуть заперечити ні колишній політика польської шляхти в минулому, ні махінації українських буржуазних націоналістів, які намагалися вбити клин між народами. Українська культура завжди приваблювала польських письменників, починаючи від Шимоновича і Кльоновича, через Залеського, Гощинського, Словашевського аж до письменників недавнього часу і сучасників.

Ми цілком згодні з автором, який говорить, що в нових історичних умовах, в атмосфері дружби, яка тепер єднає український і польський народи, треба спокійніше оглянути відносини обох братніх народів у минулому, і що є потреба відвіжити в пам'яті польського суспільства досягнення української культури. Автор подає в дальших рядках коротку характеристику української літератури, наголошує зокрема на її тісному зв'язку з народною творчістю.

В дальших розділах книжки автор подає біографію Івана Франка, але відбирає найважливіші моменти з життя письменника. В той же час М. Якубець спромігся викласти біо-

графію Франка так, щоб був цілком ясний тісний зв'язок письменника з суспільно-політичним життям країни.

Зрозуміло, що в праці, яка написана для польського читача, найбільший наголос робиться на зв'язки Івана Франка з польським суспільством і з деякими представниками польської культури. Найближчою була йому Еліза Ожешко, кореспонденція з якою має велике значення для історії польсько-українських зв'язків. Протягом довгого часу Іван Франко був у приязніх відносинах і з поетом Яном Каспровичем. Єднало їх і спільне селянське походження, і спільна праця в редакції газети «Kurjer lwowski», спільні літературні й наукові інтереси.

Великий інтерес виявляв Франко і до творчості Болеслава Пруса, і дослідники знаходить ряд спільних тем і художніх прийомів у обох письменників. Глибокі думки висловив Іван Франко і про творчість Марії Конопницької. Відомі висловлювання Франка і про визначного польського письменника Г. Сенкевича, інколи різкі, але завжди справедливі. Правда, М. Якубець наводить лише позитивні висловлювання.

Значне місце в праці автора присвячено аналізу наукових робіт Івана Франка про Адама Міцкевича, Северина Гощинського, Юліуша Словашевського, Богдана Залеського.

Зрозуміло, що автор праці про Івана Франка, призначеної для польських читачів, не може пройти мимо такого факту, як стаття Франка «Поет зради», спрямованої проти А. Міцкевича. Ряд сторінок відведено в праці М. Якубця саме цій справі. Нам сьогодні відомі мотиви, задля яких згадана стаття була написана. Знаємо добре, що не була вона спрямована проти Адама Міцкевича, творчість якого завжди була дорогою Іванові Франкові і до якої він проявляв інтерес протягом свого життя. Стаття була спрямована проти польських магнатів, від яких письменник, як і цілий народ, зазнав стільки кривид і зла. Всупереч твердженю буржуазних націоналістів, які говорили про «розрив» Франка з польським суспільством і літературою після опублікування статті «Поет зради», радянські дослідники творчості письменника встановили, що ніякого «розриву» з польським народом і польською літературою не було, і до кінця життя Франко виявляв великий інтерес до всього, що зв'язане з Польщею.

Такі умови в основному головні проблеми рецензованої праці. Автор знайомий з досягненнями радянського франко-знавства, і його робота в основному на них опирається.

Побажаємо автору рецензованої праці в майбутньому створити монографію про Івана Франка і про його зв'язки з польським народом та польською культурою.

На закінчення скажемо кілька слів про хиби, які мають місце в праці М. Якубця і які легко виправити в можливому повторному виданні. Головна суть тих недоліків у деяких неточних даних з біографії Івана Франка.

Перші твори з циклу «Бориславські оповідання» («Ріпник», «На роботі», «Навернений грішник») вперше друкувалися не в альманасі «Дністрянка», як говориться на стор. 14, а в журналі «Друг» 1877 року. «Панські жарти» написані не в 1880 році в тюрмі під час другого арешту письменника, а в 1887 році, і увійшли вони в перше видання збірки «З вершин і низин» (ст. 22).

На ст. 26. автор пише: «В тім часі (початок 80-х років XIX століття — М. М.) літературна слава Франка росла. В українській пресі почали з'являтись ентузіастичні згадки про вірші і оповідання молодого письменника... Редактори керівників органів «народовців» газети «Діло» і тижневика «Зоря» (невідно, «Зоря» виходила два рази на місяць — М. М.) почали старатись, щоб з'єднати собі його перо». Це твердження далеке від правди. Перші рецензії на твори Франка, зокрема ті, які вийшли з табору «народовців», пера В. Барвінського, О. Партицького, Г. Цеглинського, були неприхильні до письменника. Ще в 1887 році Франко жалівся на відсутність солідної критики (І. Франко, Твори в 20 томах, том 2, ст. 409). Не так «радо», як це здається М. Якубцю, «народовці» відкривали свої сторінки для франкових писань, і, крім того, кожна праця І. Франка, особливо публістичного характеру, проходила крізь своєрідну «народовську» цензуру.

Радикальний журнал, редактований Франком на початку 90-х років XIX ст. називався не «Хлібороб», а «Народ» (ст. 53).

На ст. 64—65 автор говорить про німецький переклад фальсифікату, приписуваного А. Міцкевичу, під назвою «Wielka utrafa», який письменник думав зробити. Франко в дійсності й переклав згаданий твір на німецьку мову і видав власним коштом у Львові в 1915 році. Лише в результаті воєнних подій увесь тираж загинув, збереглася лише перша сторінка з заголовком:

Adam Mickiewicz. Der große Verlust. Ein Drama von Adam Mickiewicz Entdeckt und herausgegeben von Dr. Iwan Franko. Lemberg 1915.

Згадані хиби не знижують вартості праці польського вченого, яка в основному написана на належному науковому рівні та з любов'ю до українського письменника.

Зрозуміло, що ця книга є значним вкладом у справу зміцнення польсько-радянської дружби, коріння якої сягає у далеке минуле.

Мирослав МОРОЗ

НЕЗВИЧАЙНА ЗУСТРІЧ

(Лист читача)

Шановні товариші!

Рік тому я повернувся з далекої Канади на Батьківщину. Зараз живу в Києві, працюю столяром, почав уже забувати про тяжке життя за кордоном, але ю досі агадую своїх друзів, які залишилися на чужині. Багато років ми жили і працювали поруч. І ось нещодавно я знов побачився з ними. Як же це сталося?

Я перечитую сторінку за сторінкою розділі віршованого роману Миколи Тарновського «Емігранти», який шийно вийшов у видавництві «Радянський письменник», і минуле немовби заходить у кімнату, колишні друзі з Отави і Вінніпега, Едмонтоні і Торонто, Трансона і Ренфорлі сідають до столу. Починається щира розмова про зліденні часи, тяжке життя, безробіття, про спільну боротьбу за країну долю. Хтось пригадує, як ми разом, тікаючи від царського гніту, поїхали на чужину, за море, як мандрували по Канаді, як працювали наймитами у панів і «нестачевіні, тихі, покірні» — зазнавали терпіння безмірні; як загартовувалась у спільній боротьбі і страйках наша воля, як ми почали розуміти, що «тільки правда, з неволі розкута, може рвати ненависні пута». Хтось починає пісню, яку створили ще в 20-ті роки українські емігранти, а я з іншими підхоплюю:

Ой, Канадо, Канадочки,
Яка ти зрадлива,
Не одного чоловіка
З жінкою розлучила...

Все це пригадав я, читаючи схильовані рядки поезій Миколи Тарновського, і радів, що знову зустрівся з улюбленим поетом. Знову, бо це була не перша зустріч. Я познайомився з чудовою творчістю поета ще в Канаді, коли, як і герой його поеми, працював лісорубом. Пригадую, як глибоке враження справили вірші тоді ще молодого поета на моїх товаришів — емігрантів дореволюційних із Полтави, Чернігівщини, з багатьох міст та сіл зниделеної України. Та це ю не дивно. В героях його творів ми побачили самих себе, в нас відкрилися очі — ми вийшли з темряви до світлого шляху і зрозуміли, що треба вести непримиренну боротьбу не тільки з фінансовими магнатами, а ю з мерзливими запроданцями — українськими буржуазно-націоналістичними покидьками. Адже недарма знайомство з віршами поета привело багатьох українців до

Микола Тарновський. Емігранти. Віршований роман. Радянський письменник. 1958.

прогресивної партії праці (марксистсько-ленинська партія Канадських комуністів).

В чому ж, на мою думку, секрет такої великої сили поезії Тарновського? Безумовно — в громадянському пафосі його творчості. У кожному вірші, як і в романі «Емігранти», митець не тільки констатує факти з тяжкого життя трударів, а ю робить відповідні завдання вірні висновки. Я особисто був свідком того, як робітники з Отави, до якого потрапила збірка віршів Тарновського, не тільки захопився ними, але ю, відчуваючи в них подих часу — гнівний протест проти несправедливості, — знайшов в собі силу для боротьби. Так, поезія Тарновського згуртовує людей, вказує їм шляхи до боротьби за свою гідність, за свої права. Чи не тому буржуазні писаки замовчують його творчість або обвинувачують поета в «спідрияній діяльності»? Що ж, його творчість є дійсно бунтарською, бо спрямована проти капіталістичного ладу. Але в цьому і криється її прогресивне, революційне значення.

Тарновський — українець. Але, відчуваючи себе бійцем великої інтернаціональної армії пролетаріату, він виступає поборником інтересів працюючих усіх націй. З якою пристрастю ослюїве він в романі «Емігранти» боротьбу іспанського народу, який багато років тому піднявся проти катів, як широ вітає бійців інтернаціональних загонів, що боролися вдалі Барселоні за спільну справу прогресивного людства. Весь гнів свого серця спрямовує поет проти гітлерівської Німеччини. Він тавреє капіталістичну Америку, її хазяїв з Уолл-стріту, «діячів» з націоналістичного смітника і вшент руйнує уявлення, нібито «за морем — як у раю». І в той же час, з якою любов'ю і привабливістю змальовує поет прогресивного американця!

Тарновський — українець. Всі його почуття на боці знедолених земляків, герой поеми Олексія Нещасного, Данила Шестопала, Максима Бурки, Андрія Пилипчука. Але він не виправдовує помилок Олексія, суверо засуджує його вчинки, коли той майже потрапив на шлях зрадництва, і радіє, коли Олексій знову кроє поруч із товаришами. А з яким призвістством відвertaється він од жовтоблакитних націоналістів: пана — доктора Дарміччука, шинкаря Пакулика, які влучні прізвиська знаходить він для наймитів капіталу, запроданців Проскуда і Шкірила — «Пан Паскуда» та «Панське Рило». Як гнівно засуджує прихильників так званого «нейтралітету», які визнають «право за тим, хто дужчий».

Рoman «Емігранти», на мою думку, — це поетичний підсумок багатої громадської і політичної діяльності українського робітничого поета-патріота, який у своїх творах правдиво відображає життя і прагнення, страждання і радощі тієї частини свого народу, що опинилася на чужині. Це узагальнена історія української еміграції, пов'язана з широкими картинами життя й побуту Сполучених Штатів Америки та Канади. Якщо простежити путь героїв роману Тарновського, то можна сказати — це шлях людини від покірливості до боротьби.

Такий шлях пройшов і я. І ось я знову на Батьківщині, в рідному Києві. Мене оточують щирі друзі, кожного ранку в столярній майстерні, де я зараз працюю, чекає мене улюблена робота. Світло і радісно на душі. Але згадуючи про товаришів, які залишилися за океаном, я знову ю знову роздумую: «Чи діждуться воно того свята, волі-воленъки, світлого ранку?»

В прологу до поеми «Емігранти» Микола Тарновський каже:

Хто ж розкаже про їхні
страждання,
Про безмежні терпіння і муки —
Про жахливе, зліднене блукання
Після довгої з домом розлуки?
Хто охопить це море безкрайє
І хоч пісню про них заспіває..

Я вірю, що мільйони українців, які вільно живуть на Радянській землі, дуже вдячні Миколі Тарновському за те, що він так щиро розповів про життя і боротьбу моїх земляків, які опинилися багато років тому за океаном.

Микола ТКАЧУК,
столяр майстерні Управління
об'єднаних цехельних заводів,
м. Київ

ДЕВ'ЯТЕРО, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ХІРОСІМУ І НАГАСАКІ

СВІДЧЕННЯ ДЕВ'ЯТИ ОСІБ, ЯКІ ДВІЧІ ПІДПАЛИ ПІД
АТОМНЕ БОМБАРДУВАННЯ

В 1957 р. у нью-йоркському видавництві «Даттон і К°» вийшла книжка американського журналіста Р. Трамбулла «Дев'ятеро, що пережили Хіросіму і Нагасакі». В книзі немає вигадки. Все, що в ній розповідається,— це правда, страшна, хвилююча правда, яка примушує повторювати: таке не повинно трапитися знову!

Хто ж ці дев'ятеро японців, яких через багато років після війни зумів розшукати автор? Вони — люди різних професій: бухгалтер Кенші Хірата, конструктор Тсутому Ямагучі. Інженер Акіра Іванага — всі троє — службовці суднобудівної фірми Міцуубісі, робітник Сакадзіро Місіма, майстер повітряних зміїв Сігейосі Морімото та його помічники Тсуїтаро Дой, Кіндзі Кіносіта і Масао Коматсу, видавець провідної щоденної газети в Нагасакі, нині префект міста Такедзіро Нісіока.

Війна відняла у них рідних та близьких, житло й здоров'я. Лише випадково їм пощастило уникнути загибелі. Їм, мабуть, тяжко було згадувати про ті трагічні події, але вони не відмовилися розповісти про все журналістові, бо їх, простих людей, хвилює доля світу.

Сігейосі Морімото, один з дев'яти, каже: «Я з радістю розповідаю все це, сподіваючись, що це допоможе всьому світові зрозуміти; атомна бомба більше ніколи не повинна бути скинута».

Десять років тому, в квітні 1949 року, посланці таких простих людей з усіх країн зібралися в Парижі, на I Всесвітньому конгресі прихильників миру — зібралися, щоб сказати «Hi!» війні. Відтоді сотні мільйонів людей приєдналися до організованого руху борців за мир.

Благородній справі миру служить і книжка Роберта Трамбулла, уривки з якої подаються нижче.

* * *

Спочатку було біле світло, таке сліпуче, що, здавалося, воно спалахнуло у мозку. Потім, через якусь мить, пролунав страшний вибух, і одразу налетіла вибухова хвиля, яка прогуркотіла так, що, здалося,

світ розколовся. Люди, що не були в ту мить у приміщенні, відчули більш або менш пекучий жар — в залежності від відстані, на якій вони знаходилися, від місця вибуху. Ті, що були ближче, перетворили-

ся на попіл або просто зникли, як та невідома людина, чий відбиток у сидячій позі можна побачити й сьогодні на бетонних східцях банку Сумітому.

Ніколи не стане відомим, скільки жителів загинуло, коли атом розщепився над Хіросімою, руйнуючи вщент наймогутнішою вибуховою силою в природі переповнене людьми місто.

Близько середини грудня японські офіційні особи точно встановили, що загинуло щонайменше 64 тисячі людей. Можливо, що 40—50 тисяч із них загинуло в ті страшні секунди, коли здалося, що сонце вибухнуло, і весь його жар подихом вбивчої радіації пронісся над землею.

Ті, хто залишилися живими, зрозуміли, що вони зазнали дії нового виду зброї. Простий японець подумав лише про одне: американці знайшли вибухову речовину настільки могутню, що мають тепер змогу зруйнувати ціле місто з допомогою одної-єдиної бомби. Кілька вчених у Кіото, Токіо та інших містах відразу ж зрозуміли справжнє значення бомби, а саме, що людина знайшла ключ до таємниці атома. Вони зрозуміли, що ця подія виходить далеко за межі

відкриття нового виду зброї, а сам винахід у воєнному значенні можна порівняти хіба що з винайденням пороху.

Очевидців зруйнування Хіросіми, які втікли до інших міст, розпитували докладно і часто скептично щодо ефекту фантастичної зброї. Серед потерпілих було кілька таких, що між 7 і 9 серпня перебралися до Нагасакі.

Одним із таких був Тсутому Ямагучі, конструктор-суднобудівник, відрядження якого на верф Міцуబіси у Хіросімі повинно було закінчитися наступного дня після вибуху бомби. Коли він повернувся на роботу в Нагасакі вранці 9 серпня з пов'язками на лівій стороні обличчя і лівій руці, його оточили колеги по роботі, бажаючи дізнатися від очевидця про дивну катастрофу, яка спіткала Хіросіму.

Коли Ямагучі сказав, що Хіросіму стерто з лиця землі одною бомбою, начальник посміявся з цього:

— Це суперечить здоровому глуздові! — сказав він. — Ви інженер, отже підрахуйте: як могла одна бомба мати таку величезну енергію, щоб зруйнувати ціле місто? — Але начальник все ж дещо вагався, дивлячись на пов'язки Ямагучі. — Ви були поранені, пане Ямагучі, — додав він лагідніше, — і ваша свідомість трохи затъмарилася.

Щойно він промовив ці слова, — розповідає Ямагучі, — як знову спалахнуло таке ж сліпуче полум'я! Тієї ж миті я кинувся під стіл, і мій начальник зробив те саме. Столи й стільці полетіли в різні боки... Мої бинти, які були досить туго зав'язані, зірвало...

Ямагучі — один із тих дев'яти, які уникли смерті у Хіросімі лише для того, щоб потрапити під друге атомне бомбардування у Нагасакі, і які розповідають тут свою історію.

Десять років по тому, розмовляючи з репортером, майстер по виготовленню повітряних зміїв Сігейосі Морімото так підсумував розповіді всіх дев'яти:

— Я роблю цей звіт із радістю, сподіваючись, що він до-

поможе світові зробити так, щоб атомна бомба ніколи більше не вибухнула.

Виклавши у популярній формі загальновідомі принципи розщеплення атомного ядра, автор розповідає про відмінність атомного вибуху від хімічного, а також дає короткий опис м. Хіросіма, над яким вперше вибухнула атомна бомба.

Місто саме приступило до щоденної роботи, коли над ним з'явився літак B-29 «Енола Гей», який летів з боку Маріанських островів. Частини місцевого гарнізону вишикувалися в той час на площах для ранкових занять. Службовці вже сиділи за своїми столами, а десятки тисяч робітників, серед яких було чимало хлопців і дівчат шкільного віку, мобілізованих на оборонну роботу, зайняли свої місця в цехах, складах і на будівельних майданчиках. Поява одиночного американського літака того ранку не перервала звичного ходу життя, бо Хіросіма вже звикла до польотів окремих бомбардувальників, які пролітали над містом, прямуючи до інших місць. За весь час лише кілька бомб упало на Хіросіму. Тому повітряну тривогу не було оголошено.

Бомбовий люк «Еноли Гей» широко розкрився і купка людей, яка спостерігала літак, побачила, що від нього відокремився якийсь предмет, над яким згодом розкрився парашут. О 8 годині 15 хвилин, коли бомба знизилась до висоти близько 1500 футів¹, ретельно розраховані в середині металевого корпусу сили розщепили атом урану — 235. У ту ж мить ясноблакитне небо знебарвилося під дією сліпучого білого світла жахливої вогненної кулі. Вчені твердили, що куля мала у діаметрі 250 футів, була у сто разів сліпучішою за сонце, а температура її становила мільйон градусів Цельсія, як і внутрішня температура сонця.

Розлігся рев, який неможливо описати, бо природа досі такого звуку не знала. Потім

вибухова хвіля з ажуть міт зруйнувала 6820 і сильно пошкодила 3750 будинків. Земля на мілю навколо від центра вибуху була заражена смертельним гамовилученням і продуктами радіоактивного розпаду. Вогняна куля всмоктала мільйони тонн пилу і перетворених на порох уламків, і все це швидко набрало форми величезної потворної грибоподібної хмари. Над містом повисла темна завіса і пішов брудний дощ.

«Одночасно з вибухом теплові промені викликали пожежі в різних районах міста, навіть на відстані 2,5 мілі¹ від центра вибуху — говориться у японському звіті. — Дерев'яні і паперові двері і солома, електричні стовпі, дерев'яні будинки і одяг (особливо темного кольору) були в числі предметів, які зайніялися від теплових променів і таким чином стали основним джерелом поширення вогненного моря».

У місті, в якому нарахувалося приблизно 250 тисяч жителів, понад половину населення було вбито або покалічено за одну мить. (Вбитих — близько 64 тисяч, поранених — 72 тисячі). Потерпілі, які уникли смерті від вибуху, були важко обпалені або поранені дощем палаючих дерев'яних уламків і скла. Жодне місто ще не зазнавало такої жахливої катастрофи. Всі засоби зв'язку — знищені. 70 процентів протипожежного устаткування зруйновано, а 80 процентів пожежників — вбито, поранено або з інших причин поズбавлено можливості боротися з вогнем. Вибух знищив основні пункти водопостачання, а труби розплавились від неймовірного жару. До багатьох палаючих будинків неможливо було підступитися, бо вони були відрізані з усіх боків горами руїн.

Із 45 лікарень Хіросіми залишилися непошкодженими тільки три. Уціліло лише 28 лікарів з 290 і 126 медичних сестер з 1780, які були в місті. Багато поранених лікарів і

¹ Фут — міра довжини. У різних країнах має різну величину; англійський фут дорівнює приблизно 30,5 см.

1 Міля — шляхова міра довжини, різна в різних країнах. Американська міля дорівнює приблизно 1,6 км.

Щоб ніколи не повторилися Хіросіма і Нагасакі! Демонстрація в Токіо.

медсестер з останніх сил намагалися подати медичну допомогу потокам поранених. Місто було позбавлене засобів боротьби з пожежею, і до другої години дня всі шість островів, на яких розташована Хіросіма, стали суцільним морем вогню. Жахливість катастрофи посилювалась вогненним ураганом, який виник внаслідок переміщення великих мас повітря, що втягувалося до палаючого центра вибуху з швидкістю від 30 до 40 миль на годину.

«Місто палало ще три дні, — говориться в японському звіті, — а головешки тліли понад тиждень».

Автор досить докладно описує роздовід і біографію одного з дев'яти героїв своєї книги — нащадка старавинного самурайського роду Кенші Хірати. Працюючи бухгалтером верфі Міцуబісі в Хіросімі, Хірати в ніч передодні вибуху був черговим із нетрпінням чекав ранку, що піти додому, до своєї молодої дружини, з якою він одружився лише два тижні тому. О 8-й годині 15 хвилин Хірати попрямував до контори верфі. Ось якій вигляд мають дальші події в його викладенні:

— Увійшовши до контори, я побачив через відкрите вікно щось подібне до золотавого спалаху блискавки, який наче виринав спід землі. Фатальне світло було скрізь. Я одразу подумав про повітряний нальот і кинувся долілиць.

Швидкі дії Хірати, очевидно, врятували його від серйозного поранення. Між спалахом і вибухом минуло кілька секунд, можливо, десять. Несвідомо Хірати зробив усе і єдине можливе в його становищі, щоб уникнути радіоактивних променів, Хірати діяв так частково інстинктивно, а частково завдяки тому, що він, як і всі японці, проходив численні тренування з противітряної оборони.

Секунди між надприродним спалахом і вибухом, що, як він знов, повинен був настати, здавалися бухгалтерові довгими хвилинами. Гадаючи, що бомба впала надворі біля будинку, він чекав негайної смерті. У нього залишився час, як він пам'ятає, закрити обличчя долонями і почати молитву. Потім прокотився жахливий гурkit, і будинок задвигтів. Хірати, притиснувшись до підлоги, кинув боязкий погляд на стелю; боявся, що вона впаде на нього.

Стеля не впала, і через мить Хірати сказав собі з полегшенням: «Бомби не влучили сюди!» Підвівши голову, він заглянув крізь двері у внутрішнє приміщення контори, і в очах його застиг жах. Всі люди у переповненій кімнаті сходили кров'ю. Молоді конторщиці кричали: «Мамо, мамо!» Дівчина, яка працювала біля вікна, потрапила під дощ скляніх уламків, що буквально зрізали з неї кофточку, а її повні груди були розсічені і, за висловом Хірати, «скідалися на тріснуті перестиглі плоди граната».

Такою була дія бомби, яка тепер називається «моделлю Т», на відстані трохи більше двох миль від центра вибуху.

Хірати не уявляв собі всього обсягу пошкоджень, що йх зазнала верф Міцуబісі, поки не вийшов із будинку. Начальник його відділу і його помічник були того дня відсутні, тому як старший з присутніх Хірати повинен був забезпечити першу допомогу пораненим у своєму відділі і направити тих, хто міг пересуватися, до лікарні фірми.

По дорозі до лікарні він ба-

чив багатьох робітників верфі, які непорушно лежали на землі. Вони були або мертві, або важко поранені. Споруда, в якій містилася його контора, не зазнала сильної шкоди, але похилилась убік, наче після землетрусу. Здалека, з міста доносилися глухі дрібні вибухи і видно було, як язики полум'я раз у раз шугають вгору вздовж усього обрію...

* * *

Тсутому Ямагучі прокинувся 6 серпня рано вранці у піднесеному настрої. Адже це був останній день його перебування в Хіросімі. Завтра він знову повернеться до жінки й дитини в Нагасакі. Закінчилось тримісячне відрядження на хіросімську верф фірми Міцуబісі, куди головна контора послала його для конструкування нового танкера. Сьогодні він збирався закінчити всі справи, а завтра вранці сісти у поїзд, що йде до Нагасакі.

Ямагучі жив у пансіонаті, який належав фірмі Міцуబісі. Він попрощався з управителем і його дружиною, літнім подружжям, взув черевики і сів в автобус. Він уже виходив з автобуса, коли з прикрістю пригадав, що забув свій інкан — особисту печатку. (Японські службовці не можуть обходитись без інкан). Змащений червоною фарбою, інкан прикладається замість підпису до кожного документа, який проходить через руки чиновника).

Ямагучі повернувся до пансіонату, взяв печатку і знову поїхав до контори, але цього разу вже трамваєм. Погода обіцяла бути теплою, ясною, і, вийшовши з вагона, Ямагучі зняв піджак і засукав рукава сорочки. Про це він потім пожалів...

Перейшовши через місток над невеликим струмком, Ямагучі пішов безлюдною дорогою, вздовж якої тяглося картопляне поле. Назустріч йому йшла жінка, одягнена у темне плаття і шаровари, які носили японки під час війни. Коли вони порівнялися, тишу порушило слабке дзижчання

авіамоторів. Ямагучі і жінка зупинилися і подивились у блакитне небо.

Ямагучі побачив, що це бомбардувальник, який летить на великій висоті. В цей час якийсь предмет випав з череви літака і над ним з'явилася біла пляма. Парашут! — подумав Ямагучі.

— Раптом щось спалахнуло, наче величезний спалах магнію, — розповідає Ямагучі. Молодий конструктор був так добре натренований у правилах поведінки під час повітряного нальоту, що реагував автоматично. Він піdnis руки до голови, закривши очі долонями, а вуха великими пальцями і кинувся долілиць на землю. А жінка у чорному вранні, охоплена панікою, повернулась і побігла у бік картопляного поля.

— Коли я впав, пролунав жахливий вибух, — продовжує Ямагучі. — Все навколо затремтіло, земля здригнулася і підкинула мене, мускулиstu молоду людину, на висоту близько двох футів.

Він відчув, як «сильний вітер» пронісся між ним і дурогою. Ямагучі не зінав, що його приголомшило: чи перший удар, який підкинув його вгору, чи удар від падіння на землю. Він твердить, що, впавши на землю, нічого не відчув.

— Не знаю, скільки часу я пролежав отак без пам'яті, — розповідає він. — Але коли я розплющив очі, темрява була такою, що нічого не було видно. Коли ж очі звикли до темряви, то я зрозумів, що причиною її є велетенська хмара пилу — до того густа, що здавалася чорною!

Потім, викликаний вогненою кулею сильний порив вітру (від повітря, що ринуло у вакуум), хльоснув Ямагучі по обличчю і швидко розсіяв заїсі пилу, так що можна було, хоч і немов крізь туман, роздивитися навколо.

— Згодом я побачив те, що мені здалося тисячами маленьких мерехтливих лампочок на всій дорозі і в полі. Це були маленькі вогники. Міriadи їх виблискували на кущах картоплі. Я ніде не бачив жінку.

Коли Ямагучі сів, поступово опритомнюючи після шоку, то раптом відчув жар і затретмів усім тілом.

Гостро боліли ліва рука і ліва сторона обличчя. Він помітив, що шкіра на лівій стороні обличчя і на голій лівій руці з боку, повернутого до вибуху, була сильно обпалена.

Пізніше Ямагучі підрахував, що знаходився від центра вибуху на відстані 1,2 милі. На відстані, вдвое коротшій за цю, жар, який випромінювала вогнена куля, розплавив гранітне облицювання будинків. Можна вважати, що жінка у чорному вранні, тіло якої було відано на волю теплових променів (до того ж колір її плаття поглинав тепло), очевидно, не залишилася живою.

— Я подивився у напрямі міста і побачив величезну грибоподібну хмару, яка здіймалася високо у небо. Це був фантастичний, потворний стовп. Здавалося, він виблискue всіма відтінками спектру, весь час змінюючи барви.

Спостерігаючи дивну хмару, Ямагучі відчув, що втрачає свідомість. Ці і наступні симптоми свідчать, що він, очевидно, підпав під дію великої дози радіації. Все ще приголомшений, він раптом виразно побачив свою жінку й дитину і відчув непереборне бажання опинитися поруч них, у Нагасакі, навіть якщо доведеться йти пішки.

Наступним почуттям Ямагучі, як він згадує, була гостративога.

— Я відчував, — сказав він, — що з якоїсь незрозумілої причини мені було б дуже небезпечно залишатися на дорозі. Почуваючи себе дуже слабким і відчуваючи сильний біль від опіків на обличчі і руці, я поплентався у картопляне поле. Там стояло велике дерево, і я попрямував до нього, хоч час від часу міг тільки рачкувати, перебираючися від куща до куща.

— Коли я зрештою дістався до дерева, у мене не стало сили просуватися вперед, дуже хотілося пiti.

Відпочиваючи під деревом, Ямагучі оглядався навколо.

Більшість будинків розвалилися, наче їх розкололи велетенським молотом.

Недалеко від дерева стояла маленька фабрика, яких дуже багато було в Японії в роки війни. Двері напроти Ямагучі раптом відчинилися, і з них вибігло п'ятеро хлопчиків, віком 15 або 16 років. Вони були голі, якщо не рахувати розрваних штанців, і вкриті кров'ю. Ямагучі побачив, що вони плачуть. Він забув власне лихо і махнув дітям рукою, підкликаючи їх до себе.

— Коли хлопчики підійшли ближче,— розповідає Ямагучі,— я побачив, що вони бліді й тремтять. Схлипуючи, дуже злякані, вони сказали мені, що бомба влучила прямо у фабрику, і що всі інші, хто був із ними в приміщенні — мертві.

Я ніколи не бачив такого жахливого видовища, як ці п'ятеро тремтячих хлопчиків. Кров, змішуючись із потом, струменіла з глибоких порізів, які вкривали їхні тіла, а шкіра була обпалена так, що набрала яскравочервоного кольору. Спочатку здавалося, що їхні обпалені й порізані тіла поросли зеленою травою, а потім я побачив, що сотні гострих травинок врізалися в тіло, очевидно, силою вибуху...

Єдине, що Ямагучі міг порадити хлопчикам — це допомогти один одному витягти ці травинки з тіла. Більше ніж біль хлопчиків, як і Ямагучі, мутила спрага.

— Поблизу був струмок. Протічна чиста вода. Але я подумав, що може пити цю воду небезпечно, і спробував перевонати хлопчиків не йти туди. Але помітивши струмок, вони кинулися до нього. Я не знаю, що з ними сталося потім.

Коли Ямагучі залишився один, він знову відчув сильний страх, що примусив його залишити відкрите місце. Якийсь інстинкт твердив йому, що тут небезпечно. Озирнувшись, він помітив стрілецький тир приблизно у 300 ярдах від дерева, під яким він сидів. Там був окоп глибиною в 6 і довжиною 200 футів.

Прагнучи куди-небудь сковатися, Ямагучі звівся на ноги,

поплентався через картопляне поле, що димилося, і спустився в окоп. Опинившись там, він побачив, що на землі лежить і слабко стогне гола жінка.

— Коли я наблизився до неї, то побачив, що вся вона сильно обпечена, і в неї шкіра такого ж яскравочервоного кольору, як і шкіра хлопчиків. Помітивши мене, вона спробувала підвістись, але не змогла і простогнала: «Допоможіть мені!»

— Я нахилився над нею, щоб подивитися, чи можу щось зробити, а жінка спітала жалісно: «Я помру?» Я почав переконувати її, що вона одужає, але подивившись на неї, всю обпалену, зрозумів, що її становище безнадійне.— Залишайтесь у тіні окопу,— сказав я їй,— дивіться, щоб сонячні промені не падали на вашу шкіру.

Згодом до Ямагучі приєдналися двоє молодих людей у чорних студентських мундирах. Вони сіли поруч із ним. Він із здивуванням помітив, що вони не постраждали.

— У вас серйозні опіки, пане! — сказав один студент конструкторів. Доторкнувшись до власного обличчя, Ямагучі переконався, що шкіра на ньому дуже спалена і, здавалось, готова от-от злізти. Ліва рука почорніла й набрякla.

— Один з юнаків витяг із портфеля маленьку склянку з ліками проти опіків, що її, як він сказав, мати поклада йому, коли він вранці пішов на фабрику. Студент запропонував мені ліки, і я відмовився. Але він наполягав і помазав мою обпалену шкіру. Одразу ж стало легше.

— Я так і не дізnavся імені цього хлопця, але й сьогодні ще відчуваю вдячність до нього! — сказав Ямагучі, розповідаючи свою історію через 10 років.

Було опівдні, і Ямагучі подумав, що йому краще продовжити шлях до контори, де, як він гадав, його співробітники хвилюються за нього. Дорогою він пройшов повз кілька мертвих тіл, що лежали вздовж дороги.

Там, де допіру був будинок конструкторського відділу верфі Міцубісі, Ямагучі побачив лише купу палаючих дерев'яних уламків. Берег, на якому стояла тимчасова споруда, був увеє завалений трупами корейських робітників. Ямагучі дізнався, що двох з його співробітників по конструкторському відділу вбито; ті, хто залишилися живими, повели його на медпункт фірми.

— Я побачив, що медпункт оточений мертвими, точніше обвугленими тілами, бо не можу сказати, були ці нещасні живі, чи мертві. Всі вони були чорного кольору. Я гадаю, що дехто був живий, бо бачив слабкі рухи ніг або рук. Медперсонал обмазував тіла білою маззю, перетворюючи шкіру з чорної на білу.

Лікарі наклали мені білу мазь на обпалену руку і обличчя, забинтували, і я повернувся до співробітників, які стояли у сосновому гаю. Там мені дали поїсти — два маленьких бісквіти і трохи води. Я був дуже голодний, але проговтнувши шматочок бісквіта, сразу почав блювати. Після цього я тільки зміг випити воду.

* * *

Тимчасом бухгалтер Кенші Хірата пробирається додому між руїнами і купами спотворених людських трупів, хвилюючись за долю своєї жінки Сетсуко. Але на місці, де стояв його будинок, він побачив лише кілька головешок і рештки металевого посуду. Кенші Хірата подумав, що його жінка, мабуть, пішла на медичний пункт.

* * *

Національною розвагою японців є запускання повітряних зміїв, особливо поширене у Нагасакі, де одним із найкращих майстрів цієї справи був Сігейосі Морімото. Під час війни ці повітряні змії використовувались як засіб противовітряної оборони кораблів. Від 10 до 20 таких зміїв запускались над кораблями, з

метою перешкодити літакам-торпедоносцям противника проводити прицільне бомбардування. За 4 місяці до вибуху атомної бомби Сігейосі Морімото одержав призначення до Хіросіми, де він разом із трьома помічниками мав виготовляти змії для противовітряної оборони.

Вирушивши до міста, щоб купити папір, замазку і бамбук, Морімото по дорозі заштов до двоюрідного брата і його сина, жителів Хіросіми. В той час, як він розмовляв із ними, атомна бомба розірвалася майже безпосередньо над будинком.

— Разом із спалахом, схожим на блискавицю, дім обвалився і нас притиснуло стелю і дахом, що впали,— сказав Морімото.— Відкривши очі, я через пил абсолютно нічого не побачив, але через 10 хвилин пил почав поступово розсюватись і я встановив, що ми всі троє живі і не поранені, якщо не рахувати ударів уламками дерева. Пізніше я побачив, що ми були єдиними не пораненими людьми у всьому районі, нас повністю вкрили дахи і стеля зруйнованого будинку.

Ми вилізли з під уламків. Вставши, я озорнувся навколо і з дивуванням побачив, що всі будинки скрізь, куди не подивися, повністю зруйновані. Навколо мене була величезна кількість поранених, які лежали на землі. Дехто з них був придавлений уламками. Всі кричали, благаючи про допомогу. Багато людей були схожі на привиди, бо їхня шкіра була здерта з обличчя і звисала на плечі, як шовкові вімпели. У всіх, хто стояв обличчям у напрямку вибуху, шкіра була здерта товстим шаром. При цьому видовищі я онімів від жаху.

Я перевірив, чи в порядку моя власна шкіра. Я щипав себе за руки, груди і ноги і, відчуваючи звичайний біль при кожному щипку, з полегшенням прийшов до висновку, що мене не обпалено.

Кілька дітей, мати яких залишилась під руїнами будинку, з плачем попросили мене

допомогти їм. Їхнє благання залишило мене байдужим. Не знаю чому, але у мене не було наміру допомагати їм. Замість цього я просто попрямував кудись, не розуміючи, куди і з якою метою. Я пам'ятаю це, як поганий сон, наче цього ніколи не було. Я не можу пояснити своїх дій.

Здається, я без кінця блукав руїнами міста у напівзабутті, майже не звертаючи уваги на мертвих і поранених навколо. Зрештою побачив армійського офіцера, який, здавалося, не був поранений. Я спітав його про причину страшних руйнувань. Він відповів:

— Це був якийсь новий тип бомби, використаної нашим ворогом.

Я не хочу ще раз побачити таке! І сподіваюся, що не побачу! Страшний спогад раз у раз виникає у моєму мозку навіть через 10 років, як кошмар, що весь час повертається!

Далі Морімото докладно описує жахливі картини масової смерті і страждань жителів Хіросіми, які він бачив, проходячи зруйнованим містом.

— Я жалкую,—сказав він,—що деякі американці не бачили Хіросіму в цей момент.

Далі автор книги наводить розповіді трьох помічників Морімото — Доя, Кіносіти та Коматсу про їхні переживання в цей день.

* * *

Для того, щоб забезпечити безпекінний випуск великих японських газет в умовах посиленнях бомбардувань, група видавців вирішила на практиці війни спорудити підземні друкарні, і найзручнішим місцем для цього було визнано район Нагасакі. Через брак робочих рук, зацікавлені особи прийшли до ідеї використати на будівництві працю в'язнів. Для переговорів із урядовими установами до Токіо виїхав Такедзіро Нісіока, власник великої щоденної газети «Народ» і один з найвпливовіших людей Нагасакі.

Нісіока без труднощів дістав згоду міністерств внутрішніх справ і юстиції, але в'язнів виявилось замало, тому постало питання про використання на підземних роботах інженерних частин японської армії. Нісіока повинен був звернутися по допомогу до фельдмаршала Хата, штаб якого містився у Хіросіми. Так Нісіока потрапив до Хіросіми, причому поїзд, в якому він їхав, наблизився до околиці міста якраз о 8 годині 15 хвилин, тобто в момент атомного вибуху.

Поїзд зупинився, але Нісіока з групою офіцерів поїхав на локомотиві в напрямку Хіросіми. Скорі локомотив зупинився, бо колія була забита біженцями.

— Цей потік,— розповідає Нісіока,— здавався нескінченим і являв собою жахливе видовище. З облич і рук багатьох людей звисала шкіра. Час від часу дехто падав на землю, а інші продовжували повільно йти. Деякі благали тихими голосами: «Води, води!» Наблизившись до засланого димом міста, ми помітили, що на землі весь час спалахують маленькі мерехтливі вогники, наче горять шматочки сірки.

З величчими труднощами Нісіока дістався до штабу фельдмаршала Хата, де побачив літнього офіцера, мундир якого перетворився на лахміття, так що не можна було дізнатися про його чин. На запитання, де фельдмаршал, офіцер у розpacії відповів, що доля його начальника невідома, і що американці, на його думку, скинули на Хіросіму не просту бомбу, а атомну.

Нісіока вирішив піти на вокзал, щоб повернутися до Нагасакі. Ось як він описує побачене:

— Шлях назад серед мертвих і вмираючих людей, які сходили кров'ю і з яких зірвали клапті шкіри, які стогнали і просили води, був найстрашнішим видовищем, будь-коли баченим мною навіть на зображеннях пекла. Я зустрів одного студента, мобілізованого працювати на фабриці, і той розповів мені, що він єдиний з усіх робітників залишився живим, бо під час вибуху був у підземному приміщенні.

* * *

Передаючи розповідь іншого очевидця, докера судноверфі Міцуїсі Сакадзіро Місіма, автор знову зазначає, що страшений гурkit і сила вибуху справила на жителів Хіросіми враження, немов би вибухнуло величезне бензосховище. Так думав і Місіма, який працював на верфі на відстані примірно трьох миль від центра вибуху.

Після велического спалаху і жахливого вибуху першим бажанням Місіма і трьох десятків його товаришів було відійти якнайшвидше на берег моря. Місіма ще не встиг зробити і кроку, як був кинутий вибуховою хвилюю обличчям на землю. Він підівівся і, переконавшися, що не зазнав ушкоджень, приєднався до своїх товаришів на березі, де вони, схилью-

вані, провели кілька годин, поки на верф не почали приїжджати вантажні машини з сотнями жахливо обличчених жертв. Mісіма попрямував до готелю, де були його речі.

— Коли я дістався до місця, де стояв мій готель, то не побачив навколо жодного цілого будинку. Місце, де був готель, я визначив по руїнах бетонної споруди, що стояла поруч, але не знайшов навіть слідів будинку, в якому жив. Згодом побачив мертвого власника готелю, а поруч лежала його дружина і слабким голосом просила води. Я бачив, що вона вмирає. При допомозі кількох солдат я переніс її до лікарні японського Червоного хреста і залишив на піклування медсестер. Лікарня була вщент заповнена важко пораненими. Хтось пустив чутку, що всі, хто може пересуватися, повинні негайно евакуюватися, бо можливий ще один наліт, але, незважаючи на це, близькі і родичі поранених залишилися з ними у лікарні.

Mісіма, якому не було де подітися, набрів на склад армійського взуття, де й перебув ніч. Рано вранці перед світанком з невідомих причин взуття загорілося, і він був змушений залишити своє сковище. Удень Mісіма вирішив піти до міської управи. Дорогою він побачив напівзруйнований вагон трамваю, пасажири якого обувглилися на своїх місцях. Двоє пасажирів, що в момент вибуху, очевидно, збралися увійти до вагону, були прямо на підніжці перетворені теплововою хвилюю на дві купи золи, які ще зберігали приблизну форму людських тіл. Повз Mісіму пройшла жінка, у якої згоріло волосся. На ній були тільки білі труси, і Mісіма встановив, що це жінка, а не чоловік, лише по грудях. Ще далі лежала купа солдатських трупів, причому належність нещасних до армії Mісіма вивів лише з армійських червіків, які були на них. У всіх річках Хіросіми (всего їх шість) плавали мертві тіла людей, які очевидно пострибали у воду, щоб врятуватися від спеки і охолодити тіло, або, можливо, для того, щоб заспокоїти спрагу.

У міській управі Mісіма одержав довідку про те, що він є жертвою бомбардування (це давало право на безплатний проїзд і матеріальну допомогу для біженців) і за кілька годин вийшов залізницею до Нагасакі.

* * *

Акіра Іванага, 25-річний інженер-суднобудівник, жив у кімнаті пансіонату

нату фірми Міцуబісі разом з Тсутому Ямагучі. Уламки скла і обваленої стелі поранили багатьох людей, які працювали в одному будинку з Іванага, але сам він залишився неураженим. Автор докладно розповідає про жахливі картини, які спостерігав Іванага на території фірми Міцуబісі після вибуху. Згодом службовці фірми, серед яких були Іванага і Ямагучі, переправилися на човнах через річку і потрапили до міста. На одній із вулиць Іванага побачив групу дівчаток, учниць віком від 8 до 13 років.

— Їхні обличчя,— розповідає Іванага,— так сильно обгоріли, що здавалися розтопленими, а шкіра рук звисала, наче якісь обвислі сірі нарукавники. Весь одяг, крім трусиців, був з них зірваний. Деякі були в такому стані, що навіть не могли більше плакати. Серед них було багато сліпих, і подруги вели їх під руки.

Прийшовши до свого пансіонату, Ямагучі і Іванага побачили, що він повністю зруйнований. За словами Іванага будинок мав такий вигляд, наче вибухова хвиля обрушилася на нього з усіх боків. Ніч Іванага провів у сусідньому бомбосховищі, а Ямагучі повернувся на берег, де чекав світанку у рибальському човні.

Далі автор знову повертався до бухгалтера Кенші Хірата, який пішов шукати молоду дружину Сетсуко. Побачивши згорілий будинок, Хірата

вирішив, що Сетсуко знаходиться або на березі річки, або у бомбосховищі міської лікарні. Так вони умовилися ще раніше на випадок повітряного нальоту. На березі Хірата не знайшов дружини, про її долю йому нічого не змогла розповісти і сусідка, яку він там побачив. Отже бухгалтер залишилося тільки піти до бомбосховища лікарні.

— Коли я прийшов до лікарні,— розповідає Кенші Хірата,— то побачив картину, яка навіки залишилася у моїй пам'яті. Скрізь на землі лежало безліч обпечених червоних або чорних людських тіл. У великому ставку посередині саду лікарні плавало багато трупів. Ясно було, що ці люди шукали порятунку від нестерпного жару у воді. Деякі з них перед смертю вчепилися руками у берег ставка і так і померли, деякі наполовину занурився у воду. Я бачив, що багато мертвих лежало на дні.

Аналізуючи розповіді очевидців, автор приходить до висновку, що, якби перед вибухом атомної бомби у Хіросімі було оголошено повітряну тривогу, кількість жертв була б значно меншою. Трамбулл згадує, що більшість жителів південнояпонського міста була дуже легко одягнена, і це було поганим захистом проти радиції і опіків, а крім того, як це показує досвід Морімото, наслідків

Жителі шведської столиці — проти небезпечних експериментів з ядерною зброєю.

атомного вибуху можна було, навіть недалеко від центра вибуху, уникнути при допомозі простих засобів захисту. Люди у світлому одязі зазнали меншої шкоди, ніж ті, на кому було темне вбрання, бо темний колір поглинає більше тепла. Про це свідчить, зокрема, і те, що жінки, одягнені у квітчасті кімоно, після вибуху побачили на своїй шкірі сильні опіки саме на тих місцях які були прикриті темним візерунком тканини.

Хірата марно намагався знайти свою жінку, хоч розшукував її скрізь, де тільки можна. Зрештою, молодий бухгалтер при допомозі друзів почав розкопувати пожарище свого будинку і знайшов обгорілі, потрощені кістки Сетсуко. Складавши жалюгідні рештки своєї дружини в умивальній таз, який вона за десь днів до того привезла з рідного міста, Хірата залишив Хіросіму і поїхав до Нагасакі.

* * *

Як же склалася доля групи майстрів по виготовленню повітряних зміїв? Автор розповідає, що наступного після вибуху дня всі четверо зібралися у напівзруйнованій кімнаті свого готелю, щоб виробити план дальших дій. Троє — Гусітаро Дой, Кіндзі Кіносіта і Масао Коматсу висловилися за повернення до Нагасакі. Дой згадав, що досі Хіросіма і Нагасакі були єдиними великими містами Японії, які не піддавалися бомбардуванню і що тепер, після того, як американці розбомбили Хіросіму, наступним об'єктом атаки може стати Нагасакі. За його думкою, слід було чимськоріше повернутися до рідних, щоб померти разом із ними. Лише керівник групи Морімото наполягав, що у воєнний час не можна покидати свій пост і тому, мовляв, треба залишитися на місці і продовжувати роботу.

Після досить тривалих переговорів з армійським начальством групі вдалося добитися дозволу на тимчасову поїздку до Нагасакі. Вони вийшли 8 серпня, тобто за день до атомного вибуху над Нагасакі.

* * *

Ямагучі і Іванага не треба було ні до кого звертатися за санкцією на повернення до Нагасакі. Адже саме в ці дні закінчилося їхнє службове відрядження до Хіросіми. Ямагучі розповідає, що він бачив на шляху до станції Кой, звідки у другій половині дня 7 серпня мав відійти до Нагасакі поїзд з біженцями:

— Місто ще горіло, і я бачив, як падають на землю палаючі електричні стовпі. Не було жодної вулиці, яка б не була захаращена уламками будинків і спаленими тілами людей. Жахливий трупний запах висів над Хіросімою. Не-

далеко від вокзалу я побачив жінку, яка йшла, наспівуючи колискову пісню. В руках у неї була мертві дитина. Трохи далі біля входу у бомбосховище лежала мертві гола жінка, біля якої грався маленький хлопчик. Очевидно в момент вибуху він був у сховищі. Щоб дістатися до станції, я мав переправитися через річку. Коли я прийшов до берега, то побачив, що вона заповнена трупами, які утворили своєрідну греблю. Мені не залишилося нічого іншого, як рачки перевіратися по трупах. Але посередині річки цей «міст» уривався, і я повернувся назад.

Ідути проти течії вздовж берега, Ямагучі згодом знайшов напівзруйновану греблю і таким чином дістався до станції, де вже скупилося багато біженців, що чекали поїзда до Нагасакі.

* * *

Другу частину своєї книжки Р. Трамбулла починає з короткого нарису історії м. Нагасакі, яке протягом кількох століть було єдиним портом, що зв'язував Японію з іншими країнами. Це наклало на Нагасакі своєрідний інтернаціональний відбиток. Місто розташоване на горбах і завдяки цьому зазнало від атомного вибуху значно меншої шкоди, хоч друга бомба за вибуховою силою була втрое сильнішою, ніж перша.

Вибух над Нагасакі стався рівно об 1 годині 2 хвилини 9 серпня. Населення міста налічувало близько 200 тисяч жителів. За офіційними японськими даними 21 670 чоловік — більше 10 процентів усього населення — загинули в момент вибуху. До 1 січня 1946 року, менш, ніж 5 місяців по тому, кількість мертвих досягла 39 214 чоловік, тобто майже 20 процентів населення. Число поранених за звітами медичних установ становило 40 992 чоловіка. За деякими джерелами поранених було значно більше. Вважається, що третина жителів Нагасакі зазнала безпосередньої шкоди від вибуху, 35 процентів поранених попали під дію радіації, у 65 процентів були зафіксовані важкі опіки, а у 70 процентів — комбінація того й другого. Бомба вибухнула на висоті 1500 футів.

Автор знову повертається до своїх героїв. Він розповідає, що видавець газети «Народ» Такедзіро Нісіока, вважаючи себе першим очевидцем подій у Хіросімі, що повернувся до Нагасакі, прямо з вокзалу попрямував до префекта міста, щоб проінформувати його. Він доповів, що Хіросіму зруйновано атомною бомбою і умовляв префекта направити туди фахівців, які могли б вивчити об-

ставини і наслідки атомного вибуху і виробити ефективні застережні засоби на випадок атомного нападу на Нагасакі.

Нісіока розповідає:

— В ті часи всі газети підлягали суворій цензурі, і якби все, що я розповів префектові, стало надбанням гласності, я зазнав би переслідувань за поширення панічних чуток. Тому я просив префекта нікому не передавати, що я розповів. Пізніше я дізнявся, що префект порушив свою обіцянку, негайно зібрав представників виконавчої влади і проінформував їх. На мою думку саме тому від атомного вибуху у Нагасакі не зазнав шкоди жоден поліцай. У Хіросімі я спостерігав, що між спалахом і вибуховою хвилею проходить кілька секунд, і тому кожна людина має час добігти до найближчого бомбосховища. Це, очевидно, вірний шлях уникнути поранення. Пізніше моя теорія дістала трагічне підтвердження. Якби не закон, який обмежував права преси, я міг би дати опис подій у Хіросімі, і тоді, можливо, жертв у Нагасакі було б значно менше.

Нісіока того ж дня вириджив свою сім'ю до курортного містечка Унзен за три години іди залишився у місті. Наступного дня він у маленькій вантажній автомашині вийшов до Ісахайя, невеликого міста, розташованого за 18 миль від Нагасакі, щоб звідти продовжити шлях до своєї сім'ї. Ісахайя було тим самим містом, де напередодні вийшов з поїзда Акіра Іванага, щоб відвідати своїх батьків. У той момент, коли Нісіока рано вранці поспішав до Ісахайя, Іванага стояв у черзі за квитком до Нагасакі.

Конструктор-суднобудівельник Ямагучі і робітник Місіма, які вийшли з Хіросіми в одному поїзді з Іванага, прибули до Нагасакі 8 серпня, якраз під час повітряної тривоги. У Ямагучі боліли і розпухли обпалена рука і обличчя, і він вирішив податися до лікарні фірми Міцубісі. Щождо Місіма, то смертельно отомлений, він пішов пустими вулицями до свого будиночка, який стояв на вершині горби. Місіма збирався весь день 8 серпня відпочивати і вийти з дому наступного ранку, але і вранці назавтра він почував себе стомленим і залишився вдома.

По дорозі Ямагучі зустрів знайомого лікаря і той, повішивши пораненого до своєї лікарні, подав йому першу допомогу: обрізав обпалену

шкіру, змазав обпечени місця, зробив перев'язки. Після цього Ямагучі пішов додому. Його повернення сім'я сприйняла як чудо, бо всі знали, що він у Хіросімі, і вважали його мертвим. Надвечір самопочуття Ямагучі погіршилося, він впав у шоковий стан, у нього почався жар, і ніч він провів у забутті, яке нагадувало глибокий сон. Все ж наступного ранку він вирішив піти до контори фірми Міцуబісі і доповісти начальству про події у Хіросімі.

Приміром у цей же час поїзд, в якому їхали Кенші Хірата і четверо «сміловиків», підійшов до Ісахай. Тут Коматсу відокремився від товаришів і пішов до Омари відвідати сестер. Поїзд пішов далі, і через годину Морімото, Кіносіта і Дой, а також бухгалтер Кенші Хірати, який ніс таз із кістками своєї жінки, виїшли на головному вокзалі в Нагасакі і попрямували кожен до свого дому. Дещо пізніше до Нагасакі приїхав в одному поїзді з Іванагою і Коматсу. Видавець Нісіока знайшов у Ісахай таксі і пішав до своєї сім'ї в Унзен. По дорозі він на кілька хвилин зупинився у курортному місті Обама (20 миль від Нагасакі) і тут вдруге побачив вибух атомної бомби.

* * *

Коли Іванага і Коматсу в поїзді приїхали на станцію Нагайо (пригород Нагасакі), Коматсу почув шум моторів літака. У нього не було навіть часу подумати, свій це літак чи ворожий, як купе вагона осяяв сліпучий спалах. Коматсу негайно кинувся на підлогу.

— Лягай! — гукнув він іншим пасажирам.

Деякі з них швидко виконали цю команду. За кілька секунд розлігся оглушливий гуркіт, і вибухова хвиля вибила шибки у вікнах вагону. Пасажири, які не сковалися під сидіннями вагона, були безжалісно порізані осколками скла, що летіли з швидкістю кулі.

Іванага, який спав і прокинувся в момент тривоги, побачив, що пасажири ховаються під сидіння, і за якусь долю секунди до вибуху зробив те саме.

Вздовж поїзда бігали начальник станції і його помічники, закликаючи пасажирів покинути вагони і перейти до бомбосховища. Пасажири зробили це, жваво обговорюючи своє везіння. Всі вони вважали, що поруч із поїздом розі-

Демонстрація протесту жителів Сан-Франціско проти продовження випробувань атомної зброї.

рвалася ціла серія бомб. Лише Іванага і Коматсу розуміли, в чому справа. Їхні думки знову повернулися до Хіросіми, і вони інстинктивно відчули, що побували під вибухом нової бомби. Їхній висновок підтвердився появою зловісної грибоподібної хмари. Почекавши близько години і переконавшися, що далі поїзд не піде, Коматсу пішов додому пішки і біля водосховища Уракамі, недалеко від центра вибуху, побачив першого біженця з міста. Людина була вся порізана і побита, але могла йти. Місто було затягнуто димом.

— Що трапилося? — спитав Коматсу.

Біженець знизвав плечима.

— Все місто Нагасакі зметено з лиця землі, — пробурмітив він...

Далі автор подає враження доктора Місіма, а також Кіндзі Кіносіта і Тсуїтаро Доя, робітників, що входили до бригади по виготовленню повітряних зміїв.

Про те, що сталося з конструктором Тсутому Ямагучі під час другого вибуху, автор уже розповідав на початку своєї книжки. Він зазначає, що докладний звіт, зроблений Ямагучі колегам, зіграв свою роль. Всі працівники його відділу одразу ж після спалаху кинулися ховатися під столами і зазнали значно меншої шкоди, ніж люди в інших відділах.

* * *

Видавець Нісіока розмовляв у Обамі з керівником місцевого відділу урядової автобусної компанії, коли його вуха вловили слабкий шум далеких авіамоторів. На небі він побачив два B-29, які наближалися до Нагасакі.

Коли літаки летіли над Нагасакі, Нісіока наче вдарило електричним струмом від несподіваної появи над містом величеської світлозолотої кулі, такої блискучої, що видавець мимоволі заплющив очі.

Нісіока одразу ж зрозумів, що означає ця куля.

— Всі — у сковище, — закричав він і кинувся у велике бомбосховище біля автобусної станції.

Шофер таксі, в якому він їхав, побіг за ним. За мить оглушливий гуркіт вибуху долинув до них, а потім вдарила важка хвиля повітря, від якої будинки закачалися на фундаментах. Коли хвиля зринула, Нісіока зрозумів, що він врятований, і вийшов із сковища.

Сонце стало темночервоним, наче його затягло щільною зачівою. Атомна хмаря кольорів коричневого, бруднобілого і свіжої крові височіла над містом. Секунду або дві Нісіока був приголомшений. Потім він швидко покликав шофера і на-

казав відвезти себе до Нагасакі.

У Ісахайї Нісіока зустрів перших біженців з міста. Ясний день раптом став похмурим і темним, бо мільйони тонн пилу, підняті грибоподібною хмарою, щільно затягли небо. У Ісахайї Нісіока зустрів багато поранених і згадав Хіросіму. Його охопив жах.

— Іх були десятки,— розповідає Нісіока.— Багато з них у лахмітті, так що видно було глибокі опіки по всьому тілі. Оголене м'ясо було темночорвоне, або навіть чорне.— У деяких буквально не було облич, а просто чорна обвуглена шкіра, де ледве можна було розпізнати рот, ніс, очі. Вони якось позір'ячому стогнали. Одна людина, яка пересувалася на обвуглених кульяпках ніг, несла мертву дитину головою вниз. Ноги в дитині були так обпеченні, що здавалися чорними. Нісіока побачив, що Нагасакі перетворилося на кладовище...Хоч горби врятували значну частину Нагасакі від негайного зруйнування вибухом, а незаселені райони на схилах були природною перешкодою для поширення вогню, вибухова хвиля пронеслася над горбами, і жодна частина міста не уникла руйнування...

Коли Нісіока повільно, роблячи численні об'їзди, в'їдждав до міста, вздовж дороги він скрізь бачив мертвих і вмираючих.

— Жертви сотнями лежали на березі ріки, на вулицях і спалених полях,— розповідає він.— Ті, хто ще був живий, безпорадно просили води. Після всі трупи були складені у великих купах на відкритих місцях, здебільшого шкільних спортивних майданчиках, і спалені. Ця сумна робота тривала багато днів.

Теорія Нісіоки, викладена ним префекту, що швидко досягнувши бомбосховища, люди матимуть шанс на порятунок, дісталася своє підтвердження. Одним із людей, якому префект розповів про поради Нісіоки, був начальник районної поліції Міцуґучі, що пізніше зустрівся з видавцем.

— У цей фатальний ранок 9 серпня,— розповідає Нісіо-

ка,— син Міцуґучі, який вчився у середній школі, і троє його однокласників ішли по вулиці Дайкоку-Мечі. Вони жваво розмовляли, як раптом у небі щось спалахнуло. Син начальника поліції одразу ж згадав батькове попередження. Схопивши за руку свого друга, він кинувся в укриття, крикнувши двом зробити те саме. Але ті не послухали. Хлопчики, що сковалися, були врятовані, а інших товаришів, які залишилися на вулиці, так більше ніжто й не побачив. Вони, здавалося, щезли з обличчя землі.

Дружина Міцуґучі в момент спалаху стояла з дитиною на руках перед будинком. Вона одразу ж згадала чоловікові слова і кинулася в дім, де сковалася у комірчині, зачинивши за собою двері. Будинок затрусився від жахливого вибуху. Коли вибухова хвиля пройшла, жінка вийшла з комірки і побачила, що кімната і все навколо вкрите незчисленними гострими уламками розбитих шибок. Ясно, що вона уникла серйозного поранення, своєчасно сковавши.

— Завдяки моїй пораді,— продовжував Нісіока,— всі по-ліцаї Нагасакі, як я дізнатся, одержали інструкцію негайно сковатьсь, якщо побачать величезний спалах, схожий на блискавку. Вони зробили це ще до того, як вибух потряс місто. Мені казали, що жоден з них не був поранений.

Хіромаса Накамура, представник міністерства іноземних справ при префектурі Нагасакі, гірко дорікав Нісіокі, що він не поінформував інших урядових чиновників про події в Хіросімі. Багато співробітників відділення, яким керував Накамура, були вбиті вибухом. На скарги Накамура Нісіока відповів, що він хотів попередити всіх жителів міста, але в цьому випадку підпав би під дію закону про поширення панічних чуток..

Автор описує також повернення з Хіросіми до Нагасакі бухгалтера Кенши Хірати, який привіз в умивальному тазу залишки своєї дружини Сетсуко. Батьки Хірати були дуже засмучені звісткою про загибел нівістки. Потім Кенши разом із батьком пішли до сім'ї Сетсуко і вибух другої атомної бомби застав їх якраз по дорозі туди. Як тільки з'явився спалах, Кенши кинувся на землю і крикнув старому батькові, щоб той зробив те саме. Обидва залишилися

циліми. До того ж вони знаходилися в районі, закритому високим горбом від центра вибуху.

Р. Трамбула знову повертається до долі Тсутому Ямагучі. Єдиний з дев'яти він під час вибуху у Хіросімі був сильно опечений. Атомна бомба у Нагасакі не завдала йому шкоди, але, незважаючи на це, його здоров'я погіршувалося з кожним днем. Шкіра на лівій половині обличчя і лівій руці набрякала, порепалася і довго не загоювалася. Крім того Ямагучі перестав чути на ліве вухо.

Щодо Акіра Іванага, то перенісши благополучно другий вибух, він залишив Нагасакі і пішов до Ісахайї, де й перебував цілий тиждень. Коли він повернувся до міста, то побачив багато покладених у гроби, але ще не похованіх трупів, і трупи, які лежали там, де їх наздогнала смерть.

Кенши Хірати,— пише далі автор,— був мимовільним свідком масових кремацій, які відбувалися навпроти його будинку 10 ночей підряд. Потім Хірати повернувся до Хіросіми.

— Коли я приїхав до Хіросіми — сказав він пізніше,— все там залишається так, як після вибуху. Подекуди тіл в wagon, а кістки людей і тварин всюди лежали на дорогах..

Минув якийсь час, і всі дев'ятеро японців, які двічі побували під вибухом атомної бомби, поступово повернулися до звичайного життя. Хірати, тепер знову одружений, працює за фахом у відділі трудової адміністрації Нагасакської префектури. Іванага — чиновник фінансового відділу міської управи у Нагасакі. Четверо майстрів повітряних зміїв зайняті цією роботою й досі, а докер Mісіма так і працює на верфі. Видавець Нісіока передав керівництво газети «Народ» своїй дружині, члену верхньої палати японського парламенту, а сам зайнявся політичною діяльністю і став префектом Нагасакі.

Тсутому Ямагучі, очевидно, хворий на променеву хворобу, деякий час нічим не займався.

— Я відчуваю, що мое життя закінчилось у серпні 1945 року — сказав він через 10 років,— і що б там не сталося потім, це вже мое друге життя. У лютому 1946 року я залишив роботу у фірмі Міцуబісі, бо на верфях багато людей було звільнено через відсутність замовлень. Потім я вирішив, що мое друге життя я повинен присвятити справі на користь народу. І я зайнявся освітньою роботою.

Після того, як фірма Міцуబісі відновила активну діяльність, і знову виникла потреба у техніках та інженерах, Ямагучі повернувся на по-передню посаду. На відміну від багатьох японців, які пережили Хіросіму або Нагасакі, він не є активним борцем за мир, але каже: «Я твердо вірю, що ми повинні збудувати у кожному серці стіну проти війни»...

З англійської переклали Ю. ЛІДСЬКИЙ та Б. ОСИПОВ

Видано *на Україні*

Видавництва України приділяють багато уваги виданню в українських перекладах кращих творів літератур країн народної демократії і капіталістичних країн. В перших місяцях 1959 року у видавництвах «Радянський письменник» і «Молодь» вийде ще кілька перекладів. Серед них звертають на себе увагу:

**Лі Ке,
Лі Вей-Хань**

Підземна війна
Повість

З китайської переклави І. Чирко та М. Літвиненко. Ціна 6 крб. в оправі.

Усьому світові відома героїчна боротьба, яку народ Китаю вів проти японських загарбників. Сотні славетних сторінок вписали в неї партизани. Тому не дивно, що народним месникам присвячено багато книг. Саме цю тему взяли для своєї повісті китайські автори Лі Ке і Лі Вей-Хань.

Арчібалд Кронін

Літа зелені
Роман

З англійської переклав П. Шарандак. Ціна 7 крб. в оправі.

Книга належить відомому англійському письменникові, твори якого здобули собі велику популярність серед радянських читачів («Цитадель», «Замок Броуді», та ін.).

Хлопчик-сирота Роберт Шеннон потрапляє в чуже місто і в чужу сім'ю. Його душу намагаються отруйти ханжеською буржуазною мораллю та догматами католицької церкви. Але захоплення науковою рятує хлопця. Він зростає чесною, розумною людиною і вирішує стати вченим, щоб допомагати людям іти до світла й свободи. Наука перемагає релігію — такий гуманістичний висновок цієї книги, що в Англії витримала вже 20 видань.

Жак Лаффіт

Весняні ластівки
Роман

З французької переклав А. Жиловський. Ціна 8 крб. 50 коп. в оправі.

Радянський читач уже знайомий з видатними творами сучасного французького письменника-комуніста Жана Лаффіта: «Ми повернемося за пролісками», а також двома частинами трилогії «Роз Франс» і «Командир Марсо». Роман «Весняні ластівки» розповідає про дальші долі героїв цих книг і завершує трилогію. Автор змальовує людей, різних за своїм суспільним положенням і своїми переконаннями. Тут і молоді, тільки-но вступаючі в життя Жак і Жак-Ліна, працівники ресторану, і старий професор

Ренге, і комуністи подружжя Фурньє, і депутат парламенту, аристократ Вільнуар, і багато інших.

Перед читачем розкривається широка картина сучасного життя Франції та політична атмосфера, яка склалася в зв'язку з загрозою нової війни. Ідеї боротьби за мир з кожним днем охоплюють все більшу кількість людей. І ми бачимо, як герой романа, прості скромні люди, які ніколи раніше не цікавились політикою, стають активними борцями за справу миру.

Переклад з англійської. Ціна 6 крб. 80 коп.

Етель Войнич

Овід
Роман

Е книжки, які живуть століттями, переходят від покоління до покоління. До таких творів належить всесвітньовідомий роман англійської письменниці Етель Войнич «Овід».

Роман учиє молодь любові до волі, мужності, непримиреності до насильства і гніту.

Видання багато ілюстроване.

З італійської переклав А. Іллічевський. Ціна 9 крб. в оправі.

**Рафаелло
Джованьйолі**

Спартак
Роман

Ця славетна книга італійського письменника-демократа розповідає про повстання рабів і гладіаторів у стародавньому Римі, про їхнього знаменитого ватажка. Роман має велике пізнавальне і виховне значення завдяки ідеям свободи, рівності рас і народів, втіленим у захоплюючому сюжеті і привабливих образах героїв. Видання ілюстроване.

**Ходжа Ахмад
Аббас**

Завтра належить
нам
Роман

Переклад з англійської В. Містрофанова. Ціна 3 крб. 90 коп. в оправі.

Роман Х. А. Аббаса — автора сценаріїв широко відомих в нашій країні кінофільмів «Бродяга», «Пан 420», «Ганга» — познайомить читачів з життям передової індійської інтелігенції в роки другої світової війни.

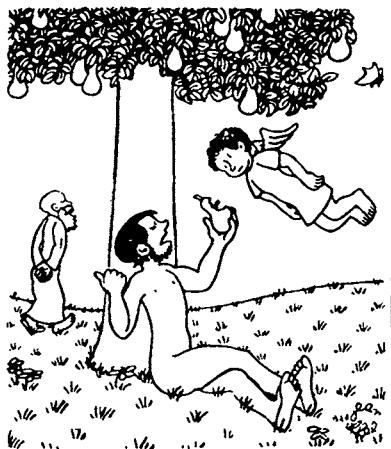
В центрі романа — історія кохання молодої танцюристки Парваті і лікаря Шріканта, які проходять звивистий і складний шлях життєвих випробувань перш ніж знайти своє місце в житті. Дуже цікавим є також образ прогресивного поета і артиста Аджоя, самовідданого борця за нову Індію, за інтереси народу.

Автор ставить ряд важливих соціальних проблем: становище артиста в суспільстві, рівноправність жінки, боротьба з каствами забобонами і т. ін.

Видання добре оформлене й ілюстроване.

Жан Еффель

СТВОРЕННЯ СВІТУ

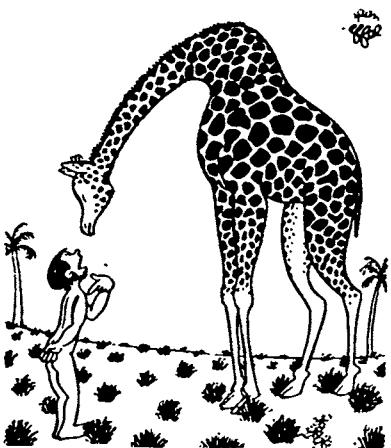
— Знову червива грушка?! Прошу негайно викликати завідуочого!

Перший страйк.

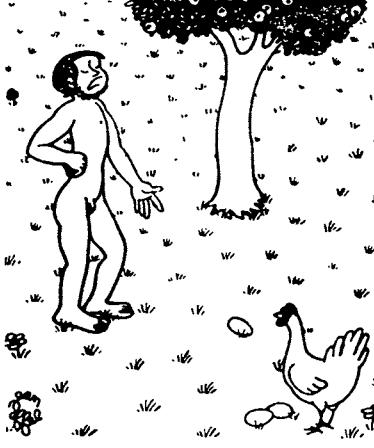
Перший після бога.

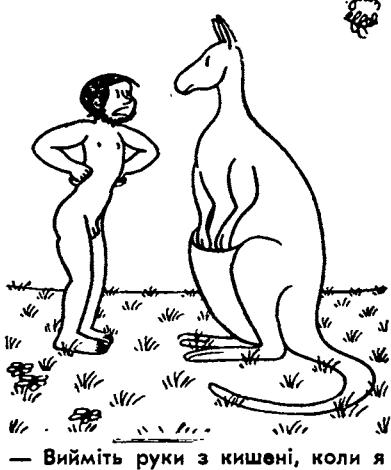
— Він сказав мені, що я, Адам, буду над усім у світі...

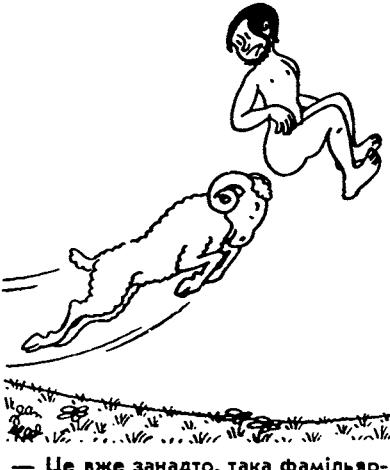
Знову ця вода тече? Треба буде поговорити з господарем...

— Оце й вся ваша куховарська майстерність??!

— Вийміть руки з кишені, коли я з вами розмовляю.

— Це вже занадто, така фамільярність.

— Ну так, я пан, але чий?

— Напевне у вас немає ніяких рекомендацій?

— Сигналити заборонено!

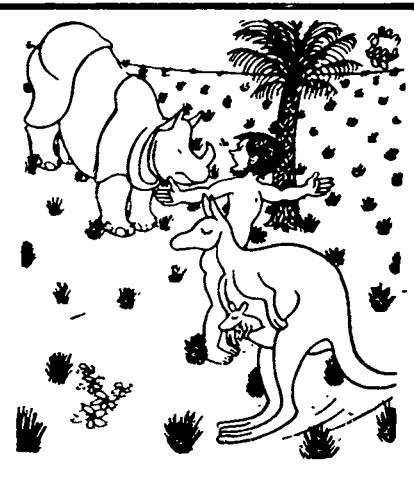
— Будете виправдуватися в поліцейській дільниці!

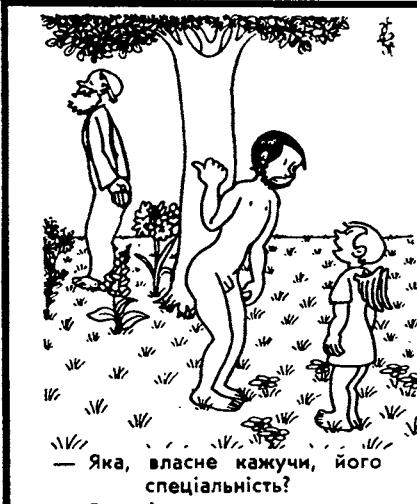
— Треба йому допомогти, він дуже втомився. Багато працював останнім часом.

— Вони весь час витоптують газони...

— Дорогу матері з дитиною!

— Яка, власне кажучи, його спеціальність?
— Винахідник.

— Варвари.

— Увага! Закриваємо!

Прогресивний французький художник-карикатурист Жан Еффель (псевдонім Франсуа Лежена) відомий, перш за все, як автор циклів малюнків «Створення світу» (1951—1953 рр.) та «Створення людини» (1952 р.).

Жан Еффель народився 1908 року в Парижі. З 1934 року він співробітничав в періодичній пресі. Йому належать серії політичних карикатур і малюнків в багатьох прогресивних французьких виданнях, на сторінках яких він виступав і виступає як полум'яний борець за мир і дружбу між народами.

За мотивами малюнків Еффеля кіномитці Чехословаччини зробили минулого року кольоровий мультиплікаційний фільм «Створення світу», який з успіхом демонструвався і у нас. На цих сторінках вміщуються малюнки з циклу «Створення світу».

Jean Effel

ВЕНТУРЕЛЛІ — ЧІЛІЙСЬКИЙ ХУДОЖНИК

Про цього чілійського художника видатний поет Пабло Неруда писав: «Вентуреллі — великий, подітчому наївний і сповнений драматизму, як сама Америка. Часом він жахливий, тоді він не бачить нічого, крім жалоби і воронів... Та раптом Вентуреллі посміхається... Лінія його стала дивовижно чистою; впевнено і життєрадісно зображає він навколошній світ».

Коротка, але надзвичайно виразна характеристика.

Погляньте на малюнок з написом «Нічого у нас не залишилося». На передньому плані, наче придушуючи нас своїм громаддям, лежить роздущий труп коня, що впав напевне від голоду; за ним — зажурені, виснажені люди, що загубилися на безлюдних і безрадісних дорогах Чілі—чоловік, жінка, дитина. У цієї родини немає ніякого скарбу і все, що вони мали — кінь (можливо, єдиний їх годувальник) втрачений в дорозі.

Твір трагічний і одночасно сповнений гнівного соціального протесту.

Або ось малюнок «Смерть на площі». Це один з численних малюнків одноїменної серії, присвяченій трагічній даті 28 січня 1946 року, коли на площі Булнес в Сант-Яго поліція розстріляла тих, хто не погоджувався з пануючим в країні режимом. Малюнок виконаний в гостро характерній для художника манері. Кілька штрихів — і перед нами поліцай, який вбиває кинуту на землю людину. Все лаконічно до краю, ніяких деталей, які б одвертали

Нічого у нас не залишилось.

Безземельний селянин.

Ранок.

Руки творчі.

ува́гу глядачà. «Поглянь! — начебто гнівно вигукє художник. — Тут відбувається ганебна розправа, тут вбивають беззахисного»...

А ось інший твір — «Ранок» (з китайських зарисовок). Хіба в них не відчувається посмішка художника, який радісно сприймає на-вколишній світ!

Вентуреллі — гнівний, драматичний, нещадний там, де йдеться про трагічну долю його народу, який мужньо бореться за своє краче майбутнє. Він піднесений, ніжний, ліричний, коли оспівує в своїх творах просту людину з її радощами і незгодами, надіями, прагненнями і сподіваннями.

Так, Хосе Вентуреллі — передусім співець праці і боротьби. Вдивіться в обличчя зображенім робітників мідних рудників Ель Саліtre. Вони суворі, як суворі звичаї цієї країни, вони мужні, сповнені гордості і рішучості домуагатися кращого життя.

А якою вірою в непереборну силу людської праці сповнені малюнки «Руки творчі» та «Страйк»! Ми не бачимо на цих малюнках людей, чиї руки зобразив художник, але знаємо напевно: це мозолясті натруджені руки тих, кому належить майбутнє.

Хосе Вентуреллі народився 1924 року. Освіту одержав у художній школі Чілі. Свій творчий шлях він почав із захоплення стінним розписом, що, однак, не завадило йому стати чудовим майстром гравюри.

Виставки його творів у багатьох країнах Латинської Америки, у Франції, Німеччині, Італії, Японії та інших країнах користувалися великим, заслуженим успіхом у тих, хто вміє цінити реалістичне мистецтво, сповнене духу гуманізму. А саме таким і є мистецтво чілійського художника.

1957 року в дні VI Всеесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві Вентуреллі одержав за свої роботи срібну медаль «За мир і дружбу».

Хосе Вентуреллі — не лише один з видатних фігур в прогресивному мистецтві Чілі. Він — і активний громадський діяч, член Комуністичної партії Чілі, член Чілійського Комітету захисту миру, переконаний друг Радянського Союзу. З 1953 року Вентуреллі віце-секретар Комітету по зв'язках із країнами тихоокеанського району,

Робітники Ель Саліtre.

Смерть на площі.

Страйк.

центр якого знаходиться в Пекіні. В столиці народного Китаю живе і працює нині чілійський художник.

Велика дружба зв'язує Вентуреллі з Пабло Нерудою. Він не лише ілюстрував книги поета, зокрема його чудову «Пісню всіх», але й активно сприяв її виходу у світ, коли Пабло Неруда змушений був переховуватися від переслідувань чілійських властей. Ця тісна дружба взаємно доповнюює творчість Хосе Вентуреллі і Пабло Неруди.

Звертаючись до радянських людей, Хосе Вентуреллі нещодавно писав: «Чілійські художники виходять у своїй творчості з життя народу, його боротьби, його праці, його печалей і сподівань. Одне допомагає зрозуміти інше.

Наші твори народжуються в боротьбі і боротьбі присвячуються. В своїй творчості ми праґнемо відбити життя та ідеали тисяч невідомих героїв, які опівночі думають про завтрашній день, і мені б хотілося, щоб радянський глядач побачив обличчя цих героїв у моїх творах. Це єдине, чого б я бажав».

Це бажання нашого друга Хосе Вентуреллі знаходить живий відгук у серцях радянських людей, які полюбили чілійського художника за його великий і чесний талант:

Анатолій КРОЛЬ

КАЛІДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

КОРТОКІ ЯСНО. Шеф пральні на американському авіаносці «Мідвеї» повідомив інтенданту, що серед близни, зданої моряками для прання, є, між іншим, бюстгалтер. З цього приводу інтенданцький офіцер склав і оголосив матросам спеціальний циркуляр, в якому заявив, що бюстгалтер пратися не буде, оскільки «ция частина гардеробу не належить до матросського обмундирування».

ПОРЯДОК ПОВИНЕН БУТИ. Адміністрація пошт і телефонів у Бейруті (Ліван) на 24 годин виключила телефон міністерств пошт і соціальних справ за... несплату по рахунку за користування телефоном.

Валерій ГАККЕБУШ

ШЕКСПІР НА АНГЛІЙСЬКІЙ СЦЕНІ

Напередодні нового 1959 року в Ленінграді і Москві відбулися гастролі Шекспірівського меморіального театру із Стратфорду на Ейвоні. Радянський глядач міг побачити на його сцені дві трагедії великого драматурга — «Ромео і Джульєтта» та «Гамлет» і комедію «Дванадцята ніч».

Перше знайомство з англійським театром, який поставив перед собою спеціальне завдання — працювати над творами свого геніального співвітчизника, дало змогу зробити значні і цікаві спостереження, викликало різноманітні відгуки і думки у радянської театральної громадськості.

Шекспірівському меморіальному театру вісімдесят років. Ще у вісімнадцятому віці з ініціативи видатного англійського актора Давіда Гарріка відбулися в Стратфорді на Ейвоні, на батьківщині великого драматурга, перші ювілейні вистави на його честь. 1864-го року, в зв'язку з 300-річчям з дня народження Шекспіра, з ініціативи стратфордського громадянина Флауера в рідному місті поета був влаштований перший театральний фестиваль його пам'яті. Але постійно працювати шекспірівський театр у Стратфорді почав лише з 1879 року.

Майже 50 років цей театр проіснував як приватна інституція. Лише 1925 року він дістав офіційне визнання, так звану «королівську грамоту», яка забезпечувала йому покровительство держави. Незважаючи на це, театр і досі підприємство приватне.

Художнє і організаційне керівництво здійснює директор, відповідальний перед Радою попечителів. Із 1952 року в театрі працює режисер Глен Байам Шоу, постановник обох трагедій, показаних в Радянському Союзі. Він і є зараз цим директором.

Сезон у Стратфордському театрі звичайно починається в березні і продовжується до жовтня. За останні 5 років театр виїздив на гастролі до 12 країн.

Хоча практично значна кількість акторів працює в складі театру кілька сезонів підряд, постійної трупи театр все ж не має. З акторами укладаються контракти на певний термін, склад трупи змінюється в залежності від запланованого репертуару. Так на наступний сезон для виконання ролі Отелло запрошено Поля Робсона.

Стратфордський театр ставить перед собою завдання показати сучасному глядачеві не лише всесвітньо відомі шедеври Шекспіра, а й всю його спадщину, до мало популярних творів включно. Театр не намагається відновлювати на сучасній сцені історичну специфіку шекспірівського театру елизаветинських часів. Навпаки, він прагне популяризувати творчість великого драматурга сучасними сценічними засобами.

Попередник Глена Байама Шоу Антоні Куейл так сформульував своє основне творче завдання: «Режисер мусить намагатися створити постановки,

які в розумінні своєї театральності будуть на рівні найвищих зразків сценічного мистецтва сучасності... Режисер змушений ставити п'єси Шекспіра в театрі і на сцені, для яких вони не були призначені. Це неминуче призводить його до компромісу — збереження того, що було істотним для елизаветинського театру, і використанню кращого із сучасного театру».

Постає питання, що ж саме в першу чергу мусить бути збережено з «істотного для елизаветинського театру»?

Відповідь на це питання лише одна: мусить бути збережений філософський зміст мистецтва Шекспіра, його могутній гуманізм. Лише з вірного ідейного розуміння шедеврів великого Шекспіра починається вірне сучасне сценічне відтворення його величної спадщини.

І слід сказати, що своє основне завдання Стратфорд-

ський театр вірно розуміє і здійснює. Можна багато про що говорити і багато з чим не погоджуватися в його роботі, але без сумніву він бореться за гуманістичний зміст і реалістичну форму шекспірівських вистав. Театр в цілому стоїть на позиціях сучасного прогресивного театрального мистецтва.

В цьому переконуєшся, коли бачиш «Ромео і Джульєтту» та «Гамлета» в постановці Глена Байама Шоу.

Історія Ромео і Джульєтти ним інтерпретується, як цілком реальна подія. Славетні веронські коханці не перетворюються в його розумінні ні на «символи кохання», ні на сценічні ілюстрації до понять «жіночої» і «чоловічої» пристрасті.

Ромео і Джульєтта Шоу — це конкретні живі люди, але люди, які в значній мірі пересили свій час, своє середовище. Для них не існують застарілі суспільні обмеження, феодальні поняття кривавої родової ворожнечі, що суперечать здоровій природі людини. Зіткнення нової гармонійної людини з відмираючими громадськими категоріями становить основний зміст трагедії. Ромео і Джульєтта Шоу — борці, які свідомо повстають проти спотворення прекрасного і багатогранного людського життя. Героїчне начало трагедії виступає у Шоу на перший план.

Немає щонайменшої солодкунатості, сентиментальності, сльозливості в поведінці відважних і вольових веронських закоханих, зображені талановитими акторами Дороті Тьютін

і Річардом Джонсоном. Враже несподіванкою перша поява Джульєтти — Дороті Тьютін, маленької некрасивої дівчини з різкими рухами і неприємним голосом. Тут уже не про ідеалізацію може іти мова, а про свідоме полемічне «приземлення» образу. Таке ж враження справляє й підкреслена простота Ромео Річарда Джонсона, який своїй першій монології про кохання до Розалінди промовляє без будь-якої претензії на поетизацію. На початку вистави Ромео і Джульєтта — це звичайні люди, яких очевидно чимало можна зустріти на вулицях сучасної Англії.

Але події розвиваються, на балу у Капулетті герой зустрічається вперше, далі іде славетна сцена на балконі, і чарівна сила театру бере своє: Дороті Тьютін поступово починає здаватися красивою, голос її стає приємним і ніжним. Річард Джонсон симпатичний англійський хлопець, стрижений за останньою модою, мов зростає на наших очах завдяки силі кохання. Ромео Річарда Джонсона і Джульєтта Дороті Тьютін — прекрасні в своїй боротьбі за кохання. Велика сила темпераменту і тонка майстерність упевнено ведуть обох молодих виконавців по цьому нелегкому сценічному шляху.

І лише в останній сцені в гробниці актори розчаровують. Поведінка закоханих перед лицем смерті не випливає з їхніх вольових характерів: вони стають пасивними, млявими. Сцена смерті несподівано перетворюється на суху і малопереконливу сценічну ілюстрацію до авторського тексту.

Це чи не найгрунтовніший недолік вистави. Внаслідок невдачі останньої сцени кохання Ромео і Джульєтти не торжествує над смертю, не перемагає її. Смерть героїв не стає протестом в ім'я життя, не набирає характеру їхньої моральної перемоги над тогочасним суспільством.

Що завадило видатному майстру режисури Глену Байаму Шоу і двом високообдарованим акторам Дороті Тью-

«Дванадцята ніч». Олівія — Джеральдін Макбен, Віла (праворуч) — Дороті Тьютін.

тін і Річарду Джонсону посли-
довно, до кінця втілити свій
задум, довести талановиту ви-
ставу до її повного ідейного
завершення? Спробуємо пошу-
кати відповідь на це питання
трохи пізніше.

Якщо в інтересах дослі-
дження можна умовно розді-
лити роботу режисера на дві
частини — роботу з актором і
роботу по загальному зовніш-
ньо-постановочому розв'язанню
вистави, то першій частині в ро-
боті Шоу можна закинути не-
абияку незавершеність. Крім
згаданого зрыву з двома основ-
ними образами в кінці п'єси
сюди можна віднести недостат-
ність емоційності акторського ви-
конання у виставі в цілому.

«Ромео і Джульєтта» в поста-
ві Шоу — це швидше драма, ніж
трагедія, особливо про це свід-
чить остання сцена в гроб-
ниці. Так, незавершеність ідей-
ного задуму постановника при-
водить до зниження жанрово-
го звучання вистави.

Зате другу (за нашим умов-
ним визначенням) частину ре-
жисерської роботи Шоу — зов-
нішньо-постановочну — можна
назвати в повному розумінні
циого слова близкую.

Тут перш за все вражає ор-
ганічне відчуття своєрідного
стилю шекспірівської вистави,
який становить неповторне по-
єднання справжньої поетич-
ності з народними, вуличними,
мало не балаганними ефекта-
ми. Відчуття цього стилю, як
единого — важке завдання для
постановника. Але Шоу вільно
і легко з ним справляється.
Ритм вистави, її оформлення,
мізансцени, масові сцени, ко-
стюми — все є виявом цього
єдиного стилю, який ніколи не
стає для режисера самоціллю,
не перетворюється на претен-
ціозну стилізацію.

Прекрасне оформлення сце-
ни, виконане сестрами Мотлі,
може бути зразком сучасних
реалістичних декорацій до шекспірівської п'єси. Єдина
умовна споруда на сцені, яка
в своїх основних лініях яскраво
передає архітектуру Італії
часів Ренесансу, доповнюється
економними фрагментами де-
корацій, які локалізують те чи
інше місце дії (в келії фра-

Лоренцо це, наприклад, лише
шматок кам'яної стіни з вели-
ким дерев'яним хрестом). Ху-
дожнициами уміло використан-
ний принцип класичного ми-
стецтва «єдності в різноманіт-
ності», глибоко органічний для
шекспірівської естетики.

Майстерність Шоу в розв'язанні
ритму вистави, побудові
масових сцен, мізансценах то-
що визначається по суті цим са-
мим принципом. Режисер без-
доганно уміє знаходити основ-
не, впевнено виділяти його всі-
ма засобами сценічного впливу.

За приклад може бути при-
йом, застосований Шоу в по-
становці масових сцен: він від-
мовляється від побутового ілю-
стративного зображення ма-
си, де кожний учасник має
свою безперервну сценічну дію.
Маса у Шоу часто ніби виклю-
чена, є якимось непорушним
фоном для головних персо-
ажів. І лише в основні дійові
 моменти тої чи іншої сцени
вона оживає, виразними ак-
центами реагує на події, під-
краслює і виділяє їх. Так, по-
єдинок Тібальта і Меркуціо
(який взагалі складається ли-
ше з 3—4 ударів шлагами) на-
бирає виключної виразності
 завдяки реакціям маси, через
які передається страшне на-
пруження цього смертельного
бою.

В цілому ж Шоу зрілий і
сформований майстер поста-
новочного мистецтва, з висо-
кою культурою і бездоганним
смаком.

Ствердженням цієї думки
може бути і поставка Шоу другої
славетної трагедії Шекспіра
«Гамлет». Тут знов-таки
перш за все наявне загалом
вірне сучасне прочитання змі-
сту п'єси.

Зміст «Гамлета» — однієї з
найскладніших трагедій Шек-
спіра, найбільше затуманений
найрізноманітнішими інтерпре-
таціями. Література про «Гам-
лета» — чи не одна з найбіль-
ших у світі. В п'єсі вбачали,
при бажанні, і трагедію пом-
сти, і трагедію волі, і траге-
дію рефлексії, і трагедію по-
кликання, і трагедію самот-
ності, і, нарешті, трагедію шизофренії (існує і таке «своє-
рідне» тлумачення). Найбіль-

ша кількість містичних і фор-
малістичних постановок в де-
кадентських театрах Європи і
Америки припадає саме на
«Гамлета».

Шоу цілком справедливо
вбачає в трагедії Гамлета тра-
гедію людини, для якої «вік
розвітався», людини, яка по-
дібно до Ромео і Джульєтти,
переросла своє середовище,
людини-провозвісника нової
епохи і нових громадських сто-
сунків. Конфлікт Гамлета з
«Данією-тюрою» — це кон-
флікт передового прогресивно-
го світогляду з духовною мерт-
вотиною віджилої, історично
приреченої суспільної форма-
ції.

Саме так розуміє п'есу Шоу,
саме так розв'язує він виставу
ї, знов-таки, ще виразніше ніж
в «Ромео і Джульєтті», не до-
водить своєї ідейної концеп-
ції до логічного сценічного за-
вершення. Ідейний зрив Шоу
в поставі «Гамлета» навіть
істотніший ніж в «Ромео і
Джульєтті».

Видатний актор Майкл Ред-
грев грає Гамлета як «чисту
духом» людину, виховану на
передових ідеалах свого часу,
людину, що довго не хоче і не
може повірити в потворну
правду. Трагедія гуманізму
Гамлета — Редгрева — це
трагедія своєрідної душевної
юності, привабленої світлом
майбутнього, яка раптом пе-
реконується, що до цього май-
бутнього ще пролягає важкий
шлях кривавої боротьби. Над-
звичайно тонко і глибоко від-
творює Майкл Редгрев ду-
шевну боротьбу Гамлета за
збереження своїх юнацьких
ідеалів.

Та ось нарешті славетна
сцена Мишоловки. Після неї
все ясно, не залишається жод-
них сумнівів, реальна дійс-
ність постає у всій своїй огид-
ній оголеності. І Гамлет, по-
прошавшись із надією, пере-
ступивши через особисті по-
чуття, присвячує своє життя
ідеї боротьби. З юнака він пе-
ретворюється на мужчину, з
мрійника — на борця, який
відважно виходить на нерів-
ний поєдинок. Гамлет гине, але,
знов таки, морально перемагає
в цій боротьбі, бо пе-

Сцена з трагедії «Гамлет». Поєдинок Гамлета й Лаерта.

ремагає світло його справедливої ідеї. Недарма над мертвим Гамлетом схиляються білі прапори армії Фортінбраса.

І от цей другий Гамлет — Гамлет-боець, на жаль, значно менш переконливо відтворений на сцені Стратфордського театру. Шоу знов-таки мислить не до кінця послідовно, і він, і актор загубили провідне ідейне зерно образу, заплуталися в його психологічних нетрях.

Гамлет у другій половині п'єси дуже часто не знаходить виразної наскрізної дії. Образ втрачеє єдність, роздрібнюється, самоцільно локалізуються окремі його риси. Так, наприклад, славетна сцена з чепром Йоріка не має характеру активного філософського роздуму про смерть, яку Гамлет свідомо несе на своєму мечі, а перетворюється лише на

теплий ліричний спогад про ніжно любому колись людину. Жорстокість Гамлета з матір'ю виглядає наслідком особистої ненависті і зневаги; присмак зловтішності є в розповіді Гамлета про майбутню смерть Розенкранца і Гільденстerna та інше. Громадська тема образу поступається зображеню особистих переживань.

Тому-то події в п'єсі після сцени Мишоловки не набувають належного розмаху, буря не пролітає над Ельсінорським замком. Вистава «Гамлет» в постановці Шоу, незважаючи на чотири мертвих тіла в фіналі, ще менш заслуговує назви трагедії, ніж «Ромео і Джульєтта».

Ідейний і жанровий зрыв, який в «Ромео і Джульєтті» наступає лише в кінці вистави, в «Гамлете» починається

значно раніше. Тому ще виразніші і красномовніші його наслідки на сцені.

Всі цікаво і своєрідно нарисовані з початку вистави образи — Клавдій, Гертруда, Плоній, Горацио, Розенкранц, Гільденстern, до Гамлета включно, в другій половині п'єси не вправдують покладених на них глядачем надій. Всі ці образи не викінчені, не завершені, не «зіграні до кінця». Лише постановочна майстерність Шоу в якісь мірі компенсує глядача. Досить згадати близьку поставлений фінал п'єси, коли поєдинок Лаерта і Гамлета, після викриття підступної змови (отруена рапіра), перетворюється на справжній «вихор нещастя», в якому гинуть всі основні герої. Зміни ритму, шалений темп, мізансцени, реакції маси — це

зразок високого постановочно-го мистецтва. І можна припустити, що постановка «Гамлета» Шоу була б дійсним шедевром, якби ця постановочна майстерність режисера органічно поєднувалася із проникливою трагічною грою акторів.

На жаль, зразком такої гри в виставі є лише виконання талановитою Дороті Тьютін ролі Офелії. Дві сцени божевільної Офелії — це вершина «Гамлета» на сцені Стратфордського театру. Величезна сила почуттів у зруйнованій психіці Офелії Дороті Тьютін, сприймається глядачем, як крик розчавленої людської душі, як гнівний протест спотвореного і знівеченої почуття. Артистка тонко мотивує силу цього емоційного вибуху вже від початку п'єси, граючи Офелію надломленою, розбитою нещасним коханням до Гамлета. Така Офелія могла збожеволіти, не витримавши ударів долі, і пронести свій страшний відчай, як факел, по похмурих холодних залах королівського замку.

Зриви мистецького мислення, властиві Шоу, ще красномовніші в роботі молодого режисера театру Пітера Холла, постановника комедії «Дванадцята ніч». Якщо у Шоу в обох виставах є вірний в основі ідейний задум, який з тих чи інших причин він не завжди може послідовно здійснити, то у Пітера Холла можна поставити під сумнів і природу самого задуму.

«Дванадцята ніч» — це сонячний веселій заспів про прекрасну природу людини, про щастя і радість її земного буття. Вигадані пригоди двох близнят у вигаданій країні є для Шекспіра приводом ствердити силу здорового людського почуття і висміяти неприродні штучні перепони на їхньому шляху. Сонячним оптимізмом віє з берегів Іллірії, де легко перемагається ханжество і манірність, де весело розплутується клубок найдивовижніших непорозумінь. Молодість і сила, любов і краса — основні якості без журної іллірійської душевної юності. В світовій літературі важке

знайти радісніший, поетичніший твір, ніж ця принадна комедія-пісня.

Коли підіймається завіса, перше, що ми бачимо на сцені Стратфордського театру — це майстерно написані задники, витримані в обмеженій гамі коричнювато-сірувато-зеленуватих тонів (художник Ліла де Нобілі). Різні комбінації цих задників, перекритих кількома тюлями, весь час створюють глибокий приглушений затемнений фон для акторів, одягнених у невиразні за кольором костюми тієї самої коричнювато-сіруватої гами. Фігури акторів майже весь час зливаються із задниками, чого свідомо і прагне художниця. Перед нами виразне сценічне відтворення старовинної, збліклої від часу, однокольорової гравюри.

На сцені панує один колір — колір старовини. Чорна пляма траурної сукні Олівії або жовтий костюм Цезаріо-Віолі не порушують істотно досягнутої ілюзії. Задум сценічного відтворення гравюри підкоряє собі всю творчу роботу художника. Цей же задум поширило на всю зорову сторону вистави. Всі мізансцени діалогів, ансамблів і масових сцен підкоряються йому.

На жаль, органічна для старовинної гравюри бляклість фарб, однотонність, нечітка м'якість малюнку, його графічність свідомо переносяться режисером і на розв'язання вистави в цілому, в тому числі і на гру акторів. Яскрава, барвиста, іскрометна комедія Шекспіра набирає на сцені Стратфордського театру несподіваного, так би мовити, вилинняного вигляду. В ній немає темпераменту, пристрасті, вогню, часом грубуватого гумору, торжества життя і плоті, характерних для Ренесансу. У виставі «Дванадцятої ночі» Пітер Холл ми бачимо Шекспі-

«Ромео і Джульєтта». Ромео — Річард Джонсон, Джульєтта — Дороті Тьютін.

ра, якому штучно прищеплене світовідчування Ватто. Невластива великому демократу манірність є в цій солодкуватій ідилічній Іллірії, створеній за пасторальними зразками.

Пітер Холл в першу чергу пройшов повз оптимізм «Дванадцятої ночі», не лише не побачивши в ньому ідеальної і емоційної основи п'єси, а й всіляко штучно « журячись» над тим, що в п'єсі відбувається. Звичайно, « журитися» над «Дванадцятою ніччю» не так то й легко, Шекспір не дуже піддається подібним модерністським зазіханням і частенько розбиває режисерський задум. Задум цей в основному залишається прецензією режисера, далеко не в повній мірі здійсненою на сцені. Але все ж виконавці вистави неминуче підпадають під його вплив.

Взагалі ж ліричні персонажі п'єси легше укладаються в рамки стилізації, запропонованої Пітером Холлом. Актори Дороті Тьютін (Віола), Іен Холм (Себастьян), Майл Мічем (Орсіно) мають всетаки змогу створити переконливі поетичні образи. «Гравю-

ра» менше шкодить ліричній лінії п'єси, ніж комедійній. Та раптом цю самовладну гравюру різко розриває аристократка Джеральдін Макюен. Її Олівія — це цілком сучасна, експресіоністична і емансипована «міс». Так і здається, що вона зараз скопить телефонну трубку або сяде в машину, яку сама вестиме. Ця анахронічна характеристика рішуче повстає проти загальної претензії вистави на «старовинність» і разом з тим у спілці з нею бореться з дійсним органічним для Шекспіра стилем. Цей стиль атакується з двох противлежних боків — «гравюрою запорошеністю» комедійних персонажів і понадсучасною «атомною» екстравагантністю Олівії. Грає Джеральдін Макюен зі справжнім комедійним блиском, але це не знімає питання про наявність елементів еклектики в розв'язанні вистави.

Що примусило молодого режисера Пітера Холла ввести у поставу «Дванадцятої ночі» невластиві їй нотки пессімізму і суму? Що примусило його пригасити здорову народну основу комедії, прикривши її серпанком претенційної стилізації? Що примусило його тікати від оптимізму і темпераменту Ренесансу? Мабуть те саме, що завадило Глену Шоу довести до кінця зображення боротьби і моральної перемоги його герой.

Що ж це? Недостатньо воївниче мислення, яке капітулювало перед останнім ідейним випробуванням? Чи тягар традицій, який обмежив дійсні новаторські можливості театру, штовхаючи його іноді на штучне «новаторство» Пітера Холла? Чи загальні недоліки творчого методу театру, які найбільше відбилися на роботі з актором, привели до недостатнього проникнення в його

духовний світ? Мабуть, що складний комплекс усіх цих явищ!

Не слід забувати, що Стратфордський театр працює в суспільстві, де чимало різних громадських сил охоче збили б його із прогресивної мистецької позиції. Театр без сумніву в основному бореться за цю позицію. Але чи не обмежені його творчі можливості цілим рядом конкретних умов? Чи можемо уявити всі перешкоди, які стоять на шляху його розвитку, ми — митці радянського театру?

Незважаючи на це, радянським митцям є до чого придивитися в мистецтві театру з батьківщини поета, урахувати досвід, продумати і творчо усвідомити здобутки майстерності його митців. Це і є животворний творчий наслідок зростання культурних зв'язків Радянського Союзу, які так успішно розвиваються останніми роками.

КАЛІДОСКОП ВСЕСВІТУ

І ТУТ КРИЗА. Заарештований нещодавно в Чікаго зломщик Кіл Палома, відомий під прізвиськом «Чорний голуб», заявив на слідчих: «Ми, рецидивісти, теж страждаємо від економічного спаду в США. Тепер, коли зламуєш сейф, то не знаходиш там так багато грошей, як раніше. Прошу суд зважити на це, коли виноситиметься вирок».

ДОРОГИЙ ЛІФТ. Користування ліфтом у Копенгагені коштує дорожче, ніж користування міським транспортом. Житель датської столиці за проїзд в автобусах і трамваях платить в середньому за рік 200 крон, а за користування ліфтом в будинку, де він живе, 250.

АДМІНІСТРАТИВНА НАВІНІСТЬ. На одному з французьких морських курортів висить на пляжі така об'язва: «Рятувальна служба працює з 8 годин ранку до 7 годин вечора. В інші години намагайтесь, будь ласка, уникати нещасних випадків».

ЗАХИСТИТИ КЛАСИКІВ ВІД СВАВОЛІ КІНОДІЛКІВ. З такою відозвою нещодавно звернулася спілка письменників Франції до громадськості. При екранізації творів класиків світової літератури робляться численні перекрученні, що іноді зовсім змінюють дух та ідею твору. Як про один із таких фактів у зверненні французьких письменників повідомляється про екранізацію відомої драми Олександра Дюма (сина) «Дама з камеліями». Драма ця поставлена вперше 1852 року, а кіноділки вирішили перенести дію в сучасну Францію. Спілка письменників оголосила про свій твердий намір — кожний випадок порушення «моральних прав» письменника доводити до суду і таким чином захиstitи класиків від сваволі кіноділків.

ВИШКОЛЕНЕ НАЧАЛЬСТВО. В Бонні, у військовому міністерстві ФРН, відбулася нарада провінційних адміністраторів — керівників земель і бургомістрів, у якій взяли участь 41 чоловік. Перед початком наради до залі засідань увійшов капітан — службовець військового міністерства — і оголосив, що зараз прийде генерал, який керуватиме нарадою. Моментально 36 чоловік із 41 підвелися з місць і стали струнко. Немає потреби заглядати в службові анкети цих адміністраторів, і так видно, який процент керівників адміністративних посад займають колишні гітлерівські офіцери...

ТИЖДЕНЬ ЗАБУТТЯ І ВСЕПРОЩЕННЯ. Одна з бібліотек у пригороді Лондона оголосила «Тиждень забуття і всепрощення». Читачі, які за останні роки «забули» повернути книжки у бібліотеку, можуть їх тепер віддати без неприємної розмови з працівниками бібліотеки. В коридорі бібліотеки поставлено спеціальний ящик, куди можна потайки покласти затримані книжки.

ДВІ ДОЛІ МИСТЕЦЬКИХ СКАРБІВ

Після закінчення другої світової війни німецький народ з радістю дізнався про подвиг радянських людей, які врятували і повернули йому безцінні мистецькі скарби — Дрезденську галерею. Та, на жаль, не все, що колись знаходилося в німецьких музеях, опинилось на території, куди ступило радянське військо. Гітлерівці сковали багато творів у Баварських горах та інших місцях на заході Німеччини. А дещо залишилося на місці, в картинних галереях Штуттарта, Дюссельдорфа.

Навколо музейних скарбів на заході Німеччини почалася підозріла метушня, в якій брудну роль грали заокеанські «захисники культури» і їхні німецькі поплічники. Останнім часом не лише в німецькій пресі, а взагалі на заході з'явилися матеріали про сумну післявоєнну долю багатьох мистецьких творів із німецьких зібрань. Вони стали жертвою найганебнішого бізнесу.

В самому центрі Берліна, недалеко від вулиці Ўнтерден-Лінден і Бранденбурзьких воріт, знаходиться так званий Острів музеїв. Тут, на великій красивій площі, зосереджено шість музеїв, у яких зберігалися картини, скульптури, зразки старовинного мистецтва, пам'ятки стародавньої культури. Коли Берлін став об'єктом повітряного бомбардування, численні експонати зникли з свого постійного місця. Їх вивезли в різні місця Німеччини, сковали в берлінських бункерах. Тепер всьому світові відома доля колишніх берлінських музеїв, що щасливо потрапили до рук радянських людей. А що ж сталося

з експонатами, які потрапили на захід? Де вони тепер?

2800 великих скринь із дорогоцінною поклажею були сковані в Баварських горах. Американське військо в 1945 році перевезло їх на свої склади. Понад чотири роки простояли тут ці скрині. Ніхто не подбав про збереження полотен від вологи. Ніхто не подбав і про їхній суворий облік. Є відомості, що із скринь зникли численні експонати. Вони стали джерелом прибутків темних бізнесменів в американських військових мундирах.

Влітку 1949 року розповсюдилися тривожні чутки про сумну долю цього музейного майна. В пресі з'явилися повідомлення, що через руки французьких та італійських антикварів почали проходити картини і скульптури, які до війни належали німецьким музеям. Стало також відомо, що американські окупаційні органи готовують оті 2800 скринь (можливо, що на той час їхнє число вже зменшилося) до відправки у Сполучені Штати.

Через кілька років сталася надзвичайна подія: скарби берлінських музеїв рушили у зворотну путь — із Сполучених Штатів у Німеччину. Така «великодушність» лицарів бізнесу пояснюється дуже просто: занадто вже в незручному становищі опинилися вони, коли весь світ облетіла звістка, що завдяки радянським людям Дрезден знову, як і до війни, стане мистецькою скарбницею.

Коли твори мистецтва нарешті прибули в Німеччину, американські органи зробили дивний крок: передали їх під опіку урядам двох західно-німецьких земель Гессена і

Нижньої Саксонії. Навколо картин почалася свистопляска. На них претендували і уряди земель і західноберлінський сенат і різні боніські урядові інстанції. Нарешті музейне майно передано в розпорядження... боніського міністерства фінансів! Мистецькі скарби віднині повинні бути приносити прибутки казні, яка, через політику гонки озброєнь, знаходиться вдало не близькому становищі.

Незабаром фінансисти розвинули бурхливу діяльність. Не рахуючись з попередженням фахівців, не дбаючи про збереження картин (не кажучи вже про їхню реставрацію), вони поспішали влаштовувати численні виставки в різних країнах і містах. Гроші, прибутки насамперед!

А в той час Німецька Демократична Республіка, завдяки радянським людям, відроджувала дрезденські, берлінські та інші музеї.

Сумна історія, про яку міжно розповісти, — далеко не єдиний факт ганебних махінацій заокеанських культуртреперів та їхніх німецьких помічників. Ось що недавно розповіла західнонімецька газета «Христ унд вельт».

Коли в 1945 році американське військо ввійшло до Штуттарта, місцева картинна галерея була зовсім ціла. Американські військові органи вилучили звідти 60 найцінніших картин і відправили їх у Сполучені Штати. Офіційно це звалося «збереженням». Тепер в Штуттарт повернуто... 6 картин. 6 із 60-ти! А решта? «Христ унд вельт» пише, що їх можна вважати назавжди загубленими для Німеччини. Не

зважаючи на обурення громадськості, американські офіційні інстанції уперто мовчать з приводу цього факту. А в штутгартській галереї, на вітху німцям, лежить американська розписка на «збереження»...

В Західній Німеччині є невелике місто Шпейєр. В місцевому історичному музеї була рідкісна колекція старовинного фарфору, єдина в Німеччині. В 1945 році французькі військові почали потихеньку забирати окремі експонати. Потім на допомогу їм прийшли американські офіцери. Колекція перестала існувати. Директор музею Шульце писав, що шпейєрський фарфор слід шукати в Сполучених Штатах, Франції, Швейцарії. Знову бізнес!

Мистецтвознавець, директор гамбурзької картинної галереї професор Альфред Гентцен докладно вивчає питання наявності в Сполучених Штатах творів, що до війни числилися

в каталогах німецьких музеїв. Він виступив у пресі з разючими повідомленнями. Не лише в американських музеях, а й у приватних осіб знаходить велика кількість картин і скульптур з німецьких зібрань. В одного американського колекціонера налічується понад 80 малюнків Макса Бекмана. Картини Пауля Клее «Рослини в саду» і Отто Мюллера «Циганська родина» прикрашають зараз яхту американського мільйонера. Подібних прикладів безліч.

Не можна не розповісти про одну подію, яка викликала великий інтерес громадськості. Торік дирекція дрезденської галереї дізналася про те, що в Лондоні на одному аукціоні продаються дві видатні картини, які до війни належали їй. Йшлося про роботи видатного німецького художника XVI сторіччя Лукаса Кранаха — «Христос на горі» і «Портрет п'ятдесятирічного». В каталогах Дрезденської га-

лерей вони значилися за номерами 1908 і 1917-а. Серед робіт, які радянські воїни врятували в 1945 році, цих картин не було... І ось вони знайшлися в крамниці лондонського аукціонера. Як виявилося, власником цих картин є якась підставна особа. Лондонська поліція вилучила картини Кранаха і заарештувала. Ось уже кілька місяців іде слідство. І хоч лондонські блюстителі закону не квапляться повернути картини їхньому законному власнику, цілком зрозуміло, що тут ми маємо один із численних прикладів злочинних махінацій навколо німецького музеального майна.

Берлінська газета «Національ цайтунг», розповідаючи про цей та подібні випадки, цілком слушно запитує: «Що було б з тисячами наших мистецьких творів, коли б їх не врятували в 1945 році радянські солдати?»

Я. ВАЛАХ

КАЛІДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

БЕРЕЖЛИВІСТЬ. У Західній Німеччині помер якийсь зубний лікар. Родичі померлого поставили на його могилі надгробний камінь і, щоб не витрачати зайвих грошей на напис, зняли з лікаревого будинку табличку, на котрій зазначені Ім'я та прізвище лікаря і години прийому: «З 9 ранку до 4 годин дня щоденно».

ЯК ВІДЧИТИ КУРЦІВ ВІД КУРІННЯ. В штаті Південна Дакота (США) вважають, що цього можна добитися, коли завжди нагадувати курцям про отруту в тютюні. І от у Південній Дакоті з'явився законопроект: на всіх коробках з цигарками та сигарами зображені емблеми смерті — череп із двома скрещеними кістками. Невідомо, як поставляться до цього законопроекту тютюнові фабриканти.

НЕЗВИЧАЙНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. Вперше в історії зоології в Англії випущено енциклопедію пташиного співу. В ній 301 пілатівка, на яких записані голоси двохсот видів птахів, що живуть в країні. Ця енциклопедія має важливе значення для роботи орнітологів. Нові пілатівки користуються також великим попитом серед населення.

«ПРАВОСУДДЯ». В м. Моррівер (Південно-Африканський союз) в один і той же день суд виніс два вироки: африканець (блій), який в бійці вбив людину — був засуджений до 8 південноафриканських фунтів штрафу і 40 днів в'язниці, африканець (негр), який вкрав качку — на 10 фунтів штрафу і два роки тюрми.

ГІМН І АСТРОЛОГІЯ. Початок національного гіму Цейлону буде змінений, бо як твердять астрологи, він приносить країні нещастя. Вони вважають, що «невдалий» гімн є причиною повідей, які останніми місяцями заливають країну. За старовинним цейлонським повір'ям, якщо творці пісень і поети не доберуть у своїх творах потрібної комбінації звуків, це віщає нещастя.

ГОЛОДУЄ, ЯК УЧИТЕЛЬ. Таке народне прислів'я народилося у франкістській Іспанії, де через жебрачку пілатню вчителям і відсутність школ, справа народної освіти перебуває у катастрофічному стані. 870 тисяч іспанських дітей віком від 6 до 12 років не може цього року відвідувати школу. За офіційними даними, сьогодні кожний десятий Іспанець — неписьменний.

БРЕХНЯ, РІК 1958. Щороку в Сполучених Штатах відбувається конкурс на найкращу брехню року. Першу премію за брехню, рік 1958, присуджено Лу Пауерсо з м. Ортонвіла (штат Міннесота), який післям 1200 інших учасників також брехнею: «Минулого зими в Ортонвілі було надзвичайно холодно. В чайнику, знятому з вогню, чай замерзав так швидко, що лід був ще гарячим».

НАСЕЛЕННЯ ЯПОНІЇ. Статистичне управління Японії повідомило, що населення країни становить 92 мільйони жителів. Японія займає п'яте місце після Китаю, Індії, Радянського Союзу та США.

— І коли, нарешті, мене знайдуть ці люди?

ХТО КОГО ШВИДШЕ ЗНАЙДЕ?

— Це люди, які виродилися: вони не мають власного хутра.

«Снігова людина», або йеті (як називають її жителі Непалу), що начебто мешкає в гірських масивах Гімалаїв, ще й досі залишається однією з найбільших загадок середини двадцятого сторіччя. Безсумнівно, що незабаром наука скаже тут своє остаточне слово. А поки що в розшуки йеті, крім вчених, активно включилися також карикатуристи багатьох країн. Нижче подаємо малюнки з гумористичних журналів: німецького «Ойленшпігель» і польського — «Шпількі».

— То що ж я, зрештою, таке? Людина, мавпа чи ведмідь?...

Без слів.

— Ніякої снігової людини не існує. Чим би вона годувалася?

Без слів.

— І це наші жінки називають цивілізацією: плаття-мішки!

— Ці спіди ще нічого не доводять, любий Шмітт. Наука потребує матеріальних доказів.

— Ну, то як, таким ви собі уявляли йеті?

— Боже, як ти мене налякав! Звідки це в тебе?

— Пробачте, пантофлів 58 розміру у нас немає.

Життя мистецтва

АЛБАНІЯ

НАРОДНІ КАЗКИ ТА БАЙКИ У ВІРСАХ І ПРОЗІ

Тіранське видавництво ім. Найма Фрашері останнім часом випустило кілька книжок сучасних албанських письменників, які переклали на вірші або переробили в прозі народні казки та байки.

Поет Вехбі Баля опублікував книжку невеличкіх байок і казок у вірсах, сюжетами до яких він взяв народні албанські приказів, казки та байки. В його збірці є сюжети із старогрецьких байок, але вони опрацьовані в албанському національному дусі. Байки вчать мудрості, сміливості, служженню народові.

Поет Зіхні Сако випустив збірку віршів для дітей,

серед яких є повчальна народна казка «Золота рибка». Вона розповідає про простих і мужніх людей, які борються за незалежність, визволяючи інших людей від чар злих чаклунів.

У казці стверджується почуття дружби і вдячності.

Албанський письменник старшого покоління Тейфік Гьюлі передав народні казки у вигляді фантастичних оповідань. Більшість з них розповідають про боротьбу селян проти феодалів, про віру народу у своє світле майбутнє.

Збірку народних казок у вірсах випустив також поет Одісе Гріло.

на можна вважати 1920. Це був час великих подій у Північній Африці. Під впливом Великого Жовтня народи Африки, як і колоніальні народи інших континентів, розпочали боротьбу за національну незалежність проти колоніального гноблення. Одною із форм цієї боротьби було прагнення до створення своєї національної культури. Саме тоді група студентів заснувала перший сучасний алжирський театр. Труднощі в цій справі були дуже великі. Доводилося клати початок новим театральним традиціям. Студенти-актори виконували ролі літературною арабською мовою, яку в народі майже ніхто не розумів. Але театр мав великий успіх серед алжирського населення, набув популярності навіть серед кочовників.

Нові можливості відкрилися перед театром пізніше, коли популярні письменники почали створювати п'еси на розмовній арабській мові. Але писали вони переважно на сюжети, запозичені з «1001 ної» та інших арабських казок. Отже, театральні вистави були мало пов'язані з сучасним життям і національно-визвольним рухом. Першим автором сучасних п'ес став колишній матрос алжирець Рашид Ксентіні, людина, яка обіхала майже увесь світ. Він виявив неабиякий літературний хист, і його сатиричні п'еси міцно увійшли в репертуар одного алжирського театру. Це були яскраві твори, спрямовані проти колоніалізму, вони таврували продажну колабораціоністську буржуазію, підкупних феодальних началь-

ників, чиновників колоніальної адміністрації.

Тепер вистави театру були глибоко зrozумілі народові, тепло сприймалися глядачами. Проте офіційні алжирські колоніальні влади не визнавали національного театру. Трупу не допускали до театральних приміщень алжирських міст, де спектаклі ставилися французькою мовою. Національний театр мандрував по країні, його актори грали здебільшого просто неба.

Коли в 1954 році розгорнулася визвольна збройна боротьба алжирського народу проти колонізаторів, більшість акторів пішла у партизанські загони. Вони стали солдатами Визвольної армії. І ось тепер керівництво фронту Національного визволення вирішило розшукати акторів, зібрати їх знову в театральний колектив, який боротиметься за визволення зброею свого мистецтва.

Teatr налічує тепер 30 акторів і музикантів. Серед них є досвідчені митці, справжні ентузіасти свого мистецтва. Керівництво Фронту Національного Визволення підтримує театр, дбає про розширення його складу. В майбутньому цей театр, який має вже свою історію і мистецькі традиції, повинен відіграти велику роль у створенні справжнього національного театру вільного Алжиру.

«Так живе,— пише Жан Віллен,— перший національний північно-африканський театр. Він показує своє мистецтво вільно, вільному глядачеві, на визволеній землі».

АЛЖІР

ПЕРШИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕАТР

«Вони почивають себе солдатами Національно-Визвольної армії. Більшість із них ще одягнуті в оливково-зелену військову форму, а головне,— всі вони готові щоміті взяти зброю, з якою брали участь у визвольній боротьбі до того, як іх покликали сюди стати акторами»,— так описує французький журналіст Жан Віллен акторів театру Алжирського Фронту Національного Визволення.

Такий театр створено зовсім недавно, але його вже добре зна-

ть солдати Визвольної армії і жителі звільнених районів Алжиру. Вистави театру відбуваються здебільшого просто неба, на імпровізованому помості. Іноді використовуються рештки старовинних амфітеатрів, які залишилися ще з часів Римської імперії. Театр ставить невеликі п'еси на теми боротьби алжирського народу проти колонізаторів, а також пантоміми, скетчі, танцювальні картинки тощо.

Дуже цікава історія цього єдиного в Алжирі театру. Роком його народжен-

АНГЛІЯ

«ЛІКАР ДОЩ»

Лікарем Дошем любовно прозвали тубільці одної з англійських колоній в Південній Африці лікаря Тома Бейлі, героя першої книги англійського письменника П. Уінгейта, що вийшла у 1958 р. Приїди лікаря в зліденині негритянські села, що губилися в тропічній гущавині, були для негрів не менш радісною подією, ніж початок дощів після довгих місяців посухи. Автор створює правдиву картину життя мешканців чорного континенту. Лікарня погано обладнана, не вистачає ні медикаментів, ні медичного устаткування. Крім того, місцеве населення з великою недовірою ставиться до європейців, і по лікарську допомогу звертається лише в надзвичайних випадках, віддаючи перевагу місцевим знахарям. Майже в кожному селі Бейлі виявив туберкульоз, трахому, тиф, рапіт, венеричні і шкіряні хвороби. Голод, злідні, бруд ще більше утруднюють працю лікаря.

Завдяки невтомній, самовідданій праці Бейлі вдалося завоювати любов і повагу негрів. Велику роль в цьому зіграв помічник Бейлі — негр-лікар Домінік. Але можливості Бейлі все ж залишаються дуже обмеженими. Один лікар не в силі обслугувати свою ділянку, яка за розмірами дорівнює Англії. Особливо яскраво виявляється безпомічність Бейлі в боротьбі з сонною хворобою, грізним бичем Африки. Бейлі за допомогою свого нечисленного медперсоналу робить все можливе для припинення епідемії, але у читача не залишається твердої впевненості, що його перемога є надійною і остаточною. Роман сповнений глибокої тривоги за тяжку долю народів Африки. Однак висновки автора надто непереконливі, слабкі. На його думку, долю імперії визначають «погані» і «добре» правителі і він не помічає, що дійсність рішуче розбиває ці благодушні мрії.

марчева, яка нещодавно вийшла у видавництві «Народна младеж».

Ше дитиною Георгій Мамарчев бачив звірства турецьких яничарів у своєму рідному місті Котел. Юнаком він вступає добровольцем у болгарське військо і бере участь в російсько-турецькій війні. Після укладення миру Георгій Мамарчев не повертається до Болгарії.

«Піду битися за свободу інших пригнічених народів,— говорить він.— Іншого шляху для мене нема».

Георгій записується до армії Олександра Іпсіланті, яка билася за свободу Греції.

Коли ж знову розпочалася війна між Росією і Туреччиною, Мамарчев в 1828 році вступає до росій-

ської армії і незабаром дістає чин капітана. Особливо відзначився капітан Мамарчев під час облоги фортеці Сілістрії, коли однієї зимової ночі він першим увірвався у фортецю, запаливши своїм прикладом солдат. Після закінчення війни він призначається коміндантром Сілістрії.

Мамарчев двічі намагається підняти народне повстання проти турецьких гнобителів і турки заарештовують його.

Георгія Мамарчева висилають на острів Самос, де, оточений піклуванням грецьких рибалок, які щиро полюбили благородного болгарина, він вмирає. Остання думка героя була про рідну країну. «Болгарія жива,— говорив він,— і народ її рано чи пізно буде вільний».

ГАНА

ФІЛЬМ, ПРИСВЯЧЕНИЙ ГАНИ

В столиці Гани місті Акра засновано національну кіностудію «Кама-фільмкомпанія». Свою першу роботу кінематографісти Гани здійснюють спільно з працівниками кіностудії Німецької Демократичної Республіки «ДЕФА». Це буде повнометражний документальний фільм про молоду африканську державу, про її природні багатства, економіку і стародавню культуру, про життя народу Гани, який назавжди скинув ярмо колоніалізму.

Готовччись до роботи над

цим фільмом, кінематографісти Гани зіткнулися з досить складною проблемою. В країні існує близько 65 різних діалектів. Якою ж мовою записувати дикторський текст? Було вирішено записати його на найпоширеніших діалектах, щоб, таким чином, фільм був зрозумілій для переважної більшості населення Гани.

Зйомки фільму вже ведуться. Влітку цього року він вийде на екрані Гани і водночас у НДР.

ІНДІЯ

РОМАН ПРО МАЛЕНЬКУ ЛЮДИНУ

Великою популярністю в Індії користується новий роман «Гід» відомого індійського письменника Ра-зіпурама Крішнасвамі Нарайана. Критика оцінює цей твір як видатну подію в культурному житті країни і вважає Р. К. Нарайана «письменником гоголівського напрямку» і «одним із найвидатніших письменників сучасності».

«Гід» — життєпис маленької людини, яка жадібно

шукає місця в житті і свого щастя. Герой романа Радо син дрібного привокзального торговця, залишає батьків дім і, принаджений безжурним життям багатих нероб, стає гідом грошовитих туристів, що приїздять знайомитися з пам'ятками старовини. Під час мандрів він зустрічає молоду здібну танцюристку Розі. Ставши антрепренером Розі, яка незабаром досягає загального визнання

АРГЕНТИНА

ЗАБОРОНИТИ КОМІКСИ

Прогресивна громадськість Аргентини рішуче вимагає заборони розповсюдження бульварної літератури — порнографічних книжок, еротичних романів, детективних серій, всіх коміксів, які великим потоком пливуть із Сполучених Штатів до країн Латинської Америки. Газета «Пропосітось» та деякі інші прогресивні видання наводять численні приклади, що свідчать про надзвичайно шкідливий вплив коміксів та подібних книжок на

аргентинську молодь. Газети вважають велику злочинність серед молоді і підлітків прямим наслідком поширення кримінальної літератури.

Нешодавно група аргентинських видавців виступила з вимогою заборони розповсюдження бульварщини. До них приєдналося кілька депутатів муніципальних зборів Буенос-Айреса, які внесли законопроект про заборону розповсюдження в місті бульварної літератури.

БОЛГАРІЯ

«СМІЛИВИЙ КАПІТАН»

Так зветься книга болгарського письменника Камена Калчева про відваж-

ного борця за визволення Болгарії з-під турецького ярма капітана Георгія Ма-

ня і слави, Радо й сам, нарешті, пізнає розкішне життя багатів, але скоро розчаровується в ньому, знає банкрутства і потрапляє до в'язниці.

Через два роки, виїховши на волю, Радо вперше глибоко замислюється над майбутнім і не бачить в ньому нічого, крім самотності, зліднів, безробіття та жебрацтва.

Одного разу, помітивши його на сходах старовинного запущеного храму біля річки, околишні селяни приймають Радо за свято-го пустельника «саду». В цьому він вгадує поклик долі і свідомо стає вчителем і наставником убогих селян.

Змальовуючи поневіряння героя, письменник водночас яскраво показує життя південноіндійської провін-

ції, де під постійною загрозою посухи та голоду веде зливлене існування темне, затуркане селянство, де набивають собі кишені місські ділки, всілякі шахрай-фінансисти, продажні поліції, шантажисти.

Доведені до відчаю три-валю посухою, селяни благають «саду» врятувати їх од голодної смерті постом і молитвою. Радо усвідомлює безглуздість цього кроку, але все-таки оголошує піст і в кінці другого тижня гине од виснаження. Загибель Радо — це повний крах сподівань маленької людини на пасивне, особисте благополуччя в капіталістичному світі.

Глибокою симпатією до простого трудового люду від зі сторінок хвилюючої книги Нарайана.

знало такого бурхливого розквіту, як зараз, — пише в статті про новий спектакль режисер Центрального експериментального оперного театру.

З одного боку, наш театр сприймає і розвиває все краще із старого репертуару класичної музичної драми і її майже забутих традицій; у всіх кутках країни ведеться велика робота по розшукуванню, популяризації та розвитку народних пісень і танців. З другого боку, на ґрунті національної спадщини виростають нові форми драматичного мистецтва, по-кликані задоволеннями постійно зростаючі вимоги мас». Для цього китайські

Молодий студент, заблукавши вночі в горах, заїшов у старий забутій храм, де вирішив заночувати. В храмі він побачив статую богині Сань Шен-му і так захопився її вро-дою, що це оживило ста-тую. З допомогою «чарівного ліхтаря лотоса» Сань Шен-му і юнак тікають від злого брата богині і одру-жуються. Через рік моло-де подружжя влаштувало свято з приводу народження сина. Та слузі злого брата богині вдається ово-лодіти чарівним ліхтарем і викрасти молоду матір, розлучивши її з чоловіком і сином. П'ятнадцять років розшукують Сань Шен-му чоловік і народ, які не мо-

Вірний слуга, посланий жорстоким старшим братом бо-гині, оволодів чарівним ліхтарем і розлучив закоханих.

КИТАЙ

«ЧАРІВНИЙ ЛІХТАР ЛОТОСА»

В Китаї створено перший великий балетний спектакль — «Чарівний ліхтар лотоса» («Баоляньден»). Спектакль побудований на сюжеті однієї з

народних легенд і має в своїй основі танцювальні рухи класичної китайської музичної драми.

«Ніколи ще театральне мистецтво нашої країни не

Студент Лю Янь-чан і богиня Сань Шен-му освідчуються одно одному в коханні.

драматурги запозичують з іноземних традицій все, що може бути корисним. За формою балет «Чарівний ліхтар лотоса» створений під впливом російського балету, однак танці його мають національну основу.

В сюжеті балету — розповідь про кохання казкової дівчини-феї і простого смертного — тема дуже давня в китайському фольклорі.

жуть її забути, і лише синові її, богатиреві Чень-сяну, вдається перебороти всі перешкоди і, оволодівши чарівним ліхтарем, звільнити матір.

В своїй роботі над музикою балету композитор Чжан Сяо-ху використав національні мелодії. «Чарівний ліхтар лотоса» — перший визначний крок у створенні національного балету.

ТЕМА СУЧASNOSTI V KITAIJSKOMU TEATRI

У сучасному Китаї налічується понад 400 театральних жанрів, переважно більшості яких властиві засновані на давніх традиціях художні форми та сценічні прийоми. Зараз це театральне мистецтво по-

в'язується з сучасним життям і тим самим набуває нової, реалістичної сили. Більше половини п'ес в репертуарі китайських театрів присвячені тепер темам сучасності.

Так, наприклад, фуцзян-

Сцена з спектаклю «Чаоянгоу».

ський музичний театр драми поставив п'есу «Пісня рибалок»; в спектаклі розповідається про життя рибалок провінції,— передової лінії берегової оборони Китаю. Хенанський театр показав глядачам спектакль «Чаоянгоу». Героїні його — дівчина з інтелігентної родини, що приїхала до села на роботу.

Спектакль «Санлівань»,

здійснений хунанським театром музичної драми, за традицією супроводжується акомпанементом барабана «гуагу». В спектаклі розповідається про рух за кооперація сільського господарства в селах провінції Шаньсі, зображене щасливе кохання молодих селянських дівчат і хлопців.

КНДР

ОБРАЗИ НОВИХ ЛЮДЕЙ В КОРЕЇ

В основу сюжету нової повісті відомого корейського письменника Лі Гі Єна покладено життя одного з сільських кооперативів Північної Кореї. В центрі повісті — образ голови кооперативу Сан Діна, в минулому воїна народної армії, наполегливо і цілеспрямованої людини. Сан Дін послідовно проводить виховну роботу серед селян, бореться за нове ставлення до праці. З його ініціативи молоді села об'єднана в демократичний союз, стає в авангарді боротьби за змінення кооперативу. Автор неодноразово підкреслює, що сила Сан Діна — в тісному еднанні з народом, на який він спирається. Шлях до першого врожаю нелегкий. Доводиться долати велики

труднощі економічного характеру, боротися з відсталістю. Але незважаючи на це, перший врожай дає багаті плоди, і головне, він стверджує перевагу соціалістичної форми праці в селі над працею селянина-одноосбінка. І в цьому автор бачить велику силу політики Трудової партії Кореї.

Важливою позитивною якістю повісті є також і те, що Лі Гі Єн не приховує, не замазує труднощів росту нового, якому протидіють ворожі сили, що гальмують рух селянства на шляху до прогресу.

Заслугу письменника є також створення образу передового партійного працівника на селі. З великим пафосом вписані об-

рази нових людей Кореї, які рішуче оголосили безпощадну війну старому ладу.

Повість «Перший урожай» Лі Гі Єна — результат великої творчого спо-

стереження і вивчення життя Кореї за період після визволення. Це відображення боротьби корейського народу за соціалістичну перебудову своєї батьківщини.

НІМЕЧЧИНА

НДР

ПІД П'ЯТОЮ ОКУПАНТІВ

«Роман «Навала гладіаторів» розповідає не про стародавній Рим, хоча це теж історичний роман,— пише «Нейе дейче літератур» про новий твір німецького письменника Вернера Штейнберга.— Назва твору іронічна».

Гладіатори — це американські війська, які захоплюють в Західній Німеччині; гладіатори це також західнонімецькі ділки, які хазяйнують разом з американцями.

Якщо попередній роман Штейнберга називався «Коли зупинився час» і розповідав про ганебний кінець гітлерівського рейху, то новий твір є ніби продовженням попереднього. Він показує післявоенну дійсність Західної Німеччини, знайомить читача з життям у зоні, окупованій американцями. Роман «Навала гладіаторів» показує, як під покровительством амери-

канців відроджується німецький агресивний капіталізм, як знову підводять голову цацти.

Дія роману починається із вступу американських військ до маленького містечка, розташованого на півдні Німеччини, і закінчується в липні 1948 року.

На відміну від твору «Коли зупинився час», у новому романі Штейнберг дає широку соціальну картину життя. В центрі уваги автора — взаємовідносини між американцями та різними колами західнонімецького населення.

Автор аналізує політику, яку американці проводили з першого дня окупації, і завдяки якій Західна Німеччина залишилася мілітаристською державою.

В романі показано, як з допомогою американців на політичну арену знову вийшли колишні пособники Гітлера.

РОЗПОВІДЬ ПРО ОДНУ БЕРЛІНСЬКУ ВУЛИЦЮ

Цікавий і своєрідний фільм створив на студії «ДЕФА» режисер Гельмут Шнейдер. «Більше, ніж вулиця» — це сорокалітня історія однієї з берлінських вулиць, теперішньої Карл-Лібкнехт-штрассе. З нею пов'язана історія Комуністичної партії Німеччини, найзначніші події класової боротьби німецького пролетаріату. Тут, на цій вулиці, до захоплення влади фашистами містився Центральний Комітет КПН, тут відбувалися великі демонстрації робітників Берліна, тут виступав із промовами Ернст Тельман. Цією самою вулицею крокували колони червоних фронтовиків, тут сталися криваві

першотравневі події 1929 року, коли поліція розстріляла робітничу демонстрацію.

Тепер Карл-Лібкнехт-штрассе, одна з вулиць демократичного Берліна, живе новим життям. Тут споруджено нові будинки, цією вулицею проходять колони берлінських трудящих, прямуючи до центра демократичного Берліна в дні народних свят.

Гельмут Шнейдер, обравши цікавий і оригінальний творчий прийом розповіді про славну історію німецьких комуністів, здійснив велику і дуже кропітку роботу. Майже п'ять років він старанно розшукував потрібні йому кіноматеріа-

ли Разом із своїми помічниками режисер переглянув багато матеріалів із німецьких та закордонних кіноархівів, розшукав кіноекранди, зняті в різні часи німецькими любителями. Велику допомогу Шнейдеру надали радянські кіномитці,

передавши в його розпорядження цінні кіноматеріали з радянських фондів.

У дні святкування 40-річчя Комуністичної партії Німеччини фільм Гельмута Шнейдера вийшов на екрани Берліна та інших міст НДР.

е шляхом боротьба, шляхом, як він пише, «крізь найважче — до кращого». Саме цим шляхом іде й

сам Гассо Грабнер, один з тих, хто створює нову німецьку соціалістичну літературу.

ФРН

ШЛЯХ ПОЕТА

Один з багатьох тисяч вязнів гітлерівського табору смерті Бухенвальд, німецький комуніст і робітничий поет в нелюдських таборних умовах, перед лицем смерті, писав вірші. Писав, — це слово тут важко умовно. Він складав полум'яні вірші, «записуючи» їх, власне, лише у своїй пам'яті. Через десяток років, після розгрому фашизму, поет, який пережив жахи концтабору і залишився живий, переніс їх на папір. Так з'явилися чудові, хвилюючі вірші. Тепер вони стали широко відомі в Німецькій Демократичній Республіці.

Гассо Грабнер.

Це частина літературної біографії німецького робітничого поета Гассо Грабнера, автора двох збірок. Грабнер каже про себе: поетом він став тому, що в роки його юнацтва цього потребувала партійна робота. 1930 року в Лейпцигу активному німецькому комсомольцеві вісімнадцятирічному Гассо Грабнеру долучили керувати театралізованою агітгрупою. Треба було шукати віршовані тек-

сти для виступів, і Грабнер спробував писати їх сам. Це були його перші літературні спроби, але Грабнер не думав тоді про літературну діяльність. Зроблене він розглядав лише як частину комсомольської, партійної роботи, як доручення Комуністичної партії, до лав якої він незабаром вступив.

Після встановлення фашистської диктатури Гассо Грабнер понад рік сміливо виконував складні доручення партії, перебуваючи в підпіллі. Потім арешт і довгі роки катожкої торки й Бухенвальда. Тут народилися вірші, що тепер увійшли до збірки «П'ятнадцять крохів прямо». Німецький критик Адольф Ендлер пише, що вірші цієї збірки споріднюють їхнього автора з Мусою Джалілем. Дійсно, німецький поет створив мужні вірші, які свідчать про стійкість німецьких комуністів, про силу робітничого класу.

В 1945 році після визволення Грабнер відразу ж поринув у партійну роботу в місті Лейпцигу.

«Важко було знаходити час для поезії», — каже про перші післявоєнні роки Грабнер. Але він писав, оспівував нове життя, нових людей Німеччини. Лише два роки тому, цілком перешовши на літературну роботу, Грабнер зміг зібрати свої вірші, видати їх окремими збірками. Вражає велика вимогливість поета до себе, до своєї творчої роботи. Деякі, дуже добре, вірші він довго не наважувався друкувати. Тепер німецькі читачі познайомилися з такими його творами як «Людина, де брат твій?», «Балада про будівництво заводу в Гредіці», «Камінь для ростокського молу» та інші.

Німецька критика відзначає один з нових віршів Грабнера про партію німецького робітничого класу. Цей вірш носить просту назву «Партія». Поет розповідає про шлях партії, що

СМАКИ РОЗХОДЯТЬСЯ...

В маленькому західнонімецькому місті Вессельбурен відбулися події, які свідчать про зростаюче невдовolenня населення боннської держави відкритою реабілітацією фашизму і фашистів.

У Вессельбурені колись народився фашистський письменник Адольф Бартельс, один із «ствопів» літератури гітлерівської Німеччини. Бартельс спеціалізувався на романах, в яких пропагував гітлерівський racism, звірячу фашистську ненависть до інших народів. І тепер його твори знову розповісюджаються в Західній Німеччині, знову друкуються великими тиражами, сіючи серед нового покоління німців злочинні ідеї реваншизму і війни.

Не задовільняючись цим,

боннські власті нещодавно вирішили оголосити Адольфа Бартельса почесним громадянином міста Вессельбурена і присвоїти його ім'я одній із середніх шкіл міста. Проте учні й більшість учителів школи не поділяють поглядів боннських урядовців щодо «заслуг» Бартельса перед Німеччиною. Вони запротестували проти цього акту, і їхній протест підтримали вчителі та учні інших шкіл, громадськість Вессельбурена. Справа дійшла до того, що учні і вчителі заявили про свою відмову працювати й відвідувати школу, яка носить ім'я націста. Міністерство культур Шлезвіг-Гольштейну змушено зняти із школи у Вессельбурені злоуполучне ім'я.

СУДДІ БОРОНЯТЬ ФАЛЬСИФІКАТОРА

Рік тому в обох частинах Німеччини широкого розgłosу набула справа про фальсифікацію романа Вернера Штейнберга «Коли зупинився час». Якісь Віллі Бертельс, колишній націст і постійний співробітник гітлерівських журналів, «переробив» роман Штейнберга для журналу «Нейе іллюстріте», який виходить у Кельні. Гітлерівський писака і редакція кельнського журналу вилучили з романа Вернера Штейнберга найважливіші місця, додіяли цілі розділи. З правдивої книги про минулу війну Бертельс зробив реваншистський і антирадянський твір.

Ця фальсифікація була такою нахабною і безсоромною, що дві боннські судові інстанції під тиском громадськості були змушені задовільнити позов Вернера Штейнберга. За рішен-

ням кельнського і гамбургського судів редакції журналу «Нейе іллюстріте» заборонено друкувати продовження фальсифікованого романа.

Тепер, напевне, з огляду на дальший процес фашизації громадського життя в Західній Німеччині, гітлерівський Віллі Бертельс вирішив, що саме час розрахуватися з тими, хто виступав проти нього і його «літературних» вправ. Він порушив судову справу проти прогресивного західнонімецького журналіста Гюнтера Шварберга, обвинувачуючи його в «образі». Рік тому, розповідаючи про випадок з романом Вернера Штейнберга, Шварберг в одній статті назвав Віллі Бертельса «фальсифікатором, що діє за гітлерівськими зразками».

І ось тепер суд в Дюссельдорфі визнав позов

Бертельда цілком обґрунтованим. Судді не знайшли в «кельнському варіанті» романа «Коли зупинився час» ніякої фальсифікації, а в діях самого Бертельда — нічого непорядно-

го... Вони присудили Гюнтера Шварберга до грошового штрафу за «образу» Віллі Бертельда.

Так західнонімецькі судді стали на захист гітлерівця і літературного гангстера.

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКИЙ СОЮЗ

БОРОТЬБА НЕ СКІНЧИЛАСЯ

Вихід у світ нового романа молодого південно-африканського письменника Сільвестра Стейна «Таксі другого класу» являє собою значну подію в літературному та суспільному житті країни.

С. Стейн присвятив свій твір змалюванню життя «чорного населення» Південної Африки. Головний герой роману молодий кафер Страфнерс Фофоло проходить великий шлях від неписьменного безправного бродяги до активного учасника визвольної боротьби свого народу.

Вже на перших сторінках книги читач знайомиться із Страфнерсом-юнаком. У нього немає ні житла, ні роботи, ні паспорта, власті забороняють йому проживати в місті. Після одного з чергових ув'язнень Страфнерс потрапляє на ферму. Хазяїн поводиться з наймитами як із худобою, не визнаючи за ними жодних людських прав. У цих умовах Страфнерс вперше усвідомлює, що теперішній суспільний лад у його країні освячує й увічнює панування багатих над бідними, «бліх» над «чорними». Страфнерс вперше замислюється над питанням соціальної боротьби.

Корінний перелом у житті героя відбувається після того, як разом із сорока іншими учасниками мітингу, організованого Африканським Конгресом на захист прав тубільного населення, він потрапляє в руки поліції і в камері знайомиться з керівником національно-визвольної боротьби Індую.

Вже на першому допиті комісар поліції починає за-

підозрювати в особі Страфнерса Фофоло «вікінченого комуніста». Незабаром Страфнерс стає одним із активістів Африканського Конгресу.

В цей час у парламенті обговорюється расистський законопроект про посилення сегрегації і заборону зборів для «чорних», бо «коли чорні обговорюють що-небудь та мають власну думку про що-небудь, то це дорівнює заклику до заколоту». Ліберальний депутат професор Хемпшир, у якого працює водієм Страфнерс Фофоло, виступає на захист прав місцевого населення, але його не підтримує реакційна більшість парламенту. Родина Хемпшира симпатизує Страфнерсу: його посилають до вечірньої школи, у вільний час дозволяють користуватися машинкою для потреб Конгресу. Тоді на ній з'являється табличка «таксі другого класу».

Після прийняття парламентом реакційного закону в країні розгортається масовий рух протесту, що переростає у загальний страйк. Уряд кидає проти страйкарів озброєні загони поліції, яка ціною крові «встановлює порядок» у країні. У відкритій боротьбі з ворогом остаточно формується характер героя. На його руках вмирає смертельно поранений поліцією Індужа, заповідаючи Страфнерсу продовжувати справу, за яку він віддав життя.

Разом із героєм романа автор висловлює впевненість, що боротьба не скінчилася, і що «наступного разу це буде вже не заколот, а повстання».

ПОЛЬЩА

КНИЖКА ПРО МОЛОДІСТЬ А. НЕКСЕ

Нещодавно Познанське видавництво випустило цікаву книжку — біографічну повість Е. Нагановського «Магічний ключ» — про дитячі і юнацькі роки видат-

ного датського письменника Мартіна Андерсена-Нексе.

Крім цього в книжці вміщено багато літературно-критичного матеріалу, особливо рецензій на твори Нексе.

ПРАВДИВИЙ РЕПОРТАЖ

Ім'я польського письменника і публіциста Вітольда Залевського знайоме радянському читачеві по книжці-репортажу «Трактори розбудять весну», в якій розповідалося про соціалістичні перетворення на селі після встановлення народної влади в Польщі. У свій час твір В. Залевського був відзначений Державною премією.

Наступних років Залевський не залишає цю цікаву важливу тему — і видає досить велику повість «Земля без неба».

Зараз у новій книжці «В пошуках сьогоднішнього

дня», яка нещодавно вийшла з друку у видавництві «Іскра», Вітольд Залевський повертається до жанру репортажу. Просто й дохідливо розповідає він про життя села Пшипісувка (описане в першому творі автора), про колективне господарство на селі, яке пережило важкі дні, відкінуло геть усіх тих, хто потрапив до нього випадково або передчасно, але відстояло себе і успішно розвивається.

Новий твір Вітольда Залевського знову радує правдивістю і оптимізмом.

ГРЮНВАЛЬДСЬКА БИТВА НА ЕКРАНІ

Багато видань різними мовами народів Радянського Союзу витримав видатний твір Генріха Сенкевича «Хрестоносці».

Цього року за романом «Хрестоносці» почнуться

зйомки великого кольорового художнього фільму про Грюнвальдську битву. Над створенням його працюватимуть радянські й польські кінематографісти.

ФРАНЦІЯ

АНТОЛОГІЯ СТАРОФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЕЗІЇ

«Клуб друзів прогресивної книги» випустив у світ твір П'єра Декса «Народження французької поезії (Весна нашої мови)». Книга складається з наріса-предмови і антології.

Думка про створення такої антології зародилася в П. Декса ще під час бесід з Полем Елюаром, автором «Антології поезії минулого», а пізніше з Луї Арагоном.

В антології представлені тільки віршовані поеми, які

вдалося перекласти на сучасну французьку мову. Багато перекладів друкується вперше. Оригінальні тексти вміщені поруч із їхніми перекладами, що дає можливість читачам зрозуміти, як вироблялися різні поетичні форми, як знаходилися і створювались рими у французькій мові, яку еволюцію пройшов французький вірш. Мета антології полягає таким чином у тому, щоб ознайомити читачів із змістом перших поем та засобами,

які використовувалися для його передачі.

До антології увійшов стародавній французький епос, який розповідає про битви того часу, про хрестові походи, війни між феодалами, пісні про Карла Великого, лірична поезія трубадурів і труверів, куртуазні романси Кретьєна де Труа, насто-

ралі і пісні про жінок, які вийшли заміж проти своєї волі.

Переклади старофранцузьких текстів крім П'єра Декса здійснювали також Шарль Кампру, Гійевік та Рене Лакот, які, на думку критики, близькі справилися із своїм складним завданням.

ТРАГЕДІЯ СЕЛА КУТИНЬЯК

У видавництві «Едітер франсе реоні» в Парижі вийшов роман Моріса Брюзо «Пустеля наступає».

Це перший роман молодого автора, проте дуже прихильно зустрінутий критикою. Тема книжки — зuboжіння і виродження сучасного французького села.

Події відбуваються в департаменті Лозер, в якому за статистичними даними за останні двадцять років населення зменшилося з 101 849 жителів до 82 400. За сухістю цих двох цифр ховається трагедія села Кутіньяк. Це село розташоване на лозерській вапняковій горі, мало придатній для землеробства. Единим засобом існування жителів цього села було розведення овець. Гору віками розмивали доші й палило сонце. Вітри знесли з неї родючий покрів, оголили вапняк. Овець випасати стало ніде. Ніхто не давав про поліпшення умов життя селян, не думав допомагати їм. Село змелоділо. На цьому, здавалося б, випадковому явищі автор з надзвичайною

силою показав любов своїх герой-селян до землі, їхню трагедію.

Тема занепаду села не вперше порушується в сучасній французькій літературі. Але Брюзо висвітлює її по-новому, з особливою любов'ю до рідної землі. Роман вражає дохідливістю простиотою. Він пройнятий величним патріотичним почуттям, надзвичайно зворушливий і хвилюючий.

Герої романа прості люди Франції — вчитель Люк, пастух Елі, фермер Секоль, його дочка Ноель. На тлі загальної драми села автор майстерно показує життя своїх героїв, їхні особисті почуття.

Цей великий трагічний двобій між природою і людьми, землею і вітром, людиною і голодом закінчується поразкою людей. Їх ніхто не підтримав у цій боротьбі.

Рецензент «Юманіте» Режі Бержерон називає цю книгу «зворушливим гімном любові людини до своєї рідної землі, на якій вона труиться».

КІНОДОКУМЕНТ ПРО ТРАГЕДІЮ ХІОСІМИ

Великий успіх у Франції та інших країнах мав документальний фільм французького кінорежисера Алена Ресне «Ніч і туман». Цей фільм був хвилюючим обвинувальним кінодокументом проти фашизму і війни. Тепер талановитий режисер

розпочав роботу над новим твором — документальним фільмом проти атомної небезпеки. В ньому буде широко показана трагедія японського міста Хіросіма, жахливі наслідки американського атомного бомбардування.

АЛБАНІЯ ОЧИМА ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМЕННИКА

Нешодавно видавництво «Едітер франсе реоні» випустило в світ книгу Рено де Жувенеля «Діти орла», нотатки про подорож пись-

менника до Народної Республіки Албанії.

Рекомендуючи книгу читачам, відомий французький літератор Рене Жугле пи-

ше: «Я особисто не був в Албанії, але в мене там багато друзів. Албанці — люди освічені, привітні, вимогливі до себе. Вони зачаровані в битвах за честь і свободу свого народу...

В книзі знайшли відображення гуманізм і патріотичної якості албанців».

У нотатках Рено де Жувенеля підкреслено, що п'ятсотрітнє турецьке панування не задушило почуття національної гордості народу. «Вогонь боротьби за свободу не заслав ніколи: переслідувані в містах, албанці йшли в гори, переслідувані в горах, вони створювали поселення за кордоном. Останнє повстання (1944 р.), яке очолив Енвер Ходжа, звільнило Албанію від націстів, і народ здобув незалежність».

Показуючи новий шлях Албанії, Рено де Жувенель наводить красномовні статистичні дані: двадцять років тому в Албанії існувало 650 початкових шкіл із чотирирічною або п'ятирічною

програмою навчання: жодної середньої школи; жодного вищого учбового закладу. Зараз у країні працює 2 600 шкіл, 51 ліцей, семирічне навчання обов'язкове. Функціонує університет з факультетами літератури, мови, історії, географії та іншими, а також консерваторія.

20 років тому в Албанії не було надруковано жодної книги, а лише за останні п'ять років тираж літератури становить п'ять від половини мільйонів приємників.

В нотатках французького письменника відбиті майже всі сторони життя Албанії. Читач зможе познайомитися із фольклором країни — казками, легендами, піснями, в яких живе дух народу.

«Книга Рено де Жувенеля «Діти орла» цінна свою змістовністю, яскравістю викладу, — підsumовує Рене Жугле. — Вона значно розширяє наше знайомство з Албанією».

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

«ОСТАННЯ ЧАРІВНИЦЯ»

Сюжет до нового фільму під цією назвою взятий із середньовічної романтичної історії про палкі кохання молодого художника до сільської дівчини-красуні, яку церковники обвинували в «чаклунстві».

Чистота великого людського почуття привабила режисера В. Багну, і за мотивами старовинної легенди він створив на Братиславській кіностудії «Коліба» фільм, який користується великим успіхом у глядачів Чехословаччини.

В головній ролі фільму знімалася молода талановита словацька актриса Ева Зельнерова-Габорова і лауреат Державної премії Юзеф Кранер.

Ева Зельнерова-Габорова у фільмі «Остання чарівниця».

Нью-Йорк, чотири години ранку, 13 липня 1958 року. Дощ. Бездомна людина спить на вході до житлового будинку.

ФЕЙЛЕТОН

АМЕРИКАНСЬКИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ

Аж надто вже розрекламовано той «американський спосіб життя», капіталістичний «рай»! У всіх на устах: «Там техніка! Там багатство!»

Що багатство є — то є! І мільйонери не бракують, рокфеллери, моргани, форди, дюпони... Аякож Вся Америка в іхніх руках!

А робітники ж як!

А так, попрацював з десяти, з двадцяти років свого життя, а там і не зглянувся, як посивів і зморшки на обличчі з'явилися. А тоді — вже й він «капіталіст». Не працює, бо не приймають на роботу. З «капіталу» живе. Та тільки з того «капіталу», який йому вдається випросити від пе-реходих на вулиці.

Щоправда, бувають «щасливці», які не доживають до того, щоб з «капіталу» жити. Помирають завчасно, якщо недуга візьме. Бо лікуватися немає чим, і до лікарні не приймуть, бо немає в такого «капіталіста» зайвої сотні, чи двох сотень доларів або й більше, щоб заплатити за лікування. Так і запитують у госпіталі: «Де працюєш?» А якщо в безробітні пошився не з своєї вини, то які ж у тебе заощадження! Покажи ощадну книжечку... Не маєш... Ну, пробач, в нашій лікарні для таких місця немає!

Де ж йому місце!

А хіба на вулиці не можна помирати! Ти «свільна людина» у «вільному» капіталістичному світі! Ніхто тобою не цікавиться — живи собі, як пташечка!

Правда, у пташині крила — може літати собі з місця на місце. І дзьоб у пташині є — може підзбирувати щось там на вулиці. А в такого «капіталіста» ще крила не вирости, і

дзьоба він не має. Ходить по вулиці, ледве ногами соває.

Отак і живуть. Працюють — якщо є праця. Нарікають — якщо немає праці і голод дошкауляє. Хоч як це немовірно, але таких в Америці називають... «комуністами»! Навіть того, хто «богу духа винний», але нарікає, називають «комуністом» через те, що не хоче він вдовольнятися «американським способом життя»! А таких в Америці дуже багато — від звичайного фабричного робітника, який ще вірить в «американський спосіб життя», аж до затурканого пафіянина, який, крім цього, вірить ще й у Бога — всі вони «комуністи» в очах капіталістичної влади, якщо починають нарікати!

* * *

На загал, робітники — як ті, що вірють в «американський спосіб життя», так і ті, що не вірють, — мусять якось перебиватися з дня на день. Хто працює, той мусить їсти, одягатися і мати дах над головою. Який би там дах не був, але це вже прямо «аристократія» в порівнянні з тими, які живуть на вулиці!

«Аристократам» дається право мріяти, що й вони, може, колись стануть мільйонерами. Мріють, хоч ніхто з них не певний за завтрашній день. Мають вони право навіть машину купити на довголітню виплату...

До речі, про машини. Їх в Америці зовсім справедливо називають «кав-

На східцях поруч. Другий бездомний.

(Фото автора)

рами». Купив чоловік «кару», а це ж і справжня кара! Заплатив тисячу доларів, а дві заборгував. І виплачує він ту «кар» до кінця свого життя. А якщо «кар» скоріше «вріже дуба» ніж він, тоді міняє її на нову і далі боргує — тисяча, дві тисячі, і так без кінця. А буржуазна кінохроніка знімає таких «власників кар» на вулицях і магістралах і показує їх усьому світу. Дивіться, мовляв, як у нас всі їздять машинами! Що не своїми машинами — це інше діло! Ніхто ж не відає, як хто обідає!

Якщо втратив такий «аристократ» роботу і не має чим платити за «кар», тоді продавець відбирає її в нью і викидає прямо на смітник. Але грошей, заплачених за «кар», не повертає. Це, мовляв, твоя вина, бо ти не додержав слово; це твоя втрата!

Купив робітник хатину, заплатив за неї п'ять тисяч доларів, часто позичених у знайомих, а двадцять тисяч боргує банків, і вже він «домовласник»! Але не сплатив два чергових внески, і хата не його! Банк забрав! П'ять тисяч доларів, що він робітник заплатив за хату, «пішли, як у бубоні»!

А Фордів і рокфеллерів аж розпирає від накопичених багатств! І вони — за край світа зазирають, чи немає країни, щоб загарбтати... — як це сказав ще давнім-давно Тарас Григорович. І годують ці мільйонери своїми випарами на сторінках капіталістичної преси отого нещасного «аристократа», що він нібито живе у «вільному світі»!

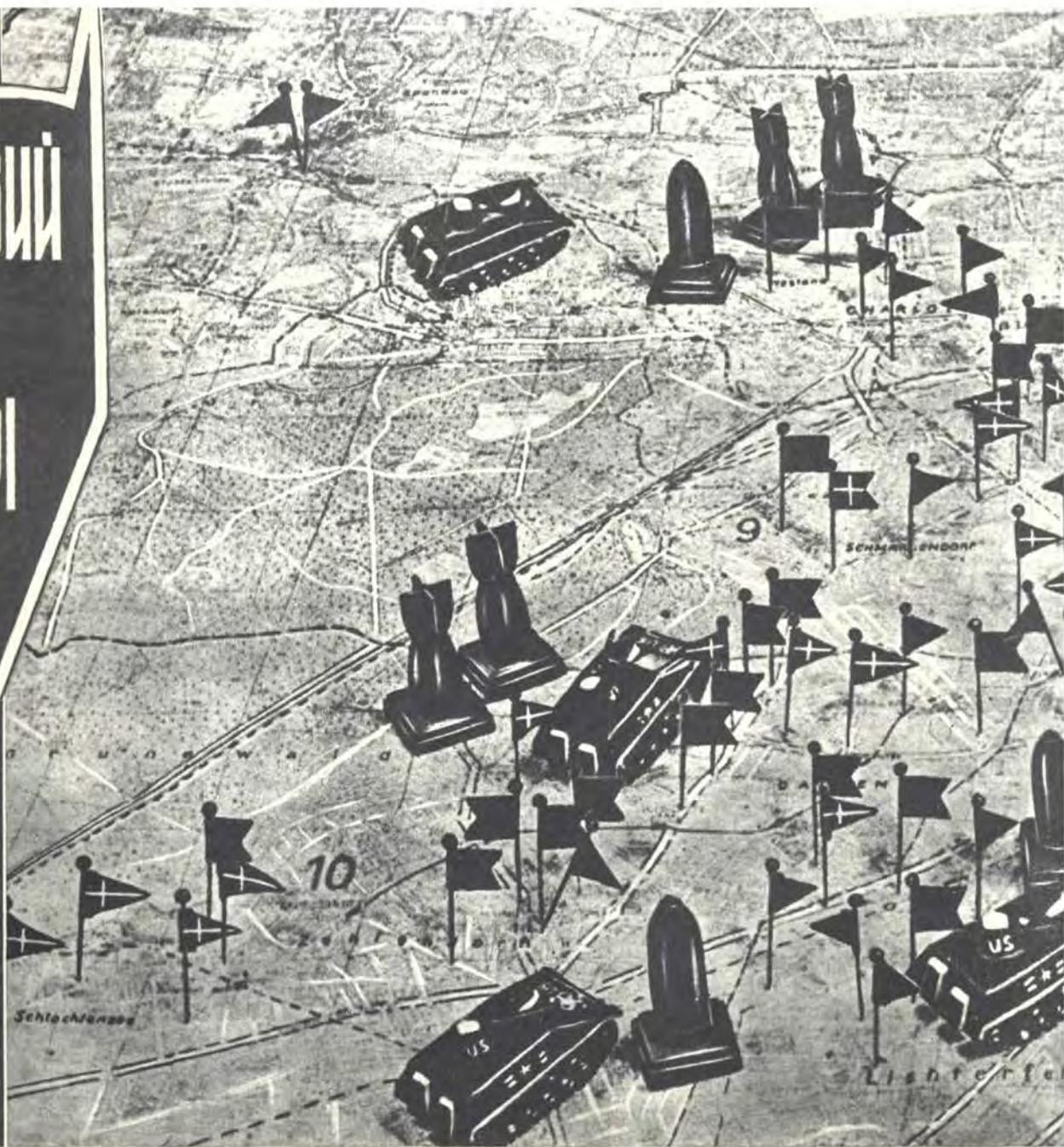
Така-то історія! Такий-то «американський спосіб життя»!

Остан ОЧКО

Нью-Йорк

ПОРОХОВИЙ ПОГРІБ У ЦЕНТРІ ЄВРОПИ

Цей план Західного Берліна був вміщений в тижневику «Нейе берлінер ілюстрірте» (НДР). На ньому позначені військові бази армії НАТО, а також шпигунсько-диверсійні центри, що перебувають під опікою західних держав. План цей ще не повний: він не охоплює всі центри іноземних шпигунських організацій — від американської служби військової розвідки до французької служби іноземної документації та контррозвідки. Тут не позначені всі шпигунські центри боніського уряду — від Східного бюро аденауерівського християнсько-демократичного союзу на Ріхтгофенштрассе до шпигунського центра на Бундес-аллее. На плані позначені лише деякі з більш як сорока фашистських військових організацій та солдатських союзів. Справжня «лінія Мажино» у французькому секторі, американські підземні склади боеприпасів у Целендорфі, озброєний атомною зброєю 6 американський полк у Ліхтерфельде, величезний англійський арсенал в районі Рейхсшпортфельда — все це лише окремі об'єкти величезного військового плацдарма, зображеного на плані.

Але вже ті позначення, які є на карті, красномовно свідчать про те, що боніський уряд разом із західними державами перетворив Західний Берлін на свій військовий плацдарм, на головну базу для нападу на Німецьку Демократичну Республіку. Недаремно ж канцлер Аденауер називає Західний Берлін «нашим фронтовим містом».

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

▼ Західнонімецькі військові органи та фашистські солдатські союзи.

▲ Західнонімецькі шпигунські центри та конспіративні явки.

■ Американські шпигунські бюро та явки.

■ Англійські центри секретної служби та конспіративні явки.

■ Французькі центри шпигунської служби та явки.

■ Вілогвардійські емігрантські та терористичні центри.

■ Військові аеробази військ НАТО.

■ Танкові підрозділи західних держав.

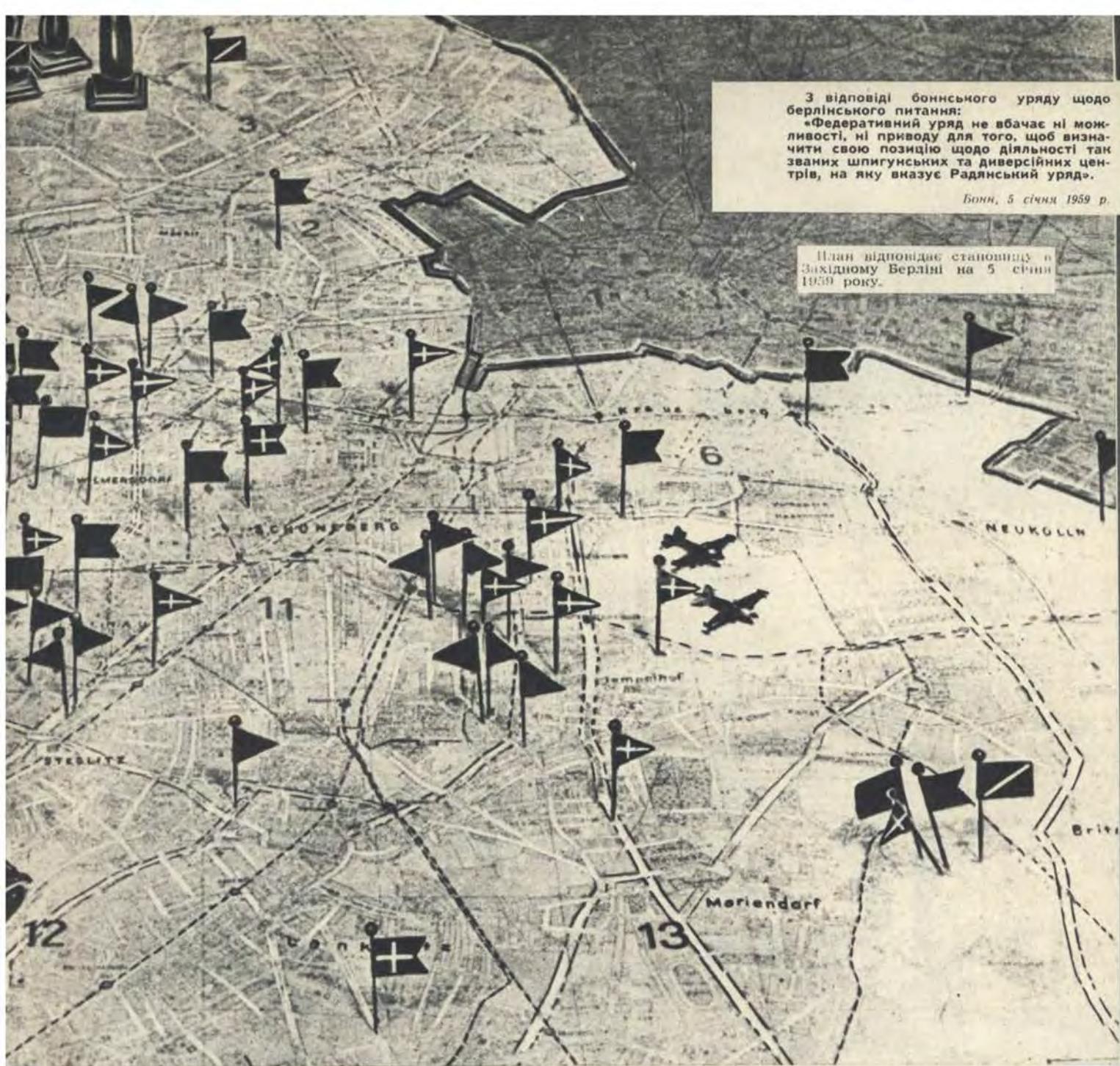
■ Артилерійські та піхотні підрозділи західних держав.

■ Склади боеприпасів і військові укріплення.

З відповіді боннського уряду щодо берлінського питання:
«Федеративний уряд не вбачає ні можливості, ні приводу для того, щоб визначити свою позицію щодо діяльності так званих шпигунських та диверсійних центрів, на яку вказує Радянський уряд».

Бонн, 5 січня 1959 р.

План відповідає становищу в Західному Берліні на 5 січня 1959 року.

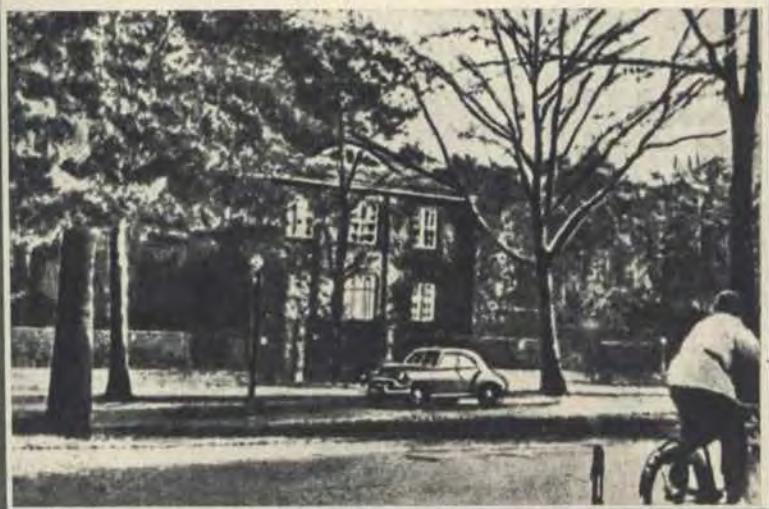

ВЕЛИКИЙ БЕРЛІН

Німецька Демократична Республіка
— Західний Берлін
▲ Шпигунські центри (усього понад 80)

Західний Берлін, Клей-Алея, 80. В цьому будинку міститься американський шпигунський центр, звідки шпигуни та диверсанти направляються для підривної роботи в країни соціалістичного табору.

Людям, на жаль, нерідко доводиться поїхати на виставках. Та, мабуть, на жодній з них ще не позіхалося так, як на нью-йоркській виставці образотворчого мистецтва, де, до того ж, висить картина під наresoю «Позіхаючий», що так виразно передає загальну атмосферу виставки.

— Це малював якийсь божевільний...
— А ми з тобою хто, коли заплатили за квитки на цю виставку?
(«Нью-Йоркер», США)

Без слів.
(«Panč», Англія).

КАЛІДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

ДОВЕЛОСЬ-ТАКИ ПОПРАЮВАТИ! В результаті майже трирічної роботи вдова одного мільйонера з Сан-Франциско склеїла заповіт свого померлого чоловіка з 37 617 клаптиків паперу і нарешті одержала спадщину. Справа в тому, що незабаром після смерті мільйонера інший спадкоємець розірвав заповіт на дрібні клаптики.

З ВЛАСНОГО ДОСВІДУ. Лондонський лікар Саммер намагається теоретично довести, що розум людини розвивається лише до 15 років. До 25 років він лишеється незмінним, а потім починає регресувати. З 45 років, за твердженням лікаря, людина починає день у день дурнішати.

Нам лишається додати, що д-ру Саммеру 70 років.

ЗЛОДІЯ-ГУМОРИСТ. Головний детектив поліційного управління англійського міста Кетфорд дістав почесне завдання: впіймати злодія, який новорічної ночі почутив із стендів поліційної дільниці наручники і скував ними чергового офіцера, який сидів на виході, чекаючи сигналу тривоги.

ІДЕАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ. Секретом процвітання одного вашингтонського гаражу є рекламний щит із написом: «Ми місмо автомобілі іноземних марок імпортною водою!»

БЕЗ ЗАХОПЛЕННЯ... У місті Уттенвайлер (ФРН) нещодавно з'явилася на дощі обявлення повідомлення за підписом бургомістра: «Панам військовозобов'язаним 1938 року народження ще раз нагадується про необхідність з'явитися на призов. Цілком зрозуміло, що захоплення призовників не дуже велике, але хто не з'явиться вчасно до призовного пункту, того приведуть силоміць. І, крім того, він ще нарахується на небезпеку стати перед судом...»

СПОРТИВНІ РОЗВАГИ. Під час матчу з американської вільної боротьби, яка має називу «кетч ез кетч кен», тобто «хапай як можеш», і в якій дозволені всі прийоми, улюбленець публіки міста Мілуокі Брайен Оддс був викинутий супротивником із рингу, пролетів певну відстань у повітря і приземлився на даму, яка сиділа в першому ряду. Дама підвела, взяла бідолашного Брайена за боки і під сквальній смішок глядачів закинула його назад на ринг. Ця дама була Меймі Уокер, чемпіон країни з жіночого «кетча».

ЯКЩО ТИ МАТРОС — НЕ ЧХАЙ! «Захворювання на грип треба лікувати відповідно до чину хворого», — пише «Медичний довідник британського флоту». Далі даються такі рецепти:
1. Офіцери: Аспірин. Грог. У важких випадках постільний режим. 2. Унтер-офіцери: Аспірин. У важких випадках — грог. 3. Матроси: у важких випадках — аспірин.

«ВАШОМУ БЕБІ — МАНИКЮР?» При одному лондонському універмагі відкрито косметичний кабінет для дітей. Малюкам тут роблять перманент, масаж обличчя, манікюр. Соски замінюють губною помадою.

РЕЦЕПТИ НА ПАТЕФОННИХ ПЛАСТИНКАХ. У Франції випускаються патефонні пластинки, на яких записані найрізноманітніші кулінарні рецепти. Користуються вони великим попитом. Купують такі пластинки переважно холостяки.

ЛІСОВА ЛЮДИНА. Серед мешканців острова Борнео іже довгий час ширилися чутки про незвичайну лісову людину, яку доводилося бачити декому з них. Цією справою зацікавилися французькі вчені. Поблизу місця, де інколи з'являлась таємничя лісова людина, спеціальна експедиція встановила замасковані фотоапарати із сильними фотооб'єктивами. Після кількох діб чергування при фотоапаратах експедиції вдалося зробити пару фото з різновидностей мавп із характерним величезним носом і рудою шерстю. Одна мавпа була застрілена. Її привезено до паризького музею.

Англія без туманів

Три з половиною години в літаку «ТУ-104» — і ви, промінувши Ленінград, Стокгольм, острів Гельголанд, Брюссель, приземляєтесь на новобудованому Центральному аеродромі Лондона. Двадцять п'ять тисяч робітників ще й сьогодні продовжують працювати там, зводячи на болотистому ґрунті величезний вузол повітряного транспорту. Адже тут, на півдні Великої Британії, пересікаються повітряні шляхи усіх континентів світу.

Ви багато читали про Лондон, одне з найбільших міст світу, і вкрай здивовані, що — хіба за винятком центра — більшість його будинків одно- або двоповерхові. Подивіться — на цьому будиночку кілька димарів: адже за традицією будинки в Англії опалюються камінами.

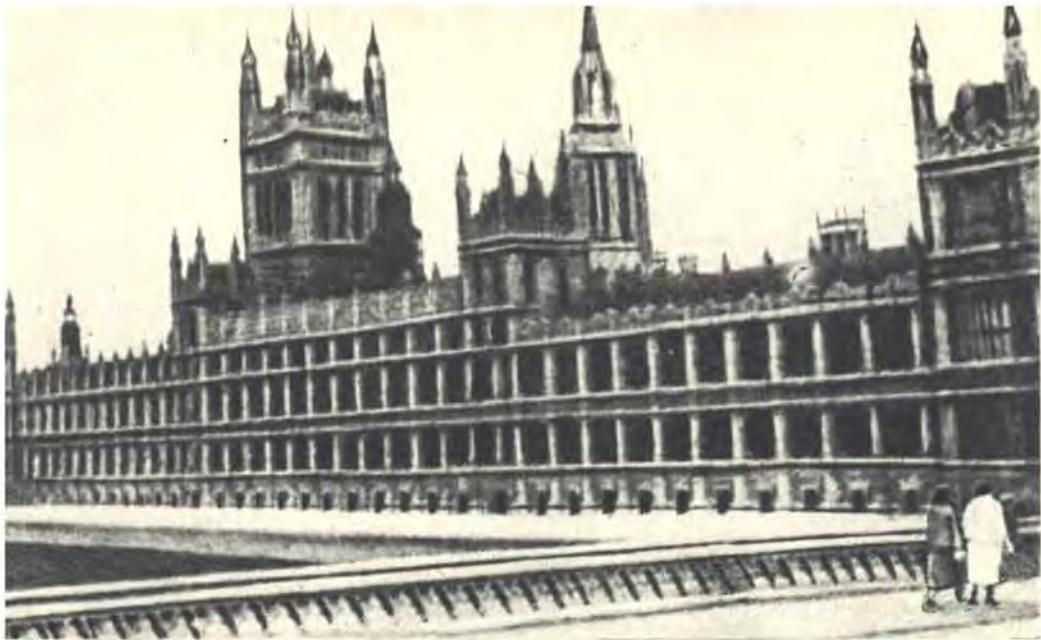
Автотранспорт у столиці, можна сказати, «сам себе задушив»: у центрі за потрібною вам адресою куди швидше пройдете пішки, ніж пройдете автомашиною. Десятки тисяч автомобілів через брак гаражів стоять у дені і вночі просто на вулиці, «паркуються», як кажуть англійці.

Давно вже назріла потреба розширити вулиці Лондона та й багатьох інших англійських міст, знести старі будинки й прокласти широкі магістралі. Але на заваді цьому стоїть «прайвет ондершіп» — приватна власність. Який-небудь містер Джонс, чия халупа визирає за «червону лінію» вулиці, заявляє, що йому наплювати на потреби міського транспорту, будинка свого він на злом не віддасть ні за які гроші — і муніципалітет безсилій щось зробити.

Приватна власність існує в Англії навіть на окремі вулиці, по яких нівільно їздити «мужким» автомобінам, на вуличні сквери, в яких не дозволено прогулюватися

стороннім людям. Існують навіть «приватні річки», в яких нікому, крім власника, не дозволяється вудити рибу.

Звичайно, знайомство з столицею Великобританії ви починаєте з найзнаменитіших її будівель. На самому березі Темзи стоїть похмурий готичного стилю будинок парламенту. Хоч він і має середньовічний вигляд, та збудований лише у 1857 році, після пожежі, яка знищила каплицю св. Стефана, де протягом майже 500 років вершили долю «владичиці морів» англійські можновладці.

Багато пам'ятників у Лондоні. Однак найкрасивішим із них можна вважати оცі пам'ятник королю Річарду Левині серце роботи італійського скульптора Марочетті.

Найзнаменитіша башта Лондона — та, на якій видозвонює години «Біг Бен» («Великий Бен»), що його звуки лунають над усім центром столиці.

Поблизу королівського палацу височить пам'ятник королеві Вікторії, навколо якого розташований басейн із фонтаном. Англійки і закордонні туристи кидають у басейн однопенсову монетку: це повинно допомогти вийти заміж за багатого чоловіка, а також принести здійснення всіх бажань, які спадуть на думку, поки летітиме монета.

Таким чином на дні басейну зібралася велика кількість монет. Невідомо, чи багатьом туристкам віддачилася королева Вікторія, але один з них — німкені — цвястя таки посміхнулося, і при цьому цілком безкоштовно: одного вечора ця німкеня підійшла до басейну, скинула туфлі й витягла з води торбу грошей — кілька тисяч монет. З того часу біля пам'ятника Вікторії чергають поліцай.

Біля Букінгемського палацу, де мешкає королева, вас чекає незвичайне видовище: живі олов'яні солдатики. Ці хлопці в червоних муцирах, в шапках із ведмежого хутра, насунутих на самі очі, рухаються, як заводні ляльки. Вартовий гвардієць не має права ворухнутися, навіть якщо в нього буде кровотеча з носа. Десятки туристів зранку до вечора дивляться на караул гвардійців, який, мовляв, репрезентує стару, традиційну Англію.

У Туєрі, ставоринному замку англійських королів, перетвореному пізньше на в'язницю, де в'язнем був і автор «Утопії» Томас Мор, ви побачите вісім воронів з підрізаними крилами. За повір'ям — поки вони житимуть в Туєрі, Існуванню Англії нічого не загрожуватиме. От один із них.

Багато старовини і в інших містах Великобританії. Ви добираєтесь до них цілком сучасними шосе, на яких майже стільки ж автомобілів, як і в самому Лондоні.

Та от ви вже в університетському місті Оксфорді, де вчиться багато тисяч студентів, переважно з заможних родин: адже навчання тут коштує сотні фунтів стерлінгів щорічно. Тихим двориком між газонами зеленої трави йдуть студенти якогось із коледжів Оксфорда в традиційному одязі.

У м. Стратфорді-на-Ейвоні хазяйнє спеціальний «трест місценародження Шекспіра», який «доить» тисячі й тисячі туристів, що приїздять сюди вшанувати пам'ять великого англійського драматурга й відвідати будинки-музеї, де народився він та його дружина Анна, церкву, де похований Вільям Шекспір, побути на виставах Шекспіровського меморіального театру. Цей театр нещодавно з величим успіхом гастролював у СРСР. Побувати в Стратфорді-на-Ейвоні й не погодувати лебедів, які плавають на річці Ейвон, — просто неможливо.

Є в Англії місце, яке обов'язково відвідає кожен радянський громадянин, з глибокою пошаною покладе там квіти й постоїть у поштівому мовчанні кілька хвилин. Це — могила Карла Маркса на Хайгетському кладовищі в Лондоні.

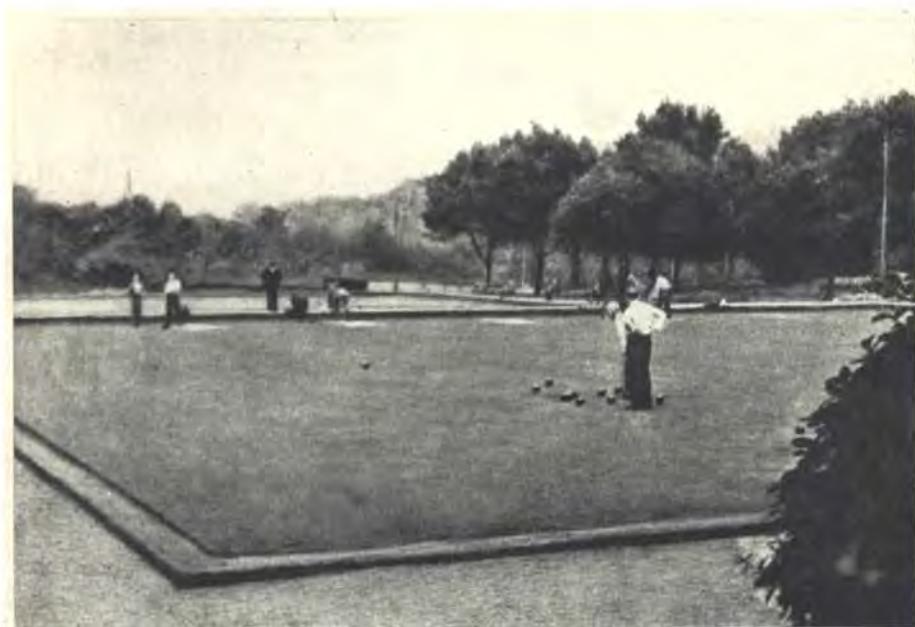
Приде час — і в Лондоні, певно, буде споруджено мавзолей Карла Маркса — тоді, коли до влади прийдуть ті, хто працює на заводах і фабриках Великобританії, на цих доках, які тягнуться на десятки кілометрів по обидва боки Темзи.

Одне з найкрасивіших міст Великобританії — шотландська столиця Единбург. І найкрасивіше місце в ній — старовинна фортеця, оспівана Вальтером Скоттом, гармати якої виглядають з-за фортечних валів.

Кому не цікаво подивитися на найточнішого годинника у світі?! Це годинник на стіні Обсерваторії у Грінвічі. За кілька кроків від годинника проходить меридіан Грінвіча, меридіан Нуля. Це накреслена на бетоні лінія, яка перетинає паркову алею. Звичайно, кожен, проходачи парком, стає на цю лінію і хвилину стоїть нерухомо!

Англія — країна спорту. У неділю тисячі й тисячі англійців виїжджають за місто, на зелені майданчики для гри у гольф.

Часом спортивні змагання приносять багато жертв, про що свідчить таке фото.

В Англії чимало «тедді-бойз» і «тедді-герлз» або просто стиляг. Ось деякі свідчення їхньої розбещеної поведінки: 29-річний Джонатан Рут скотував дати такий вечір з рок-н-роллом, про який говорив би потім весь Лондон. Всі 75 запрошеніх — серед них кузина англійської королеви — надудливілися і вирішили продовжувати веселощі у вагонах метро.

Буржуазна золота молодь не відстасає від «вищого світу». В Лондоні утворено кілька нічних клубів, куди допускають лише в нічних сорочках та піжамах.

Автоматизація англійських фабрик — причина страйків робітників, з яких більшість залишаються безробітними. На фабриці Остіна дійшло до сутичок робітників із кінною поліцією.

Загін поліції розправляється із страйкуючими на заводі «Брітіш Мотор Корпорейшен».

Як живе робітник в Англії? Якщо врахувати, що за післявоєнні роки ціни підскочили вп'ятеро, а заробітна плата різко зросла від підвищення цін — легко зрозуміти, чому на вулицях Лондона та інших міст Великобританії так багато жебраків, повій і людей, які тиняються туди й сюди, не маючи роботи. В центрі Лондона ви побачите характерну постать «сендвіча» — людини, яка носять цілий день на своїх плечах пластири з якоюсь реклами.

В Лондоні на 25 мешканців припадає один негр. В зв'язку з різним збільшенням безробіття фашистські елементи й «тедді-бойз» розвинули шалену антинегритянську кампанію, обвинувачуючи «нольорових» у тому, що вони відбирають роботу в білих. У Лондоні групки хуліганів били негрів, змущалися з негритяночками. Прояви людиноненависництва, расизму вже докотилися й до англійської столиці.

Цей виголошує промову з заплющеними очима, його мова сповнена пафосу і цитат... Та даремно! Старенька леді в капелюсі доводить, що «Сьома книга Мойсея» містить у собі єдиний ключ до порятунку душі.

Є тут і люди, які активно борються за мир. Ось виступає представник руху ветеранів війни за мир Джеррі Росс. Він викриває агресивну політику НАТО.

Наприкінці минулого року відбулася низка демонстрацій проти спорудження ракетної бази поблизу міста Своухема (графство Норфорк). Групи демонстрантів перелізли через дротяну огорожу, що оточувала територію майбутньої бази і, посадивши на землю, перегородили шлях транспорту. Лише після того, як були викликані загони озброєної кінської поліції, властям вдалось навести «порядок».

Одночасно з демонстрацією в Своухемі пройшли демонстрації і в інших містах Англії.

Найбільші демонстрації протесту проти підготовки до атомної війни відбулися в Англії під час святкування великодня: тисячі людей збралися в святковий день на лондонській площі Трафальгар-сквер.

Англійські борці за мир зробили 80-кілометровий похід від столиці до центра атомних досліджень містечка Олдермастона — по дорозі до демонстрантів приєднувалися жителі приміських районів та містечок.

У м. Скарборо, де проходила ювілейна конференція лейбористської партії, відбулася велика протіатомна демонстрація, у якій взяли участь також лейбористи. Демонстранти вимагали зaborони атомної зброї.

Народ Великобританії з великою цікавістю ставиться до життя радянських людей. Он як жваво школярі в Глазго роздивляються фотографії з життя радянських учнів.

Інтерес до радянського народу виявляється і в демонструванні наших кінофільмів. Великим успіхом користувався, зокрема, кінофільм «Тихий Дон».

Довідавшись, що перед ним радянські люди, рядовий англієць містер Мастан привітно махає рукою, гукаючи:
— Вітайте у себе на батьківщині ваших співвітчизників від імені народу Великобританії! За мир! За дружбу!

Фото Ф. БОРИСОВА,
І. ОХЛОПКОВА та іноземної хроніки.

BRITISH PREMIERE!
GALA FILMS
Quiet flows the Don
FESTIVAL AWARD WINNER

Армія

В СПІДНИЦЯХ

Ізраїль — єдина в світі країна, де існує загальна військова повинність для жінок. Жінка в Ізраїлі може унинути армії, якщо вона має дитину або ж непридатна до військової служби через хворобу. В усіх інших випадках дівчата і заміжні жінки, так само як і чоловіки, відбувають обов'язкову службу в піхоті, артилерії, авіації, флоті...

Кожна ізраїльська дівчина жінка, коли їй минає 17 років, повинна зареєструватися у місцевому мобілізаційному бюро. В 17 з половиною років їй треба з'явитися до одного з військових таборів. Там їх приводять до присяги, вони проходять стройову мушту, знайомляться з різними видами стрілецької зброї, розписуються по різних військових частинах і відбуваються у них короточасну службу.

Через півроку заміжні жінки повертаються до своїх чоловіків, осініми вони звільнюються від обов'язкової дворічної служби. Замість цього їх залишують у резерві і щороку викликають на 40-денну перевідготовку (табірні збори або участь у маневрах). Звільнити жінку від 40-денної щорічної перевідготовки може лише народження дитини. Інакше жінці треба з'являтися на збори, поки їй не міне 30 років (для чоловіків цей закон чинний до 50 років).

Щождо незаміжніх дівчат, то після піврічної попередньої підготовки вони вступають до офіцерських шкіл або відбувають обов'язкову дворічну військову повинність у різних регулярних частинах. Після цих двох років дівчина-офіцер, старший сержант чи технічний спеціаліст може підписати контракт і лишитися на дійсній службі в армії ще на 3, 5, 10 чи 15 років.

Не обходитьться й без різних курйозних випадків. На весь Ізраїль відома історія майора Ори, яка вийшла заміж за каптала Шимона. Після шлюбу у своєму власному домі майор Ора стала нічим іншим як звичайною... капітелью. Зного було каптала Шимон, не витримавши кепкування своїх же солдатів, які називали його не інакше, як «пан майорша», почав пити і кінець кінцем розлучився з дружиною-матером.

На закінчення не заживим буде додати, що Ізраїльські власті мають серйозні клопоти, ніж згадана історія. Справа в тому, що дівчата аж ніяк не горять бажанням слухати в армії. Протягом останніх двох років стільки дівчат у віці 16—17 років вийшли заміж і стільки поспішили «забезпечити себе» потомством, що саме існування «армії в ліфах», як її називають там, поставлено під загрозу.

Таку демонстрацію провели студенти художньо-ремесличих училищ закладів у норвезькій столиці, щоб звернути увагу громадськості на своє скрутне становище. В костюмах у вигляді олівців пройшлися вони вулицями Осло.

Ці руйнування заподіяли американський реактивний винищувач, який впав недалеко від англійського міста Іпсвіч. Вбито жінку, поранено двох чоловіків, чотири будинки зруйновано з землею. Пілот-американець вистрибнув з парашутом і благополучно приземлився за дві милі від місця падіння літака: якби він вистрибнув на кілька секунд пізніше, то зміг би скерувати машину у безлюдне поле і уникнути людських і матеріальних жертв... Нагадуємо: літак був винищувачем. А над Англією літають також і американські бомбардувальники — з вантажем водородних бомб,

ІНОЗЕМНИЙ ГУМОР

В паризькому кафе на Сен-Жермен-де-Пре вперше з'явився якийсь літній чоловік і, оглянувшись довкола, вигукнув:

— Подивіться на цю брюнетку з довгим волоссям і в штанях. Можна подумати, що це хлопець!

— Звичайно, — відповів гнівний голос. — це мій син!

— Ах, пробачте, пане, — сказав чоловік. — Я не знаю, що ви його батько!

— Але ж ні, пане, я його мати..

◎

— Тату, що таке рідкісна книга?

— Це книга, позичена приятелю, яку він повернув назад.

◎

Редактор: Ви дійсно автор цієї поеми?

Поет: Звичайно, тут мені належить кожен рядок.

Редактор: Дуже радий з вами познайомитися, містер Джордж Гордон Байрон. А я вважав, що ви померли в минулому сторіччі.

◎

— Доктор сказав, що він зможе мене поставити на ноги через два тижні.

— Ну і що, поставив?

— Так, уже ходжу пішки. Мені довелось продати автомобіль, щоб сплатити йому гонорар.

◎

В одному з американських міст біля бензозаправочної станції з'явилася така обява: «Тут палити заборонено. Якщо ваше життя нічого не варте, подумайте про вартість бензину».

◎

— Пане фермер, де хлопець-шофер, якого ви вчора найняли на роботу?

— Поліз під мул, з'ясовувати, чому той зупинився.

◎

Житель міста: Який чудовий краєвид!

Фермер: Якби ви його орали, засивали, поливали, пололи і, головне, сплачували податки, краєвид здавався б вам набагато гіршим

— Я набрався сміливості, увійшов, не постукавши, вдарив кулаком по столу і зажадав надбавки до зарплати.

...А потім я зомлів.

(«Нью-Йоркер», США).

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Це фото було зроблено навесні минулого року під час гастрольних виступів Ансамблю танцю Української РСР в Лондоні. Фотограф Рон Бертон дістав за цей знімок звання «Найкращого фотографа року».

З ДАЛЕКОЇ Австралії

На адресу бібліотеки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка надійшов лист англійською мовою з далекої Австралії.

«Я була б дуже рада,— пише міс Хацель, дочка простого робітника із штату Вікторія,— коли б ви змогли надіслати мені великий українсько-англійський або англо-український словник. Мені дуже подобається ваша чудова мова, яку ви називаєте: милозвучна мова (в тексті ці слова підкреслені і написані по-українськові). Тому я б хотіла її вивчити.

За свого життя я чула чимало мов, бо в Австралії мешкає велика кількість іноземців. Але ваша мова найприємніша. Ось чому я б хотіла її опанувати. Проте у нас, в Австралії, в магазинах дуже мало словників...

Я вас уклінно прошу надіслати мені один з найбільших словників, які у вас є. Буду вам вельми вдячна».

Працівники бібліотеки не забариклювалися виконати прохання міс Хацель і надіслати їй потрібні словники.

Розширяються і міцніють зв'язки бібліотеки з іноземними вузами та науковими закладами.

Бібліотека веде регулярний книгобімін із 30 країнами.

Багато книг та періодичних видань надсилають на адресу бібліотеки Карлов університет в Празі, університет ім. Коменського в Брatislavі, Словачська Академія Наук.

Чехословацькі друзі цікавляться науковою роботою в Київському університеті. Вони одержують «Наукові записки» столичного університету України з питань славістики, філології, фізико-математичних наук та хімії.

Бібліотека обмінюється літературою також із університетами Китайської Народної Республіки, НДР, Польщі, Румунії, Албанії.

На замовлення українських шкіл Польської Народної Республіки працівники бібліотеки надіслали кілька комплектів підручників та видань творів класиків української літератури.

З Інституту ім. Тейлора в Оксфорді (Англія) до бібліотеки Київського університету надходить періодичне видання «Оксфордські слов'янські записи». Англійські ж колеги одержують матеріали з питань славістики, надруковані у видавництві Київського університету.

Останнім часом налагодився книгобімін також з бібліотеками вузів Фінляндії, Франції, США, Канади та інших капіталістичних країн.

С. МУЗИЧЕНКО

КІЇВСЬКІ СПІВАКИ ВИКЛИКАЛИ ЗАХОПЛЕННЯ

Про виступи артистів української опери та балету в НДР

В Берліні, Дрездені та інших містах Німецької Демократичної Республіки виступали українські митці — артисти Київського державного академічного театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка: народні артисти СРСР Єлизавета Чавдар і Микола Ворвулев, заслужена артистка УРСР Галина Шоліна, Ніна Місіна та концертмейстер Ніна Котлярська.

Вже перший концерт київських гостей у Центральному будинку німецько-радянської дружби на Унтер-ден-Лінден у Берліні викликав захоплені відгуки берлінської преси, став справжнім тріумфом українського оперного мистецтва.

Газета «Національ-цайтунг» свою рецензію на цей концерт назвала дуже виразно — «Кіївські співаки викликали захоплення».

«Буря оваций, що супроводжувала увесь концерт артистів Київського академічного театру опери та балету імені Шевченка, — писала газета, — була навіть для Берліна незвичайною.

Але треба сказати, що такими ж незвичайними були і самі виступи гостей».

Рецензент газети зупиняється на майстерності всіх учасників цього першого концерту. Про Ніну Місіну він пише, що її меццо-сопрано відзначається чудовою свіжістю і красою. Співачка підкорила слухачів майстерним виконанням творів Моцарта і Шопена.

«Чудове, прекрасне сопрано», — так пише газета про Галину Шоліну, відзначаючи надзвичайно широкий діапазон її голосу.

Винятковий успіх у першому концерти припав на долю Миколи Ворвулєва. «Це баритон величезної сили і чудової теплоти», — зазначає рецензент «Національ-цайтунг», говорячи про майстерне виконання артистом арії князя Ігора з опери Бородіна і Жермана з «Травіати» Верді, каватини Алеко Рахманінова і «Шотландської застольної» Бетховена.

«Незабутній, святковий вечір! —

так підсумовує газета враження слухачів від цього першого концерту українських митців.

З великим інтересом чекали в Берліні виступи українських співаків в оперній виставі. З цього приводу газета «Національ-цейтунг» писала:

«Ми вже чули гостей в концертному залі, і нам дуже хотілось дізнатись, як вони покажуть себе в своїй власній оперній сценічній стихії».

І ось вистава «Травіати» на сцені берлінського оперного театру за участю гостей з Києва. Єлизавета Чавдар співає Віолетту, Микола Ворвулев — Жермона. Зал театру переволнений, — розповідають газети. Суди прийшло багато людей із Західного Берліна, представники преси різних країн. Багато тисяч людей не змогли потрапити до театру, вони слухали виставу по радіо. «Сподівання, які ми покладали на Єлизавету Чавдар — були далеко перевершенні», — говорить про виставу рецензент газети «Берлінер цейтунг».

«Овація, влаштована глядачами радянським артистам, була надзвичайно сильною. Це — великий, справжній успіх», — підсумовує «Берлінер цейтунг».

І скрізь, де виступали гості з Києва, їх супроводив великий успіх. Дрезденська «Зексіше цейтунг», газети «Дер морген», «Нейє цейт» та інші органи преси НДР надруковали такі ж захоплені відгуки.

НАШІ ГОСТИ

В лютому цього року в Ялтинському порт увійшов корабель «Олімпія», на борту якого було 500 американських туристів.

В українському місті-курорті гості відвідали санаторій, будинок-музей А. П. Чехова. Вони побували також у палаці-музей в Алупці, оглянули інші визначні місця Південного узбережжя Криму.

На фото вгорі: «Олімпія» біля Ялтинського узбережжя.

На фото внизу: американські гости оглядають санаторій «Левадія».

Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник (заст.
головного редактора), Т. К. Якимович.

Держлітвидав України.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефон: 3-01-71

БФ 03881. Підписано до друку 11/III 1959. Формат паперу 60 × 92 Паперових арк. 10. Друк арк. 20. Зам. 139.

Книжково-журналічна ф-ка Головвидаву Міністерства культури УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.

ВСЕСВІТ

Ціна 6 крб.